

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

INTERNATIONAL RELATIONS: THEORY AND PRACTICAL ASPECTS

Collection of Scientific Papers

Випуск 4
Issue 4

Засновано у 2018 р.
Founded in 2018 year

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР КНУКІМ

KYIV
KNUKIM PUBLISHING

2019

УДК 327 (477+100) (0,51) М 580

Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 4 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2019. – 298 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин, суспільних комунікацій і регіональних студій, які стосуються історико-теоретичних питань міжнародних відносин; зовнішньої політики і дипломатії; міжнародного права; світового господарства та міжнародних економічних відносин; суспільних комунікацій і лінгвістичного забезпечення міжнародної діяльності; регіональних студій, соціологічних досліджень у галузі міжнародних відносин.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Рекомендовано до друку вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв
(протокол № 57 від 25 червня 2019 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ластовський Валерій Васильович, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (голова редакційної колегії) (Україна); **Білецька Оксана Олександрівна**, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (заступник голови редакційної колегії) (Україна); **Безсмертний Роман Петрович**, кандидат політичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Важна Катерина Анатоліївна**, кандидат юридичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Дем'яненко Борис Леонідович**, доктор політичних наук, професор, Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди (Україна); **Димчик Рафал**, доктор габлітований, доцент, Університет Адама Міцкевича в Познані (Польща); **Дікарев Олександр Іванович**, кандидат політичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Злобіна Олена Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАНУ (Україна); **Карасьова Наталія Анатоліївна**, доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Костиря Інна Олександрівна**, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Кобранкова Вацлава**, доктор філософії, науковий співробітник Інституту історії Академії наук Чеської Республіки (Чехія); **Кочубей Лариса Олександрівна**, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ (Україна); **Крестовська Наталя Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна); **Лікарчук Дар'я Сергіївна**, кандидат політичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Мищенко Алла Борисівна**, кандидат політичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Моравець Норберт**, доктор наук, доцент, Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); **Рибак Сергій Олександрович**, кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, ДННУ «Академія фінансового управління» (Україна); **Синовець Олександра**, доктор філософії в галузі соціології, доцент, Силезький технологічний університет в Глівіці (Польща); **Шевель Інна Петрівна**, кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

Адреса редакційної колегії: м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, к. 920.
Київський національний університет культури і мистецтв,
видавничо-редакційний відділ, тел.: (044) 285-88-54.

Міністерством юстиції України видано Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 23121-12961 Р Серія КВ від 29.01.2018.

Збірник відображається і реферується в наступних базах даних: **DOAJ**, **Index Copernicus**, **SIS**, **WORLDCAT**, **BASE**, **Central and East European Index**, **Crossref**, **Google Scholar**, **ResearchBib**, **Journal Factor**, **Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського**, **Наукова періодика України (УРАН)**.

International Relations: Theory and Practical Aspects: Collection of Scientific Papers. Issue 4 / Ministry of Science and Education of Ukraine, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts. – Kyiv: KNUKіM Publishing, 2019. – 298 p.

Collection of Scientific Papers of Kyiv National University of Culture and Arts covers the topical issues on international relations, public communications and regional studies concerning historical and theoretical issues of international relations; foreign policy and diplomacy; international law; world economy and international economic relations; public communications and linguistic support for international activities; sociological research in the field of international relations.

The publication is intended for scientists, lecturers, postgraduates, students and anyone who wants to get a solid knowledge of the theoretical and applied nature.

Recommended for publication by the Academic Council
of Kyiv National University of Culture and Arts
(Protocol No. 57 of 25.06.2019)

EDITORIAL BOARD:

Lastovskiy Valerii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Chairman of Editorial Board) (Ukraine); **Biletska Oksana**, Candidate of Culture Studies, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Deputy Chairman of the Editorial Board) (Ukraine); **Bezsmertnyi Roman**, Candidate of Political Sciences, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Vazhna Kateryna**, Candidate of Judicial Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Demianenko Borys**, Doctor of Political Sciences, Professor, Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda (Ukraine); **Dimchik Rafal**, Doctor Habilitated, Associate Professor, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland); **Dikarev Olexsandr**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Zlobina Olena**, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); **Karasova Nataliia**, Doctor of Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Kostyrya Inna**, Doctor of Political Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Kofrankova Vavclava**, Ph.D., Researcher at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic (Czech Republic); **Kochubei Larysa**, Doctor of Political Sciences, Professor, I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); **Krestovska Nataliia**, Doctor of Law, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine); **Likarchuk Dariia**, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Mishchenko Alla**, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Moravets Norbert**, Doctor of Sciences, Associate Professor, Academy of Jan Dlugosz in Czestochowa (Poland); **Rybak Serhii**, Candidate of Economic Sciences, Honored Economist of Ukraine, Academy of Financial Management (Ukraine); **Synoviec Alexandra**, Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor, Silesian Technological University in Gliwice (Poland); **Shevel Inna**, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine).

Editorial Board Address:
01133, Kyiv, 36 Ye. Konovaltsia str., of. 920
Kyiv National University of Culture and Arts
Phone: +38044-285-88-54

The State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine issued the Certificate on the State Registration of the Printed Mass Media Series KV No. 23121-12961 P of 29.01.2018.

The Collection of Scientific Papers is displayed in **DOAJ**, **Index Copernicus**, **SIS**, **WORLDCAT**, **BASE**, **Central and East European Index**, **Crossref**, **Google Scholar**, **ResearchBib**, **Journal Factor**, **National library of Ukraine named after V. I. Vernadsky**, **Scientific Periodicals of Ukraine (URAN)**.

ISSN (print) 2616-745X
ISSN (online) 2616-7794

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2019
© Авторы, 2019

© Kyiv National University of Culture and Arts, 2019
© Authors, 2019

ЗМІСТ

CONTENTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

INTERNATIONAL RELATIONS

**Безсмертний
Роман Петрович**
Балто-чорноморський союз:
Перспективи для України

Bezsmertnyi Roman
*The Baltic-Black Sea Union:
Prospects for Ukraine* **8**

**Бессонова
Марина Миколаївна**
Основні риси сучасного
антиамериканізму:
Регіональний вимір

Bessonova Maryna
*Main features
of the contemporary
anti-Americanism:
Regional dimension* **16**

**Братко
Ірина Василівна**
Україно-болгарські відносини
в контексті європейської
інтеграції

Bratko Iryna
*Ukraine-Bulgarian relations
in the context of European
integration* **30**

**Демартино
Андрій Павлович**
Державні актори у системі
російського
зовнішньополітичного
інформаційного впливу

Demartyno Andrii
*State players in the system o
Russian external foreign
policy information influence* **41**

**Моравець Норберт,
Ластовський
Валерій Васильович**
Фортифікаційні об'єкти кінця
XVII–XVIII ст. на теренах
України в контексті
міжнародних відносин:
історіографічні аспекти
(частина II)

**Morawiec Norbert,
Lastovskyi Valerii**
*Fortification objects of the
end of the XVII–XVIII
centuries on the Ukrainian
territories in the context of
international relations:
historiographical aspects
(part II)* **57**

Семчинський Костянтин Валерійович <i>Особливості примирення та його перспективи на різних стадіях насильницького конфлікту</i>	Semchynskyi Kostiantyn <i>Features of reconciliation and its perspectives in various stages of the violence conflict</i>	78
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ	INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS	
Побоченко Леся Миколаївна <i>Оцінка інноваційних позицій ТНК розвинених країн світу</i>	Pobochenko Lesia <i>Estimation of innovative positions of TNCs in developed countries</i>	91
Ревенко Анатолій Дмитрович <i>Інтеграція чи дезінтеграція: Уроки реформування Єврозони</i>	Revenko Anatolii <i>Integration or disintegration: Euro-zone reform lessons</i>	104
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	INTERNATIONAL LAW	
Биркович Тетяна Іванівна, Кабанець Олександр Сергійович <i>Правова держава як невід'ємна складова захисту прав людини</i>	Byrkovych Tetiana, Kabanets Oleksandr <i>Legal state as an integral part of human rights protection</i>	116
Важна Катерина Анатоліївна <i>Зміст концепції кримінальної відповідальності держави</i>	Vazhna Kateryna <i>The meaning of the concept of state criminal responsibility</i>	129
Тертишник Володимир Митрофанович <i>Право на волю та землю: Гарантії захисту в національних і міжнародно- правових інституційних механізмах</i>	Tertyshnyk Volodymyr <i>The right to freedom and the land: Guarantees of protection in national and international legal institutions</i>	141

Чабанов Василь Григорович <i>Модель етнічної демократії: Практичний досвід і ризики реалізації</i>	Chabanov Vasyl <i>Model of ethnic democracy: Practical experience and risks of realization</i>	156
--	--	------------

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

REGIONAL STUDIES

Білецька Оксана Олександрівна <i>Мультикультуралізм як важливий фактор розвитку суспільства в глобалізованому світі</i>	Biletska Oksana <i>Multiculturalism as an important factor of the society development in a globalized world</i>	167
---	---	------------

Костиця Інна Олександрівна <i>Мова і культура в євроінтеграційній стратегії України</i>	Kostyrya Inna <i>Language and culture in the European integration strategy of Ukraine</i>	176
---	---	------------

Перга Тетяна Юріївна <i>Цінності дикої природи в політиці ЄС та України</i>	Perga Tetiana <i>Values of wildlife in the policy of EU and Ukraine</i>	187
---	---	------------

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

PUBLIC COMMUNICATIONS

Васьків Микола Степанович <i>Системність підготовки фахівців-міжнародників у різних сферах діяльності як нагальна вимога сучасності</i>	Vaskiv Mykola <i>System of preparation of international professionals in various scope of activity as the general requirement of modernization</i>	201
---	--	------------

Вербицька Ганна Анатоліївна <i>Політична комунікація в мережі Інтернет як новий вектор розвитку політичної культури в країнах арабського світу</i>	Verbytska Hanna <i>Political communication in the internet network as a new vector for the political culture development in the Arab world countries</i>	213
--	--	------------

<p>Діброва Валентина Анатоліївна, Лікарчук Дар'я Сергіївна Дискурсивні практики в міжкультурній комунікації</p>	<p>DibrovaValentyna, Likarchuk Dariia <i>Discussion practices of interview in intercultural communication</i></p>	<p>223</p>
<p>Маслова Анастасія Олександрівна Морально-етичні основи філософських поглядів на корупцію у політичній традиції Китаю</p>	<p>Maslova Anastasiia <i>The moral and ethical basis of the philosophical views on corruption in the political tradition of China</i></p>	<p>231</p>
<p>Павлюх Марія Василівна Застосування соціально- комунікаційних технологій у міжнародних відносинах</p>	<p>Pavliuh Mariia <i>Application of social and communication technologies in international relations</i></p>	<p>239</p>
<p>Скрябіна Вікторія Борисівна Персуазивний компонент цифрової публічної дипломатії</p>	<p>Skriabina Viktoriia <i>Persuasive component of digital public diplomacy</i></p>	<p>249</p>
<p>Судаков Володимир Іванович Інтегративні суперечності сучасних комунікативних процесів</p>	<p>Sudakov Volodymyr <i>The integrative contradictions of the contemporary communicative processes</i></p>	<p>260</p>
<p>Танчер Віктор Володимирович Культурна ідентичність в полікультурному суспільстві</p>	<p>Tancher Victor <i>Cultural identity in polycultural society</i></p>	<p>271</p>
<p>Шевель Інна Петрівна Кулінарні дипломатичні конфлікти як зброя сучасної світової політики</p>	<p>Shevel Inna <i>Culinary diplomatic conflicts as the weakness of modern world policy</i></p>	<p>286</p>

**МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ**

**INTERNATIONAL
RELATIONS**

УДК 130.2

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Безсмертний Роман Петрович

кандидат політичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-6482-9588

bezsmertnyi@gmail.com

Надіслано:

20.04.2019

Рецензовано:

30.04.2019

Прийнято:

10.05.2019

У статті розглядається питання щодо можливості формування і подальшого геополітичного впливу Балто-Чорноморського союзу. Ідея цього міждержавного союзу є давньою в європейській історії та міжнародних відносинах на теренах Східної Європи. Головна його мета – створити таку структуру в цьому регіоні, яка б змогла об'єднати інтереси країн всього європейського простору у забезпеченні безпеки.

Тема Балто-Чорноморського союзу набула актуальності після початку українсько-російської війни у 2014 р. Відповідно перед країнами центральноєвропейського регіону постало питання забезпечення власної оборони. Однак, це питання не може розглядатися окремо від України. І саме вона повинна відігравати у його вирішенні ключову роль. З огляду на цю ситуацію та необхідність стримування агресії Російської Федерації єдиним засобом, який може бути ефективним, залишається виключно сила. Окрім суто воєнної загрози існує ще й загроза політико-економічна. Основи для цього закладені співпрацею між Німеччиною та Росією.

Тому формула майбутнього Балто-Чорноморського союзу повинна мати військово-політичний характер з участю в ньому країн Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: Балто-Чорноморський союз; Україна; Центральна Європа; Східна Європа; безпека.

Bezsmertnyi Roman, Ph.D. (Political Science), Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The Baltic-Black Sea Union:

Prospects for Ukraine

The article discusses the possibility of the formation and further geopolitical influence of the Baltic-Black Sea Union. The idea of this interstate union is long-standing in European history and international relations in Eastern Europe. Its main

goal is to create such a structure in the region that could unite the interests of the countries of the whole European space in ensuring security.

The topic of the Baltic-Black Sea Union became relevant after the outbreak of the Ukrainian-Russian war in 2014. Accordingly, the countries of the central region were faced with the question of ensuring their own defense. However, this question cannot be considered separately from Ukraine. And it is she who should play a key role in his decision. Given this situation and the need to deter the aggression of the Russian Federation, the only means that can be effective is only force. In addition to a purely military threat, there is also a political and economic threat. The foundations for this are laid by cooperation between Germany and Russia.

Therefore, the formula for the future of the Baltic-Black Sea Union should be of a military-political nature with the participation of the countries of Central and Eastern Europe.

Key words: Baltic-Black Sea Union; Ukraine; Central Europe; Eastern Europe; security.

Бессмертный Роман Петрович, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

**Балто-Черноморский союз:
Перспективы для Украины**

В статье рассматривается вопрос о возможности формирования и дальнейшего геополитического влияния Балто-Черноморского союза. Идея этого межгосударственного союза является давней в европейской истории и международных отношениях на землях Восточной Европы. Главная его цель – создать в этом регионе такую структуру, которая бы смогла объединить интересы всего европейского пространства в вопросах обеспечения безопасности.

Тема Балто-Черноморского союза стала актуальной после начала украинско-российской войны в 2014 г. Соответственно перед странами центральноевропейского региона встал вопрос обеспечения собственной обороны. Однако, этот вопрос не может рассматриваться отдельно от Украины. И именно она должна сыграть ключевую роль в его решении. Единственным способом, который может быть эффективным в этой ситуации и при сдерживании агрессии Российской Федерации, остается исключительно сила. Кроме чисто военной угрозы существует еще и угроза политико-экономическая. Основания для этого уже заложены сотрудничеством между Германией и Россией.

Поэтому формула будущего Балто-Черноморского союза должна иметь военно-политический характер с участием в нем стран Центральной и Восточной Европы.

Ключевые слова: Балто-Чорноморський союз, Україна, Центральна Європа, Східна Європа, безпека.

Вступ

Створення будь-якого міждержавного союзу в історичному контексті завжди передбачає як мінімум дві мети – політичну (зокрема воєнну) або/та економічну. Залежно від конкретної ситуації та цілі набувають стратегічного характеру. Звичайно, подібні цілі обумовлюються ще й конкретними ситуаціями на міжнародній арені та можливостями їх реалізувати. Оскільки Україна на початку XXI ст. опинилася на межі виживання внаслідок неприхованої військової та інформаційної агресії Російської Федерації, для неї очевидним постало питання зміни свого зовнішнього вектору розвитку, відходу від політики багатовекторності і переорієнтування на зближення позицій із країнами Європейського Союзу. Відповідно, такий підхід був зафіксований у 2019 р. зі змінами до Конституції України.

Така ситуація змусила українські політичні еліти (принаймні більшу частину з них) та наукову спільноту шукати варіанти нових можливих конфігурацій політичних союзів на міжнародній арені з участю України. Окрім Європейського Союзу та НАТО (які й були визначені як пріоритетні у Конституції України) одним із обговорюваних проектів став Балто-Чорноморський союз (Балто-Чорноморська вісь, Балто-Понтійська федерація, Балтійський союз, Міжмор'я, Intermarium, Międzymorze та ін.), ідея якого виникла одразу після I-ї світової війни.

Аналіз останніх досліджень

Тема Балто-Чорноморського союзу є однією із давніших у науковій та політичній літературі. Цій темі присвячено багато робіт дослідників, котрі намагалися представити як можливий проект цю структуру, так і ті, хто аналізував його як ідею в історичних та політичних процесах Східної Європи. За напрямками можна класифікувати всі ці праці відповідно до національних ознак: польські, українські, естонські, латвійські, литовські, чеські, американські та ін. Серед сучасних авторів варто виокремити напрацювання Е. Андерсона, В. Горбуліна, С. Мілою, О. Надтоки, Р. Панчука, А. Умланда, Дж. Фрідмана, І. Яковюка та ін.

Формулювання цілей статті

З огляду на існуючі сучасні виклики для існування України як держави автор вважає за потрібне дослідити можливий характер та перспективи створення Балто-Чорноморського союзу в рамках Центральної та Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конфліктні ситуації в сучасному світі, не дивлячись на розвиток демократичних процесів, є достатньо поширеними на всіх континентах. Після розпаду соціалістичної системи і розвалу СРСР вони стали вже достатньо буденним явищем і на європейському просторі. Як зауважує Дмитро Коротков, «рівень конфліктів не зменшується і демократичні країни теж втягнуті у військові регіональні конфлікти» (Korotkov, 2018, p. 52).

Щодо Балто-Чорноморського союзу висловлюються думки достатньо давно. Традиційно вважається, що витoki цієї ідеї лежать у 1920-х рр., у повоєнні роки після Першої світової війни (Nadtoka, 2003). Однак, насправді у цьому питанні варто глянути глибше. Предтечою ідеї Балто-Чорноморського союзу можна вважати іншу ідею – Гадяцьку угоду 1658 р. Ця угода хоч і була укладена, проте не була реалізована внаслідок геополітичних процесів сер. XVII ст. Однак, після цього вона неодноразово фігурувала як політична ідея на східноєвропейському просторі, зокрема й на території українських земель у середовищі політичної еліти. Зокрема, ми бачимо певні обговорення подібних проектів в українському та польському середовищі у першій половині XIX ст. Потім її актуалізація відбувалася вже в період формування нових систем міжнародних відносин – у 1920-х та у 1990–2000-х рр. Головна мета – формування системи центральноєвропейської безпеки.

І, що важливо, всі ці проекти були пов'язані не зі створенням абстрактної системи безпеки, а з цілком конкретними протиросійськими заходами. Тобто в усіх цих проектах головним геополітичним противником визначалася Росія (Московія у XVII ст., Російська імперія у XIX ст., СРСР у XX ст. і, нарешті, Російська Федерація вже на початку XXI ст.).

Після анексії Криму та початку українсько-російської війни ця тема отримала нове дихання, оскільки стало зрозуміло, що існуючі засоби, зокрема й НАТО (Північноатлантичний альянс), не в змозі адекватно й ефективно реагувати на загрозу для країн Центральної Європи. Вона стала предметом обговорення як політиків, так і науковців (Balto-Chornomorskyi soiuz..., 2017). Уже маємо три основних наукових концепції Балто-Чорноморського союзу: 1) концепція Міжмор'я (Intermarium) – союзу від Балтійського до Чорного моря, 2) польська концепція АБЧ – союзу країн Адріатичного, Балтійського та Чорного морів і 3) концепція польського політика і письменника Єжи Гедройця – союзу Польщі, України, Литви та Білорусі.

Сьогодні цілком зрозуміло, що відносини у Європі вибудовуються за принципом біполярності – протистояння між Російською Федерацією та НАТО. Проблема для України та ряду центральноєвропейських держав полягає в тому, що вони опинилися фактично між ними. Реальне зіткнення НАТО з Росією цілком можливе, але, зрозуміло, першою повинна впасти Україна. Принагідно

тут варто згадати, що за ст. 5 Статуту НАТО сили цієї організації можуть бути застосовані тільки у випадку нападу на одну із країн-членів цієї організації. До сих пір ця стаття ще не застосовувалася.

Таким чином, перед країнами центральноєвропейського регіону постає питання про забезпечення власної оборони. І тому єдиним варіантом-відповіддю на існуючу загрозу може стати лише створення Балто-Чорноморського військово-політичного союзу. Проте, вже зараз виникають і різні інші варіанти розвитку відповідних відносин. Так, румунський дослідник Сільвіу-Маріан Мілою, у травні 2019 р. висловив думку про майбутню кризу ЄС і повернення до концепції Центрально-Європейської Федерації (Miloiu, 2019). При цьому стосовно України він зауважує, що її чекає або повернення до сфери впливу Росії, або ж федералізація і вестернізація.

Цікаве питання постає щодо того, яку роль у процесі формування Балто-Чорноморського союзу може відіграти Україна? З нашої точки зору – ключову. З історичної ретроспективи, Україна вже була центральною фігурою під час створення Гадяцької угоди та під час спроби оформити безпековий союз у 1920-х рр. (Nadtoka, 2003). Відтак, цей виклик вона повинна прийняти на себе й тепер.

У сучасній теорії міжнародних відносин вважається, що Росія як держава є частиною території Хартленда (за відомою теорією британського вченого Хелфорда Маккіндера). Відповідно до сучасних уявлень це утворення (незалежно від своєї назви – Московське царство, Російська імперія, СРСР, Російська Федерація чи «територія зла») незалежно від свого політичного режиму (царство, імперія, тоталітаризм, авторитаризм, «керована демократія») завжди буде намагатися тиснути на весь євразійський континент. Головна його ціль – завоювання і панування. І, при цьому, воно фактично завжди виступатиме антиподом усьому європейському, тим більше – Європі як цілісній системі.

У сучасній міжнародній політичній ситуації, що склалася внаслідок подій 2014-го р., найслабшим елементом виявилася неготовність НАТО до активних дій. Саме він і провокує Росію до агресивних дій. З точки ж зору безпеки найслабшим місцем у європейському просторі виступає Центральна Європа, а у ще більш вузькому географічному просторі – так зване Міжмор'я, тобто територія між Балтійським та Чорним морем.

З огляду на всю цю ситуацію єдиним фактором стримування може бути тільки сила. Але в кожній із країн Центральної Європи (країни Балтії, Болгарія, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) самодостатньої власної сили недостатньо. З цього й випливає необхідність об'єднання у Балто-Чорноморський військово-політичний союз. Тільки таким чином і може бути сформована нова модель європейської безпеки з метою спільного захисту.

Проблема ж виникає ще й у тому, що не у всіх країнах Центральної та Східної Європи існує адекватне розуміння російської небезпеки. Свідченням цьому є певні загравання місцевих еліт з Кремлем. Це ми бачимо на прикладі діяльності влади у Чехії та Угорщині. Водночас однозначно антиросійські позиції займають політичні владні еліти країн Балтії; особливо гострі стосунки склалися між Росією та Польщею після авіакатастрофи під Смоленськом, в якій загинула владна польська верхівка (у зв'язку з достатньо обґрунтованими підозрами у причетності російської влади до цієї події).

Ініціатива створення Балто-Чорноморського союзу – це прерогатива, яка належить Україні, яку вона повинна заявити і якою вона ж повинна скористатися. Умови для цього уже створила Росія, а Україна найкраще із усіх європейських держав отримала відповідний досвід боротьбою з агресором. При цьому з усіх європейських країн тільки Україна має досвід саме ефективної боротьби та ефективного протистояння. Це можемо спостерігати через швидку мобілізацію та організацію військової оборони, з формування антиросійської коаліції на загальносвітовому рівні. Відповідно, тільки Україна й може знайти необхідні аргументи для країн Центральної та Східної Європи в реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу.

Українсько-російська війна перекреслила все, що було напрацьовано європейським цивілізованим світом до 2014 р. Стає зрозумілим, що необхідна зміна системи відносин на європейському континенті, необхідна нова концепція європейської безпеки. Сама по собі ця ситуація не вирішиться (Bezsmertnyi, 2018). Попередня система безпеки зруйнована. Для створення нової необхідне скликання міжнародного форуму і створення нових міжнародних структур, розробка нової системи стримування і противаг, розробка нових принципів, обов'язкових для виконання всіма суб'єктами міжнародних відносин. Проте, треба зауважити, що ця проблема постала не лише перед європейським співтовариством, але й перед ООН, оскільки вона засвідчила неспроможність цієї організації вплинути на її розв'язання. Ця проблема засвідчила необхідність реформування Ради безпеки, в якій ключову роль відіграє Російська Федерація і не дозволяє застосувати необхідні важелі.

Геополітична кон'юнктура для України складається дуже негативно. І Україні необхідно працювати в усіх напрямках. Налагодження стосунків лише у внутрішньому просторі ніяких питань насправді вже не вирішує. Бо далі виникає питання – а хто з ким? Чи знову виникає привид багатовекторності (тобто ні з ким?)? 2018-й р. є небезпечним з тієї позиції, що незадоволеність громадян внутрішньою ситуацією може призвести до їх хитання з однієї сторони в іншу. І тут важливим стає правильне розуміння відомого вислову римського юриста Марка Туллія Цицерона: «Краще поганий мир, ніж гарна

війна». Соціологічні матеріали сьогодні показують, що в Україні існує досить значний прошарок населення, який висловлюється за війну. Це передовсім є свідченням відсутності авторитетної політичної еліти, яка б відстоювала позиції миру.

Нині цілком ясно вимальовується очевидність загрози з боку Росії для Центральної Європи, а потім і для Західної Європи. Власне, сьогодні вже маємо приклад воєнного втручання Росії на їх землях, хоча б на прикладі отруєння Скрипалів у Солсбері (графство Вілтшир, Англія).

Окрім суто воєнної загрози існує ще й загроза політико-економічна. Ці підвалини закладені співпрацею між Німеччиною та Росією. І таким чином виникає загроза формування нового пакту Ріббентропа-Молотова. На жаль, країни Центральної Європи також самостійно не спроможні йому протистояти.

Відповідно, членами Балто-Чорноморського союзу можуть стати наступні держави: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина, Україна, Чехія. Хоча, при цьому треба мати на увазі, що кожна з них має ще й своє власне бачення зовнішньополітичної ситуації (Mandziuk, 2016).

Щодо Білорусі – то сьогодні це найслабше місце у системі центральноєвропейської безпеки. До того часу, поки Білорусь буде контролюватися Росією, реального шансу створити центральноєвропейську систему безпеки практично немає.

Балто-Чорноморський союз – це питання довгого обговорення, складних механізмів, розподілення функцій між державами. На жаль, не реалізація цього проекту може мати трагічні наслідки. Згадаймо, що НАТО було створене лише у 1949 році, після Другої світової війни. З нашої точки зору, очікування подібних результатів є не виправданим для сучасного світу. Уже зараз необхідно вести перемовини на всіх рівнях міждержавного співробітництва, а не лише серед науковців та політтехнологів.

Створення Балто-Чорноморського військово-політичного союзу не можна розглядати як альтернативу НАТО. Кожна з країн може бути учасником навіть обох цих організацій. Навіть НАТО і Балто-Чорноморський союз лише суттєво доповнять один одного в політичному та військовому плані. Їх співпраця дасть можливість розширити вплив форм безпеки навколо всієї Європи та навіть вийти зв її межі.

Наостанок необхідно зауважити, що Євразійський континент потребує нової системи безпеки. Може бути викристалізована наступна модель за прикладом: НАТО – Балто-Чорноморський союз – Китай з активним нейтралітетом – Росія. Лише така конфігурація може втримати стабільність на всьому континенті.

Висновки

Сьогодні ми можемо стверджувати, що створення Балто-Чорноморського союзу є одним із найбільш прийнятних проєктів для Східної Європи з військово-політичним характером. При цьому він не може бути реалізований без участі України, оскільки саме вона є ключовим фактором для створення системи загальної безпеки як для Східної та Центральної Європи, так і для всього європейського континенту. А, відповідно, реалізація цього проєкту може бути основою і для вирішення багатьох проблем у загальносвітовому масштабі.

References:

1. Balto-Chornomorskyi soiuz – vid mifu do realnosti [The Baltic-Black Sea Union – from myth to reality]. (2017). *Materialy Kruhloho stolu*. Kyiv, June 8 2017.
2. Bezsmertnyi, R. (2018). 'Ukrainsko-rosiiska viina: heopolitychnyi kontekst' [Ukrainian-Russian war: geopolitical context]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International relations; Theory and Practical Aspects], issue 2, pp. 13–21. DOI: 31866/2616-745x.2.2018.133325.
3. Korotkov, D. (2018). 'Fenomen viiny v konteksti demokratychnoi paradyhmy' [The war phenomenon in the democratic paradigm]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International relations; Theory and Practical Aspects], issue 1, pp. 42–52. DOI: 10.31866/2616-745x.1.2018.133412.
4. Mandziuk, O. (2016). 'Ideia Balto-Chornomorskoho soiuзу kriz pryzmu zovnishnopolitychnykh kontseptsii Polshchi' [Baltic-Black Sea Union idea through foreign political concepts of Poland]. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], no. 12 (39), pp. 153–156.
5. Miloiu, S. (2019). 'From Intermarium to Three Seas Initiative'. *Baltic&Nordic Studies*, [online]. Available at: <https://balticnordic.hypotheses.org> [Accessed 15 January 2019].
6. Nadтока, O. (2003). 'Balto-Chornomorskyi soiuz: istorychna retrospektyva i politychna perspektyva' [Baltic/Black Sea Union: historic retrospective review and political prospects]. *Naukovi zapysky* [Scientific Records], vol. 22, part 1, pp. 148–158.

УДК 94 : 327 + 32.019.5 (73)

ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНОГО АНТИАМЕРИКАНІЗМУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Бессонова Марина Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-1533-775X

bessonm@gmail.com

Надіслано:

16.03.2019

Рецензовано:

25.03.2019

Прийнято:

15.04.2019

Стаття присвячена огляду основних особливостей сучасного антиамериканізму, акцентуючи увагу на його регіональних вимірах. Це питання має теоретичну та практичну цінність: воно важливо для кращого розуміння сучасних подій у сфері міжнародних відносин та світового ставлення до американської зовнішньої політики. Порівняно із зарубіжними дослідженнями – в українських політичних та історичних студіях антиамериканізм не є поширеним об'єктом уваги вчених.

Методологія дослідження в рамках запропонованої статті в основному базується на порівняльному аналізі. Встановлено, що кожна країна має свою специфіку сприйняття Сполучених Штатів, що залежить від історії, відносин із США, традицій політичної культури тощо. Також були виявлені спільні риси, що лежать в основі негативного сприйняття США у різних регіонах світу. Було зроблено висновок про те, що сучасний антиамериканізм можна кваліфікувати як феномен, що має *комплексний* (інтерпретується різними вченими як ідеологія, філософія, погляди, тенденція, світогляд тощо), *масштабний* (охоплює всі соціальні рівні, поширений через ЗМІ), *універсальний* (присутній у риториці правих і лівих політичних сил), *глобальний* (можна знайти по всьому світу, як серед американських союзників, так і опонентів), *хвилеподібний* (періоди зростання та зменшення негативних настроїв щодо США чітко простежуються опитуваннями світової громадської думки) і *маніпулятивний* (використовуються політиками і бізнесом, аби привернути увагу громадськості, пояснити провали у зовнішній чи внутрішній політиці, мобілізувати виборців, рекламувати товари) характер.

Ключові слова: антиамериканізм; США; Америка; міжнародні відносини; негативні настрої; ідеологія; маніпуляції.

Bessonova Maryna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Main features of the contemporary anti-Americanism:

Regional dimension

The article is devoted to the overview of the main features of contemporary anti-Americanism with the special focus on its regional dimensions. This issue has theoretical and practical value: it is important for better understanding of the current developments in the sphere of international relations and world's attitudes towards American foreign policy. Comparatively to foreign researches – in Ukrainian political and historical studies anti-Americanism is not a popular issue.

The research methodology within proposed article is mainly based on a comparative analysis. It is found that each country has its own specifics of the perception of the United States, which depends on history, relationship with the USA, traditions of political culture etc. There are also identified mutual features for the negative sentiments towards the USA in the different regions of the world. It is concluded that contemporary anti-Americanism can be qualified as a *comprehensive* (is interpreted by different scholars as ideology, philosophy, attitudes, tendency, outlook, etc.), a *large-scale* (covers all social levels, wide-spread due to mass-media), a *universal* (is present in rhetoric of right and left political forces), a *global* (can be found all over the globe, both among American allies as well as opponents), a *wave-shaped* (periods of rise and fall of the negative attitudes towards the USA are clearly determined by world public opinion polls), and a *manipulative* (is used by politicians and business to attract attention of the public, to explain fails in foreign or domestic policy, to mobilize voters, to advertize goods) phenomenon.

Key words: anti-Americanism; the USA; America; international relations; negative attitudes; ideology; manipulation.

Бессонова Марина Николаевна, кандидат исторических наук, доцент, Государственное учреждение «Институт всемирной истории НАН Украины», г. Киев, Украина

Основные черты современного антиамериканизма:

Региональное измерение

Статья посвящена обзору основных особенностей современного антиамериканизма с особым акцентом на его региональных измерениях. Этот вопрос имеет теоретическую и практическую ценность, так как он важен для лучшего понимания современных событий в сфере международных отношений и американской внешней политики. По сравнению с зарубежными

исследованиями – в украинских политических и исторических студиях антиамериканизм не является распространенным объектом внимания ученых.

Методология исследования в рамках предлагаемой статьи в основном базируется на сравнительном анализе. Установлено, что каждая страна имеет свою специфику восприятия Соединенных Штатов, что зависит от истории, отношений с США, традиций политической культуры и тому подобное. Также были обнаружены общие черты, лежащие в основе негативного восприятия США в различных регионах мира. Был сделан вывод о том, что современный антиамериканизм можно квалифицировать как феномен, имеющий *комплексный* (интерпретируется различными учеными как идеология, философия, взгляды, тенденция, мировоззрение и т. д.), *масштабный* (охватывает все социальные уровни, распространяемый через СМИ), *универсальный* (присутствует в риторике правых и левых политических сил), *глобальный* (наблюдается по всему миру, как среди американских союзников, так и оппонентов), *волнообразный* (периоды роста и уменьшения негативных настроений в отношении США четко прослеживаются по опросам мирового общественного мнения) и *манипулятивный* (используются политиками и бизнесом, чтобы привлечь внимание общественности, объяснить провалы во внешней или внутренней политике, мобилизовать избирателей, рекламировать товары) характер.

Ключевые слова: антиамериканизм; США; Америка; международные отношения; негативные настроения; идеология; манипулирование.

Вступ

Після припинення біполярного протистояння між США та СРСР світ постав перед невизначеністю сценаріїв майбутньої системи міжнародних відносин. Найбільші дискусії розгорнулися навколо такого питання: чи залишаться США єдиною наддержавою, та відповідно – чи стане світова система однополярною. І хоча, серед спеціалістів і дотепер немає єдиної точки зору щодо багатополарності чи однополярності сучасного світу – увага до США та американської зовнішньої та внутрішньої політики є чи не найбільшою як серед фахівців-аналітиків, так і серед пересічних громадян.

Відсутність дієвих стримуючих чинників та військові операції кін. ХХ – поч. ХХІ ст. призвели до нечуваного раніше зростання негативних поглядів щодо США. З часів свого виникнення Сполучені Штати отримували на свою адресу багато критики, але дійсно масовою вона стала саме на початку ХХІ ст. Тож, антиамериканізм став одним з помітних явищ міжнародного суспільно-політичного життя. Так, на сторінках всесвітньо відомої Вікіпедії постійно збільшується кількість мов, на яких представлено статтю про цей феномен: у 2011 р. матеріал було надано 19-ма мовами, у 2013 р. – 25-ма,

у 2019 р. – вже 34-ма мовами (Anti-Americanism). Ставлення до США у різних країнах світу підтверджується не тільки практичним значенням, а й науковим інтересом і є актуальним у наш час. Свідченням цього є видання значної кількості наукових, аналітичних та публіцистичних матеріалів, збірників, монографій, проведення круглих столів, конференцій, окремих лекцій, присвячених антиамериканізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Інтерес до вивчення антиамериканізму присутній в істориків, соціологів, політологів, філософів, психологів та представників інших наук. Дослідження антиамериканізму часто мають міждисциплінарний характер. Найбільша кількість напрацювань з проблематики антиамериканізму представлена у зарубіжній (американській, французькій, британській, канадській, російській) науці (Granatstein, 1996; Granatstein, 2018; Katzenstein, Keohane, 2007; O'Connor, 2007; Oppermann, 2017; Friedman, 2012; Hollander, 1995; Соколов, 2013 тощо). Серед вітчизняних авторів цей феномен звертав на себе увагу істориків (Потехін, 2015; Бессонова, 2011; Бессонова, 2012; Бессонова, 2016), політологів (Бессараб, 2015; Погорська, 2004) представників вітчизняної дипломатії (Белоколот, 2015). Певні спостереження щодо антиамериканізму презентовані в українській публіцистиці (Наім, 2015).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Попри наявність великого масиву напрацювань зарубіжних вчених, у вітчизняній науці питання антиамериканізму залишаються поза мейнстрімом: зазвичай, основна увага фокусується на вивченні зовнішньої або внутрішньої політики США. Опубліковані роботи мають здебільшого прикладний характер: у них розглядаються деякі прояви антиамериканізму на тлі аналізу зовнішньої політики США чи певних подій та процесів міжнародних відносин, а також у контексті питань, актуальних для сучасного політичного життя в Україні. Теоретичних узагальнень, оглядів та досліджень власне цього феномену дуже мало.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження, результати якого презентовані у даній статті, є спроба узагальнення основних рис сучасного антиамериканізму. Задля досягнення поставленої дослідницької мети визнано за необхідне виявити основні інтерпретації визначень антиамериканізму; узагальнити регіональну специфіку цього явища; охарактеризувати особливості поширення антиамериканських поглядів на поч. XXI ст.; визначити характер сучасного антиамериканізму.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перш ніж аналізувати специфіку сучасного антиамериканізму, варто узагальнити наявні інтерпретації цього феномену. Що ж розуміють під

«антиамериканізмом»? Можна говорити про певну неузгодженість між тими дослідниками, які вивчають цей феномен, бо означений термін використовують, аналізуючи різноманітні прояви критичного або негативного ставлення щодо США та акцентуючи увагу на різних політичних, ідеологічних, психологічних чи інших аспектах цього явища.

Так, австралійський дослідник Б. О'Коннор підсумовує ці пошуки, узагальнюючи наступним чином: антиамериканізм це *світогляд* (весь світ – це дихотомічна система, в якій одна частина налаштована проамериканські, інша – антиамериканські); або, антиамериканізм – це *тенденція* в оцінках тих чи інших ситуацій суспільно-політичного життя світу; або антиамериканізм – це *патологія* («алергічна реакція» на будь-що, пов'язане з Америкою); антиамериканізм – це *забобони, упередження*; та, останнє – антиамериканізм – це своєрідна *ідеологія* (O'Connor, 2007, p. 7–21). Цікавим є і той факт, що антиамериканізм знаходять і в самих США, тож можемо висловити думку про наявність «внутрішнього» та «зовнішнього» антиамериканізмів.

Американські дослідники П. Катценштайн та Р. Кеохан визначають антиамериканізм як *психологічну тенденцію* утримувати негативні думки щодо Сполучених Штатів і американського суспільства в цілому. Автори запропонували своєрідну класифікацію форм антиамериканізму. Так, вони виокремлюють ліберальну, соціальну, суверенно-націоналістичну, елітарну, спадкову та радикальну його форми (Katzenstein, Keohane, 2007, p. 28–38). Можна навести ще кілька прикладів. Так, інший дослідник із США – П. Холландер, аналізуючи «зовнішній» антиамериканізм, лаконічно визначає такі його форми: «*антикапіталізм*», «*націоналізм*» та «*протест проти сучасності*», які, загалом, відповідають вищенаведеним радикальній та суверенно-націоналістичній формі в інших авторів (Hollander, 1995, p. 445). Вітчизняний дослідник О. Потехін характеризує антиамериканізм як *ірраціональну ідеологію*, а також *зневагу та ворожість* до системи цінностей, культури, народу та держави, які це уособлюють (Potiekhin, 2015, p. 49, 51).

Подані інтерпретації не вичерпують усього різноманіття запропонованих у сучасній науці визначень антиамериканізму. Втім, завдяки побіжному огляду можемо стверджувати, що цей феномен має комплексний характер, і, в залежності від мети того чи іншого конкретного дослідження, антиамериканізм може бути інтерпретований як «ідеологія», «сукупність думок», «ставлення» тощо.

Автори сучасних студій з антиамериканізму аналізують його прояви не тільки у тих регіонах, які є яскравим прикладом «зіткнення цивілізацій» та «опонентами» Америки, а й звертають значну увагу на країни, що упродовж ХХ – на поч. ХХІ ст. були та залишаються союзниками США.

Стосовно перших, то негативне ставлення щодо США та американців зумовлено різницею у релігії, ідеології, традиціях, політичній організації, соціальному устрої тощо. Серед таких країн можна виокремити дві основні підгрупи: за ідеологічним чинником («комуністичні» та «ліві», серед яких найчастіше фігурують колишній СРСР, Китай, Куба; а також деякі латиноамериканські країни) та релігійно-цивілізаційним (ісламські країни, які побутують у дослідженнях як окремо, так і в якості великої спільноти: «арабський світ», «мусульманський світ», «Близький Схід»).

Свою власну специфіку у «сповідуванні» антиамериканізму мають країни Латинської Америки, через те, що починаючи з XIX ст. Західна півкуля традиційно вважалася регіоном американських інтересів. Постійне залучення США у справи країн регіону, попри декларований до сер. XX ст. «ізоляціонізм», має свою довгу історію, наповнену не зовсім позитивними фактами. У 2000-х рр. у тих країнах, де до влади прийшли так звані «нові ліві», антиамериканські настрої активізувалися та стали своєрідною «візитною» картою їх лідерів.

Окрему групу зі своєю специфікою становлять і союзники США – країни Європи. Найактивнішим представником є Франція, але не залишилися поза увагою Велика Британія, Німеччина, Іспанія та Греція тощо.

Особливий інтерес серед союзників становить Канада, відносини якої з США характеризують як асиметричне партнерство. Побоювання з боку канадців можливого «поглинання» їх країни Сполученими Штатами є доволі поширеним (Bessonova, 2016). Варто зазначити, що антиамериканізм став помітним явищем внутрішньополітичного життя Канади, бо питання ставлення до США є невід'ємною складовою під час передвиборчих кампаній. Окрім того, щодо основних канадських політичних партій вже сформовані певні стереотипи. Так, Ліберальна партія характеризується здебільшого як «антиамериканська», через її декларацію гасла: «ми не повинні робити такі речі, як Америка», у той час як Консервативна партія – сприймається як більш «про-американська» (Anti-Americanism in Canada). Особливо це стосувалося прем'єр-міністра Канади Стівена Гарпера (2006–2015 рр.) за його «проамериканізм», який споглядали у тому, що він підтримував дружні зв'язки зі Сполученими Штатами і, зокрема, з Дж. Бушем-молодшим, а також за його зовнішньополітичні ініціативи, які йшли здебільшого у фарватері американської політики. Окрім того, коли політика є непопулярною серед населення Канади, то її часто характеризують як «політика по-американськи». А серед лівих партій Канади критика «політики по-американськи» своїх опонентів вважається необхідною складовою заради успіху серед виборців.

Таким чином, якщо узагальнити регіональну розповсюдженість антиамериканізму, то можна стверджувати про його масштабний

(у географічному тлумаченні) та універсальний (у політико-ідеологічному вимірі) характер: незалежно від цивілізаційного, релігійного, культурного, історичного, політичного чинників негативні погляди щодо США, американської політики, культури та американців тією чи іншою мірою присутні у всіх регіонах світу.

Сучасне інформаційне суспільство з різноманітними веб-ресурсами, засобами масової комунікації, соціальними мережами також впливає на специфіку сучасного антиамериканізму. Так, Всесвітня мережа містить безліч публікацій офіційного та неофіційного походження, матеріали інформаційно-аналітичного плану, статистику опитувань громадської думки, відео та фото матеріали, обговорення тих чи інших актуальних проблем через форуми, у різноманітних блогах та коментарях. Особливої уваги заслуговують окремі партійні, громадські, «патріотичні» сайти різних країн, на яких значну увагу приділяють критиці США. При цьому, доступним для ознайомлення є не тільки поточні матеріали, а й так звані «архіви», які надають можливість відстежити періоди активізації або затухання антиамериканізму в тих чи інших країнах.

З одного боку, «присутність» антиамериканізму в Інтернеті вказує на масштабність цього явища, дозволяє виявити не тільки його «політичний» та «академічний» вимір, представлений у виступах офіційних осіб, публіцистиці чи наукових матеріалах. Інтернет дає можливість відчутти цей феномен на своєрідному «побутовому рівні» – «зазирнути» у дискусії, які виникають з цього приводу. Наприклад, після подій 11 вересня 2001 р. та у зв'язку з зростанням негативних поглядів щодо США у 2000-х рр., американці почали побоюватися мандрувати світом. Питання, як уникнути неприємностей під час подорожей в іншу країну, жваво обговорюють на сторінках різноманітних веб-ресурсів, пов'язаних з туризмом, навчанням в інших країнах тощо (Canada's strong anti-americanism, 2012). Ті поради, які містяться на форумах, та коментарі до них розкривають доволі специфічний рівень взаємовідносин американців з представниками інших народів. Так, дуже часто зустрічалися рекомендації досвідчених туристів із США – прикріплювати на рюкзаки значки з кленовим листком (*символ Канади – М.Б.*), аби американців ідентифікували як канадців. Означені поради отримували дуже негативну оцінку з боку останніх, якщо вони долучалися до дискусії. Але цікавим є той факт, що американці, мабуть, настільки часто використовували цей спосіб «мімікрії», що на одній із веб-сторінок було відзначено, що англомовний турист із значком чи зображенням кленового листка – це американець (Unger, 2009).

Варто зазначити, що в Америці намагаються певною мірою популяризувати позитивне ставлення до США та звичайних американців, ініціюючи різноманітні проекти. Для прикладу можна навести появу відео-

блогу «Як світ бачить Америку», що підтримувався загально-американськими виданнями США «Вашингтон Пост» та «Ньюсвік». Проект був запущений у травні 2007 р. в Англії, і завершений у Мексиці в березні 2008 р., його презентації відбулися у багатьох центрах та фундаціях, наприклад «Як світова молодь бачить Америку» у Фундації Нова Америка (згодом – Нова Америка – М. Б.). Проект передбачав подорожування ведучих програми країнами світу та спілкування з представниками різних народів про їх ставлення до американців та Америки (Bakshi, 2008).

З іншого боку, сучасні засоби масової комунікації сприяють тому, що антиамериканізм набуває більш масового характеру. Він спалахує не тільки як реакція на зовнішню політику США, а й як наслідок на продемонстровані негативні погляди з боку представників США щодо інших народів. Так, якби не ЗМІ – то мало хто б у світі знав про американського пастора Террі Джонса, відомого з 2009 р. своїми виступами проти ісламу, опублікованою книгою «Іслам – від диявола» (2010), спробами спалити Коран, та підтримкою антиісламського фільму «Невинність мусульман» (Goldman, 2010). Його «ініціативи» спричинили не тільки хвилю антиамериканських демонстрацій у мусульманських країнах, а й атаку на місію ООН в Афганістані 1 квітня 2011 р., внаслідок чого були вбиті та поранені дипломати місії. Тим не менш, кілька років поспіль напередодні річниці терактів 11 вересня він проголошує наступний акт спалення Корану, чим знову підбурює акції протесту проти США. Окрім цього Террі Джонс двічі балотувався на посаду президента США у 2012 та 2016 рр., серед його програмних засад було зазначено негайне виселення зі Сполучених Штатів 20 млн нелегалів, що впливає на зростання негативних поглядів щодо цієї країни.

Отже, Інтернет-простір останнім часом стає не тільки площиною дискусій з приводу антиамериканізму, але й є місцем поширення та збереження тих матеріалів, які, на жаль, підбурюють та популяризують антиамериканські погляди, аніж сприяють їх зменшенню. Тож можна стверджувати той факт, що розповсюдження негативних сентиментів щодо США має глобальний, всеохоплюючий характер, бо сучасні засоби масової комунікації стирають державні кордони, і будь-яка інформація має шанс поширюватися світом майже без обмежень.

Ще однією рисою сучасного антиамериканізму є його хвилеподібний характер. Зазвичай, зростання антиамериканізму спостерігається в залежності від активізації американської зовнішньої політики, яка на міжнародному рівні ототожнюється передусім з особою чинного президента США. Тож, можемо думати, що негативне сприйняття США формується, передусім, через ставлення до очільника Білого дому. Найбільше зростання антиамериканських поглядів (якщо аналізувати поч. XXI ст.) спостерігалось у роки президентства

Дж. Буша-молодшого, що було пов'язано із військовими операціями в Афганістані та Іраку.

Тим не менш, попри «Обамоманію» (відповідно до опитувань громадської думки позитивний рейтинг новообраного американського президента Б. Обами в 2009 р. був у кілька разів вище, ніж у 2008 р. в його попередника Дж. Буша-молодшого (Opinion of the United States)), з початком другого терміну Б. Обами у 2013 р., аналітики та оглядачі почали знов говорити про відродження антиамериканізму. Так, з літа 2013 р. в аналітичних та інформаційних виданнях було опубліковано кілька статей, із винесеним у назву словом «антиамериканізм». Спільним для більшості цих публікацій було акцентування уваги на тому, що негативне ставлення щодо США зростає через те, що діючий американський президент не виправдовував тих сподівань, які на нього поклалися.

При цьому – одні звинувачували Б. Обаму в тому, що він не відмовився від «спадщини» свого попередника, демонструючи традиційні підходи у реалізації американської зовнішньої політики, інші – критикували певну «слабкість» його політики. Тож – і «сильна», і «слабка» політика США однаково засуджувалася. Таку саму думку висловлює й вітчизняний дослідник О. Потехін, який стверджує, що на США водночас покладається провина як за те, що вони є надто впливовими в сучасному світі «імперіалістами», так і за те, що Америка недбало виконує роль «світового жандарма», нездатна або не бажає врегулювати всі існуючі в ньому конфлікти, надати допомогу і безпеку всім, хто її потребує (Potiekhin, 2015, с. 51).

Наступник Б. Обами – Д. Трамп викликав нову хвилю антиамериканізму у багатьох регіонах світу: за показниками опитувань громадської думки, рівень довіри та позитивного сприйняття нового очільника Білого дому різко знизився, якщо порівнювати з періодом президентства Б. Обами, що відобразилося і на більш негативному ставленні в цілому до США (Opinion of the United States).

Варто звернути увагу і на наступний момент: часто антиамериканізм має маніпулятивний характер. Деякі дослідники висловлюють припущення, що не всяка критика американської політики та уряду США насправді має трактуватися як антиамериканізм. У 2012 р. в США вийшла чергова книга, присвячена цьому феномену, автор якої – американський дослідник та викладач М. Фрідмен запропонував переглянути вже усталені концепції антиамериканізму. Його базова теза полягає в тому, що за 200 років свого існування у самих США сформувався так званий «міф про антиамериканізм», який час від часу використовується американськими політиками, але шкодить національним інтересам США (Friedman, 2012, р. 3–4).

Не можу не процитувати один з прикладів автора, якими він змальовує формування такого міфу: «У 2002 р. президент Франції Жак Ширак застерігав Сполучені Штати від вторгнення до Іраку, обґрунтовуючи свою пораду частково французьким, частково – своїм власним досвідом боротьби в Алжирі. Реакція була жорсткою та швидкою: американці влаштували бойкот французьким товарам, спалювали французькі прапори та виливали французьке вино у каналізацію. Меню у Конгресі було переглянуте й тепер серед пропозицій була «картопля Свободи» та «приправа Свободи» (зазначимо, що у США картопля-фрі називається «French Fries» (підсмажена по-французьки), перейменування зробило її «Freedom Fries», так само і приправа для салату «French Dressing» перетворилася на «Freedom Dressing» – М. Б.). Члени Конгресу виголошували промови про те, що тіла померлих американських солдат, поховані у Нормандії (Франція – М. Б.), мають бути викопані та привезені додому, тому що французька земля більше не може бути місцем останнього відпочинку для американських героїв» (Friedman, 2012, р. 4). Антивоєнні демонстрації, що відбувалися по всьому світу, були інтерпретовані у США як «антиамериканські». Втім, як пише автор, – «американці згуртувалися навколо рішення свого президента, який наказав військам США вступити у найгірше фіаско американської зовнішньої політики» (Friedman, 2012, р. 4).

З автором можна погоджуватися, або ні. Однак, можна стверджувати, що використання «антиамериканізму» як своєрідного політичного інструменту з метою завуалювати якісь непопулярні рішення притаманно не тільки американським політикам. Наведемо кілька прикладів.

Так, під час виборчих кампаній у європейських країнах деякі політичні сили використовують «антиамериканську карту», аби «підігріти» свій передвиборчий рейтинг. Саме так оцінювали «потенціал антиамериканізму» експерти та спостерігачі за виборами до Бундестагу у 2013 р. та 2017 р.: елементи антиамериканської риторики були присутні у передвиборчих кампаніях Соціал-демократичної партії та Лівої партії (Orremann, 2017).

У Канаді антиамериканізм став своєрідною новою національною ідеологією канадців, що фактично замінила політику мультикультуралізму, яка була визнана невдалою. Як показали різноманітні соціологічні дослідження з питань само-ідентифікації у Канаді наприкінці ХХ ст., канадське суспільство є дуже фрагментованим, через відсутність почуття приналежності до єдиної нації. А от підкреслювання «не-американськості» стало спільною рисою для всіх канадців, незалежно від місця проживання, етнічного походження та мови, яку вони використовують. Отже, антиамериканізм відіграє своєрідну консолідуючу роль, а за висловом відомого історика Дж. Грененстайна, він по суті став «світською релігією» канадців (Granatstein, 2018).

У Росії в останні роки антиамериканізм фактично знову стає державною політикою. Невдале «перезавантаження» двохсторонніх відносин, запропоноване Б. Обамою у 2009 р., мало протилежні наслідки й у підсумку призвело до загострення відносин США – Росія. Іншим проявом невдалого «перезавантаження» стало штучне підігрівання російського патріотизму через критику та неприйняття Америки. На думку Д. Треніна, директора Московського центру Карнегі, у Росії антиамериканізм став основою офіційного патріотизму (Strokan, Trenin, 2013).

Загалом, російський антиамериканський дискурс можна охарактеризувати наступним чином: США перетворилися на своєрідного «цапа-відбувайла», на якого російська влада перекладає свої помилки та невдачі. Своєрідним підтвердженням цього є результати спільного російсько-американського проекту Лабораторії порівняльних соціальних досліджень на базі Вищої школи економіки (Санкт-Петербург). Відповідно до аналізу настроїв російських еліт та мас упродовж 1993–2009 рр. було виявлено, що зростання негативного ставлення до США у російській громадській думці стало здебільшого результатом інформаційного впливу з боку російських еліт, які переслідували конкретні політичні цілі (Sokolov, 2013).

В Україні активізація антиамериканізму спостерігалася переважно під час передвиборчих кампаній. Найбільшими прихильниками критики США довгий час залишалися ліві партії, серед яких найбільш відданими риторичі антиамериканізму були представники Прогресивної соціалістичної партії України з її незмінною лідеркою – Н. Вітренко. Окрім того, антиамериканські висловлювання лівих, а також представників інших політичних сил, відігравали роль своєрідного фону для підкріплення проросійських поглядів та гасел. Починаючи з президентських виборів 2004 р. і до початку російської агресії проти України, ті політичні партії та організації, які декларували себе як проросійські, часто використовували ототожнення своїх опонентів із США, з метою зменшення кількості їх прихильників. При цьому відроджувалися вербальні та візуальні штампи та стереотипи часів Холодної війни. У цілому, антиамериканські погляди в Україні тісно пов'язані з проросійськими (Bessonova, 2012, p. 115–117).

Висновки

Таким чином, сучасний антиамериканізм можна вважати поширеним явищем, яке має комплексний, масштабний, універсальний, глобальний, хвилеподібний та маніпулятивний характер. У кожній з держав існує своя специфіка, обумовлена власною історією, досвідом взаємовідносин із США та традиціями політичної культури. У всіх, без виключення регіонах світу, антиамериканські заяви офіційних осіб чи то громадських діячів часто декларуються не стільки для демонстрації своєї незгоди з тими чи іншими

діями США, скільки спрямовуються на власне населення. Головна мета цього: активізувати електорат, розтлумачити причини буксування реформ, пояснити невдачу зовнішню політику – особливо, якщо наближаються вибори, або ж зацікавити потенційних споживачів своєю продукцією.

У цілому, можна констатувати, що антиамериканізм стає одним із способів, що використовується місцевими елітами заради маніпуляції та мобілізації пересічних громадян під час тих чи інших стратегічно важливих моментів у суспільно-політичному, економічному, культурному житті своїх власних держав. Тому можна припустити, що поширення та спалахи антиамериканізму у сучасному світі є не тільки результатом «поганої поведінки» Америки. За певних умов, коли критика та негатив щодо США є вигідними для «внутрішнього застосування» тих чи інших політиків – ми можемо спостерігати прояви антиамериканізму як серед країн-«опонентів» сучасної Америки, так і її союзників.

References:

1. 'Anti-Americanism in Canada'. *The Canadian Guide*, [online]. Available at: <http://www.thecanadaguide.com/anti-americanism> [Accessed 19 July 2018].
2. 'Anti-Americanism'. *Wikipediia*, [online]. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-Americanism> [Accessed 18 February 2019].
3. 'Canada's strong anti-americanism (school, university, rating)'. (2012). *City Data Forum*, [online]. Available at: <http://www.city-data.com/forum/canada/1667938-canadas-strong-anti-americanism.html> [Accessed 13 September 2018].
4. 'Opinion of the United States'. *Pew Research Center*, [online]. Available at: <http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/survey/all/> [Accessed 13 January 2019].
5. Bakshi, A. C. (2008). 'How the World sees America'. *PostGlobal*, [Online]. Available at: <http://newsweek.washingtonpost.com/postglobal/america/> [Accessed: 13 September 2018].
6. Bessarab, T. (2015). 'Antyamerykanizm ta developmentalizm – osnovy suchasnoi Latynskoi Ameryky' [Anti-Americanism and developmentalizm – the basis of modern Latin America]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politohichni studiyi* [Visnyk of Lviv University. A series of philosophical and political studies]. Vol. 6. pp. 109–121.
7. Bessonova, M. M. (2012). 'Antyamerykanski hasla pid chas vyborchyykh kampanii u nezalezhnii Ukraini' [Anti-American slogans during electoral campaigns in independent Ukraine]. *Hileya* [Gileya], [online], Vol. 63, pp. 113–117. Available at: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=82> [Accessed 11 March 2019].

8. Bessonova, M. M. (2016). 'Problema amerykans'koho vplyvu na kanads'kyi kul'turnyy prostir: dosvid podolannya v umovakh hlobalizatsiyi' [The issue of American influence on Canadian cultural space: the experience of overcoming in the conditions of globalization]. *Scriptorium nostrum*, [online], no. 3 (6), pp. 230–246. Available at: <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/article/view/166/138> [Accessed 16 February 2019].

9. Bielokolos, O. (2015). 'Deshcho pro yevropeyskyi antyamerykanizm' [Something about European anti-Americanism]. *UNIAN*, [online]. Available at: <https://www.unian.ua/politics/1212966-descho-pro-evropeyskiy-antiamerikanizm.html> [Accessed 16 February 2019].

10. Friedman, M. (2012). *Rethinking Anti-Americanism: The History of an Exceptional Concept in American Foreign Relations*. Cambridge University Press.

11. Goldman, R. (2010). 'Who Is Terry Jones? Pastor Behind 'Burn a Koran Day''. *ABC News*, [online]. Available at: <http://abcnews.go.com/US/terry-jones-pastor-burn-koran-day/story?id=11575665> [Accessed 01 March 2019].

12. Granatstein, J. L. (1996). *Yankee Go Home? : Canadians and Anti-Americanism*. Harper Collins Publishers Ltd.

13. Granatstein, J. L. (2018) 'We don't have to like it, but America the bully is our best friend'. *The Globe and Mail*, [online]. Available at: <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-we-dont-have-to-like-it-but-america-the-bully-is-our-best-friend/> [Accessed 13 March 2019].

14. Hollander, P. (1995). *Anti-Americanism: Irrational and Rational*. London: Transaction Publishers.

15. Katzenstein P. J., Keohane R. O. (2007). *Anti-Americanisms in World Politics*. Cornell University Press.

16. Naim, M. (2015). 'Lehkodumnyi antyamerykanizm' [Reckless anti-Americanism]. *Zbruch*. [Zbruch], [online]. Available at: <https://zbruc.eu/node/45137> [Accessed 19 February 2019].

17. O'Connor, B. ed. (2007) *Anti-Americanism: History, Causes, Themes, Four Volume Set*. Greenwood World Pub.

18. Oppermann, M. (2017). 'Do Not Let Anti-Trumpism Become Anti-Americanism'. *The Global Public Policy Institute*, [online]. Available at: <https://www.gppi.net/2017/07/20/do-not-let-anti-trumpism-become-anti-americanism> [Accessed 13 January 2019].

19. Pohorska, I. I. (2004). 'Terorystychnyi antyamerykanizm: teoretyko-prykladni aspekty doslidzhennia' [Terrorist anti-Americanism: theoretical and applied aspects of the study]. *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy*. [Scientific Herald of the Diplomatic Academy of Ukraine], Vol. 10 (1), pp. 91–103.

20. Potiekhin, O. (2015). 'Antyamerykanizm i antysemityzm: porivnialnyi analiz' [Anti-Americanism and anti-Semitism: a comparative analysis]. *Spolucheni*

Shtaty Ameryky u suchasnomu sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspil'stvo[United States of America in the modern world: politics, economics, law, society]: *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Ukraine, Lviv, May 15 2015. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, part 1. pp. 45–54.

21. Sokolov, B. (2013). '*Ressentiment i negativnoe otnoshenie k SShA: dinamika nastroyenij rossijskih jelit i mass v 1993–2009 godakh*' [Ressentiment and negative attitude toward the USA: dynamics of mood of Russian elites and masses in 1993–2009], [online]. Available at: <https://lcsr.hse.ru/news/80513333.html> [Accessed 25 February 2019].

22. Strokan, S., Trenin, D. (2013). '*Osnovoj oficial'nogo patriotizma stanovitsja antiamerikanizm*' [Anti-Americanism becomes the basis of official patriotism]. *Kommersant* [Businessmen], [online] no. 30 (5061). Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/2127333> [Accessed 05 February 2019].

23. Unger, A. (2009). 'Maple leaf on backpack: A Canadian tourist finds it's best to leave it at home'. *CBC News*, [online]. Available at: <https://www.cbc.ca/news2/citizenbytes/2009/08/maple-leaf-on-backpack-a-canadian-tourist-finds-its-best-to-leave-it-at-home.html> [Accessed 13 September 2018].

©Бессонова М. М., 2019

УДК 327 : 341.1

УКРАЇНО-БОЛГАРСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Братко Ірина Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8979-3232
i.bratko@kubg.edu.ua*

Надіслано:

13.03.2019

Рецензовано:

24.03.2019

Прийнято:

10.04.2019

У статті розглядаються питання формування та розвитку добросусідських відносин між Україною та Болгарією з огляду на євроінтеграційні устремління нашої держави. Метою статті було висвітлення перспектив розвитку двосторонніх відносин на основі існуючих міжнародних договорів та дипломатичних контактів. Застосування історико-прогностичного методу для дослідження відносин між країнами та контент-аналізу міжнародно-правових документів дозволило дослідити позитивний вплив Договору про асоціацію між Україною та ЄС на розвиток двосторонніх міжнародних відносин. Визначено можливості розширення двосторонніх відносин на основі чинних двосторонніх договорів між країнами та Договору про асоціацію.

Ключові слова: Україна; Болгарія; міжнародні відносини; економічна співпраця; міжнародні договори.

Bratko Iryna, Ph.D. (law), Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

Ukraine-Bulgarian relations in the context of European integration

The article deals with the formation and development of good-neighbouring relations between Ukraine and Bulgaria due to the Euro-integration aspirations of our state. The main object of the study is to highlight the prospects for the development of bilateral relations on the basis of existing international treaties and diplomatic contacts. The use of the historical and prognostic method in the study of relations between countries and the content analysis of international legal documents made it possible to investigate the positive impact of the Association Agreement between Ukraine and the EU on bilateral relations between countries and determine the possibilities of expanding these relations on the basis of existing international agreements.

Key words: Ukraine; Bulgaria; international relations; economic cooperation;

international treaties.

Братко Ірина Николаевна, кандидат юридических наук, Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев, Украина

Украино-болгарские отношения в контексте европейской интеграции

В статье рассматриваются вопросы формирования и развития добрососедских отношений между Украиной и Болгарией, учитывая евроинтеграционные устремления нашего государства. Целью статьи является освещение перспектив развития двусторонних отношений на основе существующих международных договоров и дипломатических контактов. Применение историко-прогностического метода при исследовании отношений между странами и контент-анализа международно-правовых документов позволило исследовать положительное влияние Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС на двусторонние отношения между странами и определить возможности расширения этих отношений на основе действующих международных договоров.

Ключевые слова: Украина; Болгария; международные отношения; экономическое сотрудничество; международные соглашения.

Вступ

Добросусідські та взаємовигідні відносини між країнами, що базуються на взаємній повазі та дотримання міжнародного права, є основою сучасного сталого розвитку та забезпечують процвітання країн. Україна, внаслідок свого унікального геополітичного положення, має широкі можливості для розвитку багатогранних міжнародних відносин з державами-сусідами. Серед таких держав особливе місце займає Республіка Болгарія.

Між Україною і Болгарією існує тісний історичний і культурний зв'язок, що вибудовувався протягом багатьох століть. Сучасне співробітництво двох країн націлене на забезпечення миру, активізацію зовнішньоекономічних зв'язків і, в цілому, на створення безпечної зони стабільного економічного та політичного співробітництва між державами-сусідами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання двосторонніх відносин між Болгарією та Україною привертають увагу вчених та розглядаються як плідотворні та перспективні відносини між двома незалежними державами, що мають спільні національні інтереси та культурну спадщину. Міжнародному співробітництву між Болгарією та Україною приділяли увагу такі вчені як Г. Мінгазутдінова, Л. Ченик, П. Лозинський, Г. Семеніхин. Особливий інтерес для дослідників представляє питання співробітництва між Україною та Болгарією

у Чорноморському регіоні, що розглядається у роботах В. Кравченко, А. Гудакова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Після укладання Договору про асоціацію між Україною та ЄС питання ефективного міжнародного співробітництва між країнами-членами Європейського Союзу отримали нові перспективи. Сучасне співробітництво між Україною і Болгарією стосуються багатьох сфер суспільного життя та підкріплені міжнародними угодами різного рівня, і які вимагають детального аналізу та виявлення перспектив подальшого співробітництва між країнами.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз міжнародних відносин між Україною та Болгарією, що мають спільні кордони на суші та на морі, а також визначення перспектив подальшого розвитку цих відносин з врахуванням зацікавленість України у підтримці країн-членів ЄС на шляху до членства України в цьому регіональному об'єднанні; виявлення тенденцій та пошук перспективних напрямів двостороннього та регіонального співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Співробітництво між незалежними Україною та Болгарією інтеграції розпочиналось на фоні інтеграції Болгарії до Європейського Союзу.

У 90-ті рр. ХХ ст. Болгарія заклала основи для здійснення європейської інтеграції. У червні 1990 р. країна отримала статус спеціально запрошеного учасника Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), у травні 1992 р. була прийнята до Ради Європи; у лютому 1994 р. у Болгарія приєдналась до програми НАТО «Партнерство ради миру»; 1 лютого 1995 р. отримала статус асоційованого члена ЄС; 16 грудня 1995 р. країна подала заявку до вступу у ЄС, а в грудні 1999 р. отримала запрошення до початку переговорів до приєднання до ЄС (Dosvid yevrointehratsii Bolharii. Analitychna zapyska, 2019).

У результаті активного співробітництва в рамках європейської інтеграції та взаємодії з країнами трансатлантичного альянсу Болгарія в листопаді 2002 р. отримала членство в НАТО, а у квітні 2005 р. Європейський парламент проголосував за вступ Болгарії до ЄС у січні 2007 р., не зважаючи на скептичне ставлення до цього деяких європарламентарів на підставі наявних проблем реформування системи судочинства і низької ефективності боротьби з корупцією (Dosvid yevrointehratsii Bolharii. Analitychna zapyska, 2019).

Саме у цій складний період відбувався розвиток взаємовигідних зовнішньополітичних та економічних зв'язків між незалежними Україною та Республікою Болгарія. Після проголошення незалежності нашої держави, Болгарія однією з перших країн визнала незалежність України

(5 грудня 1991 р.) і вже 13 грудня цього ж року встановила дипломатичні відносини. Сьогодні між Болгарією та Україною підписано більш ніж 80 міжнародних угод, які стосуються врегулюванні питань економічного співробітництва, зовнішньої торгівлі, надання правової допомоги, енергетики, захисту навколишнього середовища тощо (Mizhrehionalne spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Bolhariieiu, 2018).

Україна розглядає Болгарію як надійного економічного та політичного партнера в Південно-Східній Європі. За результатами 2018 р. зустрічна торгівля між країнами склала 650 млн дол. (Ukraina rozghliadaie Bolhariiu yak druzhniu krainu i nadiinoho partnera..., 2019).

Сучасний політичний діалог між дружніми країнами стосується питань державної безпеки та обороноздатності. Уряд України зауважує про необхідність мати політичну підтримку у протидії агресії Росії, в координації з української зовнішньополітичної позицією щодо припинення агресії Росії, для чинення тиску на Уряд Російської Федерації для негайно звільнення українських політичних в'язнів і заручників (Ukraina rozghliadaie Bolhariiu yak druzhniu krainu i nadiinoho partnera ..., 2019).

Співпраця між Україною та Болгарією в рамках роботи міжнародних організацій, що забезпечує інтеграцію України в європейський політичний, економічний і правовий простір перебуває під контролем урядів України і Болгарії, і спрямоване на досягнення критеріїв, необхідних для членства України в ЄС (Mizhнародne spivrobotnytstvo, 2018).

У цьому контексті багатопланове співробітництво України з НАТО підкріплюється двосторонніми міжнародними угодами, серед яких особливе місце займає Договір між Міністерством соціальної політики України та Міністерством оборони Республіки Болгарія в рамках Трастового фонду НАТО в сфері медичної реабілітації в Україні від 3 жовтня 2017 р. Болгарії відведено провідну роль у реалізації програми Трастового фонду НАТО медичної реабілітації та протезування поранених (Угода між МСПУ та МОБ, 2018). За інформацією Міноборони України за цією програмою медичні установи Болгарії планують протягом двох років, починаючи з 2017 р., прийняти близько 300 травмованих учасників бойових дій на сході України для реабілітації (U ramkakh Trastovoho Fondu NATO v Bolhariiu..., 2018).

Найбільш успішні напрямки двостороннього співробітництва спостерігаються в сфері найбільших спільних інтересів двох країн і дозволу спільних проблемних питань. Йдеться про організацію прямого авіаційного та залізничного сполучення, реалізацію високотехнічного проекту АЕС «Козлодуй», створення сприятливих умов у торгово-економічній галузі (Ukraina rozghliadaie Bolhariiu yak druzhniu krainu i nadiinoho partner..., 2019). Зокрема, виключення Республіки Болгарія з переліку країн, до яких

застосовується законодавство про трансферне ціноутворення, що дозволить врегулювати митні питання і зняти адміністративні бар'єри в торговельних відносинах між країнами.

Підписання Договору про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку від 27.06.2014 р. в редакції від 30.11.2015 р. (далі – Договір про асоціацію) (Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu..., 2014) відкрило нову сторінку для відносин між Україною, ЄС та державами-членами Європейського союзу. Положення ст. 479 Договору про асоціацію складають основу для розвитку двостороннього співробітництва з державами-членами ЄС.

Значимість ст. 479 Договору про асоціацію важко переоцінити. Насамперед, ця стаття розв'язує «колізію» двох угод між Україною з ЄС: Угоди про партнерство та співробітництво між Україною, з одного боку, і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з іншого боку від 14 червня 1994 р. (Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu..., 2014) і Договору про асоціацію. Пункт 1 ст. 479 Договору про асоціацію вказує на втрату дієвості Договору про партнерство і співробітництво. При цьому, пунктом 2 ст. 479 визначається, що Договір про асоціацію замінює Договір про партнерство та співробітництво і всі попередні відсилання в угодах наразі відносяться до Договору про асоціацію. Одночасно ст. 479 Договору про асоціацію враховує особливості перехідного періоду імплементації цієї угоди, зокрема, вирішує питання про забезпечення прав фізичних осіб в рамках виконання попередніх договірних зобов'язань сторін угоди (п. 3 ст. 479). Ця стаття Договору про асоціацію стосується також питання двостороннього співробітництва держав-членів, що є, на думку автора, дуже важливим для врегулювання відносин між Україною і Болгарією. Пункт 6 ст. 479 містить положення, відповідно до якого реалізація Договору про асоціацію не впливає на розвиток двосторонніх відносин між Україною та державами-членами і на підписання нових угод між ними. Таке право обмежується тільки положеннями Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, які стосуються спільних інтересів ЄС.

У контексті Договору про асоціацію вбачається, що попередні та наступні угоди між Україною, Європейським Союзом і державами-членами, мають складати єдину правову базу. Це є правовою основою побудови інституційних механізмів реалізації Договору про асоціацію (п. 4 і 5 ст. 479). Інституційна складова Договору про асоціацію – своєрідний «двигун» виконання договірних зобов'язань. Європейським Союзом розроблені і застосовуються дуже багато різноманітних і дієвих правових та комунікативних механізмів і платформ для активізації співпраці між країнами.

Важливим є також те, що застосування цих механізмів ефективно не тільки в рамках відносин Україна-ЄС, а також при регулюванні регіональних і двосторонніх відносин за участю держав-членів ЄС.

З огляду на підписання Договору про асоціацію і політичний курс України на європейську інтеграцію, для України представляє цінність досвід Болгарії у реформування економіки відповідно до вимог ЄС та адаптації національного законодавства до права ЄС. Завдяки правовій основі для плідної передачі досвіду сторони мають можливість задіяти Меморандум про партнерство і поглиблення співробітництва в сфері європейської та євроатлантичної інтеграції між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Болгарія від 29 листопада 2005 р. (*Memorandum pro partnerstvo i pohlyblennia spivrobotnytstva...*, 2005), підписаний в рамках двостороннього співробітництва ще до підписання Договору про асоціацію.

Розвиток взаємовигідного співробітництва на рівні міст в останні роки набирає обертів і створює умови для активізації бізнес-партнерства і соціальних контактів між країнами. Сьогодні між областями України підписано десять угод, що визначають міжрегіональне співробітництво Україна-Болгарія між містами-побратимами. Побратимські відносини встановлені між містами Київ і Софія, Харків і Варна, Глухів та Свиштов, Бердянськ і Ямбол, Житомир та Монтана, Запоріжжя та Бургас, Луцьк і Пазаржик і багатьма іншими містами двох країн (*Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Bolharii*).

Муниципальна дипломатія на основі взаємодії адміністрацій міст-побратимів і розвиток міжмуниципальних зв'язків є характерною особливістю міжнародних відносин між Україною і Республікою Болгарія. Саме встановлення прямих контактів між областями, муниципалітетами, діловими колами сприяє інтенсифікації торговельно-економічних відносин, розвитку партнерських відносин у сфері освіти, науки, культури, туризму і міського самоврядування. Цей рівень україно-болгарського співробітництва поступово стає основою ефективних міждержавних контактів в економічній, туристичній, освітній та культурній сфері суспільних відносин. Країни мають широкі можливості використовувати вже наявні двосторонні механізми співробітництва та умови обміну позитивним досвідом самоврядування і децентралізації, а також впроваджувати нові механізми взаємовигідного співробітництва.

Вагомою складовою двосторонніх відносин між Україною-Болгарією є співробітництво в гуманітарній сфері. На основі Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про співробітництво в галузях освіти, науки і культури від 5 жовтня 1992 р. (Угода з освітніх питань, 1992) та міжвідомча Угода між Міністерством України у справах науки і технологій та Міністерством

освіти і науки Республіки Болгарія в сфері науково-технічного співробітництва від 24 березня 1998 р. (Uhoda mizh Ministerstvom Ukrainy u spravakh nauky i tekhnolohii..., 1998), а також ряду предметних протоколів до цих угод, сторони мають можливість проводити щорічний обмін студентами, аспірантами і стажистами науково-дослідної роботи та навчання в Україні і Болгарії.

Підписання рамкового Договору між Болгарською академією наук і Державним космічним агентством України про співпрацю в рамках космічного експерименту «Іоносат-Мікро» на космічному апараті «Мікросат-М» (Uhoda mizh Bolharskoiu akademiieiu nauk ta Derzhavnym kosmichnym ahentstvom Ukrainy..., 2016) можна розглядати як позитивний приклад секторальної інтеграції між двома державами.

За цією угодою науковці України, Польщі та Болгарії мають здійснити космічний експеримент, одним з компонентів якого є інструментарний комплекс Іонний дрейфометр ІД-2 («Iondriftmeter ID-2»), розроблений Інститутом космічних досліджень і технологій Болгарської академії наук і який має стати частиною бортового обладнання «Іоносат-Мікро» (Ionosat-Micro). Цим документом також передбачено співробітництво в молодіжній сфері. Підписаний між країнами меморандум надасть можливість здійснювати обмін делегаціями та інформацією між молодіжними організаціями, установами, які здійснюють діяльність щодо реалізації державної політики у молодіжній сфері, проводити спільні фестивалі, конференції, тренінги, конкурси, розробляти та реалізовувати спільні проекти у сфері популяризації здорового способу життя молоді, залучення до волонтерської діяльності, розвитку міжкультурного діалогу (Ionosat-Micro).

Загальносвітова тенденція об'єднання ресурсів декількох країн для створення оптимальної моделі спільного вирішення економічних, політичних, соціальних і культурних проблем регіонального значення, які входять в коло національних інтересів, але виходять за рамки їх юрисдикції, досить яскраво проявляється в Чорноморському та Придунайському регіонах. Стратегічне співробітництво з державами цього регіону спрямоване на забезпечення миру, активізацію зовнішньоекономічних зв'язків і, в цілому, на створення безпечної зони стабільного економічного та політичного співробітництва між державами. Дослідники питань регіонального розвитку вбачають у цьому формування «південного вектора» євроінтеграційної стратегії України та вказують на потенціал і важливість конструктивної співпраці в цьому регіоні (Semenikhin, 2013; Chernyuk, Lyzynskiy, 2009, p.245; Minhazutdinova, 2019). Економісти розглядають потенціал розвитку портів Чорноморського регіону і посилення транспортних вантажопотоків і експортно-імпортних операцій в цьому регіоні (Kravchenko, Hudakov, 2013, p. 225).

Висновки і перспективи подальшого розвитку

Українсько-болгарське співробітництво розширює межі політичних і економічних можливостей, дозволяє комплексно використовувати правові механізми двостороннього, регіонально співробітництва, а також можливості співпраці в рамках європейської інтеграції України.

Співпраця між Україною та Болгарією закріплена міжнародними угодами різного рівня на умовах рівноправного партнерства і відображають їх національні інтереси. Договір про асоціацію містить універсальні механізми, які сприятимуть розвитку двосторонніх відносин між Україною та Болгарією.

Серед перспективних механізмів співпраці між державами варто виокремити муніципальну дипломатію, що забезпечує можливість створення і реалізації взаємовигідних проектів, співробітництво в освітній та науковій сферах, а також регіональне співробітництво в рамках Чорноморського регіону і Придунайського басейну, які мають значний потенціал.

References:

1. Chernyk P., Lyzynskyi, P. (2009). 'Osoblyvosti suchasnykh ukrainsko-bolharskykh dvostoronnikh vidnosyn' [Features of modern Ukrainian-Bulgarian bilateral relations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: politolohiia, sotsiolohiia, filosofiiia* [Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: political science, sociology, philosophy], no. 13, pp. 244–248.
2. Dosvid yevrointehratsii Bolharii. Analitychna zapyska [Experience of European integration of Bulgaria. Analytical note]. (2019). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*, [online]. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1412/> [Accessed 02 February 2019].
3. *Ionosat-Micro*, [online]. Available at : <http://ionosat-micro.ikd.kiev.ua/ua> . [Accessed 05 March 2019].
4. Kravchenko V.O., Hudakov, O.K. (2013). Problemy ta perspektyvy spivpratsi Ukrainy z krainamy OChES v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Problems and prospects of Ukraine's cooperation with the countries of the BSEC in the context of globalization of the world economy]. *Problemy i perspektyvy razvitiya sotrudnichestva mezhdru stranami Yugo-Vostochnoi Evropy v ramkakh ChES i GUAM* [Problems and prospects of cooperation between countries of South-Eastern Europe within context of Black Sea economic cooperation and GUAM], pp. 223–228.
5. Memorandum pro partnerstvo i pohlyblennia spivrobitnytstva v haluzi yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Respubliky Bolhariia vid 29.11.2005 r. [Memorandum on partnership and deepening of cooperation in the field of European and Euro-Atlantic integration between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Bulgaria, dated 2005, November 29]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna Rada of

Ukraine], [online]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100_063 [Accessed 04 March 2019].

6. Minzhazutdinova, H. (2018). 'Osnovni napriamky suchasnykh ukraino-bolharskykh vidnosyn (1991–2018 rr.)' [The main directions of modern Ukrainian-Bulgarian relations (1991– 2018)]. *Yevropeiski istorychni studii* [European Historical Studies], [online], no. 10. Available at: <http://eustudies.history.knu.ua/galynamingazutdinova-osnovni-napryamky-suchasnyh-ukrayinsko-bolgarskykh-vidnosyn-1991-2018-rr/> [Accessed 03 March 2019].

7. Mizhnarodne spivrobitnytstvo [international cooperation]. (2018). *Ministerstvo oborony Ukrainy* [Ministry of Defence of Ukraine], [online]. Available at: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mizhnarodne-spivrobitnicztvo> [Accessed 11 June 2018].

8. Mizhrehionalne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Bolhariieiu [Interregional cooperation between Ukraine and Bulgaria]. (2018). *Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Bolhariia* [Embassy of Ukraine in the Republic of Bulgaria], [online]. Available at: <https://bulgaria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bg/regions> [Accessed 04 March 2019].

9. *Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Bolharii* [Embassy of Ukraine in the Republic of Bulgaria], [online]. Available at: <https://bulgaria.mfa.gov.ua/ua/legal-acts/> [Accessed 05 June 2018].

10. Semenikhin, H. V. (2013). 'Intehratsiini protsesy v Orhanizatsii Chornomorskoho ekonomichnoho spivrobitnytstva. Tendentsii ta perspektyvy' [Integration processes in the Black Sea Economic Cooperation Organization. Trends and Prospects]. *Problemy i perspektyvy razvitiya sotrudnichestva mezhdu stranami Yugo-Vostochnoi Evropy v ramkakh ChES i GUAM* [Problems and prospects of cooperation between countries of South-Eastern Europe within context of Black Sea economic cooperation and GUAM], pp. 338–342.

11. U ramkakh Trastovoho Fondu NATO v Bolhariiu na reabilitatsiiu vidpravliaietsia hrupa z 10 travmovanykh uchasnykiv boiovykh dii na skhodi Ukrainy [Within the framework of the NATO Trust Fund a group of 10 traumatized combatants is sent to rehab in eastern Ukraine to Bulgaria]. (2018). *Ministerstvo oborony Ukrainy* [Ministry of Defence of Ukraine], [online]. Available at: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/06/09/u-ramkah-trastovogo-fondu-nato-v-bolgariyu-na-reabilitacziyu-vidpravlyaetsya-grupa-z-10-travmovanih-uchasnikiv-bojovih-dij-na-shodi-ukraini> [Accessed 04 March 2019].

12. Uhoda mizh Bolharskoiiu akademiieiu nauk ta Derzhavnym kosmichnym ahentstvom Ukrainy pro spivrobitnytstvo v ramkakh kosmichnoho eksperymentu «Ionosat-Mikro» na kosmichnomu aparati «Mikrosat-M» vid 30.06.2016 [Agreement between the Bulgarian Academy of Sciences and the State Space Agency of Ukraine on cooperation within the framework of the space experiment "Ionosat-Micro" on the spacecraft "Microsat-M", dated 1026, June 30]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna

Rada of Ukraine], [online]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100_100 [Accessed 04 March 2019].

13. Uhoda mizh Ministerstvom sotsialnoi polityky Ukrainy ta Ministerstvom oborony Respubliki Bolhariia v mezhakh proektu Trastovoho fondu NATO u sferi medychnoi reabilitatsii v Ukraini [Agreement between the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry of Defense of the Republic of Bulgaria within the framework of the project of the NATO Trust Fund for Medical Rehabilitation in Ukraine]. (2017). *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine], [online]. Available at: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/100_002-17 [Accessed 04 March 2019].

14. Uhoda mizh Ministerstvom Ukrainy u spravakh nauky i tekhnolohii ta Ministerstvom osvity i nauky Respubliki Bolhariia v haluzi naukovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva vid 24.03.1998 r. [Agreement between the Ministry of Science and Technology of Ukraine and the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria in the field of scientific and technical cooperation, dated 1998, March 03]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine], [online]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/100_097 [Accessed 02 March 2019].

15. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliki Bolhariia pro spivrobotnytstvo v haluziakh osvity, nauky i kultury vid 5.10.1992 r. [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Bulgaria on cooperation in the spheres of education, science and culture, dated 1992, October 5]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine], [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/100_001 [Accessed 02 March 2019].

16. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storonny vid 27.06.2014 r. v redaktsii vid 30.11.2015 r [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, from 2014, June 27, revision 2015, November 30]. [Online]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine], [online]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [Accessed 04 March 2019].

17. Ukraina rozghliadaie Bolhariiu yak druzhniu krainu i nadiinoho partnera – zustrich Hlav Uriadiv [Ukraine considers Bulgaria as a friendly country and a reliable partner – a meeting of the Heads of Government]. (2019). *Uriadovyi portal* [Government portal], [online]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ukrayina-rozglyadaye-bolgariyu-yak-druzhnyu-krayinu-i-nadijnogo-partnera-zustrich-glav-uryadiv> [Accessed 04 March 2019].

18. Ukraina ta Bolhariia spivpratsiuvatymut u kosmichnomu eksperymenti "Ionosat-Mikro" [Ukraine and Bulgaria will cooperate in the space experiment "Ionosat-Micro"]. *TSN*, [online]. Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-ta-bolgariya-spivpracyuvatimut-u-kosmichnomu-eksperimenti-ionosat-mikro-683340.html> [Accessed 02 March 2019].

©Братко І. В., 2019

УДК 327.8 : 15

ДЕРЖАВНІ АКТОРИ У СИСТЕМІ
РОСІЙСЬКОГО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Демартино Андрій Павлович

кандидат історичних наук, докторант,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-2647-0129

andrede17@gmail.com

Надіслано:

26.03.2019

Рецензовано:

04.04.2019

Прийнято:

03.05.2019

У статті досліджується рольова і структурна функція центральних органів державної влади, що є ключовими елементами російської системи інформаційного впливу на міжнародній арені. Аналізуються основні актори, що представляють державний сектор в рамках зовнішньої стратегії Кремля, їхні основні характеристики та вплив на процес прийняття і реалізації рішень вищого політичного керівництва Росії.

В умовах російської агресії проти України, що триває з 2014 р., інформаційна та кібервійна є однією з ключових стратегій Кремля, спрямованих на знищення української державності та деморалізацію українського суспільства.

У дослідженні було використано системний та структурно-функціональний аналіз. Зокрема, визначено коло ключових державних акторів, досліджено їх рольову функцію та структурний вплив в системі центральних органів державної влади РФ на підготовку відповідних зовнішньополітичних, організаційних та управлінських рішень і заходів для забезпечення російської інформаційної агресії на міжнародній арені. Це також дало змогу визначити масштаб і специфіку залучення вищого політичного керівництва Росії до реалізації основних напрямів та інструментів інформаційного впливу Москви РФ за кордоном. Насамперед. Це все має велике значення для забезпечення національної безпеки, зокрема для підготовки відповідних зовнішньополітичних, організаційних та управлінських рішень і заходів для захисту від інформаційного впливу противника.

Аналіз практики застосування Росією проти своїх сусідів технологій інформаційної та гібридної війни свідчить про те, що Москва для зміцнення свого впливу назовні комплексно використовує широкий спектр як державних органів, так і неурядових акторів, що діють як єдиний механізм за єдиним сценарієм в системі централізованого керівництва.

Ключові слова: інформація; технології; безпека; агресія; кібервійна.

Demartyno Andrii, Candidate of Historical Sciences, Doctoral Student, V. M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

State players in the system of Russian external foreign policy information influence

The article investigates the role and structural function of the central public authorities, which are the key elements of the Russian system of information influence in the international arena. The major players representing state sector in the framework of the Kremlin's foreign strategy, their main characteristics and impact on the process of deciding and implementation of decisions of the highest political leadership of Russia have been analyzed.

In the context of the Russian aggression against Ukraine, which has been continuing since 2014, information and cyber warfare is one of the key Kremlin strategies aimed at the destruction of Ukrainian statehood and demoralization of Ukrainian society.

The study has applied systemic and structural-functional analysis. In particular, it has identified a range of key state players, and investigated their role function and structural influence on the development of relevant foreign policy, organizational and managerial decisions and measures on support of the Russian information aggression in the international arena in the system of central bodies of state power of the Russian Federation. It has also provided the opportunity to determine the scale and specific features of the involvement of the highest political leadership of Russia in the implementation of the main directions and tools of information influence of Moscow, Russian Federation, abroad. All these facts, in turn, are of great importance for ensuring national security, in particular in the development of appropriate foreign policy, organizational and managerial decisions and protective measures against the information impact of the enemy.

The analysis of the practice of Russia's information and hybrid warfare technologies application against its neighbours shows that Moscow has been taking advantage of a wide range of both state bodies and non-governmental players to strengthen its influence abroad, operating as a single mechanism under a single scenario in the centralized management system.

Key words: information; technology; security; aggression; cyber warfare.

Демартино Андрій Павлович, кандидат исторических наук, докторант, Институт государства и права имени М. М. Корецкого НАН Украины, г. Киев, Украина

Государственные акторы в системе российского внешнеполитического информационного воздействия

В статье исследуется ролевая и структурная функция центральных органов государственной власти, которые являются ключевыми элементами российской системы информационного влияния на международной арене. Анализируются основные акторы, представляющие государственный сектор в рамках внешней стратегии Кремля, их основные характеристики и влияние на процесс принятия и реализации решений высшего политического руководства России.

В условиях российской агрессии против Украины, которая длится с 2014 г., информационная и кибервойна является одной из ключевых стратегий Кремля, направленных на уничтожение украинской государственности и деморализацию украинского общества.

В исследовании были использованы системный и структурно-функциональный анализ. В частности, определён круг ключевых государственных акторов, исследованы их ролевую функцию и структурное влияние в системе центральных органов государственной власти РФ на подготовку соответствующих внешнеполитических, организационных и управленческих решений и мероприятий по обеспечению российской информационной агрессии на международной арене. Это также позволило определить масштаб и специфику привлечения высшего политического руководства России к реализации основных направлений и инструментов информационного влияния Москвы РФ за рубежом. Все это в свою очередь имеет большое значение для обеспечения национальной безопасности, в частности при подготовке соответствующих внешнеполитических, организационных и управленческих решений и мер по защите от информационного воздействия противника.

Анализ практики применения Россией против своих соседей технологий информационной и гибридной войны свидетельствует о том, что Москва для укрепления своего внешнего влияния комплексно использует широкий спектр как государственных органов, так и неправительственных акторов, действуют как единый механизм по единому сценарию в системе централизованного руководства.

Ключевые слова: информация; технологии; безопасность; агрессия; кибервойна.

Вступ

В умовах російської агресії проти України, що триває з 2014 р., інформаційна війна в кіберпросторі, ЗМІ та соціальних мережах є однією з ключових стратегій Кремля, спрямованих на знищення нашої державності та деморалізацію українського суспільства. У зв'язку з цим, виникає нагальна і досить актуальна потреба у вивченні ролі й місця основних державних акторів, що визначають напрями та інструменти реалізації інформаційного впливу Москви. Усе це має велике значення для забезпечення національної безпеки, зокрема при підготовці відповідних зовнішньополітичних, організаційних та управлінських рішень і заходів по захисту від інформаційного впливу противника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукових праць, в яких досліджується специфіка роботи російських органів центральної влади у сфері зовнішнього інформаційного впливу, зовсім не багато. Останнє обумовлено тим, що значна частина змістовних матеріалів з даної проблематики часто-густо має конфіденційний або навіть засекречений характер. Крім того, в умовах гібридної війни Кремль постійно залучає нові технології і розширює існуючий арсенал засобів ведення інформаційного протиборства, що додатково збільшує потребу у своєчасному аналізі та систематизації російської діяльності в цій сфері. Зокрема, у працях С. Канєва, О. Мельнікової, Р. Рудомського, М. Барабанова, Д. Туровського, А. Благовещенського та ін. досліджуються особливості діяльності основних державних акторів, що забезпечують інформаційний вплив Росії за кордоном.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Комплексне дослідження функціонування російської «інформаційної машини» зовнішньополітичного впливу, як цілісного механізму з точки зору основних державних акторів, що визначають напрями та інструменти реалізації інформаційного впливу Москви.

Формулювання цілей статті

Дослідити рольову і структурну функцію центральних органів державної влади РФ, що є ключовими елементами інформаційного впливу Москви на міжнародній арені, систематизувати їхні основні характеристики та з'ясувати специфіку реалізації рішень вищого політичного керівництва Росії у цій сфері.

У цій статті автором буде розглянуто діяльність лише державних російських акторів, безпосередньо задіяних зовнішній інформаційній стратегії, яку Кремль веде на міжнародній арені. Масштаби інформаційної агресії РФ дозволяють говорити про те, що існує цілісна державна машина інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз практики застосування Росією проти своїх сусідів технологій інформаційної і гібридної війни свідчить про те, що Москва для зміцнення свого впливу назовні комплексно використовує широкий спектр як державних органів, так і неурядових акторів, що діють як єдиний механізм за єдиним сценарієм.

У Росії до державних органів, що контролюють діяльність в інформаційній сфері, та мають специфіку роботи, пов'язану з міжнародними відносинами і безпекою, належать:

- Рада безпеки Росії та Адміністрація Президента РФ;
- Міністерство закордонних справ РФ;
- Іномовні ЗМІ, що фінансуються з федерального бюджету;
- Федеральна служба безпеки Російської Федерації (ФСБ Росії) та Служба зовнішньої розвідки РФ;
- Міністерство оборони Російської Федерації (Міноборони Росії).

Рада безпеки Росії

Рада безпеки РФ утворена указом президента від 3 червня 1992 р. є конституційним дорадчим органом. Здійснює підготовку рішень президента з питань забезпечення безпеки, організації оборони, військового будівництва, військово-технічного співробітництва з іноземними державами, а також з інших питань, пов'язаних із захистом конституційного ладу, незалежності та територіальної цілісності РФ. Діяльність здійснюється у формі засідань і нарад.

Вага і значення цього органу визначається тим, що згідно Конституції РФ Президент «формує і очолює Раду безпеки Російської Федерації, статус якої визначається федеральним законом». Крім нього до складу ради за посадою входять 12 постійних членів, включаючи секретаря Радбезу, і 18 членів, які призначаються президентом за поданням секретаря. Основними робочими органами є наукова рада та сім міжвідомчих комісій (з проблем СНД, по військовій безпеці, з інформаційної безпеки та ін.). Апарат Радбезу, очолюваний секретарем, є самостійним підрозділом адміністрації президента.

У 2011 р. указом № 590 президента Дмитра Медведєва повноваження Радбезу і його секретаря були істотно розширені. Відомство, яке очолює Микола Патрушев отримало право не тільки на «формування державної політики в галузі забезпечення національної безпеки», але й рішення Радбезу, згідно з указом, стали обов'язковими для виконання всіма міністерствами і відомствами. Відтоді Радбез також бере участь у «формуванні кадрової політики», «організовує контроль за цільовим витрачанням бюджетних асигнувань, передбачених у федеральному бюджеті на відповідний рік на фінансування витрат по забезпеченню національної оборони, національної

безпеки та правоохоронної діяльності», а уряд, Рада Федерації і Держдума зобов'язані щорічно подавати звіт про виконану роботу (Kanev, 2016).

Починаючи з 2013 р. Рада безпеки по суті стала основним центром прийняття стратегічних рішень в системі влади РФ. Вона перетворилася в щось на зразок «тіньового уряду», що має істотний вплив на основні напрями державної політики. Однак формально порушень тут немає. З точки зору права – це орган дорадчий і обговорювати він може все що завгодно, щоб забезпечити умови «для здійснення Президентом Російської Федерації повноважень в галузі забезпечення національної безпеки».

З погляду автора, саме Рада безпеки РФ є тим ключовим органом, що розглядає і приймає політичні рішення щодо початку інформаційної кампанії (війни, агресії, атаки) стосовно конкретної країни або недержавної організації. Зокрема, секретар Ради Безпеки РФ Микола Патрушев, характеризуючи її діяльність за останні 25 років, зазначав: «Кожне засідання або нараду Ради безпеки під головуванням президента Росії присвячено найбільш актуальним проблемам... У відповідь на розв'язання Грузією війни в Південній Осетії в серпні 2008 р. Рада безпеки РФ прийняла рішення про примус до миру Грузії, визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії та надання допомоги в становленні їх державності. Серед пріоритетів залишалися питання протидії міжнародному тероризму, зокрема з урахуванням негативного розвитку ситуації в Сирії, Ємені, Іраку, Лівії, загроз, що виходять з афгано-пакистанської зони нестабільності. Вплив цих факторів додатково враховувався при підготовці пропозицій щодо розвитку співробітництва з державами-учасниками СНД, в процесі вироблення заходів для забезпечення безпеки Олімпійських та Параолімпійських ігор в Сочі та інших великих спортивних змагань» (Voyni miyu, 2017).

Адміністрація Президента Російської Федерації

Таким чином, Рада безпеки РФ є ключовим органом легітимізації політичних рішень в сфері реалізації заходів зовнішньополітичного інформаційного впливу. У цьому контексті виконавчим і контролюючим органом реалізації затверджених стратегій виступає Адміністрація Президента Російської Федерації (далі – АП РФ), яка в той же час виконує функції оперативного інформаційного реагування.

АП РФ є державним органом, сформованим відповідно до пункту «і» статті 83 Конституції Російської Федерації, який забезпечує діяльність Президента Російської Федерації і здійснює контроль за виконанням рішень Президента Російської Федерації.

Згідно «Положення про Адміністрацію Президента Російської Федерації», затвердженого Указом Президента РФ від 6 квітня 2004 р. № 490

«Про Адміністрацію Президента Російської Федерації», цей орган створений для (Polozhenie ob Administratsii Prezidenta, 2004):

- забезпечення реалізації Президентом Російської Федерації повноважень глави держави;
- здійснення контролю за виконанням рішень Президента Російської Федерації;
- підготовки пропозицій Президентові Російської Федерації щодо заходів, спрямованих на охорону суверенітету Російської Федерації, її незалежності та державної цілісності;
- сприяння Президентові Російської Федерації у визначенні основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- розробки загальної стратегії зовнішньої політики Російської Федерації, забезпечення реалізації Президентом Російської Федерації його повноважень для керівництва зовнішньою політикою Російської Федерації;
- сприяння Президентові Російської Федерації в забезпеченні узгодженого функціонування і взаємодії органів державної влади тощо.

На думку російського дослідника зовнішньої і внутрішньої політики Кремля Юрія Федорова, автора видання «Гібридна війна по-російськи», АП РФ здійснює загальну координацію російської зовнішньополітичною пропагандою, включаючи виділення коштів (Fedorov, 2016, p.146). За його думкою, ключову роль в цьому процесі відігравали (станом на 2016 рік):

- Перший заступник Керівника Адміністрації Президента (Олексій Громов) та заступник Керівника Адміністрації Президента – прес-секретар Президента (Дмитро Песков), які спрямовують діяльність Управління у зв'язках з громадськістю і масових комунікацій АП.

- Помічник Президента РФ з питань зовнішньої політики Юрій Ушаков, який координує діяльність Управління Президента із зовнішньої політики.

- Помічник Путіна Владислав Сурков, який здійснює керівництво діяльністю Управління Президента з прикордонного співробітництва, що забезпечує діяльність Президента з питань прикордонного співробітництва з Республікою Абхазія, Республікою Південна Осетія і Україною та з іншими суміжними державами, а також Управління Президента з міжрегіональних і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

Міністерство закордонних справ Росії

Відповідно до Указу Президента РФ від 8 листопада 2011 р. «Про координуючу роль Міністерства закордонних справ Російської Федерації (МЗС РФ – далі) в проведенні єдиної зовнішньополітичної лінії Російської Федерації», МЗС Росії є головним органом у системі федеральних органів виконавчої влади у сфері відносин з іноземними державами і міжнародними

організаціями. Міністерство координує проведення єдиної зовнішньополітичної лінії Російської Федерації.

Саме МЗС РФ є ключовим органом, що політично, ідеологічно і пропагандистські використовує офіційну трибуну міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Ради Європи тощо), відпрацьовує майданчики глобальних і регіональних форумів (саміти «двадцятки», БРИКС, ШОС, СНД та ін.) та міжнародних конференцій. Крім того, координуюча роль МЗС поширюється на сферу інформаційного супроводу зовнішньої політики держави. Цю функцію здійснює діючий в рамках МЗС Департамент інформації та друку (ДІД) МЗС.

Основним джерелом офіційної зовнішньополітичної інформації є Інтернет-портал МЗС Росії, що містить весь спектр інформаційних матеріалів Міністерства: офіційні документи, заяви, коментарі, інформацію про підсумки переговорів, огляди преси, моніторинги тощо.

МЗС Росії має свої сторінки в соціальних мережах Twitter, Youtube, Facebook, Flickr із загальною кількістю підписників понад 700 тисяч. Облікові записи в Twitter зареєстрували 135 закордонних установ МЗС Росії, 8 з них мають також іншомовну версію (на мові країни перебування). Одним з інструментів інформаційної роботи є соціальна мережа Storify, що використовується для аналізу, збору інформації та оцінки ефективності роботи закордонних установ по конкретним заходам (саміт ШОС, БРИКС і ін.). Крім офіційних акаунтів МЗС РФ, деякі представники Міністерства з числа вищого керівництва мають персональні сторінки, на яких також ведеться активне обговорення питань міжнародної політики (Melnikova, 2015).

Сьогодні інформаційну стратегію МЗС РФ можна визначити як агресивну інформаційну присутність, спрямовану на максимальне розширення російської присутності у світовому інформаційному полі. З метою реалізації цього завдання, створюються власні системи засобів впливу на зарубіжну аудиторію, включаючи використання новітніх можливостей інформаційних технологій.

Іномовні ЗМІ, що фінансуються з федерального бюджету

До інструментів зовнішньополітичного впливу, які створені і утримуються коштом російського уряду є – Телеканал «Росія сьогодні». У 2005 р. телеканал «Росія сьогодні» («RussiaToday», RT) розпочав іноземне мовлення з метою висвітлення за кордоном державної політики Російської Федерації, подій внутрішнього життя країни та міжнародних тем в дусі відповідності пріоритетів Кремля. Телеканал був заснований агентством «РИА Новости» через його дочірню організацію «ТВ-Новости». Головним редактором було призначено журналістку Маргариту Симоньян.

В основу діяльності телеканалу покладено механізм глобального виробництва актуальних новинних інформаційних повідомлень, що забезпечує

розширення інформаційної присутності Росії за кордоном. RT складається з чотирьох цілодобових інформаційних телеканалів, що ведуть мовлення з Москви у більш ніж 100 країнах світу англійською, арабською, іспанською і французькою мовами, телеканалів RT America і RT UK, що виходять в ефір з власних студій у Вашингтоні та Лондоні відповідно, документального каналу RTД, а також глобального новинного відео агентства Ruptly, що пропонує ексклюзивні матеріали іншим телеканалам.

Основним є телеканал англійською мовою RT International – перший російський інформаційний телеканал, який веде цілодобове мовлення англійською мовою. RT цілодобово доступний 700 мільйонам глядачів по всьому світу (RussiaToday, 2019).

За час свого існування телеканалу вдалося стати досить великим виробником новинної продукції. За словами міністра закордонних справ Сергія Лаврова, телеканал «RussiaToday» – дійсно вдалий проект і ефективний засіб масової інформації, який за популярністю можна порівняти з Сі-Ен-Ен, Бі-Бі-Сі і багатьма іншими провідними телеканалами США і Європи, але представляє альтернативну ім точку зору на події в світі (Vystuplenie i otvety na voprosy, 2014).

На думку відомого російського Савіка Шустера, глобальна мережа RussiaToday – головна зброя російської влади у інформаційній боротьбі.

RT фінансується з федерального бюджету РФ. Бюджет RussiaToday на 2012 р. становив €275 млн, а у 2014 – вже 500 млн доларів. Цей канал станом на 2012 р. посів перше місце у світі за розмірами державних витрат на одного працівника, які сягнули \$183 тис. на людину (Rosijsko-ukrayinskainformacijnavijna, 2019).

Федеральна служба безпеки Російської Федерації (ФСБ Росії)

Аналіз відкритих джерел інформації дає підстави стверджувати, що назовні РФ у структурі ФСБ інформаційні операції здійснюють принаймні два підрозділи.

Перший – 5-а Служба (Служба оперативної інформації і міжнародних зв'язків) ФСБ Росії. З 2009-го її керівником є генерал-полковник Сергій Беседа.

За даними Інтернет-видань, цей підрозділ було створено для того, щоб повернути «федералам» власні органи зовнішньої розвідки, які після ліквідації КДБ перейшли до Служби зовнішньої розвідки Росії. Ця Служба займається зовнішньою розвідувальною діяльністю, зокрема в країнах ближнього зарубіжжя. Керівництво і співробітники підрозділу неодноразово були помічені в Абхазії, Придністров'ї, Молдові, а також в Україні (Rudomskiy, 2017).

Зокрема, за інформацією групи «Інформаційний Опір», 20 лютого 2014 р. генерал-полковник Сергій Беседа разом з групою співробітників ФСБ прибув

в Україну після розстрілу Майдану для впливу на тоді ще президента України Віктора Януковича. За однією з версій, саме ці люди стояли за організацією сепаратистського з'їзду в Харкові і втечею Януковича до Росії (General FSB Beseda, 2014).

За даними порталу «Грузія Online», начальник 5-ої служби ФСБ РФ був причетний до дестабілізації ситуації в Грузії в 2008-му і 2010-му рр. Зокрема, згідно однієї з версій, озвучених на порталі, під керівництвом Беседи була створена опозиційна Михайлу Саакашвілі «Грузинська партія», за що Кремль передав їй співголови Іраклію Окруашвілі близько 30 мільйонів доларів. Згідно зі сценарієм, розписаним в ФСБ, прокремлівський лідер Окруашвілі повинен був прийти до влади в Тбілісі після відділення Цхінвали (Rudomskiy, 2017).

За повідомленнями ЗМІ, однією зі складових військових формувань бойовиків на Донбасі є армія, яка знаходиться під контролем ФСБ Росії, її керівництвом займається згадуваний вище генерал-полковник ФСБ Сергій Беседа (Rudomskiy, 2017).

Другий підрозділ – Центр інформаційної безпеки ФСБ Росії (ЦІБ ФСБ, 18-й центр), спеціалізований підрозділ ФСБ, що займається забезпеченням інформаційної безпеки Росії.

Центр створений на основі Управління комп'ютерної та інформаційної безпеки департаменту контррозвідки ФСБ і входить до складу служби контррозвідки ФСБ. Офіційно ЦІБ розслідує злочини в галузі електронної комерції та незаконного поширення персональних даних.

Зокрема, саме в Центрі інформаційної безпеки ФСБ Росії були створені підрозділи для дій в соціальних мережах в Україні. Про діяльність цієї структури дуже мало інформації у відкритих джерелах. Але в серпні 2014 р., під час загострення ситуації в АТО, глава Служби безпеки України Валентин Наливайченко оголосив наступні дані: «18-й спеціальний центр ФСБ Росії працює як спеціальний заклад, де цілодобово майже 1,5 тис. осіб в соціальних мережах через роботизовані системи розсилки повідомлень цілеспрямовано останні три доби розсилають повідомлення і тексти панічного характеру» (Poltorya tyisyachi sotrudnikov FSB, 2014).

У відкритих джерелах багато писалося про інформаційні та кібератаки, що здійснювалися хакерськими групами під егідою 18-го центру в інших країнах, але про це буде написано далі в розділі, присвяченому хакерам, яких асоціюють з Росією.

Служба зовнішньої розвідки Російської Федерації

Служба зовнішньої розвідки (СЗР) Росії є складовою частиною сил забезпечення безпеки держави від зовнішніх загроз.

Діяльність СЗР будується на базі федерального закону «Про зовнішню розвідку» № 5-ФЗ від 10 січня 1996 р. (з наступними змінами). Так, у ст. 11.

«Сфери діяльності органів зовнішньої розвідки Російської Федерації» зазначається: «Розвідувальна діяльність у межах своїх повноважень здійснюється: 1) Службою зовнішньої розвідки Російської Федерації – в політичній, економічній, військово-стратегічній, науково-технічній та екологічній сферах, у сфері шифрованого, засекреченого та інших видів спеціального зв'язку з використанням радіоелектронних засобів і методів за межами Російської Федерації, а також в сфері забезпечення безпеки установ Російської Федерації, що знаходяться за межами території Російської Федерації, і відряджених за межі території Російської Федерації громадян Російської Федерації, що мають за родом своєї діяльності допуск до відомостей, що становлять державну таємницю»(Sluzhba vneshney razvedki Rossii, 2012).

Також у законі чітко зазначено, що розвідувальна діяльність органів ФСБ здійснюється у взаємодії з органами зовнішньої розвідки Російської Федерації і відповідно до Федерального закону «Про федеральну службу безпеки».

Загальне керівництво Службою зовнішньої розвідки РФ здійснює президент РФ. Він призначає директора служби зовнішньої розвідки.

Сучасна організаційна структура СЗР РФ включає оперативні, аналітичні, функціональні підрозділи (управління, служби, самостійні відділи).

Враховуючи специфіку відомства у відкритих джерелах дуже мало інформації про діяльність СЗР РФ на ниві інформаційної війни. Натомість у ЗМІ повідомлялося про те, що СЗР Росії проводила закриті тендери на розробку методик «формування громадської думки» через соціальні мережі. Технічне завдання звучало як «розробка спеціального програмного комплексу автоматизованого розповсюдження інформації у великих соціальних мережах та організації інформаційної підтримки заходів по підготовленим сценаріями впливу на задану масову аудиторію соціальних мереж» (Cooper, 2015).

Міністерство оборони Російської Федерації

Хоча у 2008 р. під час грузино-російського конфлікту збройним силам РФ вдалось достатньо швидко придушити опір грузинської армії, разом з тим отриманий досвід став серйозним сигналом для Кремля щодо необхідності серйозних змін у військовій сфері. Тому, за результатами бойових дій в Грузії, політичним керівництвом Росії восени 2008 р. було прийнято рішення про здійснення нового етапу радикальної військової реформи, що мало на меті прискорене приведення збройних сил до «нового вигляду», орієнтованого насамперед на участь в локальних конфліктах на території колишнього СРСР (Barabanov 2014).

14 жовтня 2008 р. міністр оборони Російської Федерації Анатолій Сердюков публічно оголосив про початок реалізації заходів з докорінного реформування російської військової системи. У 2010 р. було

підготовлено і прийнято масштабну програму озброєнь до 2020 р., яку підписав і затвердив президент РФ Дмитро Медведєв. Програма передбачала виділення 20,7 трлн рублів на нове, модернізоване озброєння і військову техніку, а також на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (Spisok stran po voennyim rashodam, 2019). У 2014 р. за сумарними асигнуваннями на армію Росія увійшла до трійки світових лідерів (Istochnik v Minoborony, 2014).

Наприкінці грудня 2011 р. Міноборони представило вже згаданий документ під назвою «Концептуальні погляди на діяльність Збройних сил РФ в інформаційному просторі», де вперше визначався порядок дій ЗС Росії в умовах сучасної інформаційної війни, а також задані пріоритети інформаційного висвітлення і супроводу конфліктів, прописані завдання взаємодії ВС з медіа і громадськістю тощо.

Відповідно вже у березні 2012 р. віце-прем'єр РФ Дмитро Рогозін одним з перших російських високопосадовців озвучив тезу про необхідність створення в російській армії структури, аналогічної кіберкомандуванню в збройних силах США.

Влітку 2013 р. в російських ЗМІ повідомлялося про те, що вже до кінця року в російській армії з'явиться новий рід військ, який буде відповідати за інформаційну безпеку країни. Основні завдання цих військ: моніторинг і обробка інформації, що надходить ззовні, а також боротьба з кіберзагрозами. Офіцери, яких готують для служби в цих військах, в обов'язковому порядку повинні будуть пройти лінгвістичну підготовку, тобто вивчити іноземну мову, в першу чергу англійську (Blagoveschenskiy, 2013).

Також у 2013 р. Міноборони РФ оголосило про «велике полювання» на програмістів, які закінчують навчання в цивільних вузах, щоб залучити їх в наукові роти, які планувалося створити в якості підрозділів кібервійськ. Як заявив керівник міністерства Сергій Шойгу, з появою наукових рот може з'явитися «нове покоління людей, які будуть рухати військову науку»(Turovskiy, 2016).

12 травня 2014 р. Федеральне державне унітарне підприємство «Інформаційне телеграфне агентство Росії (ІТАР-ТАСС)» повідомило, що війська інформаційних операцій сформовані в Збройних силах Росії. Їх головне призначення – захист російських військових систем управління і зв'язку від кібертероризму та дій ймовірного противника. Як повідомило джерело агентства в Міноборони РФ: «Ідея створення такої структури, призначеної для кібернетичного та інформаційного протиборства з вірогідним противником, опрацьовувалася не один рік. Торішні викриття екс-співробітника ЦРУ Едварда Сноудена щодо глобального електронного стеження з боку АНБ США тільки прискорили процес прийняття рішення. До складу військ інформаційних операцій увійдуть частини і підрозділи у військових округах і на флотах,

укомплектовані висококваліфікованими фахівцями: математиками, програмістами, інженерами, криптографами, зв'язківцями, офіцерами радіоелектронної боротьби, перекладачами та іншими. Керівником нової структури призначено воєначальника в генеральському званні»(V internet vveli kibervoyska, 2017).

За повідомленнями російських ЗМІ ці війська формувалися у форматі «наукових рот» у військових частинах по всій країні. Набирали туди випускників технічних вузів – математиків, програмістів, криптографів, інженерів. В анкеті для вступу просили вказати знання мов програмування, програмних алгоритмів. Зокрема, Новосибірський державний технічний університет оголошував серед студентів набір в наукову роту ЦНДІ Міністерства оборони РФ в Сергієвому Посаді для участі в «застосуванні супер комп'ютерних технологій». У вересні 2015 р. при Міноборони відкрилася кадетська школа ІТ-технологій, а трьома місяцями пізніше Військову академію зв'язку закінчили перші випускники наукової роти «спецназу інформаційної безпеки»(Turovskiy, 2016).

Крім студентів Міноборони залучало хакерів, що мали проблеми із законом. Один з керівників кібердослідницької компанії CrowdStrike Дмитро Альперович фактично підтвердив цю інформацію: «Коли помічають когось технічно підкованого в російському підпіллі, на нього заводиться кримінальна справа, потім він просто зникає»(Turovskiy, 2016).

22 лютого 2017 р. міністр оборони Росії Сергій Шойгу під час свого виступу на засіданні Держдуми офіційно підтвердив існування в країні військ інформаційних операцій. За даними експертів зі спеціалізованої кампанії з інформаційної безпеки Zecurion Analytics, Росія входить в топ-5 країн за чисельністю і фінансуванням кібервійськ. Так, чисельність оцінюється приблизно в 1 тис. осіб, на фінансування яких щорічно може відводитися близько \$ 300 млн. Основними напрямками діяльності кібервійськ в Zecurion називають шпигунство, кібератаки та інформаційні війни, які включають різні засоби впливу на настрої і поведінку населення країн. При цьому чим більше розвинена країна, тим вразливіша вона для кібератак. Зокрема, керівник аналітичного центру Zecurion Володимир Ульянов зазначав: «Залежність різних пристроїв і устаткування від інтернету буде тільки зростати. У результаті буде збільшуватися вразливість окремих користувачів, їх гаджетів, машин, а також систем і інфраструктури країн» (Polozhenieob AdministratsiiPrezidenta, 2004).

Висновки

У повній відповідності до російської концепції інформаційної та гібридної війни, Кремль створив мережу державних органів, які є частиною цілісного механізму зовнішнього впливу на будь-яку країну (міжнародну урядову чи неурядову організацію), що передбачає комплексне застосування

усіх засобів – від кібератак у мережах і інформаційної війни – до ведення бойових дій, які підтримуються операціями з розповсюдження хаосу і безладу всередині країни ворога. Поява інтернету, зокрема, соціальних мереж, надала Кремлю прямий доступ до населення його супротивників, минаючи воратарів, роль яких раніше грали ЗМІ.

Як складові частини російської стратегії зовнішнього впливу та гібридної війни державні органи відповідають за прийняття політичних рішень та офіційну реакцію РФ на міжнародній арені. Жодна з інформаційних чи кібератак, які розпочинав Кремль – Естонія (2007), Грузія (2008), Україна (з 2014), Сирія (з 2015), як і багато інших випадків, не обходилися без участі державних органів, які спочатку санкціонували кожну інформаційну агресію, а потім супроводжували її на офіційному рівні.

Масштаби інформаційної агресії дозволяють говорити про те, що в Росії існує цілісна державна машина інформаційної війни. І за рівнем оснащення, фінансування кібератак та інформаційних війн Російська Федерація входить в топ-5 країн.

References:

1. Barabanov, M. (2014). 'Ispytanie «novogo oblika». Ukrainskij konflikt i voennaja reforma v Rossii' [The test of the "new look". Ukrainian conflict and military reform in Russia]. *Rossija v global'noj politike* [Russia in global politics], [online], no. 5. Available at: <http://www.globalaffairs.ru/number/Ispytanie-novogo-oblika-17097> [Accessed 10 February 2019].

2. Blagoveschenskiy, A. (2013). 'V 2013 godu Rossii pojavjatsja svoi kibervojska' [In 2013, Russia will have its own cyber warfare]. RG.ru, [online]. Available at: <https://rg.ru/2013/07/05/cyberwar-site-anons.html> [Accessed 11 February 2019].

3. Cooper, J. (2015). Voennoe lico "Voinstvennoj Rossii" [The military face of "militant Russia"]. *Rossija v global'noj politike* [Russia in global politics], [online], no. 6. Available at: <http://www.globalaffairs.ru/number/Voennoe-litco-Voinstvennoi-Rossii-17830> [Accessed 14 February 2019].

4. Egorov, I. (2017). 'Vojny i miry. Nikolaj Patrushev: ob Ukraine i SShA, kiberatakah, Sirii i roli Sovbeza v istorii Rossii' [Wars and worlds. Nikolay Patrushev: about Ukraine and the USA, cyber attacks, Syria and the role of the Security Council in the history of Russia]. *Rossijskaja gazeta* [Russian newspaper], online, no. 107 (7273). Available at: <https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html> [Accessed 28 January 2019].

5. *Federal'nyj Zakon «O vneshnej razvedke»: ot 10.01.1996 № 5-FZ* [Federal Law "On Foreign Intelligence" from January 10, 1996 No. 5-FL], [online]. Available

at:<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039044> [Accessed 13 February 2019].

6. Fedorov, Yu. (2016). *"Hybrid" War à la Russe: "Gibridnaja" vojna po-russki*. Kyiv: TOV "Biznespoligraf".

7. General FSB Beseda priezzhal k Janukovichu posle rasstrela Majdana stimulirovat' separatism [The FSB General Conversation came to Yanukovich after the execution of the Maidan to stimulate separatism]. (2014). *Crime.in.ua*, [online]. Available at: <http://crime.in.ua/news/20140406/beseda> [Accessed 13 February 2019].

8. Informagentstvo "Sputnik" [News agency "Sputnik"]. *Wikipedia*, [online]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Sputnik> [Accessed 12 February 2019].

9. Istochnik v Minoborony: v Vooruzhennyh silah RF sozdany vojska informacionnyh operacij [Source in the Ministry of Defense: troops of information operations created in the Armed Forces of the Russian Federation]. (2014). *TASS*, [online]. (ITAR-TASS). Available at: <https://tass.ru/politika/1179830> [Accessed 15 February 2019].

10. Kanev, S. (2016). 'Smotryaschie ot prezidenta' [Watchers from the president]. *The New Times*, [online], no.11 (402). Available at: <https://newtimes.ru/stati/temyi/02436cd5b5fbf254ceb4c06379300ab7-smotryashue-ot-prezudenta.html> [Accessed 23 January 2019].

11. Mandro, I., Giber, N. (2017). 'Novyj arsenal firmy «Rossija»' [New Arsenal of the Russia Company]. *InoSMI*, [online]. Available at: <http://inosmi.ru/politic/20170307/238837275.html> [Accessed 03 March 2019].

12. Mel'nikova, O. A. (2015). 'Osnovnye zadachi informacionnogo obespechenija vneshnepoliticheskoy dejatel'nosti' [The main objectives of the information support of foreign policy activities]. *Vestnik MGIMO-Universiteta* [Bulletin of Moscow State Institute of International Relations-University], no. 2 (41), p. 95.

13. Poltory tysjachi sotrudnikov FSB kruglosutochno sejut paniku v socsetjah sredi ukraincev [One and a half thousand FSB employees around the clock sow panic on social networks among Ukrainians]. (2014). *Obozrevatel* [Observer], [online]. Available at: <https://www.obozrevatel.com/politics/28351-poltoryi-tyisyachi-sotrudnikov-fsb-kruglosutochno-seyut-paniku-v-sotsialnyih-setyah.htm> [Accessed 13 February 2019].

14. Rosiisko-ukrainska informatsiina viina [Russian-Ukrainian information warfare]. *Wikipedia*, [online]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Rosijs`ko-ukrayins`ka_informacijna_vijna [Accessed 12 February 2019].

15. Rossiya segodnja [Rossiya Segodnya]. *Wikipedia*, [online]. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Rossy`ya_segodnya [Accessed 12 February 2019].

16. Rudomskiy, R. (2017). 'Kurator okkupirovannogo Donbassa ot FSB. Chto izvestno pro Sergeja Besedu' [Curator of the occupied Donbass from the FSB. What is

known about Sergey Beseda]. *Depo.ua*, [online]. Available at: <https://www.depo.ua/rus/war/kh/kurator-okupovanogo-donbasu-vid-fsb-scho-vidomo-pro-sergiya-besidu-20171026664368> [Accessed 05 March 2019].

17. Russia Today. *Wikipedia*, [online]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RT> [Accessed 12 February 2019].

18. Sluzhba vneshnej razvedki Rossii sozdaet botov dlja social'nyh setej za 30 mln. Rublej [The Foreign Intelligence Service of Russia creates bots for social networks for 30 million rubles]. (2012). *Habr.* [online]. Available at: <https://habr.com/post/150269> [Accessed 14 February 2019].

19. Spisok stran po voennym rashodam [List of countries by military expenditures]. *Wikipedia*, [online]. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%BF%D0%BE_%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC_%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BC [Accessed 13 February 2019].

20. Turovskiy, D. (2016). 'Rossijskie vooruzhennye kibersily. Kak gosudarstvo sozdaet voennye otrjady hakerov' [Russian armed cyber forces. How the state creates military units of hackers]. *Meduza*, [online]. Available at: <https://meduza.io/feature/2016/11/07/rossiyskie-vooruzhennye-kibersily> [Accessed 10 February 2019].

21. Ukaz Prezidenta RF "Ob utverzhdenii Polozhenija ob Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii" ot 06.04.2004 N 490 [Presidential Decree "On the approval of the Regulations on the Administration of the President of the Russian Federation" from 06.04.2004 N 490]. *President Rossii* [The President of Russia], [online]. Available at: <http://kremlin.ru/acts/bank/20769> [Accessed 17 February 2019].

22. V internet vveli kibervojska. Analitiki ocenili kolichestvo hakerov na gosslužbe [A cyber war was entered on the Internet. Analysts estimated the number of hackers in the civil service]. (2017). *Kommersant*, [online], no. 2. Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/3187320> [Accessed 15 February 2019].

23. Vystuplenie i otvety na voprosy Ministra inostrannyh del Rossii S. V. Lavrova v hode diskussii v ramkah Molodezhnogo obrazovatel'nogo foruma. Seliger, 27 avgusta 2014 goda. (2014). *Ministerstvo inostrannyh del Rossii* [Ministry of Foreign Affairs of Russia], [online]. Available at: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/7cf0446902f9584544257d4_10064d1c8 [Accessed 11 February 2019].

УДК 321.7

ФОРТИФІКАЦІЙНІ ОБ'ЄКТИ КІНЦЯ XVII–XVIII СТ.
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН: ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ
(Частина II)*

Моравець Норберт

доктор, ад'юнкт,

Університет імені Яна Длугоша в Ченстохові,

м. Чехонстов, Польща

ORCID: 0000-0001-5025-5528

mornor@wp.pl

Надіслано:

10.12.2018

Рецензовано:

24.12.2018

Прийнято:

10.01.2019

Ластовський Валерій Васильович

доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-8900-5569

ID: V-2549-2018

lastov@ukr.net

Сьогодні перспективним науковим напрямом є історіографія міжнародних відносин, до якої належить вивчення багатьох теоретичних і практичних аспектів. Нині практично відсутні історіографічні дослідження фортифікаційних систем як одного із факторів міжнародних відносин.

Методологічною основою для даного дослідження став історіографічний метод, поєднаний з іншими загальними науковими методами. Джерельною основою (історіографічною) для роботи послужили наукові дослідження сучасних українських авторів.

Метою статті є наближення читача до досягнень сучасної української історіографії у сфері дослідження укріплень, що знаходяться на території сучасної України. З'ясовується, що дослідники розглядали укріплення з різних точок зору, вважаючи їх військовими будівлями, історичними пам'ятками, архітектурними комплексами, а також культурними явищами, які мають незаперечний вплив на існування фортифікаційної бригади та місцевої громади.

* Продовження. Початок див. «Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти», Вип. 3, С. 178–192.

Дослідження є україномовною версією публікації «Historyk w świecie szańców, bastionów, rawelinów.... XVIII-wieczne obiekty fortyfikacyjne leżące na terenach dzisiejszej Ukrainy we współczesnej historiografii ukraińskiej».

Ключові слова: Україна; фортеці; XVIII ст.; українська історіографія; міжнародні відносини.

Morawiec Norbert, Doctor, Adjunct, Jan Długosz University in Częstochowa, Częstochowa, Poland;

Lastovskyi Valerii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Fortification objects of the end of the XVII–XVIII centuries on the Ukrainian territories in the context of international relations: historiographical aspects (part II)

A promising scientific direction for today is the historiography of international relations. It involves the study of many theoretical and practical aspects. Today there are virtually no historiographical studies of fortification systems as one of the factors of international relations.

The methodological basis for this study was a historiographical method combined with other general scientific methods. The logical and problem-chronological methods are also used. The source of the work was the scientific research of contemporary Ukrainian authors. The aim of this paper is to introduce the reader to the achievements of current Ukrainian historiography with regard to research into fortifications situated in the territory of the present-day Ukraine. It has to be noted that the researchers discussed in the paper have studied the fortifications from different perspectives, describing them as military installations, historic sites, architectural complexes, but also as cultural phenomena, having an unquestionable influence on the existence of the fortification crew and the local community.

The study is a Ukrainian version of the publication “Historyk w świecie szańców, bastionów, rawelinów.... XVIII-wieczne obiekty fortyfikacyjne leżące na terenach dzisiejszej Ukrainy we współczesnej historiografii ukraińskiej”.

Key words: Ukraine; fortress; XVIII century; Ukrainian historiography; international relations.

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

Моравець Норберт, доктор, ад'юнкт, Университет имени Яна Длугоша в Ченстохове, г. Чехонстов, Польша;

Ластовский Валерий Васильевич, доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Фортификационные объекты конца XVII–XVIII вв. на территории Украины в контексте международных отношений: историографические аспекты (часть II)

Сегодня перспективным научным направлением является историография международных отношений, которая занимается изучением многих теоретических и практических аспектов. В настоящее время практически отсутствуют историографические исследования фортификационных систем как одного из факторов международных отношений.

Методологической основой для данного исследования стал историографический метод, совмещенный с другими общими научными методами. Ключевой основой (историографической) для работы послужили научные исследования современных украинских авторов.

Целью статьи является приближение читателя к достижениям современной украинской историографии в области исследования укреплений, находящихся на территории современной Украины. Выясняется, что исследователи рассматривали укрепления с разных точек зрения, считая их военными строениями, историческими памятниками, архитектурными комплексами, а также культурными явлениями, которые имеют неоспоримое влияние на существование фортификационной бригады и местной общины.

Исследование является украиноязычной версией публикации «Historyk w świecie szanćów, bastionów, rawelinów ... XVIII-wieczne obiekty fortyfikacyjne leżące na terenach dzisiejszej Ukrainy we współczesnej historiografii ukraińskiej» (в печати).

Ключевые слова: Украина; крепости; XVIII в.; украинская историография; международные отношения.

Вступ

Міжнародні відносини як один із рівнів суспільних відносин проявляються у різноманітних формах та процесах, серед яких найбільш яскраво вираженими і проблемними для людства були міжнародні конфлікти. З метою запобігання їм впродовж тисячоліть вироблялися різноманітні засоби і методи, що впроваджувалися на практиці. Серед них – створення ефективної фортифікаційної системи, яка могла б використовуватися як для оборони, так і для наступальних дій, але водночас могла мати й інші цілі, пов'язані

з геополітичними, соціальними, економічними та навіть культурними процесами.

Аналіз останніх досліджень

Фактично історіографічних комплексних досліджень саме в цьому напрямі українська наука на сьогодні ще немає. Тому тут можемо зауважити про досить значні перспективи у проведенні наукових досліджень з цього питання. Але варто відзначити, що сам науковий процес систематичного вивчення фортифікаційних споруд на території сучасної України розпочався ще в XIX ст., відповідно до тодішньої наукової методології, а мав продовження вже в XX ст. і в нинішньому столітті, хоча зі змінною інтенсивністю.

Формулювання цілей статті

Метою статті є з'ясування стану сучасної української науки стосовно вивчення появи та функціонування фортифікаційних укріплень на теренах сучасної України кінця XVII–XVIII ст. в контексті тодішніх міжнародних відносин – в межах дій таких суб'єктів та об'єктів міжнародних відносин як Річ Посполита, Російська імперія, Османська імперія, Кримський ханат, Гетьманщина і Запорозька Січ.

Виклад основного матеріалу

У 2007 р. про оборонну систему, що існувала між річками Дніпро та Сіверський Донець писав Василь Пірко (Pirko, 2007). Серед аналізованих ним об'єктів найбільшу увагу було приділено двом відомим системам – Українській Лінії (1731–1764) та Дніпровській Лінії (1770–1783). Обидві системи були спрямовані проти Османської імперії та ханату Кримського. Необхідно відзначити, що автор підійшов до своєї теми досить всебічно. Він представив не тільки процес будівництва укріплень та їх військові функції, але й економічне значення (Pirko, 2007, р. 45, 56). Ініціатором будівництва оборонних споруд тут від початку було козацтво, а з другої половини XVII ст. їх ідею перейняли вже росіяни. Заселення Української Лінії у міжріччі Дніпра та Донця здійснювались через розміщені там міліцейські полки. Росія – створюючи нову провінцію і адміністративно-територіальні структури військових частин Нової Сербії та Слов'яносербії – не тільки ізолювала Військо Запорозьке і блокувала заселення із сусідньої Гетьманщини, а й творила основу для поступового захоплення Криму і підпорядкування собі північної частини узбережжя Чорного моря. Таким чином, в той же час – через розбудову оборонних структур – прискорило процес заселення і економічного розвитку цих земель, а й ставило під сумнів політичну автономію Гетьманщини і Запорізької Січі. Варто додати, що наукова важливість дослідження підкріплюється джерелами, схемами та планами укріплень (Pirko, 2007, р. 90–93).

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

Звичайно, дослідження Василя Пірка системи укріплень на територіях південно-східної України не було першим. І тому тут слід звернути увагу і на внесок інших дослідників, зокрема Григорія Заїки (Zayika, 2001) та Володимира Ленченка (Lenchenko, 2006, р. 97–103). Робота першого з них надзвичайно цінна завдяки польовим дослідженням всієї Української Лінії та використанню значущих картографічних й ілюстративних матеріалів (Zayika, 2001, р. 48–81). Заїка доводив, що будівництвом фортифікаційної лінії російська держава намагалася реалізувати певні стратегічні завдання. Ця лінія повинна була захищати південні кордони від частих та тяжких нападів татар і турків. Одночасно це дозволяло Росії проводити воєнні дії відносно Чорного та Азовського морів. Крім того, блокувалися маршрути втеч жителів з Лівобережжя, Слобожанщини і Запорозжя та продовжувався процес поступової ліквідації запорозького козацтва. З другого боку, завдяки інтенсивному заселенню Лінії великоросами повинна була нівелюватися гетьманська влада і здійснене підпорядкування його центральній російській владі (Zayika, 2001, р. 5).

Варто звернути увагу на дослідження Володимира Ленченка. Він зазначав, що Українська Лінія розтягнулася на бл. 285 км і складалася з 17 фортець та 57 редутів, з'єднаних високим земляним валом і глибоким ровом. Фортеці були побудовані в межах зорового контакту між гарнізонами, а додатково вздовж лінії було розгорнуто ще й охоронні пункти. Крім того, систему доповнювали вали і рови, посилені палісадами та засіками (Lenchenko, 2006, р. 100). Лінія була захищена 20 полками міліції (14 кінноти і 6 піхоти), що налічували близько 22 тис. солдатів. Але вже під час російсько-турецької війни 1736–1739 рр. з'ясувалися стратегічні помилки в планах оборони Української Лінії: віддаленість від основного театру військових дій, надмірне розтягування і слабкість призначених для підтримки сил. У результаті, татарські роз'їзди легко уникали фортець і перетинали лінію, плюндруючи найближчі населені пункти (Lenchenko, 2006, р. 102). Тому під час чергової російсько-турецької війни (1768–1774 рр.) Українська лінія була реорганізована. За розпорядженням графа Петра Рум'янцева (1725–1796) у фортецях було розміщено невеликі залоги, а впродовж всієї лінії запроваджено патрулювання і роз'їзди, розміщено 215 гармат. Українська лінія довгий час була кордоном з Гетьманщиною, Слобожанщиною та Запорозькою Січчю. Поблизу фортець на дорогах до Запорозжя та Криму розміщувалися російські прикордонні пункти. Росіяни контролювали переміщення населення, перехоплювали біженців із Запорозжя та збирали мито з купців. Після анексії Кримського ханату (1783) і встановлення нових кордонів з Туреччиною Українська лінія втратила своє військове значення, а у 1784 р. була остаточно ліквідована. При тому Ленченко – як і попередні дослідники – підкреслив,

що існування Української лінії мало невійськові ефекти – заселення та розвитку степового краю (Lenchenko, 2006, p. 102– 103).

Упродовж 2014– 2015 рр. чернігівський дослідник Олександр Бондар опублікував дві монографії, в яких розглядалася справа формування цілого ряду фортечних споруд у самому Чернігові (Bondar, 2014) та на Чернігово-Сіверщині (Bondar, 2015). Досліджуючи сам Чернігів, автор поставив перед собою мету розглянути це питання через призму топографічно-просторового розвитку міста та в контексті перепланування його вуличної системи. Звичайно, історія місцевої фортеці розглядається від початку її формування у другій половині XIV ст. і до ліквідації у 1799 р. Увага при цьому була приділена і внутрішній забудові та структурі фортеці. Автор зауважив про те, що з кін. XVII і впродовж усього XVIII ст. ця фортеця щонайменше тричі зазнала серйозних перебудов, не враховуючи більш дрібних ремонтів та реконструкцій. Однак, з його точки зору «усі перебудови Фортеці XVIII ст. були пристосовані для використання залишків давньоруських оборонних споруд, що часто зумовлювало так би мовити «половинчасті» реконструкції фортифікацій. Для побудови ефективних укріплень за зразками XVIII ст. довелося б знищувати дуже потужні давньоруські укріплення і на їх місці зводити нові» (Bondar, 2014, p. 56). Між іншим, у монографії доводиться, що до укріпленої частини міста відносилася не тільки сама фортеця, а й форштадт, верхній замок та острог, що в цілому охоплювала територію близько 47–48 га.

Дослідження Бондара було помічене науковим співтовариством. Його огляд здійснила Ірина Чугаєва, котра писала: «Текст монографії перенасичений розлогими цитатами з описів міста та його фортеці, літописів та інших письмових джерел задля кращого розуміння духу епохи. Автор монографії спробував подати історію Чернігівської фортеці та структурних складових міста поза фортечними стінами на тлі історичних подій і процесів, що розгорнулися на території Північного Лівобережжя протягом XIV–XVIII ст.» (Chuhaieva 2014, p. 297). Варто визнати, що перелік джерел та наукових робіт, використаних у праці, досить різноманітний і багатий. Для зручності та кращого розуміння змісту монографії Бондар додав термінологічний словник з фортифікаційної тематики. Окремо варто виокремити ілюстративний матеріал, авторські реконструкції планів міста, зображення чернігівської фортеці чи топографії міста в різний час. Усе це за задумом автора повинно було сприяти кращому розумінню викладеного матеріалу, допомогти читачеві локалізувати пам'ятки, що не збереглися до цього дня.

Щодо висвітлення фортифікаційних споруд вже всієї Чернігово-Сіверщини, то монографія О.Бондара 2015 р. в цьому питанні має вже довідниковий характер. У цілому тут представлено матеріал щодо 56 пунктів, де знаходилися оборонні комплекси цього краю. Головна мета, яку ставив

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

автор у цій праці – це «основні фортифікаційні тенденції», які були характерні для цієї території впродовж XV–XVIII ст. Окремо він зазначив оборонні комплекси: замки, фортеці, укріплені монастирі та церкви. Опис укріплень супроводжувався значною кількістю документальних реляцій та свідчень. Ці дані були доповнені картографічними матеріалами, сучасними малюнками та сучасною графічною реконструкцією найважливіших пам'яток укріплення.

Разом з тим, слід відзначити, що дослідження О. Бондара, незважаючи на їх цінність, в окремих позиціях мають поверхневий характер. Він часто плутає сутність явища із його зовнішнім оформленням. Найбільш яскраво це видно на матеріалах, пов'язаних із монастирями та церквами. Проте, з іншого боку, такий підхід є характерним для багатьох дослідників (у т. ч. й згаданих у цьому дослідженні) фортифікаційних споруд. Причина цього полягає передовсім у відсутності комплексного підходу до вивчення відповідних об'єктів і зосередженні виключно на формальних характеристиках.

Такий же довідниковий характер має і книга Є. Осадчого та О. Короті 2015 р., в якій автори зосередили свою увагу виключно на територіях Південної Сіверщини та Слобожанщини (Osadchyi, Korotyа, 2015). Матеріалом книги загалом охоплено 72 пункти, де знаходилися фортифікаційні укріплення. Як зауважує науковий редактор цього тому Олена Титова «*колонізація регіону була безпосередньо пов'язана з фортецями – місцем проживання та захисту козаків на кордоні зі Степом. Наявність оборонних споруд була життєвою необхідністю впродовж XVII ст., часу багатого на війни та збройні конфлікти*» (Tytova, 2015, р. 4). При цьому праця містить основну інформацію про розмір та місцезнаходження об'єктів. Має вона й ілюстративний матеріал, топографічні плани, графічну реконструкцію, здійснену на підставі писемних джерел і власних авторських досліджень (Tytova, 2015, р. 4).

Науковців цікавили також південні регіони сучасної України. У центрі наукових інтересів Андрія Красножона опинилася фортеця Білгород-Аккерман у гирлі Дністра, що впадає до Чорного моря (Krasnozhon, 2012). Середньовічний Білоград є справжнім явищем у європейському масштабі. У часи свого розквіту місто було одним з найбільших у цій частині континенту. Його населення досягло 20 тис. жителів, що дало можливість дослідникам порівнювати його з Кельном того ж періоду. Тут, в районі Нижнього Дністра, діяв один з найбільш завантажених міжнародних торгових портів Східної Європи. Через нього проходили торгові та дипломатичні шляхи з Криму, Східного Середземномор'я, Малої Азії, Угорщини, Молдови та Королівства Польського. Тому не дивно, що від самого початку для забезпечення міста та порту тут будувався замок, який з часом став фортецею. Білгород-Аккерман впродовж століть змінив своє демографічне та етнічне, як і архітектурне обличчя. Його розбудова тривала у 1420–1793 рр. Красножон виділив 7 періодів, прослідковуючи його

формування. На різних етапах Білгород-Аккерман підпорядковувався татарам, молдавським господарям і турецьким султанам. Досліджуючи споруди замку цих часів, автор виявив в ньому сліди двох архітектурних шкіл (молдавська та османська), на які вплинула візантійська оборонна архітектура. Це наслідок процесу розбудови фортеці черговими завойовниками, котрі модернізували її від типового середньовічного замку з вежами, зміцнюючи бастіони відповідно до потреб артилерії. При цьому Красножон присвятив цій темі значну кількість інших публікацій. До них належить стаття, в якій історія фортеці була вивчена в контексті французько-російсько-турецьких відносин наприкінці XVIII ст. (Krasnozhon, Dragomirczkyi, 2015), а також монографія, що містила значну кількість ілюстративного матеріалу (креслення, плани і схеми) (Krasnozhon, 2016).

У деяких випадках дослідження історії фортець на українських землях були проведені вченими в контексті їх більш ширших наукових інтересів. Наприклад, у 2015 році Оксана Коваленко, розглядаючи розвиток міського розвитку та просторову структуру Полтави у XVII–XVIII ст., докладно представила топографію місцевої фортеці (Kovalenko, 2015). У цій роботі містяться ті самі висновки щодо долі укріплень від XVIII ст., які ми знаходимо і в працях інших авторів, зокрема стосовно Чернігова, Слобожанщини та ін.: *«З кінця другої чверті XVIII ст. Полтавська фортеця поступово втрачає військове значення, опинившись після російсько-турецьких воєн далеко від кордонів держави. З цього часу ремонтом укріплень уже не займалися...»* (Kovalenko, 2015, p. 54).

Інша монографія була підготовлена в контексті розвитку міста Черкаси. Її автори Дмитро Куштан та Валерій Ластовський не просто описують місцевий замок, а й реконструюють його (Kushtan, Lastovskyi, 2016). Одночасно вони довели існування тут кількох замків впродовж XIV–XVIII ст. Зокрема, вони вказали на знаходження тут у 1714–1768 і 1768–1793 рр. двох замків, долю яких визначили події «Коліївщини». У додатку до книги автори розмістили – перекладені ними українською мовою – тексти описів черкаського староства за 1765 і 1789 рр., в яких містилася інформація про замок у Черкасах (Kushtan, Lastovskyi, 2016, p. 261–262).

Зачепивши події «Коліївщини», варто звернути увагу і на дослідження, присвячені укріпленням Умані. У 2016 році над цією темою працювали Ігор Кривошея та Сергій Васильєв (Kryvosheia, Vasiliev, 2016, p. 42–53). Дослідники прагнули, як і в попередніх випадках – на підставі доступних джерел – відтворити вигляд укріплень міста у XVII і XVIII ст. При цьому вони доводили, що в результаті здійсненої спроби реконструкції уманської «фортеці» і наукові праці, присвячені процесові розбудови міста магнатами Каліновськими, дозволяють вказати, що в часи повстання Хмельницького тут

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

вже існував дерев'яний частокіл з двома або трьома брамами. Термін «фортеця» – як стверджують дослідники – у цьому випадку є умовним і означає радше «укріплення оборонні» (Kryvosheya, Vasilyev, 2016, p. 43). Завдяки зросту політичної та економічної значущості міста, при існуванні постійної татаро-турецької загрози, а у XVIII ст. ще й гайдамацької, зростала й потреба у військовій безпеці. Відповідні дії у цьому напрямі були здійснені послідовними власниками Уманщини – Потоцькими гербу Пілява. Дякуючи Францишкові Салезію Потоцькому (1700–1772) у 1760–1761 рр. тут було побудовано фортецю. Він була розбудована на пагорбі і мала дві брами, над якими були зведені вежі з гарматами (Kryvosheya, Vasilyev, 2016, p. 48). Кривошея і Васильєв зазначили, що більш детальний її опис утруднений, що зумовлюється відмінностями в доступних джерелах і здійснених на їх основі розробках. Залишається, між іншим, загадковим питанням чи була ця фортеця збудована на «старому замку» (Болеслав Дніпровський) чи – з погляду на більш раніше знищення – «з нуля» (Францішек Равіта Гавронські). Володимир Антонович писав про існування рову та валу з частоколом, за якими повинен був знаходитися двір «з окремими укріпленнями», артилерією на валах і міських воротах. Григорій Храбан натомість вказував на існування валу з двома рядами частоколу, розташованими в передмісті «нового міста», кожного з окремими воротами. Всередині фортеці знаходився базиліянський монастир, церква св. Миколи, торгові лавки та будівля міського коменданта, оточена стіною (Kryvosheia, Vasiliev, 2016, p. 48–49). Проте, Кривошея і Васильєв спостерегли, що на одній з карт Речі Посполитої 1772 р., авторства Джованні Баттіста Антоніо Ріцці-Занноні (1736–1814), Умань була позначена як місто, оточене муром, на відміну від міста, що має тільки дерев'яні укріплення. На одній з акварелей французького художника Жана-Анрі Мюнца (1727–1798) від 1781 р. довкола Умані не можна побачити частоколу, валів або рову, а тільки стіни з воротами і вежами. Мур здається невеликим, він міг бути як з дерева, так і з каменю, але не бачимо на ньому артилерії, а в центрі міста бракує ознак хоч-якихось укріплень. Ця Умань – як відзначили дослідники – створює враження мирного українського містечка, а не фортеці, що кожної хвилини готова до відбиття ворога (Kryvosheia, Vasiliev, 2016, p. 52). Подібний образ представлений в плані Умані 1795 року – місто оточене єдиною стіною з трьома брамами. Істориків дивувало, чому стіни навколо міста, зображені на малюнку, не були відзначені його автором як варті уваги. Це може означати, що за цей період вони вже перебували в занепаді. Наприкінці XVIII ст. укріплення поступово знищувалося експансивною розбудовою міста (Kryvosheia, Vasiliev, 2016, p. 52).

Історіографію щодо укріплень Західної України проаналізував Богдан Омельчук (Omelchuk, 2012, p. 74–80). У результаті досліджень, проведених

протягом останніх двох десятиліть, з'явилося багато публікацій, що містять значну кількість інформації щодо більшості пам'яток архітектури оборони Західної України (Istoriya gorodov i sel..., 1978; Pamiatky arkhitektury i mistobuduvannia Ukrainy..., 2000). З часу створення історико-культурних заповідників у Львові та Острозі давні фортифікації поступово почали переходити під безпосередній захист держави. В останньому десятилітті, наприклад, у Жовкві проводилася серйозна реставраційна робота на основі ретельних досліджень, передовсім істориків мистецтва і архітектури (Okonchenko, 2010). Це сприяло появі багатьох видань (Gaskevych; Grabovskyi, 2000; Bevz, 2001; Ivanov, 2004; Gurkina, Serdiuk, 2008; Pshyk, 2008). Можна звернути увагу на дослідження Зеновія Федунків, присвяченого комплексу укріплень у Східній Галичині. У своїй роботі дослідник прийшов до висновку, що *«упродовж XVI – I-ї пол. XVIII ст. ці об'єкти зберігають оборонну функцію, а з сер. XVIII ст. поступово занепадають, часто перетворюючись на руїни»* (Fedunkiv, 2017, р. 17). Головним досягненням його дослідження була спроба ідентифікувати та класифікувати оборонні споруди на галицьких землях. Підготовлений на основі досліджень автора список станом на 2016 р. показував *«74 міських і замкових укріплень, з яких визначено 10, що зберегли цілісну об'ємно-планувальну структуру (в Тернопільській обл. – 8 замків, Івано-Франківській – 2 замки), 18 збережені як архітектурно-археологічні об'єкти (2 – міські оборонні споруди й укріплення, 16 – замкові), 46 – як археологічні (17 – міські укріплення, 29 – замкові)»* (Fedunkiv, 2017, р. 210).

У контексті роботи Федунківа також варто відзначити дослідження, підготовлене командою трьох істориків – Володимира Захар'єва, Ігоря Старенького та Сергія Шпаковського – присвяченого замкам та фортецям Хмельницької області (Zakhariev, Starenkyi, 2017). Хоча вони хронологічно охоплюють XVI–XVII ст., все ж таки стосуються й історії укріплень також в наступному столітті. Зокрема, автори звернули увагу на їх трансформацію та використання оборонних споруд як об'єктів вже іншого призначення (зокрема палаци), створені для потреб релігійних та світських організацій тощо (Zakhariev, Starenkyi, 2017, р. 65, 123).

У 1991 р. у Києві було створено Центр пам'яткознавства при Академії наук України. Вже у наступному році Центр організував наукову конференцію під назвою «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні». Це стало важливою науковою подією, що отримала продовження і в наступні роки; при цьому значна частина цієї конференції присвячена саме історії дослідження фортифікацій XVI–XVIII ст. Серед багатьох аналітичних студій – заснованих на археологічних і письмових матеріалах – можете виокремити праці Богдана Колоска про фортеці Волині (1998) (Kolosok, 1998, р. 96–100), Лідії Пономаренко на тему українській колонізації східних територій

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

Запорізької Січі (2001) (Ponomarenko, 2001, p. 130–132), Світлани Біляєвої і Бурака Ерсоя про фортецю Білгород на Дністрі (2002) (Biliaieva, Ersoj, 2002, p. 28–30), Богдана Моці і Юрія Толкачова про Меджибіж (2003) (Motsia, Tolkachov, 2003, p. 16–24), Володимира Шалобудова про Богородицьку фортецю (2003) (Shalobudov, 2003, p. 34–38), Тетяни Якубової про воєнні дії навколо фортеці Очакова (2004) (Yakubova, 2004, p. 243–247), Людмили Набок про фортецю в Переяславі (2004) (Nabok, 2004, p. 267–273), Зінаїди Маріної про Богородицьку фортецю (2005) (Marina, 2005, p. 55–60). Конференція, крім надання дослідникам можливості презентації своїх досліджень, стала ще й важливою платформою для обміну науковими ідеями. Наприклад, Богдан Моця, характеризуючи козацькі фортифікації Лівобережної України зауважив, що вони мали своєрідний синтетичний характер: «військове мистецтво, фортифікація України є своєрідним сплавом місцевих традицій та загальноєвропейських тенденцій в цій галузі військової справи». Він також підкреслив особливості української фортифікації: 1) форма фортець підкоряється рельєфу; 2) використання їх для активної, а не пасивної оборони; 3) адаптація до регіональних потреб (муровані замки на Правобережжі, деревоземляні на Лівобережжі та земляні укріплення на Півдні); 4) відсутність технологічного відставання щодо європейських країн; 5) поєднання польової та довготривалої фортифікації (Motsia, 2003, p. 161–162).

Представляючи розвиток історичної науки у вивченні укріплень на територіях сучасної України, необхідно звернути увагу на збірник наукових праць «Археологія & фортифікація України» (до 2014 р. мав назву «Археологія & фортифікація Середнього Подністров'я»), що почав друкуватися Державним історичним музеєм-заповідником у Кам'янці-Подільському з 2011 р. Це, мабуть, чи не єдиний збірник в сучасній Україні з таким спеціалізованим та різноматичним набором наукових публікацій. Уже в першому його номері було порушене питання про особливості турецьких укріплень на Керченському півострові у XVII–XVIII століттях (Belik, Tkachuk, 2011, p. 111–115). Було опубліковано також і матеріали біографічного характеру – зокрема, що стосуються життя і діяльності військового інженера Данила Дебоскета (de Bosquet) (бл. 1703–1766), відомого будівництвом укріплень в Києві та Чернігові (Ruga, 2012, p. 144–145). Розпочато і видання неопублікованих раніше архівних документів, щоденників та журналів з історії оборонних структур. Так, у 2013 р. з'явився витяги з журналу коменданта Михайла Кучинського (1715–1778), які пролили світло на спробу захоплення фортеці у Кам'яні-Подільському російською армією у 1764 р. (Moshak, 2013, p. 218–220). Серед інших матеріалів, присвячених історії фортифікаційної справи України XVIII ст. потрібно зазначити публікацію Віталія Жиголи стосовно Софійської брами як частини київських укріплень. Надзвичайно цікавими здаються міркування

Світлани Біляєвої та Олени Фіалко щодо турецьких фортець, Ярослав Дзісяка і Сергія Снігура щодо Тернопільських укріплень, чи Олександра Пономарьова стосовно перекопських укріплень. З інших студій заслуговують на увагу статті Євгена Калашника стосовно фортифікаційні робіт у Полтаві на матеріалах 1749 р., Костянтина Шляхового стосовно фортеці Св. Єлисавети та Віктора Сандуляка стосовно ролі турецької адміністрації в розбудові Хотинської фортеці (Zhygola, 2014, р. 200–206; Biliaieva, Fialko, 2014, р. 260–264; Dzisiak, Snigur, 2014, 264–267; Ponomarev, 2014, р. 284–287; Kalashnyk, 2016, р. 373–382; Shlyahovyi, 2016, р. 383–389; Sanduliak, 2017, р. 199–203).

Наприкінці нашої роботи необхідно представити й одну з останніх публікацій Олексія Сокирка, в якій він досліджував вплив на міський простір тих змін, які відбулися у військовій сфері у XVII–XVIII ст. Історик стверджує, що в цей період були здійснені технологічні інновації у сфері фортечної інженерії і поліпшено діапазон враження вогнепальної зброї, що істотно вплинуло на зміни «ландшафту і обличчя міста». Багатий науковий матеріал дозволив автору не лише простежити процеси, що відбувалися в Гетьманщині, але й порівняти їх з тими, що відбувалися у Західній Європі. Під час цього аналізу автор визнав, що в процесі створення оборонних структур у Гетьманщині та Західній Європі застосовувались протилежні принципи. Якщо у Західній Європі регулярне планування коригувало ландшафт, то в Україні йшов зворотний процес – старі земляні замки відновлювалися тільки напередодні військової загрози, і тому їх планування адаптувалося до специфіки ландшафту (Sokyrko, 2017, р. 110). Такий підхід автора та його висновки є новизною для сучасної української історіографії та має перспективу для нових досліджень у цьому напрямку.

Висновки

Підсумовуючи наші міркування, можна стверджувати, що українська сучасна історіографія має досить значну кількість досліджень, що стосуються історії фортифікації XVIII ст. на теренах сучасної України. Вони мають як узагальнюючий, так і вузькоспеціалізований характер. І водночас потрібно виокремити їх різноманітність. Деякі дослідники визнають опис укріплень як наукову мету, а інші намагаються реконструювати окремі споруди або цілі оборонні комплекси. Необхідно зазначити, що дослідження істориків охоплюють всю територію сучасної України та обговорюють практично всі традиції фортифікаційної архітектури, що застосовувалися на українських землях, як західних, так і східних. У деяких випадках історики намагалися показати їх «спорідненість». Зокрема тим, що ці фортеці, хоча і були спроектовані та перебували під наглядом іноземців, все ж таки будувалися та оформлювалися місцевими спеціалістами. Частина дослідників прагнула також показати, як саме ці фортеці впливали на життя місцевого населення у

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

довгостроковій перспективі, як впливали на формування його менталітету. Хоча – в залежності від прийнятої стратегії – їм доводилося активно чи пасивно «захищати» навколишні райони, водночас виконуючи і невійськову роль (заселяючи степи, контролюючи місцеве населення, відловлюючи втікачів, стягуючи мито). Головною метою авторів, однак, було показати стан і бойову готовність самих фортець відповідно до тих історичних змін, що відбувалися. Найчастіше вони зводилися під впливом зовнішньої або внутрішньої небезпеки і розбудовувалися через очікування конфліктів та війн. Проте із зміщенням театру війни, із змінами кордонів, вони втрачали своє військове значення. Наприкінці другої чверті XVIII ст. вони перестали фінансуватися, поступово занепадаючи або стаючи архітектурно «поглинутими» розростанням міст.

Звернемо увагу також ще на одну проблему. Серед представлених досліджень маємо типові академічні праці – здійснені з використанням визначеної методології – які представляли розвиток фортифікаційних споруд XVIII ст. Але є й ті, які – на доповнення до наукових цілей – переслідували і практичні. Їх автори, не обмежуючись вивченням розвитку історії фортифікації, пошуком архівних матеріалів, організацією археологічних польових робіт, намагалися адаптувати результати до конкретних місцевих потреб. Окрім вивчення пам'яток оборонної архітектури з метою їх реконструкції, модернізації, також важливим є для них формування пропозицій щодо способів їх використання, адаптації до потреб сьогодення, але із збереженням їх історичного характеру. В основному це пов'язано з тим, що ці пам'ятки України є занедбаними і держава не може забезпечити їх утримання фінансово. Тому дослідники – крім наукової діяльності – часто беруть на себе роль «місцевих лідерів» і будучи членами місцевої громади, висловлювалися про можливість залучення відповідного фінансування та способів зацікавлення цими проблемами місцеві адміністрації, місцевих жителів, громадські організації, релігійні групи, бізнес. Прагнучи таким чином зберегти для майбутніх поколінь спадщину минулого, в чому фортеці відіграють важливу роль, дослідники шукають «золоту середину», яка буде узгоджувати потреби – відповідно до сучасної методології – наукових досліджень, модернізації пам'яток і туристичного бізнесу.

References:

1. Belik, Yu., Tkachuk, G. (2011). 'Osobennosti osmanskikh fortifikatsionnykh sooruzhenii, raspolozhennykh na territorii Kerchenskogo poluostrova' [Features of the Ottoman fortifications located on the territory of the Kerch Peninsula]. *Arkheolohiia & Fortifikatsiya Serednoho Podnistrovia* [Archeology & Fortification of the Middle Dniester]. Kamianets-Podilskyi.

2. Bevz, M. (2001). 'Istorychni mista Halychyny: problemy vyvchennia i zberezhenia' [Historical Cities of Galicia: Problems of Study and Preservation]. *Zapysky naukovoogo tovarystva im. Shevchenka* [Notes of the Scientific Society of Shevchenko], vol. 241.

3. Biliaieva S., Ersoj, B. (2002). 'Doslidzhennia Karantynnoho dvoru Bilhorod-Dnistrovskoi fortetsi' [Investigation of the Quarantine Courtyard of Belgorod-Dniester Fortress]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 11.

4. Biliaieva, S., Fialko, O. (2014). 'Osmanski forposty tereniv Ukrainy: deiaki aspekty funktsionalnoho vykorystannia' [Ottoman Forces of Ukraine: Some Aspects of Functional Use]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

5. Bondar, O. (2014). *Chernihiv: misto i fortetsia u XIV–XVIII stolittiakh* [Chernihiv: city and fortress in the XIV–XVIII centuries]. Kyiv.

6. Bondar, O. (2015). *Zamky ta fortetsi Chernihovo-Sivershchyny v XV–XVIII st.: dovidnyk* [Locks and castles of Chernigov-Sivershchyna in the XV–XVIII centuries: the guide]. Kyiv.

7. Borek, P. (2001). *Ukraina w staropolskich diariuszach i pamietnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja*. Kraków.

8. Cherednychenko, Ye. (2013). "Kataloh planiv Kyievo-Pecherskoi lavry" z fondu inzhenernoi komandy Kyievo-Pecherskoi fortetsi CzDIAC Ukrainy' ["Catalog of plans of the Kiev-Pechersk Lavra" from the fund of the engineering team of the Kiev-Pechersk Fortress of the Central Intelligence Agency of Ukraine]. *Lavrskiyi almanakh* [Lavra almanac], issue 28.

9. Cherednychenko, Ye. (2013). «Litopys Kyevo-Pecherskoyi fortetsi» yak dzherelo z istoriia Kyevo-Pecherskoyi lavry [«Chronicle of the Kiev-Pechersk Fortress» as a source of history of the Kiev-Pechersk Lavra]. *Lavrskiyi almanakh* [Lavra almanac], issue 28.

10. Cherevko, I., Samoilenko, L. (2005). 'Inzhenerno-heolohichni faktory deformatsii pamiatok Kyievo-Pecherskoho zapovidnyka' [Engineering and geological factors of deformation of monuments of the Kiev-Pechersk Reserve]. *Mohylianski chytannia 2004* [Mohyla Reading 2004].

11. Chuhaieva, I. (2014). 'Chernihiv: misto i fortetsia u XIV–XVIII stolittiakh' [Chernihiv: city and fortress in the 14th–18th centuries., *Siveryanskyi litopys*[Siversky Chronicle], vol. 4.

12. Ciesielski, T. (2013). 'Na peryferiach europejskiej sztuki fortyfikacyjnej. Twierdze państwowe w południowo-wschodniej Rzeczypospolitej w XVIII w.'. *Militarne tradycje Kędzierzyna-Koźła, Śląska i Rzeczypospolitej*, t. II. Kędzierzyn-Koźle.

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

13. Ciesielski, T. (2016). 'Twierdze prywatne w województwach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.'. *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*. Oświęcim.

14. Dybaś, B. (1998). *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*. Toruń.

15. Dzisiak, Ya., Snigur, S. (2014). 'Fortetsi Pivdennoi Ternopilshchyny: 1683–1772 rr.' [Fortresses of the Southern Ternopil region: 1683–1772 years]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamyanec-Podilskyj.

16. Epanchyn, N. (1911). 'Ocherk sobytij 1812 goda v predelah Kyevskego voennogo okruga' [Essay on the events of 1812 within the Kiev Military District]. *Voенно-istorycheskij vestnik* [Military history bulletin], vol. 7/8.

17. Fedunkiv, Z. (2017). *Oboronni sporudy Galyckoyi zemli Ruskogo voyevodstva yak obyekty kulturnoyi spadshhyny (1434–1772 rr.)* [Defensive structures of the Galician land of the Russian Voivodeship as objects of cultural heritage (1434–1772 biennium)]. Kyiv.

18. Filimonov, D. (2012). 'Serhiyivska fortetsia: malovidoma pamiatka Prysamaria kintsya XVII – pochatku XVIII stolit' [Sergievskaya fortress: little-known monument of Sosamarya of the end of the XVII – beginning of the XVIII century]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], vol. 21, ch. 2.

19. Gaskevych O., *Zamky Zakhidnoi Ukrainy. Istoriya. Fotohrafii. Karta-skhema: putivnyk* [Locks of Western Ukraine. History. Photos Map Scheme: Guide], b.m., b.d.

20. Grabovskyi V. (2000), *Voznyczyj, Kn. 1: Predtecha* [Voznitsky, Kn. 1: Forerunner], Lviv.

21. Gurkina, G., Serdyuk, O. (2008). *Zamky ta fortetsi Ukrainy* [Castles and Fortresses of Ukraine]. Kharkiv.

22. *Istoriia gorodov i sel Ukrainskoi SSR. Lvovskaya oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Lviv region]. (1978). Kiev.

23. Ivakin, H., Balakin, S. (2008). 'Rozkopky na teryorii Staroho kyivskogo Arsenalu 2005–2007 rokiv' [Excavations on the territory of the Old Kyiv Arsenal 2005-2007]. *Lavrskyi almanakh* [Lavra almanac], issue 21.

24. Ivanov O. (2004), *Zamky i palacy Zaxidnoyi Ukrayiny: istoriya – kultura – turyzm (Istoryko-arhitekturni pamyatky zamkovogo mystecztva)* [Castles and palaces of Western Ukraine: history – culture – tourism (Historical and architectural monuments of castle art)], Kyiv.

25. Ivchenko, A., Parhomenko, O. (2009). *Ukraina. Fortetsi, zamky, palatsy* [Ukraine. Castles, palaces]. Kyiv.

26. Janczykowski, J. (2000). 'O potrzebie badań fortyfikacji Kamieńca Podolskiego'. *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*. t. I. Kraków.

27. Janczykowski, J. (2005). 'Kamieniec Podolski – fortyfikacje twierdzy'. *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*. t. II. Kraków.

28. Kalashnyk, Ye. (2016). 'Fortyfikatsia ta fortyfikatsiini roboty u Poltavskomu polku za «Ekstraktom» polkovoi kantseliarii 1749 r. 'Fortification and fortification works in the Poltava Regiment for the "Extract" of the Chancellery of 1749], *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine], Kamianets-Podilskyi.

29. Kolosok, B. (1998). 'Volynski fortetsi' [Volyn fortresses]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 7.

30. Kovalenko, O. (2015). *Poltava XVII–XVIII stolit* [Poltava of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv.

31. Kovalova, I. (2008) 'Novi svidchennia vzhodzhennia ukraïnskoi kozatskoi starshyny do skladu harnizonu Bohorodytskoi fortetsi naperedodni viiny 1735–1739 rr.' [New evidence of the entry of the Ukrainian Cossack elder into the garrison of the Bogoroditskoy fortress on the eve of the war of 1735–1739]. *Sicheslavskyi almanakh* [Sicheslavsky almanac], vol. 3.

32. Krajnya, O. (2008). 'Novi materialy do istorii Voznesenskoho Pecherskoho monastyria' [New materials for the history of the Ascension Monastery of the Pechersk]. *Lavrskyi almanakh* [Lavra almanac], issue 21.

33. Krasnozhon, A. (2012). *Krepost Belgorod (Akkerman) na Dnestre* [Fortress Belgorod (Akkerman) on the Dniester]. Kyshynev.

34. Krasnozhon, A. (2016). *Krepost Belgorod (Akkerman) v istoricheskikh izobrazheniah* [Fortress Belgorod (Akkerman) in historical images]. Kyshynev-Odessa.

35. Krasnozhon, A., Dragomreczkyi, A. (2015). 'Akkermanskaya krepost v kontekste franko-osmansko-russkykh otnoshenyj v 1790-h gg.' [Akkerman fortress in the context of Franco-Ottoman-Russian relations in the 1790th.]. *Stratum plus*, vol. 6.

36. Król-Mazur, R. (2008). *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*. Kraków.

37. Kryvko, I. (2002). 'Kamiany Zaton' [Stone Zaton]. *Ukrainske kozatsztvo: Mala entsyklopediia* [Ukrainian Cossacks: Small Encyclopedia], Kyiv.

38. Kryvosheia, I., Vasiliev, S. (2016). 'Misto Uman yak fortyfikacyinyj o'yekt ta ekonomichnyj osередok u XVII–XVIII st.' [The city of Uman is a fortification object and an economic center in the XVII–XVIII centuries]. *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*. Oświęcim.

39. Kushtan, D., Lastovskyi, V. (2016). *Arkheolohiia ta rannia istoria Cherkas* [Archeology and early history of Cherkasy]. Kyiv-Cherkasy.

40. Lastovskyi, V. (2018). 'Istoriia mizhnarodnyh vidnosyn: teoretychnyi format' [History of International Relations: Theoretical Format]. *Mizhnarodni*

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty [International Relations: Theoretical and Practical Aspects], issue 2, pp. 34–43. DOI: 10.31866/2616-745x.2.2018.133330.

41. Lenchenko V. (1990), *Na gorodyshhi Kamyanskoyi Sichi* [At the settlement of Kamensky Sich], *Pamyatky Ukrayiny* [Sights of Ukraine], vol. 1.

42. Lenchenko, V. (1989). 'Ostannia kozatska stolytsya na Dnipri' [The Last Cossack Capital on the Dnipro]. *Pamiatky Ukrainy* [Sights of Ukraine], vol. 2.

43. Lenchenko, V. (2006). 'Ukrainska liniia' [Ukrainian Line]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh* [Military Historical Almanac], vol. 2.

44. Lesyk, O. (1993). *Zamky ta monastyri Ukrayiny* [Castles and Monasteries of Ukraine]. Lviv.

45. Marina, Z. (2005). 'Typologia keramichnyh vyrobiv XVII–XVIII st. z terytorii Bohorodytskoi fortetsi' [Typology of ceramic products of the seventeenth and eighteenth centuries. from the territory of the Bogoroditskoy fortress]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 14.

46. Menshov, D. (1913). *Staro-Kievskaya y Pecherskaya kreposti* [Old-Kiev and Pechersk Fortress]. Kiev.

47. Milchev, V. (2016). 'Serhiivska fortetsia na zemliakh Zaporozkoi Sichi (1689–1711)' [Sergievskaya fortress on the lands of the Zaporozhian Sich (1689–1711)], *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*. Oświęcim.

48. Moshak, M. (2013). 'Diariush Mihala Kuchynskogo vid 1764 r., pro pershu sprobu rosijskyh vijsk zavolodity Kamyaneckym zamkom' [Diarius Michal Kuchinsky from 1764, about the first attempt of the Russian troops to capture the Kamianets castle]. *Arkheologia & Fortyfikatsiya Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

49. Motsia, B., Tolkachov, Yu. (2003). 'Fortetsia v Medzhybozhi' [Fortress in Medzhybozh]. *Novi doslidzhennya pamiatok kozatskoyi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 12.

50. Motsia, B. (2003). 'Kozatska fortyfikatsiya Livoberezhnoi Ukrainy' [Cossack Fortification of the Left Bank of Ukraine]. *Novi doslidzhennya pamiatok kozatskoyi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 12.

51. Motsia, B. (2010). 'Ohorona kordoniv na Ukrayini za doby getmana Ivana Mazepy' [Border Guard in Ukraine for the time of Hetman Ivan Mazepa]. *Mohylianski chytannia 2009: Mazepynska doba v kulturi Ukrainy* [Mohyla Reading 2009: Mazepa's Day in the Culture of Ukraine]. Kyiv.

52. Mylko, V. (2013). 'Kyievo-Pecherska fortetsia v 1810–1812 rr.: oboronni zaxody ta ukriplennia' [Kyiv-Pechersk fortress in 1810–1812: defensive measures

and fortifications]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatok XX st.* [Problems of the history of Ukraine, of XIX – beginning XX century], vol. 21.

53. Mytsyk, Yu. (1997). *Kozatskyi kraj: Narysy z istorii Dnipropetrovshchyny XV–XVIII st.* [Kozatsky region: Essays on the history of Dnipropetrovsk XV–XVIII centuries]. Dnipropetrovsk.

54. Mytsyk, Yu. (2002). 'Bohorodytska fortetsia' [Bogoroditskaya fortress], *Ukrayinske kozactvo: Mala entsyklopedia* [Ukrainian Cossacks: Small Encyclopedia], pp. 42–43. Kyiv.

55. Nabok, L. (2004). 'Pereiaslavska fortetsia' [Pereyaslav fortress]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoyi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 13.

56. Okonchenko, I. (2010). 'Doslidzhennya miskykh ukriplen Zhovkvy XVII–XVIII st'. [Investigation of Zhovkva City Fortifications of the 16th–18th Centuries]. *Zhovkva kriz stolittya* [Zhovkva Through the Century]. Zhovkva.

57. Omelchuk, B. (2012). 'Vyvchennya, zberezhennia ta vykorystannya zamkiv i fortets Zakhidnoyi Ukrainy: istorychnyi aspekt' [Study, Preservation and Use of Castles and Fortresses in Western Ukraine: Historical Aspect]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika»* [Journal of the National University «Lviv Polytechnic»], vol. 724.

58. Osadchyi, Ye., Korotya, O. (2015). *Zamky ta fortetsi Sumshchyny XVII–XVIII st.: ilyustrovanyj dovidnyk* [Castles and Fortresses of Sumy Region in the seventeenth and eighteenth centuries: Illustrated reference book]. Kyiv.

59. *Pamiatky arkhitektury i mistobuduvannia Ukrainy: dovidnyk Derzhrejestru nacionalnogo kulturnogo nadbannya* [Architectural and Urban Planning in Ukraine: Directory of the State Register of National Cultural Property], (2000). Kyiv.

60. Perłakowski, A. (2009). 'Nad granicą z Portą Ottomańską. Twierdza kamieniecka w latach 1733–1735'. *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Przestrzeń kontaktów*, vol. I. Toruń.

61. Petrov, S. (2008). 'Kyievo-Pecherska fortetsia v mezhakh cytadeli (kinets XVII – pochatok XX stolittia)' [Kyiv-Pechersk fortress within the citadel (the end of the 17th and the beginning of the 20th century)]. *Lavrskyi almanakh* [Lavra almanac], vol. 21.

62. Petrov, S. (2012). *Oboronni sporudy Kyeva X–XIX st. u konteksti istoriyi mista i zagalnoho rozvytku vijskovo-fortyfikacijnoyi spravy* [Defensive structures of Kyiv, X–XIX centuries. in the context of the history of the city and the general development of the military fortification]. Kyiv.

63. Pilarczyk, Z. (1997). *Fortyfikacje na ziemiach koronnych Rzeczypospolitej w XVII wieku*. Poznań.

Моравець Норберт, Ластовський Валерій Васильович
Фортифікаційні об'єкти кінця XVII–XVIII ст. на теренах України
в контексті міжнародних відносин: історіографічні аспекти

64. Pirko, V. (2007). *Oboronni sporudy v mezhyrichchi Dnipra i Siverskogo Dincya (druga polov'na XVII–XVIII st.)* [Defensive structures in the rivers of the Dnieper and Seversky Donets (second half of the XVII–XVIII centuries)]. Donetsk.

65. Ponomarenko, L. (2001). 'Zaselennya sidnoyi okolyci zemel ta volnostej Zaporozkoyi Sichi u XVII–XVIII st.' [The settlement of the eastern outskirts of lands and liberties of the Zaporozhian Sich in the XVII and XVIII centuries]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoyi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], vol. 10.

66. Ponomarev, A. (2014). 'Profilaktika i postrojka fortifikacyonnyh sooruzhenij v Krymskom hanstve v seredine XVIII veka v donesenyah zaporozhskih kazakov (na primere ukreplenij Perekopskoj kreposts)' [Prevention and construction of fortifications in the Crimean Khanate in the middle of the 18th century in the reports of the Zaporozhye Cossacks (using the fortifications of the Perekop fortress)]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

67. Pshyk, V. (2008). *Ukripleni mista, zamky, oboronni dvory ta inkastelovani sakralni sporudy Lvivshhyny XIII–XVIII st.* [Fortified cities, castles, defensive yards and encapsulated sacred buildings of Lviv region of the XIII–XVIII centuries]. Lviv.

68. Rutynskyi, M. (2007). *Zamkovyi turyzm v Ukraini. Heohrafiia pamiatok fortyfikatsiinoho zodchestva ta perspektyvy yikh turystychnoho vidrodzhennia* [Chateau tourism in Ukraine. Geography of monuments of fortification architecture and prospects of their tourist revival]. Kyiv.

69. Ryga, D. (2012). 'Postat inzhenera-pidpolkovnyka D. Debosketa u modernizaciyi Chernigivskoyi forteci (seredyna XVIII st.)' [The rank of engineer-lieutenant colonel D. Deboskete in the modernization of the Chernihiv fortress (mid-eighteenth century)]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

70. Sanduliak, V. (2017). 'Peredumovy budivnyctva tureckoyi forteci v Hotyni v 1713–1718 rr.' [Prerequisites for the construction of the Turkish fortress in Khotyn in 1713–1718]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

71. Shalobudov, V. (2003), 'Bogorodyckaya krepost v svete poslednih arheologicheskikh issledovaniy' [Bogoroditskaya Fortress in the light of recent archaeological research]. *Novi doslidzhennia kozatskoyi doby v Ukraini*, issue 12, Kyiv.

72. Shhitkivskyj, I. (1931). 'Do istoriyi zabuduvannya m. Kyeva na pochatku XIX st.' [To the history of Kyiv's development at the beginning of the XIX century], *Kyivski zbirnyky istoriyi j arxeologiyi, pobutu j mystecztva. Zbirnyk pershyi* [Kyiv collections of history and archeology, life and art. Collection First]. Kyiv.

73. Shlyahovi, K. (2016). Opys forteci sviatoi Yelysavety 1796 roku [Description of the Fortress of St. Elizabeth in 1796]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

74. Slyudikova; T. (2009). 'Zabudova i blagoustrij m. Kyeva v XIX – na pochatku XX st. (za dokumentamy kyyivskyh derzharihiviv)' [Building and improvement of Kyiv in the XIX-early twentieth century. (according to documents of the Kyiv State Archives)]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], vol. 1/2 (263).

75. Smiyan, P. (1946). 'Plan oborony Kyeva u Vitshyznyanij vijni 1812 r'. [Plan of Defense of Kyiv in the Patriotic War of 1812], *Kyivska pravda* [Kyiv Truth], vol. 71, 5 kvitnya.

76. Sokyрко, O. (2017). 'Mista, fortetsi, harnizony. Fortyfikatsiino-oboronni stratehii v kozatskomu hetmanati doby „miliarnoi revoliutsii”' [Cities, fortresses, garrisons. Fortification and Defense Strategies in the Cossack Hetmanate of the Age of the "Militarist Revolution"]. "*Misto: istoriia, kultura, suspilstvo*" [City: History, Culture, Society], no. 2, p. 110.

77. Sytkareva, O. (1997). *Kyevskaya krepost XVIII–XIX vv.* [Kiev Fortress of the 18th–19th Centuries], Kyiv.

78. Telegin, D. (1991). *Sichi zaporozkykh kozakiv Nyzovogo Dnipra* [Sich Zaporozhian Cossacks of the Lower Dnipro], Kyiv.

79. Telegin, D. (1997). *Chasy kozatski, Sichi Zaporozki* [Time of Cossack, Sich's of Zaporozhye]. Kyiv.

80. Telegin, D., Boiko, V. (1993). 'Arheologichni doslidzhennya na Oleshkivskij Sichi u 1991–1992 rr.' [Archaeological research at the Oleshkovska Sich in 1991–1992 pp]. *Arkheologichni doslidzhennia pamiatok ukrainskogo kozatstva* [Archaeological research of the monuments of the Ukrainian Cossacks], vyp. 2. Kyiv.

81. Telehin, D. ed. (1997). *Arkheolohiia doby ukrainskoho kozatstva XVI–XVIII st.* [Archeology of the Ukrainian Cossacks in the sixteenth and eighteenth centuries]. Kyiv.

82. Tertychna, Yu. (2010). 'Zamkovyj turyzm v Ukrayini' [Chateau in Ukraine], *Heografiia ta turyzm* [Geography and Tourism], vol. 3.

83. Tytova, O. (2015). *Zamky ta fortetsi Sumshchyny XVII–XVIII st.* [Castles and Fortress of Sumy Region in the seventeenth and eighteenth centuries]. Kyiv.

84. Tytovam O. (2011). 'Arkheologichne vyvchennya Oleshkivskoyi Sichi Nyzovogo Dnipra' [Archaeological study of the Oleshkovskaya Sich of the Lower Dnipro], *Kraiiieznavstvo* [Regional Studies], vol. 2.

85. Vasylev, M. (2008). 'Krepostnye steny Nyzhnej lavry (istoricheskaya spravka na osnove arxivnyh i literaturnyh istochnikov)' [Fortress walls of the Lower Lavra (historical background on the basis of archival and literary sources)], *Lavrskiyi almanakh* [Lavra almanac], issue 21.

86. Veklenko, V. (2008). 'Analiz kartografichnyh materialiv do istorychnykh toponimiv Nyzhnogo Prysamarya' [Analysis of cartographic materials to historical place names of Lower Samara]. *Perlyny kozackogo Prysamaria: mistechko Samar ta Bogorodytska fortetsya. Tematychnyi zbirnyk* [Pearls of the Cossack Samara: Samara town and Bogoroditskaya fortress. Thematic collection], Dnipropetrovsk.

87. Veklenko, V. (2010). *Natelnye kresty Samary – Bogorodyckoy kreposti* [Native crosses of Samara – Bogoroditskoy fortress], Dnepropetrovsk.

88. Veklenko, V., Kovalova, I., Shalabudov, V. (2004). 'Arkheolohichne vyrishennia dyskusiyi stosovno roztashuvannia mistechka Samar ta Bohorodytskoi fortetsi' [Archaeological solution of the discussion regarding the location of the town of Samar and the Blessed Virgin fortress]. *Ukrayinskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk* [Ukrainian archeographical yearbook. New series]. Nova seriya, vol. 8/9.

89. Veklenko, V., Koval'ova, I., Shalobudov, V. (2008). 'Arheolohichne vyrishennia dyskusiyi stosovno roztashuvannia mistechka Samar ta Bohorodytskoyi fortetsi' [Archeological solution of the discussion concerning the location of the town of Samara and the fortress of the Blessed Virgin]. *Perlyny kozatskogo Prysamaria: mistechko Samar ta Bogorodytska fortetsya. Tematychnyi zbirnyk* [Pearls of the Cossack Samara: Samara town and Bogoroditskaya fortress. Thematic collection], Dnipropetrovsk.

90. Yakubova, T. (2004). 'Viiskovi diyi kozactva navkolo fortetsi Ochakiv naprykinci rosijsko-tureckoyi viiny 1768–1774 rokiv' [Military actions of the Cossacks around the Ochak Fortress at the end of the Russian-Turkish War of 1768–1774]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoyi doby v Ukraini* [New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 13.

91. Zakhariev, V., Starenkyji I., Shpakovskyi, S. (2017). *Zamky, fortetsi, miski ukriplennia Khmelnytskoi oblasti* [Castles, fortresses, city fortifications of Khmelnytsky region]. Khmelnytskyi.

92. Zayika, H. (2001). *Ukrayinska liniia* [Ukrainian Line]. Kyiv-Poltava.

93. Zhygola, V. (2014). 'Sofiyivs'ka brama v drugij polovyni XVII–XVIII st.' [Sofievskaya gate in the second half of the XVII and XVIII centuries], *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy* [Archeology & Fortification of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi.

УДК 327.8 : 327.2

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ НАСИЛЬНИЦЬКОГО КОНФЛІКТУ

Семчинський Костянтин Валерійович

кандидат філософських наук, доцент,

Київський університет культури,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-3125-3401

semchynskyy@gmail.com

Надіслано:

04.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

01.04.2019

Визначення перспектив примирення на різних стадіях насильницького конфлікту постає наразі актуальним питанням, оскільки вже під час конфлікту закладаються підвалини пост-конфліктного врегулювання, від якого залежить ефективність примирення та можливість розбудови миру в майбутньому. Метою роботи є дослідження особливостей взаємодії як між сторонами впродовж глибинного міждержавного конфлікту, так і між сторонами впродовж громадянського конфлікту в межах держави. Застосувавши системні, аналітичні і компаративні методи, автор характеризує політичне примирення як довготривалий суспільно-інклюзивний процес, який покликаний трансформувати невдоволене співіснування сторін конфлікту у спільну політичну участь у суспільних інституціях і політичних процесах за допомогою поступового виховання поваги як до нових інституцій, так і до колишніх ворогів. Чотири складові примирення – мир, справедливість, правда і прощення, – мають бути взаємопов'язані в цьому процесі. У результаті дослідження автор визначає обов'язковими елементами взаємодії між сторонами впродовж і після насильницького конфлікту суспільно-психологічні засоби сприйняття і трактування минулого та майбутнього, розбудову позитивних відносин і переформатування в них культурно-ціннісної парадигми, а також трансформацію соціально-економічної реальності. У висновках виявлено, що ідеальної моделі чи досконалого методу примирення після насильницького конфлікту не існує, тому у кожному конкретному випадку особливості примирення залежать від здатності сторін творчо та ефективно підходити до процесу примирення, від їхньої здатності консолідовано прийняти втрати, жорстокість і біль минулого задля перспектив спільного майбутнього. Водночас, автор робить висновки про те, що перспективи примирення впродовж і після завершення насильницького конфлікту визначаються практичним проявом співробітництва та створенням

Семчинський Костянтин Валерійович
Особливості примирення та його перспективи
на різних стадіях насильницького конфлікту

надійних запобіжників проти рецидиву конфлікту в майбутньому задля розбудови стійкого і тривалого позитивного миру між сторонами.

Ключові слова: конфлікт; примирення; політичний процес; розбудова миру; суспільство; насильство.

Semchynskiy Kostiantyn, Ph. D. in Philosophy, Associate Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Features of reconciliation and its perspectives in various stages of the violence conflict

Identifying the prospects of reconciliation at various stages of the violent conflict is a matter of urgent concern, since during the conflict the foundations of a post-conflict settlement are laid down, the effectiveness of reconciliation and the possibility of building peace in the future depend on. The purpose of the work is to study the peculiarities of interaction between the parties during the deep interstate conflict and between the parties during the civil conflict within the state. Applying systematic, analytical and comparative methods, the author characterizes political reconciliation as a long-term social and inclusive process, which is designed to transform the unhappy co-existence of the parties to the conflict into a common political participation in public institutions and political processes through the gradual education of respect for both new institutions and former enemies. The four components of reconciliation – peace, justice, truth and forgiveness – must be interconnected in this process. As a result of the study, the author determines the obligatory elements of the interaction between the parties during and after the violent conflict, socio-psychological means of perception and interpretation of the past and future, the development of positive relations and reformatting them cultural and value paradigm, as well as the transformation of socio-economic reality. The conclusions revealed that the ideal model or perfect method of reconciliation after a violent conflict does not exist, therefore, in each particular case, the particularities of reconciliation vary, depending on the ability of the parties to creatively and effectively approach the process of reconciliation, from their ability to assume consistently the loss, cruelty and pain of the past for the sake of prospects for a common future. At the same time, the author comes to the conclusion that the prospects of reconciliation during and after the end of the violent conflict are determined by the practical manifestation of cooperation and the creation of reliable safeguards against the recurrence of the conflict in the future in order to build sustainable and lasting positive peace between the parties.

Key words: conflict; reconciliation; political process; peace building; society; violence.

Семчинский Константин Валерьевич, кандидат философских наук, доцент, Киевский университет культуры, г. Киев, Украина

Особенности примирения и его перспективы на разных стадиях насильственных конфликтов

Определение перспектив примирения на разных стадиях насильственного конфликта возникает пока актуальных вопросов, поскольку уже во время конфликта закладываются основы пост-конфликтного урегулирования, от которого зависит эффективность примирения и возможность развития мира в будущем. Целью работы является исследование особенностей взаимодействия как между сторонами в течении глубинного межгосударственного конфликта, так и между сторонами в течении гражданского конфликта в пределах государства. Применяв системные, аналитические и компаративные методы, автор характеризует политическое примирение как долговременный общественно-инклюзивный процесс, который призван трансформировать недовольное сосуществование сторон конфликта в общее политическое участие в общественных институтах и политических процессах посредством постепенного воспитания уважения, как к новым институтам, так и к прежним врагам. Четыре составляющие примирения – мир, справедливость, правда и прощения, – должны быть взаимосвязаны в этом процессе. В результате исследования автор определяет обязательными элементами взаимодействия между сторонами в течение и после насильственного конфликта общественно-психологические средства восприятия и трактовки прошлого и будущего, развитие позитивных отношений и реформирование в них культурно-ценностной парадигмы, а также трансформацию социально-экономической реальности. В выводах обнаружено, что идеальной модели или совершенного метода примирения после насильственного конфликта не существует, поэтому в каждом конкретном случае особенности примирения различаются в зависимости от способности сторон творчески и эффективно подходить к процессу примирения, от их способности консолидировано принять потери, жестокость и боль прошлого ради перспектив общего будущего. В то же время, автор приходит к выводу о том, что перспективы примирения в течение и после завершения насильственного конфликта определяются практическим проявлением сотрудничества и созданием надежных предохранителей против рецидива конфликта в будущем для развития устойчивого и длительного положительного мира между сторонами.

Ключевые слова: конфликт; примирение; политический процесс; развитие мира; общество; насилие.

Вступ

Після закінчення холодної війни природа насильницького конфлікту зазнала суттєвих трансформацій. Всупереч попередній домінантній моделі, коли конфлікти відбувалися здебільшого між окремими державами, в останні десятиріччя набуває поширення гібридна модель, за якої держава-агресор інспірує та підживлює жорстокі конфлікти, що ззовні можуть видаватися внутрішнім протистоянням у державі, яка зазнала гібридної агресії. Постає актуальним дослідити особливості взаємодії не тільки і не стільки між сторонами глибинного міждержавного конфлікту, але між штучно розділеними в постраждалій державі сторонами впродовж і після насильницького конфлікту та перспективи примирення на різних його стадіях, оскільки врахування цих аспектів визначатиме ефективність пост-конфліктного врегулювання, примирення та можливість розбудови миру у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У дослідженнях і публікаціях зарубіжних дослідників було започатковано розв'язання цієї проблеми як в теоретичному, так і в практичному вимірі, як на суспільному, так і на міжнародному рівні. Останні вітчизняні публікації стосуються здебільшого практичного виміру врегулювання насильницького конфлікту, пост-конфліктного відновлення, а примирення розглядається крізь призму військово-стратегічних і політичних прерогатив.

Виходячи із викладеного вище, автор ставить перед собою такі завдання:

- дати характеристику примиренню як процесу трансформації суспільних відносин між конфліктуючими сторонами;
- визначити перспективи примирення на різних стадіях насильницького конфлікту задля розбудови тривалого позитивного миру;
- виявити елементи взаємодії між сторонами впродовж і після насильницького конфлікту, які є обов'язковими для ефективного примирення у майбутньому.

Виклад основного матеріалу

Життєвий цикл конфлікту можна поділити на три фази – до насильства, під час насильства і після насильства, які відокремлюють одну від одної початок кровопролиття і припинення вогню. Це не означає, що насильства не можна уникнути взагалі, і що конфлікт неминуче супроводжується насильством і руйнацією. Водночас, саме застосування насильницьких методів у протистоянні часто стає відправною точкою власне конфлікту, його точкою неповернення, яка ділить історію на «до» і «після». Так сталося взимку 2014 р. в Києві, коли ненасильницький протест за суспільні зміни перекинувся після перших смертей на безкомпромісне криваве протистояння, в якому апіорі міг

бути тільки один переможець. Водночас, припинення бойових дій і кровопролиття відкриває шлях до примирення і розбудови миру.

Серед дослідників відсутня однаковість у визначенні примирення, оскільки воно одночасно є і *метою* – чого треба досягти – і *процесом* – тобто засобом досягнення мети. Багато непорозумінь виникає через суперечність цих підходів. Ми зосереджуємо свою увагу на примиренні як процесі. Мета примирення як процесу – це рух у напрямку до реального замирення, прагнення дійти ідеального стану миру, якого годі досягти у найближчій перспективі. Примирення-процес започатковується в умовах нинішнього (далекого від ідеального) стану і впроваджує практичні кроки для отримання невеликих поступових перемог у справі замирення; процес примирення безцінний тим, що в цей час закладаються основи примирення і поступово розбудовується практичний та ефективний шлях до кінцевої мети.

Відправною точкою процесу примирення є розуміння принаймні однією із сторін конфлікту неминучості його завершення і необхідності належним чином підготуватися до взаємодії із іншою стороною після його завершення. Примирення може відбуватися на різних щаблях в залежності від характеристик того чи іншого конфлікту – між державами, суспільними чи етнічними групами, політичною елітою і громадянським суспільством тощо. До того ж відданість процесу примирення та готовність до його втілення в різних сегментах суспільства можуть значно відрізнятися: під час умовного міждержавного конфлікту фінансово-промислові групи з обох сторін можуть активізувати зусилля із примирення задля інтересів бізнесу, в той час, як державний апарат жодної із сторін ще не створив комплексної стратегії пост-конфліктної відбудови і примирення. Або ж військові змушені завершувати конфлікт під тиском громадянського суспільства, яке, на відміну від них, вже готове примиритися із колишніми ворогами. Опиратися політиці примирення можуть і ті, хто безпосередньо постраждав унаслідок насильства. Втім, непоодинокими у світовій політиці сучасності є і випадки, коли на побутовому рівні примирення відбувається всупереч конфлікту, що триває на рівні офіційному, державно-політичному.

Примирення – це процес, який включає пошуки правди й справедливості, прощення, відновлення довіри тощо. У найпростішій формі він окреслює шлях до життя поряд із колишніми ворогами – не обов'язково люблячи їх, чи прощаючи їх, чи забуваючи минуле, але співіснувати з ними, розвинути певний ступінь співпраці, необхідний для існування в одному суспільстві. Це тип компромісу. Проте «примирення не слід рекламувати як прагнення до щасливого і гармонійного співіснування колишніх ворогів. Це лише засіб досягнення певної міри нарративної узгодженості перед лицем злодіянь, це зовсім інше, ніж полюбити свого мучителя, забувши і пробачивши

Семчинський Костянтин Валерійович **Особливості примирення та його перспективи** **на різних стадіях насильницького конфлікту**

йому злодіяння» (Dwyer, 2003, p. 108). До того ж, визначення примирення як відновлення коректних стосунків між людьми не повинно трактуватися як відновлення стосунків, що існували до початку конфлікту. Навпаки, мова йде про відновлення трансцендентального платонівського концепту справедливості (як найвищої правової та морально-етичної цінності) й встановлення коректних взаємостосунків, що ґрунтуються на конкретних нормах поведінки.

Особливості примирення на до-насильницькій стадії протистояння тісно пов'язані із проблематикою профілактики та попередження конфліктів. Пошуком компромісу в спірному питанні, у стосунках між сторонами загалом задля уникнення кровопролиття можуть займатися як уповноважені або ініціативні групи від кожної із сторін, так і медіатори – незаангажовані, або ж такі, які мають зацікавленість у вирішенні конфлікту на користь однієї із сторін. На стадії насильницького протистояння ідеї примирення із ворогом зазвичай не користуються популярністю, але універсального і простого плану примирення не існує в принципі. Адже не можна скоротити шлях чи знайти простий рецепт для загоєння ран та подолання розбрату в суспільстві після тривалого насильства. Відновлення довіри та порозуміння між колишніми ворогами є надзвичайно важким завданням. Групи чи особи, що ініціюватимуть примирення у подібній ситуації, мають чітко розрізняти та виокремлювати проблеми політичного чи військового протистояння, які призвели до насильства, від перспектив неминучого пост-конфліктного примирення, врегулювання і відбудови. Адже політика – це процес навігації між проблемами, які розділяли сторони у минулому і можливо продовжують розділяти сьогодні. Примирення – це паралельний процес, який не стільки перекроєє стосунки між сторонами, скільки будує між ними мости, відкриває можливості до спілкування і є дороговказом до майбутнього загоєння ран, відновлення довіри та залагодження стосунків. Якщо сторони насильницького конфлікту спроможні побудувати нові стосунки, які спиратимуться на повагу до потреб, співчуття до страхів та прийняття до зважання прагнень кожної із сторін, на розуміння форм, моделей та правил майбутньої співпраці, – це стане найкращим запобіжником насилля та розбрату. Встановлення таких стосунків – непросте завдання, оскільки будується воно, насамперед, за умов недовіри, нерозуміння (часто активного небажання зрозуміти), відсутності співчуття та переконання у власній правоті; перетворення таких негативних умов на позитивні чи хоча б нейтральні вимагає часу та зусиль, проте ці зусилля принесуть нагороду – ефективне примирення – і це найкраща гарантія того, що жорстокості минулого не повторяться. Отже, примирення це процес, завдяки якому суспільство переходить від розділеного минулого до спільного майбутнього. Головним завданням політики цього часу має стати визначення

такого спільного майбутнього, домовленість між сторонами про його основні компоненти, та поширення в масах ідеї такого майбутнього як загально-суспільного бажаного ідеалу.

Примирення (як процес) ніколи не буває теоретичним питанням, воно завжди відбувається в конкретних умовах. Примирення в різних умовах, різних країнах, різних ситуаціях вимагає індивідуального підходу, не існує такого єдиного плану, такого рецепту успіху, стандартної формули примирення, які можна було б застосувати у конфліктах по всій земній кулі. Кожний конфлікт відрізняється від інших, як і кожна мирна угода відрізняється одна від одної, різняться політичні системи держав, їхня історія та національні характери народів. Різними були умови, які привели до конфлікту, тому і процес примирення щоразу буде відрізнятися у всіх важливих аспектах, навіть якщо, порівнюючи окремі випадки, ми знайдемо деякі подібності, характерні риси, виділимо типи, за якими може відбуватися процес примирення.

Одним із визначальних факторів примирення на завершальному етапі конфлікту дослідники відзначають елемент балансу влади між попереднім режимом та його наступниками у момент переходу. Три типові сценарії окреслюють варіанти перспектив пост-конфліктного примирення і розбудови миру. За першим сценарієм попередній режим гноблення було насильно і повністю повалено, або ж громадянська війна закінчилася вирішальною військовою перемогою однієї із сторін (показовим у цьому відношенні може бути кінець режиму Менгісту в Ефіопії у 1991 р.). За другим сценарієм перехід відбувається за ініціативи реформаторів у межах попереднього режиму, а політична еліта ініціює падіння режиму та відіграє в цьому процесі чи не вирішальну роль (так, наприклад, сталося у колишньому Радянському Союзі). За третім сценарієм перехідний період може бути результатом спільної дії, зокрема й досягнення домовленостей у переговорах між колишнім урядом та опозиційними групами. Сили попереднього режиму не повністю втратили владу, але й повстанці не отримали абсолютного контролю. Замість цього, у новому контексті, кожний аспект життя має бути обговорений між ними в результаті переговорного процесу (ми спостерігали такі процеси у Південній Африці та багатьох латиноамериканських країнах).

Кожний із цих типів перехідного періоду певною мірою підтримуватиме процес примирення. Кожний породить різні способи, як вчинити із спадщиною минулого. Перший сценарій – повалення деспотичного режиму – може сильніше заохочувати до карального правосуддя. Другий – внутрішні реформи – може спонукати до кроків з метою самозахисту у напрямку до амністії. Третій, де мир досягнуто в результаті переговорів, може відкрити можливості для процесу примирення, сформованому у переговорах між рівними. У цьому випадку, однак, одна сторона може прагнути амністії для свої

Семчинський Костянтин Валерійович
Особливості примирення та його перспективи
на різних стадіях насильницького конфлікту

членів і прихильників ціною згоди підтримувати співіснування, в той час, як інша сторона може вимагати правосуддя та покарання як ціну своєї підтримки. Без абсолютного контролю жодна із сторін не досягне в цьому своєї мети без певних компромісів. Такий баланс важливий, оскільки досягнутий в результаті переговорів компроміс підтримує, або принаймні не перешкоджає процесу довготривалого примирення. Якщо ж переговори просто надають перемогу одній із сторін, виснажливе затамоване обурення, яким би прихованим воно не було, вірогідно перешкоджатиме примиренню на пізніших стадіях – і врешті знову може привести назад до конфлікту та нового насилля. Варто зауважити, якщо перехідний період призведе до нового всесильного режиму, це також впливатиме на процес примирення.

У пост-конфліктний період відбувається процес поступової перебудови широких соціальних відносин між громадами, розділеними постійним і поширеним насильством паралельно із обговоренням перспектив, реалій та компромісів нової, спільної соціально-політичної реальності. На завершальному етапі конфлікту – після роззброєння воюючих сторін та реінтеграції колишніх комбатантів у цивільне життя, відновлення інфраструктури, повернення біженців і переміщених осіб – сторони мають розбудувати таку систему відносин, яка б убезпечувала їх від рецидиву конфлікту у майбутньому. Саме на таку систему вказував Й. Галтунг, обґрунтовуючи поняття «негативного миру» – як простого припинення насильства – і «позитивного миру» – тобто створення таких механізмів і структур, за яких конфлікти або взагалі не виникають, або врегульовуються на ранній стадії (Galtung, 1995).

У цьому контексті постає завдання звернутися до процесу побудови тривалого і саме позитивного миру. Найкращий спосіб гарантувати, що конфлікт ніколи не повториться знову – це вивчати болісне минуле, визнаючи його та розуміючи його, і – найголовніше – переступаючи за його межі. Дж. П. Ледерак виокремлює чотири компоненти примирення – мир, справедливість, правда і прощення, які мають бути обов'язково взаємопов'язані в рамках процесу примирення. «Єдиним найбільшим викликом усіх конфліктів, особливо тих, що мають довгу історію насильства і страждань, є створення соціального простору, де можна тримати разом у взаємній залежності, не відокремленими та ізольованими, імпульси цих чотирьох соціальних енергій. Там, де вони поєднуються, пов'язуються між собою і взаємодіють, ми створюємо шлях, який веде до примирення. Там, де вони ігноруються, відокремлені один від одного, або ж не збалансовано представлені через обирання між ними кращого, ми часто не можемо створити стійкі мирні процеси» (Lederach, 2001, p. 848).

У тому, що сьогодні називають «пост-конфліктні суспільства», загальна практика така, що ворогуючі сторони домовляються до врегулювання у формі нових структур правління. Майже завжди ці структури демократичні. Таким чином, колишні вороги – часто з давньою історією насильства між ними – зіштовхуються з проблемами втілення нових структур, про які досягнуто домовленості, для майбутнього урегулювання їх відмінностей на основі мінімального співробітництва. Найбільша перешкода такому співробітництву це те, що (через насильство у минулому) їх стосунки засновані на антагонізмі, недовірі, відсутності поваги і, можливо, болю та ненависті. Це навряд чи додає оптимізму, незалежно від того, наскільки ефективними чи досконалими можуть бути ці нові структури.

Функціонуюча демократія заснована на подвійному фундаменті: (1) системі справедливих процедур для мирного улагодження тих питань, які поділяють суспільство (політичні та соціальні структури управління), і (2) системі стосунків співпраці між групами, що беруть участь у вирішенні конфлікту. Суспільство не розвине стосунків співпраці, якщо структури несправедливі, і навпаки, структури не зможуть правильно функціонувати, незважаючи на те, що вони справедливі і чесні, якщо нема мінімуму співробітництва у взаємостосунках тих, хто бере участь у вирішенні конфлікту.

Водночас у зонах колишнього конфлікту необхідно забезпечити правопорядок через такі урядові структури, які створені в процесі переговорів для улагодження суперечностей мирним шляхом. Сьогодні найпоширенішим способом для створення таких структур є демократична основа і принцип поваги до прав людини.

Забезпечення дотримання прав людини у пост-конфліктний період є надзвичайно важливим елементом примирення. Коли універсальні права людини все ширше й більше приймаються як центральний принцип управління, демократія стає найефективнішим способом втілення демократичних принципів – рівності, відповідальності, участі в управлінні усіх верств населення.

На пост-конфліктній стадії може виникнути необхідність у залученні допомоги щодо розбудови демократії; така допомога може полягати у відновленні політичної системи суспільства після насильницького конфлікту місцевими силами, або ж у тимчасовому керуванні встановлення засад демократії міжнародними наддержавними структурами на кшталт ООН. Демократичний процес та структури самі по собі є найбільш ефективними засобами для мирного запобігання та умілого управління конфліктом, особливо на пост-конфліктній стадії, коли важливо. Насамперед, створити механізми, спроможні запобігти поверненню до жорстоких дій у минулому. Процес примирення у конкретній пост-конфліктній ситуації має бути

Семчинський Костянтин Валерійович
Особливості примирення та його перспективи
на різних стадіях насильницького конфлікту

розроблений таким чином, аби уникнути несправедливості та відповідати вимогам мирних угод. До того ж, у його розробці мають взяти участь усі сторони – це допоможе розвинути робочі стосунки в нових умовах пост-конфліктного періоду, розробити спільне бачення майбутнього, і таким чином підтримати молоді демократичні структури.

Процес примирення на пост-конфліктній стадії, зазвичай, складається з п'яти взаємопов'язаних елементів.

1. Розробка спільного бачення взаємозалежного та справедливого суспільства та спільного майбутнього, що вимагає залучення всього суспільства на всіх рівнях. Хоча індивіди можуть мати різні думки або політичні переконання, вираження спільного бачення взаємозалежного, справедливого, відкритого і безпечного суспільства є важливою частиною будь-якого процесу примирення.

2. Визнання минулого та ставлення до нього: правдивого визнання болю, втрат і страждань у минулому кожною із сторін вкупі з розвінчуванням міфів. Забезпечення механізмів правосуддя, оздоровлення, реституції або відшкодування, а також відновлення (включаючи вибачення, якщо це необхідно, та кроки, спрямовані на відшкодування збитків). Для розбудови примирення особи та інституції повинні визнати свою власну роль у конфліктах минулого, діяти конструктивно і забезпечити створення надійних запобіжників проти рецидиву конфлікту у майбутньому.

3. Розбудова позитивних відносин: побудова відносин або відновлення після насильницького конфлікту, що стосується питань довіри, упередженості, нетерпимості в цьому процесі, що призводить до прийняття спільності та відмінностей, а також охоплює та взаємодіє з тими, хто відрізняється від нас.

4. Значні зміни в культурі та ставленні до людей. Культура підозри, страху, недовіри і насильства мусить поступитися місцем відкритим можливостям і широким культурним простором, в якому люди можуть почути інших і бути почутими. Культура поваги до прав людини та людських відмінностей розвивається, створюючи контекст, де кожен громадянин стає активним учасником суспільства і відчуває почуття приналежності до розбудови позитивного миру.

5. Суттєві соціальні, економічні та політичні зміни: соціальні, економічні та політичні структури, які породжували конфлікт і відчуженість, були ідентифіковані, реконструйовані або розглянуті і трансформовані (Hamberg, Kelly, 2004).

Політичне примирення починається з невдоволеного співіснування сторін конфлікту, і за допомогою поступового виховання поваги як до нових інституцій, так і до колишніх ворогів, покликано розвинути звичку спільної участі в суспільних інституціях і політичних процесах.

Висновки і пропозиції

Варто розглянути питання примирення як процес трансформації суспільних відносин між конфліктуючими сторонами, що може детермінувати прагнення щодо врегулювання конфлікту і розбудови стійкого й тривалого позитивного миру. Ідеальної моделі чи досконалого методу примирення після насильницького конфлікту не існує, тому в кожному конкретному випадку особливості примирення залежать від здатності сторін творчо та ефективно підходити до процесу примирення, від їхньої здатності консолідовано прийняти втрати, жорстокість і біль минулого задля перспектив спільного майбутнього. Примирення повинно розглядатися як довготривалий процес, який може відбуватися десятиліттями упродовж багатьох поколінь.

Перспективи примирення у різні періоди насильницького конфлікту визначаються практичним проявом співробітництва та створенням надійних запобіжників проти рецидиву конфлікту в майбутньому. Ефективне примирення передбачає відхід від вирішення конфлікту за схемою «перемога-поразка» (хтось виграв, а хтось програв) до формули вирішення за схемою «всі у вигаші».

Обов'язковими елементами взаємодії між сторонами впродовж і після насильницького конфлікту є суспільно-психологічні засоби сприйняття і трактування минулого та майбутнього, розбудова позитивних відносин і переформатування в них культурно-ціннісної парадигми, а також трансформація соціально-економічної реальності.

References:

1. Galtung, J. (1995). 'Kul'turnoe nasilie' [Cultural violence]. *Sotsial'nye konflikty: ekspertiza, prognozuvannya, tekhnologii dozvolu* [Social conflicts: expertise, forecasting, technology solutions], issue 8, pp. 34–38.
2. Dwyer, S. (2003). 'Reconciliation for Realists'. *Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts*. Waterloo, Ontario, Wilfrid Laurier University Press.
3. Hamber, B., Kelly, G. (2004). 'A Working Definition of Reconciliation'. Community Relations Council, [online]. Available at: <https://www.community-relations.org.uk/publications/working-definition-reconciliation-0> [Accessed 07 February 2019].
4. Kelman, H. C. (2010). 'Conflict Resolution and Reconciliation: A Social-Psychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups'. *Landscapes of Violence*, vol. 1, no. 1, article 5, [online]. Available at: <http://dx.doi.org/10.7275/R5H12ZX0> > [Accessed 28 February 2019].
5. Lederach, J. P. (2001) 'Civil Society and Reconciliation'. *Turbulent Peace: the Challenges of Managing International Conflict*. Washington DC, USIP.

Семчинський Костянтин Валерійович
Особливості примирення та його перспективи
на різних стадіях насильницького конфлікту

6. Philpott, D. Powers, G. F., eds. (2010). *Strategies of Peace. Transforming Conflict in a Violent World*. New York, Oxford University Press.

© Семчинський К. В., 2019

**МІЖНАРОДНІ
ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

**INTERNATIONAL
ECONOMIC
RELATIONS**

УДК 339.9

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНИХ ПОЗИЦІЙ ТНК РОЗВИНЕНИХ КРАЇН СВІТУ

Побоченко Леся Миколаївна

*кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3094-6417
lesya.pobochenko50@gmail.com*

Надіслано:

28.03.2019

Рецензовано:

08.04.2019

Прийнято:

10.05.2019

В умовах сьогодення динамічний розвиток країн є неможливим без всебічного і безперервного продукування і використання інновацій як каталізаторів загальноекономічного розвитку.

Метою статті є дослідження інноваційних позицій ТНК розвинених країн світу в умовах глобальної конкуренції.

У результаті аналізу теоретичних засад інноваційного розвитку світової економіки (теорії економічного розвитку та інтелектуальної технології, концепції гармонійної економіки та економічної інтеграції та ін.) та базисних складових даного процесу (технологічна та техніко-економічна парадигми) варто зазначити, що головною ціллю успішних корпорацій, а також країн є нарощування інноваційної складової національної економіки.

Дослідження процесів фінансування інновацій в провідних корпораціях Японії, США та країнах ЄС, що дало змогу проаналізувати їх інноваційні стратегії та визначити необхідність застосування окремого фінансового механізму, який залежить як від стадії продукту, так і від оточуючого середовища (інвестиційного клімату приймаючої країни).

Статистичні дані свідчать про те, що процеси глобалізації і інтернаціоналізації НДДКР відбуваються в основному в замкнутій сукупності країн – в США, Західній Європі та Японії, в яких зосереджені основні іноземні науково-дослідні підрозділи ТНК. Якщо тенденція створення нових дослідницьких підрозділів ТНК в Китаї і Індії збережеться, то можливо, що ці дві країни в майбутньому увійдуть до «інноваційного ядра» світової економіки.

Активність ТНК відносно створення науково-дослідних підрозділів стримується різними чинниками, основними з яких є: низький рівень захисту інтелектуальної власності, недосконалість законодавства, яке регулює діяльність подібних підрозділів.

Ключові слова: НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи); інновації; транснаціональні корпорації (ТНК); інноваційна діяльність; країни-інвестори; глобальний ринок інновацій; інвестиції.

Pobochenko Lesia, Candidate of Economics, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Estimation of innovative positions of TNCs in developed countries

In today's conditions, the dynamic development of countries is impossible without a comprehensive and continuous production and use of innovations as catalysts of general economic development.

The article is a study of innovative positions of TNCs in developed countries of the world in conditions of global competition.

As a result of the theoretical foundations' analysis of the world economy's innovative development (the theory of economic development and intellectual technology, the concept of harmonious economy and economic integration, etc.), and the basic components of this process (technological and techno-economic paradigms), it should be noted that the main goal of successful corporations, and also countries are an increase in the innovative component of the national economy.

The study of innovation financing processes in leading corporations in Japan, the United States and the EU, which enabled them to analyse their innovation strategies and to identify the need for a separate financial mechanism that depends both on the product stage and on the environment (host country investment climate).

The statistical data indicate that the processes of R&D's globalization and internationalization predominantly take place in a closed set of countries – the USA, Western Europe, and Japan, which concentrate the main foreign research units of TNCs. If the trend of creating new research units for TNCs in China and India continues, it is possible that these two countries will in the future become part of the "innovation core" of the world economy.

The activity of TNCs in relation to the creation of research units is constrained by various factors, the main of which are: low level of intellectual property protection, imperfection of legislation that regulates the activities of such units.

Key words: R&D (research and development), innovation; transnational corporations (TNCs); innovation activity; investor countries; global innovation market; investment.

*Побоченко Леся Николаевна, кандидат экономических наук, доцент,
Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина*

Оценка инновационных позиций ТНК развитых стран мира

В современных условиях динамичное развитие стран невозможно без всестороннего и непрерывного продуцирования и использования инноваций в качестве катализаторов общеэкономического развития.

Целью статьи является исследование инновационных позиций ТНК развитых стран мира в условиях глобальной конкуренции.

В результате анализа теоретических основ инновационного развития мировой экономики (теорий экономического развития и интеллектуальной технологии, концепций гармоничного экономики и экономической интеграции и др.), а также базисных составляющих данного процесса (технологическая и технико-экономическая парадигмы) следует отметить, что главной целью успешных корпораций, а также стран является наращивание инновационной составляющей национальной экономики.

Исследование процессов финансирования инноваций в ведущих корпорациях Японии, США и странах ЕС, что позволило проанализировать их инновационные стратегии и определить необходимость применения отдельного финансового механизма, который зависит как от стадии продукта, так и от окружающей среды (инвестиционного климата принимающей страны).

Статистические данные свидетельствуют о том, что процессы глобализации и интернационализации НИОКР происходят в основном в замкнутой совокупности стран – в США, Западной Европе и Японии, в которых сосредоточены основные иностранные научно-исследовательские подразделения ТНК. Если тенденция создания новых исследовательских подразделений ТНК в Китае и Индии сохранится, то возможно, что эти две страны в будущем войдут в «инновационное ядро» мировой экономики.

Активность ТНК относительно создания научно-исследовательских подразделений сдерживается различными факторами, основными из которых являются: низкий уровень защиты интеллектуальной собственности, несовершенство законодательства, регулирующего деятельность подобных подразделений.

Ключевые слова: НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы); инновации, транснациональные корпорации (ТНК); инновационная деятельность; страны-инвесторы; глобальный рынок инноваций; инвестиции.

Вступ

В умовах глобальної конкуренції інноваційна складова перетворилася на стратегічний імператив розвитку світової економіки. При цьому удосконалення виробничих, технічних і соціальних систем визначається змінами інтелектуальних параметрів економічного розвитку (у розвинених економіках вартість промислових активів корпорацій безпосередньо пов'язана з їх здатністю генерувати нові знання; економіка знань, яка базується на інтелектуальному капіталі, стає основним джерелом багатства компаній, країн).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам інноваційного розвитку в умовах глобалізації присвячені праці таких зарубіжних вчених як: Й. Шумпетера, К. Фрідмена, А. Кляйнкнехта, В. Зомбарта, В. Мітчерліха та українських: Л. Л. Антонюк, А. С. Гальчинського, Д. Г. Лук'яненка, І. І. Пузанова, О. І. Рогача, С. В. Сіденко, Я. М. Столярчук, О. І. Шниркова, А. С. Філіпенка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Проте, оскільки процес глобалізації розвивається, виникає необхідність в подальшому дослідженні проблем розвитку інновацій та їх впливу на світове господарство.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження інноваційних позицій ТНК розвинених країн світу в умовах глобальної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах прискореного розвитку «нової економіки» однією із основних конкурентних стратегій ТНК є використання головного нематеріального активу – інновацій, а ефективне використання інноваційної складової стає одним з основних конкурентних переваг ТНК у XXI ст. (Verhun, 2104, p. 50).

За даними звіту Європейської комісії «The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard» (Прогрес індустріальних досліджень та розробок в ЄС), який досліджує 2500 компаній, що вкладають найбільші суми в дослідження і розробки (НДДКР) в світі в 2016–2017 рр. Ці компанії базуються в 43 країнах, інвестують більше 24 млн. євро в дослідження і розробки на загальну суму 741,6 млрд. євро, що на 5,8 % більше, ніж у 2015–2016 рр. Це складає приблизно 90 % світових НДДКР, що фінансуються бізнесом (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard).

До складу 2500 компаній, які вкладають найбільші суми в дослідження і розробки в світі входять 567 компаній з країн ЄС, що становить 22,6 % від загальної кількості фірм, 822 американських компанії (32,8 %), 365 японських компаній (14,6 %), 376 китайських компанії (15,1%) і 370 ТНК з решти країн світу (14,8 %) від загальносвітового показника (The 2017 EU Industrial R&D

Investment Scoreboard) (рис. 1). Разом, 2500 компаній, збільшили інвестиції в загальний обсяг НДДКР в 2017 р. на 5,8 % порівняно з попереднім роком, що супроводжується значним зростанням шостий рік поспіль, яке було спричинено сектором послуг ІКТ (на 11,7 %).

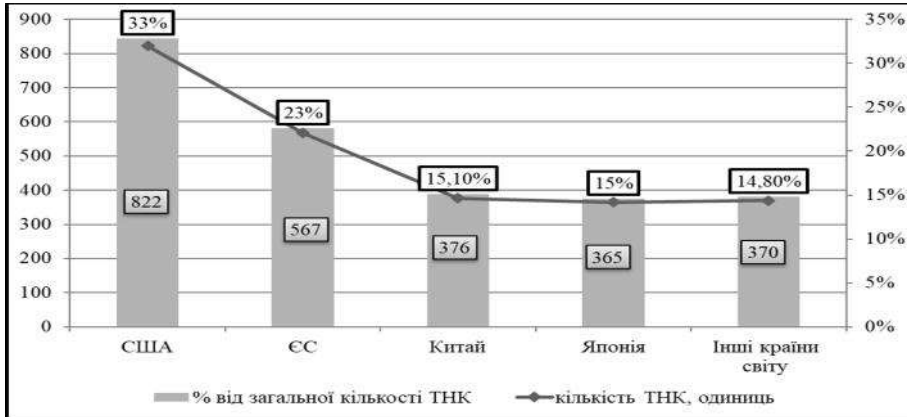

Рис. 1. Територіальна структура 2500 компаній, які вкладають найбільші суми в дослідження і розробки (НДДКР) в світі в 2017 році, (одиниць; %).

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

Група країн ЄС збільшила свої інвестиції в НДДКР на 7 %, що більше, ніж середній світовий показник, та менше, ніж США (7,2 %), але набагато більше, ніж у Японії (-3 %). Китай збільшив обсяги інвестицій в дослідження та розробки на 18,8 %, але його загальний обсяг інвестицій залишається невеликим порівняно з розмірами його економіки (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard) (рис. 2.).

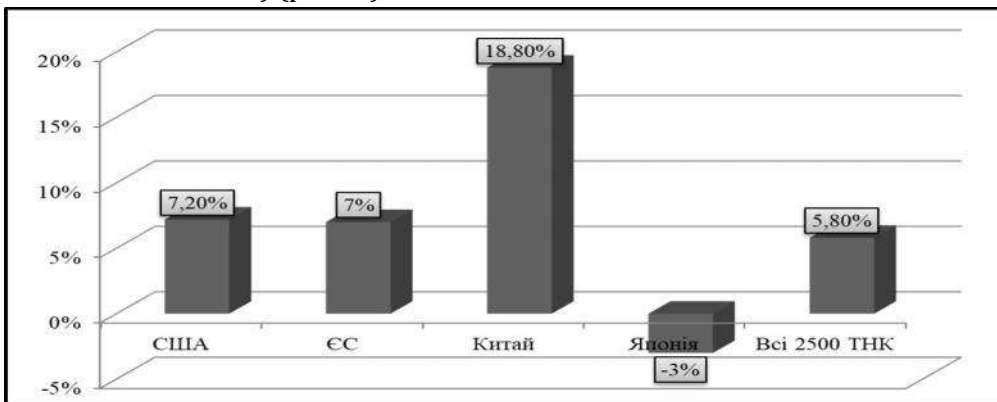

Рис. 2. Темпи зростання інвестицій в інноваційну діяльність ТНК у світі в 2017 р., (одиниць; %)

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

ТНК намагаються розподіляти сфери впливу між собою. Галузева спеціалізація досить часто збігається зі спеціалізацією країни. ТНК США займають провідні позиції на світовому ринку високих технологій, фармацевтики і програмного забезпечення. Японські промислові корпорації посідають передові позиції в металургії, електроніці та електротехніці. Компанії ЄС – у хімічній, харчовій та автомобільній галузі (Turskyi, Sus, 2016, p. 988).

ЄС вклав найбільше інвестицій в НДДКР у 2017 р. в автомобільну промисловість – 29,7 %. Другою галуззю стала охорона здоров'я, з часткою 23,2 %, а третьою – інформаційно-телекомунікаційні технології (ІКТ) з часткою 19,5 % від загальної суми інвестицій в НДДКР ЄС (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard) (рис. 3.):

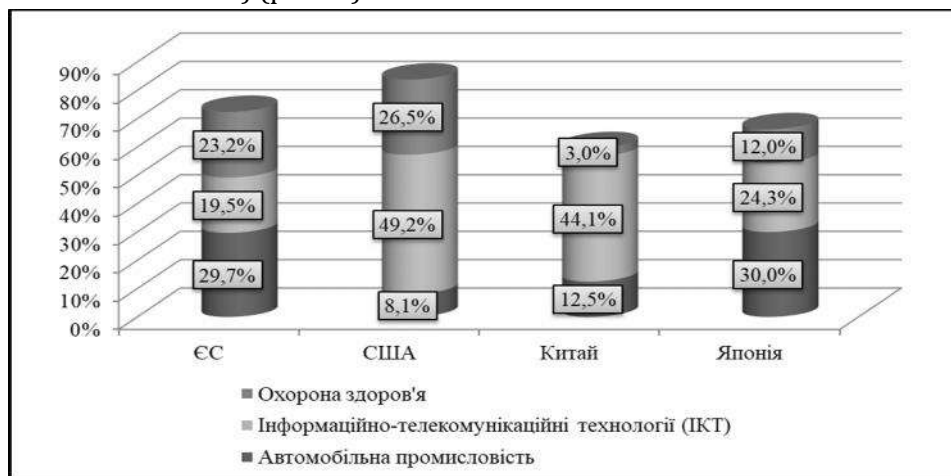

Рис. 3. Галузевий розподіл основних країн-інвесторів в інноваційну діяльність ТНК у 2017 р., (одиниць; %)

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

В Японії в 2017 р. найбільш привабливою галуззю для інвестування в НДДКР є автомобільна промисловість з часткою 30 %, на другому місці інформаційно-телекомунікаційні технології (ІКТ) з часткою 24,3 % та 12 % становить охорона здоров'я. З іншого боку, США в 2017 р. мають інвестицій в НДДКР лише 8,1 % в автомобілебудуванні, але 49,2 % – у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ) та 26,5% у сфері охорони здоров'я.

Китай має деяку подібність з США щодо інвестицій в НДДКР в 2017 р. 12,5 % – у автомобільній промисловості та 44,1% – у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ), але в охороні здоров'я – лише 3 %.

Дослідження та розробки компаній та економічні результати значно відрізнялися по галузях (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard) (рис. 4.):

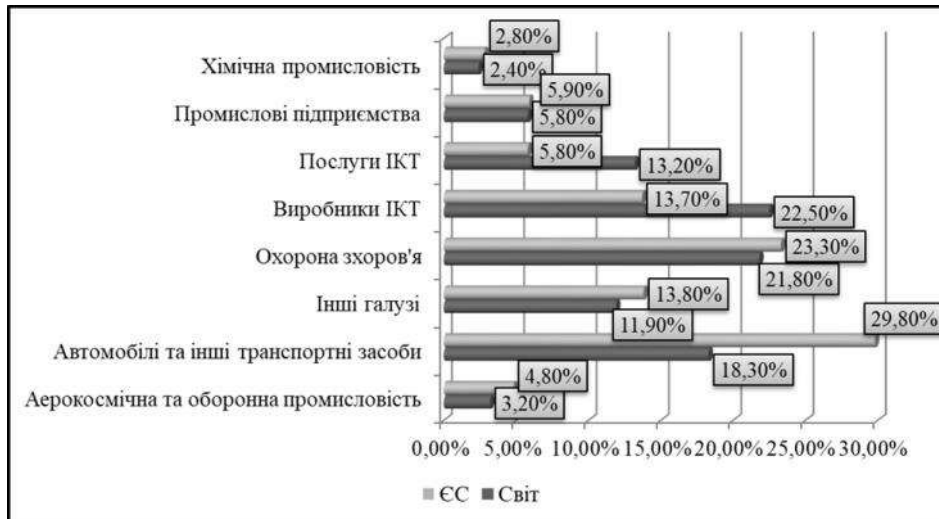

Рис. 4. Галузева структура 2500 провідних інвесторів ТНК в НДДКР в ЄС та світі в 2017 році, (%)

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

Підприємства ЄС підняли обсяги досліджень та розробок вище середнього темпу зростання у світі. 567 компаній, що входять до складу ЄС, інвестували в 2017 р. 192,5 млрд. євро в дослідження та розробки. Зростання інвестицій відбулося в автомобільній галузі разом із ІКТ та охороною здоров'я.

У вибірці ЄС зростання НДДКР призвело до збільшення обсягів досліджень і розробок таких компаній, як NOKIA (96 %), NXP (90%), SAP (13 %), SHIRE (56 %), ZF (40 %), RENAULT (20 %), DAIMLER (15 %), CONTINENTAL (15 %), GLAXOSMITHKLINE (12,9 %) та ROBERT BOSCH (7,4 %). НДДКР для деяких з цих компаній було збільшено за рахунок придбань, наприклад NO KIA придбання Alcatel-Lucent (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard; The 2018 Global Innovation 1000 study).

У групі, що не входить до складу ЄС, провідні компанії з досліджень і розвитку: HUAWEI (29 %), APPLE (25 %), GILEAD (55 %), BROADCOM (155 %), АЛФАВИТ (13 %), DELL (116 %), BOEING (42 %), FACEBOOK (23 %), MICROSOFT (9 %) та WESTERN DIGITAL (50 %). НДДКР для деяких з цих компаній було збільшено за рахунок придбань, наприклад DELL придбала за 67 млрд. дол. США EMC (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard; The 2018 Global Innovation 1000 study).

Варто зазначити, що значна кількість провідних індустриальних науково-дослідних та дослідницьких гравців заснована в ЄС. Майже дві третини цих компаній знаходяться в трьох найбільших державах-членах: Німеччина – 224 або 38,5 %, Великобританія – 290 або 15,6 % та Франція – 108 або 13,1 % від

загального обсягу інвестицій в НДДКР в ЄС. Топ-10 країн ЄС інвесторів в інноваційну діяльність ТНК з 1000 провідних інвесторів у 2017 р.приходиться 97,3% загальної суми інвестицій в НДДКР в ЄС (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard) (рис. 5):

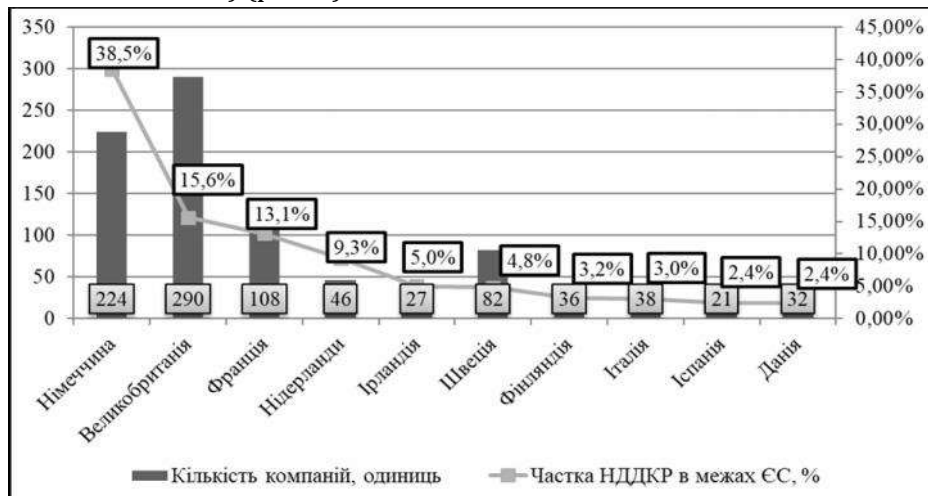

Рис. 5. Кількість та частка Топ-10 країн ЄС інвесторів в інноваційну діяльність ТНК з 1000 провідних інвесторів у 2017 році, (одиниць; %)

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

Загальний рівень інвестування в інноваційну діяльність ТНК ЄС, значною мірою базується на інвестиціях німецьких компаній, на які припадає 38,5 %. У 224 німецьких корпорацій з 1000 ТНК ЄС інвестування в НДДКР збільшилося на 6,7%, а чистий обсяг продажів на 1,1 %. Ці результати в значній мірі відображають продуктивність німецьких компаній в автомобілебудуванні (7,1 % у сфері НДДКР та 3,6% у чистих продажах). Компанії з цього сектору, який демонструє найвищий ріст НДДКР, був Daimler, ZF, Continental і Robert Bosch. Також, німецькі компанії показали хорошу продуктивність в інших секторах: SAP (послуги ІКТ) та Bayer (галузь охорони здоров'я), (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard) (табл. 1):

Таблиця 1

**Основні показники найбільших 1000 компаній ЄС інвесторів
в інноваційну діяльність в 2017 р.**

Країна	Кількість компаній, одиниць	НДДКР в 2017 році, млрд. євро	Частка НДДКР в межах ЄС, %	Чистий продаж за рік, %	Зростання росту наукових досліджень за рік, %
Німеччина	224	76,3	38,5	6,7	1,1
Великобританія	290	31	15,6	9,2	-1,5
Франція	108	26	13,1	3,4	-3,6
Нідерланди	46	18,5	9,3	3,2	3,1
Ірландія	27	9,9	5	5,4	0,8
Швеція	82	9,5	4,8	-1,2	-4,1
Фінляндія	36	6,4	3,2	63,8	7,8
Італія	38	5,9	3	4	-9,6
Іспанія	21	4,8	2,4	3,5	-2,7
Данія	32	4,7	2,4	7,5	4,7
Топ-10 країн ЄС	904	192,9	97,3	6,9	-0,9
Інші країни ЄС	96	5,4	2,7	9,4	-3,2
Разом країни ЄС	1000	198,3	100	6,9	-1

Примітка. Складено автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

4-й рік поспіль провідним інвестором у сфері НДДКР є німецька компанія Volkswagen (13,7 млрд. Євро). Другу та третю позицію зайняли американські компанії Alphabet (12,9 млрд. Євро) і Microsoft (12,4 млрд. Євро). Іншими компаніями у першій десятці є Samsung з Південної Кореї, Intel, Apple та Johnson & Johnson з США, Novartis і Roche з Швейцарії та Huawei з Китаю. Серед 50 провідних інвесторів в галузі НДДКР є 16 компаній ЄС, що більше, ніж минулого року, та 30 компаній серед 100 найвизначніших компаній.

Компанії, що базуються у Великобританії, збільшили обсяги досліджень та розробок в 2017 р. на 9,2 %, але демонстрували скромне зростання чистих продажів (0,6 %). Найбільший внесок у зростання НДДКР було досягнуто в галузях охорони здоров'я (Shire і GlaxoSmithKline), інших галузей (Lloyds Banking, Kemble Water Holdings), аерокосмічної та оборонної промисловості (Rolls-Royce) та послуг ICT (BT, Atlassian Corporation).

Компанії, що базуються у Франції, збільшили обсяги досліджень та розробок в 2017 р. на 3,4 %, а продажі скоротились на 3,6 %. Серед цих компаній найбільший внесок у зростання НДДКР припав на автомобільний

сектор (Renault, Valeo), послуги ІКТ (Ubisoft Entertainment, Dassault) та інші галузі (Alstom, Vivendi, Technicolor, L'Oreal), (див. Табл. 1).

У 2017 р. четвертий рік поспіль середня інтенсивність досліджень та розробок компаній ЄС-1000 збільшилася через збільшення інвестицій в НДДКР порівняно з чистими продажами – 6,9 % проти – 0,6 %. Важливо пам'ятати, що в багатьох країнах сукупні показники країн значною мірою залежать від показників лише кількох фірм. Це пов'язано або з незначною кількістю компаній країни, або з концентрацією досліджень та розробок у кількох великих фірмах. Наприклад, компанії Ericsson та Volvo складають 57 % усіх досліджень і розробок у шведських компаніях, Nokia – 77 % компаній у Фінляндії та Telecom Italia, а також Леонардо – 52 % компаній в Італії (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard).

Розповсюдження підприємств ЄС 1000 провідних інвесторів в галузі НДДКР в 2017 р. в різних галузях промисловості відображено на рисунку 7.

Варто зазначити, що в галузь фармацевтики та біотехнологій в 2017 р. було вкладено інвестицій зі 151 ТНК ЄС. На другому місці щодо фінансування галузь програмного забезпечення та комп'ютерних технологій, в яку інвестували 114 компаній ЄС, а на третьому промислове будівництво зі 10 компаніями-інвесторами. Також, значна кількість щодо інвестицій в НДДКР в галузях електронного та електричного обладнання (66 ТНК), автомобільній та запчастин (50 ТНК) та технологічне обладнання (44 ТНК), (The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard).

Рис. 6. Кількість компаній серед 1000 провідних інвесторів в НДДКР в ЄС за галузями економіки у 2017 р., (одиниць)

Примітка. Побудовано автором за даними The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard

Таким чином, інвестиції в НДДКР 567 ТНК ЄС серед 2500 компаній, які вкладають найбільші суми в дослідження і розробки (НДДКР) продовжують зростати значними темпами і в 2017 р. збільшилися на 7 % в порівнянні

з 2016 р. Європейські ТНК займають друге місце з інвестування з часткою 23 % в інноваційну діяльність серед 2500 найбільших транснаціональних корпорацій світу, що доводить їх значну конкурентоспроможність серед інших країн. Отже, ТНК ЄС з кожним роком набирають обертів та збільшують інвестиції в інновації, показуючи тим самим позитивну динаміку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку

Транснаціональні корпорації є головним суб'єктом глобального потоку інвестицій в інновації, так як володіють потужною можливістю акумулювання фінансових ресурсів для впровадження інновацій. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

Дослідження процеси фінансування інновацій в провідних корпораціях Японії, США та країнах ЄС, що дало змогу проаналізувати їх інноваційні стратегії та визначити необхідність застосування окремого фінансового механізму, який залежить як від стадії продукту, так і від оточуючого середовища (інвестиційного клімату приймаючої країни). Виявлено, що злагоджена та узгоджена взаємодія інвестиційної політики ТНК та національних урядів дасть максимальний ефект впровадження інновацій.

Статистичні дані свідчать про те, що процеси глобалізації і інтернаціоналізації НДДКР відбуваються в основному в замкнутій сукупності країн – в США, Західній Європі та Японії, в яких зосереджені основні іноземні науково-дослідні підрозділи ТНК. Якщо тенденція створення нових дослідницьких підрозділів ТНК в Китаї і Індії збережеться, то можливо, що ці дві країни в майбутньому увійдуть до «інноваційного ядра» світової економіки.

Проведений теоретичний аналіз дослідження процесу інвестування в інновації транснаціональними компаніями дозволив дійти до висновку, що інновації для ТНК – це є реалізація новаторських ідей, які лежать в основі прогресу і спрямовані на направлена на отримання прибутку корпораціями.

Активність ТНК відносно створення науково-дослідних підрозділів стримується різними чинниками, основними з яких є: низький рівень захисту інтелектуальної власності, недосконалість законодавства, яке регулює діяльність подібних підрозділів.

References:

1. Global Investment Trends Monitor. (2018). *United Nations Conference on trade and Development*, [online]. Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeiainf2018d1_en.pdf [Accessed 13 March 2019].

2. *Global R&D funding forecast 2018*, [online]. Available at: <http://digital.rdmag.com> [Accessed 15 March 2019].

3. Havrylko, T. O. (2017). 'Doslidzhennia mizhnarodnoi investytsiinoi diialnosti TNK v umovakh hlobalnoi konkurentsii' [Research of international investment activity of TNCs in the conditions of global competition]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], issue 26 (1), pp. 34–37.

4. Lopa, L. V. (2017). 'Formuvannia informatsiinoho suspilstva u sviti ta mistse ekonomiky znan u tsomu protsesi' [Formation of the information society in the world and the place of knowledge economy in this process]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and national problems of the economy], no. 17, pp. 18–22.

5. Mykhailyshyn, L. I. (2016). 'Zarubizhnyi dosvid aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti' [Foreign experience of activating innovation activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University], issue 6, part 2, pp. 99–105.

6. Pobochenko, L. M. (2018). 'Innovatsiina skladova transnatsionalizatsii ekonomichnoi diialnosti v umovakh hlobalizatsiinykh peretvoren' [Innovative component of transnationalization of economic activity in the conditions of globalization transformation]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)* [Strategy of development of Ukraine (economy, sociology, law)]. no. 2, pp. 71–77.

7. Susidenko, Yu. (2016). 'Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstv: yevropeyskyi dosvid' [Innovative business development: European experience]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign Trade: Economics, Finance, Law], no. 3, pp. 23–35.

8. The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard. *European Commission*, [online]. Available at: <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard17.html> [Accessed 15 March 2019].

9. The 2018 Global Innovation 1000 study. *PwC*, [online]. Available at: <https://www.strategyand.pwc.com> [Accessed 13 March 2019].

10. The World's Most Innovative Companies. (2017). *Forbes*, [online]. Available at: <http://www.forbes> [Accessed 10 March 2019].

11. Turskyi, I. V., Sus, M. M. (2016). 'Osoblyvosti suchasnykh innovatsiinykh stratehii transnatsionalnykh korporatsii' [Features of modern innovative strategies of transnational corporations]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist], no. 12.1 (40), pp. 986–990.

12. Verhun, V. A. (2014). 'Suchasni innovatsiini stratehii TNK i synerhetychnyi efekt «tekhnohizatsii»' [Modern innovative strategies of TNCs and the synergistic effect «technologization»].

effect of "technologisation"]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriiia «Ekonomichni nauky»*
[International relations. Series in "Economic Sciences"], no. 3, pp. 48–59.

©Побоченко Л. М., 2019

УДК 334.784

ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ: УРОКИ РЕФОРМУВАННЯ ЄВРОЗОНИ

Ревенко Анатолій Дмитрович

кандидат економічних наук, доцент,

Київський університет культури,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-4555-0677

revenkoad@ukr.net

Надіслано:

14.03.2019

Рецензовано:

24.03.2019

Прийнято:

15.04.2019

Мета дослідження – аналіз ендогенних дестабілізуючих і дезінтеграційних тенденцій в рамках кризи Європейського валютного союзу, яка переросла в кризу реальної економіки, що охопила водночас декілька країн-членів ЄС. Досягнення даної мети потребує звернення до низки теоретичних та історичних уроків, які вказують на важливу дилему для виживання європейського проекту в майбутньому. Методи дослідження: системний до дослідження країн-суб'єктів Єврозони, учасників інтеграційного проекту та дезінтеграційних впливів; інституційний підхід до виявлення та аналізу дисфункційної інституційної конфігурації в рамках Європейського валютного союзу. Важливе значення для дослідження проблем економічної інтеграції і дезінтеграції займає використання принципів загальнонаукової методології, що включають комплексний підхід до вирішення проблем, який передбачає загальне бачення руху капіталу в контексті європейського інтеграційного проекту, а ще застосування методів логічних моделей, індукції та дедукції, єдності логічного та історичного в розвитку об'єкта дослідження, щоб підтвердити синергійний ефект історичних і теоретичних уроків. Головні результати і висновки дослідження полягають у тому, що сформульовано чітку і важливу дилему для виживання європейського економічного проекту: створення політичного союзу з функціонуючою інституційною конфігурацією федеральних держав, або повторна націоналізація безлічі політичних сфер (фінансовий контроль і обмеження, грошовий суверенітет, торговельна політика тощо). Беручи до уваги історію Єврозони, важливо розуміти, що виникла ситуація, яка більше нагадує не конфліктну, а латентну дезінтеграцію, котра замість однократного спалаху конфліктів спостерігається і точиться тривалий період.

Ключові слова: Єврозона; Європейський валютний союз; інтеграція; дезінтеграція; системна криза; теоретичні та історичні уроки; рух капіталу; «надмірна фінансова еластичність».

Revenko Anatolii, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Integration or disintegration:

Euro-zone reform lessons

Main objective of the study is to analyze endogenous destabilizing and disintegration tendencies within the framework of the European Monetary Union crisis, which grew into a crisis of a real economy, which simultaneously involved several EU member-states. Achieving this goal requires addressing a number of theoretical and historical lessons that highlight an important dilemma for the survival of the European project in the future. Research methods are systematic, procedural and situational approaches to the study of the Euro-zone countries, participants in the integration project and disintegration influences; institutional approach to the detection and analysis of dysfunctional institutional configuration within the framework of the European Monetary Union. Of great importance for the study of the economic integration and disintegration's problems is the use of the universal scientific methodology principles, including an integrated approach to problem solving, envisaging a general vision of the movement of capital in the context of the European integration project, as well as the application of methods of logical models, induction and deduction, the unity of logical and historical in the development of a research object confirming the synergistic effect of historical and theoretical lessons. The main results and conclusions of the study are to formulate a clear and important dilemma for the survival of the European economic project: the creation of a political union with a functioning institutional configuration of the federal states, or the re-nationalization of many political spheres (financial control and restrictions, monetary sovereignty, trade policy, etc.). Taking into account the history of the Euro-zone, it is important to understand that there is a situation that more closely resembles a non-conflict but latent disintegration, which, instead of a single outbreak of conflicts, has been observed and lasted for a long period.

Key words: Euro-zone; European Monetary Union; integration; disintegration; systemic crisis; theoretical and historical lessons; capital movements; "excessive financial elasticity".

Ревенко Анатолій Дмитрієвич, кандидат економічних наук, доцент, Київський університет культури, Київ, Україна

Интеграция или дезинтеграция:

Уроки реформирования Еврозоны

Цель исследования – анализ эндогенных дестабилизирующих и дезинтеграционных тенденций в рамках кризиса Европейского валютного союза, который перерос в кризис реальной экономики, охвативший

одновременно несколько стран-членов ЕС. Реализация данной цели требует обращения к ряду теоретических и исторических уроков, которые указывают на важную дилемму для выживания европейского проекта в будущем. Методы исследования: системный к исследованию стран-субъектов Еврозоны, участников интеграционного проекта и дезинтеграционных воздействий; институциональный подход к выявлению и анализу дисфункциональной институциональной конфигурации в рамках Европейского валютного союза. Важное значение для исследования проблем экономической интеграции и дезинтеграции имело использование принципов общенаучной методологии, включающее комплексный подход к решению проблем, который предусматривает общее видение движения капитала в контексте европейского интеграционного проекта, а еще применение методов логических моделей, индукции и дедукции, единства логического и исторического в развитии объекта исследования, чтобы подтвердить синергический эффект исторических и теоретических уроков. Главные результаты и выводы исследования заключаются в том, что сформулировано четкую и важную дилемму для выживания европейского экономического проекта: создание политического союза с функционирующей институциональной конфигурации федеральных государств, или повторная национализация множества политических сфер (финансовый контроль и ограничения, денежный суверенитет, торговая политика и т.д.). Принимая во внимание историю Еврозоны, важно понимать, что возникшая ситуация больше напоминает не конфликтную, а латентную дезинтеграцию, и вместо однократной вспышки конфликтов наблюдается и тянется длительный период.

Ключевые слова: Еврозона; Европейский валютный союз; интеграция; дезинтеграция; системный кризис; теоретические и исторические уроки; движение капитала; «чрезмерная финансовая эластичность».

Вступ

У лютому 1992 р. в місті Маастрихт (Нідерланди) було підписано документ про створення Європейського союзу (ЄС), який набув чинності в наступному році. Після цього європейські країни перейшли до реалізації спільної фінансово-економічної політики, кінцевою метою якої було запровадження єдиної валюти. У «маастрихтських критеріях» були чітко прописані вимоги вступу до Євросони, з-поміж них нульовий або профіцитний державний бюджет (як виняток – дефіцит не більше 3 % від ВВП), держборг не більше 60 % від ВВП, стабільність обмінного курсу, річна інфляція не більше 2 %.

Після того, як 15 грудня 1995 р. була затверджена нова валюта «євро», у травні 1998 р. Єврокомісія визначила 11 з 15 країн, які на той момент входили

до складу ЄС, економічні показники яких відповідали «маастрихтським критеріям». Це такі країни як Австрія, Бельгія, Німеччина, Голландія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Португалія, Фінляндія і Франція. Великобританія, Данія і Швеція хоч і відповідали критеріям, але відмовилися від використання нової валюти. З моменту, як вищевказані 11 держав ввели євро в безготівковий розрахунок, що відбувалося 1 січня 1999 р., з'явилася Єврозона.

Необхідно зауважити, що від самого початку Єврозона задумувалася як важливий інтеграційний проект, насамперед, в економічному плані. Якщо на початку вдалося відтермінувати політичний аспект, зосередившись виключно на технічному та економічному, то з часом актуалізувалося усвідомлення того, що подальші інтеграційні процеси потребують вагомих політичних рішень. І якщо додати до цього рух капіталу у вигляді зростаючих процентних ставок на урядові та корпоративні облігації периферійних країн, то в такому випадку почали проявлятися явні ознаки дезінтеграційних тенденцій, котрі вміщувала в собі сама ж Єврозона як інтеграційний проект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями інтеграції та дезінтеграції економіки займалися такі зарубіжні автори, як С. Андерсен, К. Дейч, Г. Барнет, Ф. Вілсон, Г. Мінський, М. Обстфельд, Д. Піндер, Р. Тріффін, У. Свердруп, Д. Шуман, В. Іноземцев, також українські вчені І. Бураковський, О. Гаврилюк, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Горбулін, Є. Кіш, А. Лавренчук, С. Максименко, В. П'ятницький, В. Копійка, С. Пирожков, А. Рум'янцев, І. Розпутенко, Г. Неміря, В. Рижих, В. Ткаченко, О. Чувардинський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Поява і розуміння дезінтеграційних процесів в рамках інтеграційних прагнень Євро-зони залишається надважливим об'єктом дослідження, оскільки за останні роки від міжнародних інституцій та економічних експертів лунають закиди на адресу Єврозони, мовляв її функціонування є системною невдачею, про що свідчить утворення дефляційного середовища та дисфункцій на інституційна конфігурація самого Європейського валютного союзу. Враховуючи історію Єврозони, важливо розуміти, що в даному випадку виникла ситуація, котра більше нагадує не конфліктну, а латентну дезінтеграцію, яка замість однократного спалаху конфліктів спостерігається і тягнеться тривалий період. На нашу думку, дослідники чомусь мало приділяють увагу саме цьому аспекту проблеми, залишаючи поза увагою відповідь на питання: чи дезінтегрує євроінтеграція і як це відбувається?

Формулювання цілей статті

Основна мета статті полягає в аналізі ендегенних дестабілізуючих і дезінтеграційних тенденцій в рамках кризи Європейського валютного союзу, яка переросла в кризу реальної економіки, що охопила водночас декілька країн-

членів ЄС. Розглядаючи це питання, потрібно звернутися до низки теоретичних та історичних уроків, які вказують на важливу дилему для виживання європейського проекту в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження

Європейський валютний союз часто асимілюється із золотовалютним стандартом у міжвоєнний період або навіть із золотим стандартом до 1914 р., оскільки його члени відмовилися від своєї грошово-кредитної та валютної політики. Коли у книзі «Трактат про грошову реформу» (Keynes, 1923) Дж. Кейнс виступив проти відновлення передвоєнного золотого стандарту, він зробив це на підставі того, що система валютних курсів, керованих і контрольованих втручанням центральних банків, була б краще, ніж руйнівні коливання внутрішніх цінових рівнів. Його аргумент все ще базувався на «класичному» механізмі рівноваги в торговому балансі, досягнутому через перерозподіл в умовах торгівлі подібних конкуруючих націй. Ось його слова: «В умовах рівноваги внутрішні і зовнішні купівельні спроможності повинні бути однаковими, враховуючи транспортні витрати та податки на імпорт та експорт; інакше для того, щоб скористатися нерівністю, відбудеться рух торгівлі... Отже, якщо ми вважаємо, що внутрішня і зовнішня купівельна спроможність внутрішньої валюти широко відрізняються, і що те ж саме, що фактичні курси валют сильно відрізняються від паритетів купівельної спроможності, то можна робити висновок, що рівновага не встановлена, і що з плином часу в гру будуть вступати сили для наближення фактичних курсів обміну та паритетів купівельної спроможності» (Keynes, 1923, р. 71–72).

Як і в сьогоdnішньому поширеному тлумаченні кризи Єврозони, надмірні та нестабільні фінансові потоки розглядалися лише як результат «реальних» дисбалансів торгівлі, які, зокрема, є наслідком розбіжностей у відносних витратах і цінах. Якщо за доби золотих стандартів світові рухи капіталу та їх коливання проявлялися в спекуляціях щодо вартості валют, то в Єврозоні, де-факто єдиній валютній зоні, вони з'явилися у вигляді зростаючих процентних ставок на урядові та корпоративні облігації периферійних країн з дефіцитом.

Замість аргументів «ортодоксального» Дж. Кейнса, як кризи до 1914 р., так і кризи Єврозони, краще можна пояснити шляхом скасування причинного порядку подій і зосередження на автономній і переважній ролі міжнародних фінансових потоків. Насправді, як висловився Р. Гілфердінг, тривалий останній етап капіталістичного розвитку «це фінансовий капітал, де великі банки все частіше отримують право розпоряджатися фіктивним капіталом». Його новаторський підхід розмістив капітал банку в саме осердя процесу капіталістичного нагромадження, який все більше й більше припускав конфігурацію тісного зв'язку, або ж залежності між великими промисловими

монополіями і монополістичним фінансовим капіталом. Незважаючи на окремі неактуальні аспекти його інтерпретації, велика заслуга Р. Гілфердінга у тому, що він підкреслив самостійну і вирішальну роль, яку банки та інші фінансові інститути відіграють в умовах кожного окремого режиму акумулювання капіталу. Це демонструє дивну схожість з транскордонними операціями банків і інших фінансових установ в рамках так званого «ядра» Єврозони, які у докризові часи сприяли нестабільному економічному розвитку в периферійних країнах, що приймали капітал. У 22 главі праці дослідника «Фінансовий капітал» можна знайти детальні пояснення того, як і для яких цілей може відбуватися експорт капіталу (Hilferding, 1910, p. 326). Р. Гілфердінг був переконаний, що наслідки цих агресивних, «імперіалістичних» (слова автора), транскордонних потоків капіталу матимуть серйозні економічні наслідки, що підтверджується останніми подіями в Єврозоні.

Вражає, що розмежування між «реальним» розвитком балансу поточних операцій і автономним характером міжнародних фінансових потоків, котре на даний час є центральним принципом теоретичного аналізу, запропонованого Банком міжнародних розрахунків, було настільки важливим для інтерпретації світового золотого стандарту до 1914 р., як і сьогодні, для концептуалізації кризи в Єврозоні, насамперед, є фінансова криза. Якщо читати критичну оцінку Р. Тріффін з золотого стандарту до 1914 р., то можна помітити вражаючий паралелізм з поточними дебатами. У книзі «Еволюція міжнародної валютної системи: історична переоцінка та перспективи майбутнього» (1964) дослідник відновив основну інтерпретацію механізмів коригування між країнами в епоху золотого стандарту таким чином: «Важливість міжнародного руху капіталу і його флуктуації, часто затьмарюються непропорційним акцентом, що має місце по відношенню до порівняльних коливань цін і витрат як основного чинника розбалансування платіжного балансу та їх корекції. Таким чином, увага зосереджується на позиціях поточного рахунку платіжного балансу і, як правило, дозволяє припустити, що більшість порушень у цій сфері виникли і повинні були оперативнo усунені шляхом відновлення рівноваги між надходженнями та видатками на поточні... рахунки. Однак фактично міжнародні перевезення капіталу часто пом'якшували і навіть стимулювали великі і стійкі дефіцити, або надлишки, на поточному рахунку, не вимагаючи будь-яких виправлень» (Triffin, 1964, p. 67). Далі Р. Тріффін сам пояснює, що навіть в далекому світі золотого стандарту характерним було переважання міжнародних потоків капіталу і виникнення основної периферії між країнами-експортерами капіталу та країнами-імпортерами, де останні були схильні до нестабільних змін в економічній діяльності, яка здебільшого походить від того, що він назвав «спотвореними коливаннями доступності імпорту капіталу» (Triffin, 1964, p. 8).

Історичне порівняння кризи Єврозони з функціонуванням золотого стандарту до 1914 р., визначає важливу характеристику міжнародної валютної системи: коли рух капіталу через кордони фактично дозволено з невеликою регуляцією, аргументуюча роль балансу поточного рахунку переоцінюється з огляду на важливість і незалежність у напрямі та обсязі валових фінансових потоків. Тому дуже важливо мати чітке уявлення про походження і природу кризи Єврозони, якщо потрібно досягти відповідних політичних наслідків для її вирішення. У цьому плані теоретична основа, запропонована аналітиками Банку міжнародних розрахунків, є більш придатною для осмислення кризи в Єврозоні внаслідок «надмірної фінансової еластичності».

Фактично ці аналітики стверджують, що на «фінансову еластичність» внутрішніх монетарних та фінансових режимів значно впливає політика та інституційний режим на міжнародному рівні (Borio, Leiderman, Reinhart, 2014). Грошово-кредитні режими, які концентруються переважно на цінах, а не на фінансовій стабільності, більш схильні посилювати фінансову еластичність, оскільки вони не змушені приймати обмежувальну монетарну політику до тих пір, поки рівень інфляції залишатиметься низьким і стабільним. Окрім того, передача надмірної вільної монетарної політики від основних економік до решти світу є безпосередньою і прямою, коли валютні зони виходять за межі національних юрисдикцій (у випадку міжнародної ролі долара США або євро в Європейському Союзі).

Стосовно фінансових режимів, коли мобільність капіталу через кордони не обмежена, зовнішні джерела фінансування сприяють внутрішньому нарощуванню нестійких цін на кредити та активи. Фактично, історія міжнародної валютної системи, починаючи від Бреттон-Вудських угод до фінансової кризи 2007 р., свідчить про поступове зниження контролю над капіталом, навіть на короткострокові фінансові потоки, а також про перехід від фінансової стабільності і регулювання у напрямку фінансової лібералізації та одержимістю ціною стабільністю. У цьому відношенні Європейський Союз є вищим і радикальним прикладом того, як ці політики та інституційні механізми були прийняті впродовж останніх 30 років. З цієї причини аналіз фінансово-економічної кризи в Єврозоні – з огляду на її системний характер – не може бути виконаний без урахування ролі інституцій та правил, які були закріплені в Угодах ЄС.

«Жорсткість» монетарного союзу і його тенденція творити «небажані» диспропорції були зрозумілі задовго до введення євро – і навіть Європейської валютної системи. Н. Келдор (Kaldor, 1978) був одним з багатьох, хто критикував Доповідь Вернера (1970), оскільки припускав, що економічний і валютний союз може передувати політичному союзу. На його думку, останнє було б необхідним для боротьби із зовнішніми дисбалансами, якщо б вони були

регіональними розбіжностями в межах однієї країни, що необхідно вирішувати за допомогою структурних бюджетних трансфертів. У цьому випадку Н. Келдор дивився на «реальні» диспропорції, які сьогодні виявляються менш релевантними, ніж зовнішні фінансові дисбаланси під час пояснення фінансових криз.

Обмеження короткострокових рухів капіталу було спадщиною Бреттон-Вудської конференції 1944 р., що була точкою відліку для багатьох інститутів післявоєнного періоду, серед яких і Міжнародний валютний фонд, чії статті-угоди вказували на можливість для своїх членів застосовувати контроль і обмеження капіталу (ст. VI (розділ 3) «Контроль трансферу капіталу»).

Коли мова йде про Європейське економічне співтовариство (ЄС після 1992 р.), вільний обіг капіталу завжди був центральною теоретичною догмою для adeptів монетарної інтеграції в Європі. Починаючи з теорії Манделла про «оптимальний валютний простір» (1961), в якій мобільність праці та капіталу займає центральну роль, свобода руху капіталу незмінно вважається ключовим елементом для ефективного функціонування єдиного ринку. Навіть «Доповідь Вернера», незважаючи на визнання того, що «спекулятивні рухи капіталу набули величезних розмірів» і вони можуть ще більше ускладнювати економічний розвиток держав-членів, виступав за завершення лібералізації капіталу в Європейському співтоваристві.

Принцип вільного руху капіталу перетворився на частину європейського *acquis communautaire* лише після прийняття Єдиного європейського закону в 1986 р., за яким слідувала погоджена Директива Ради 88/361 / ЄЕС, котра запровадила лібералізацію всіх рухів капіталу між державами-членами як необхідний крок для створення валютного союзу (*One market, one money...*, 1990). До 1 липня 1990 р. всі інші обмеження були скасовані. Потім Маастрихтський договір (1992 р.) урочисто кодифікував свободу руху капіталу.

Вже згаданий Р. Гілфердінг, ймовірно, раціоналізував би цей історичний процес, стверджуючи, що розвиток фінансового капіталу посилює важливість розміру економічної території», тому не дивно, що впровадження кредитного контролю та обмежень на рух капіталу, ре-інтродукція якого вважається неможливою (Goodman, Pauly, 1993, р. 50–82), все ще залишається табу в Європейському валютному союзі. Навіть Міжнародний валютний фонд після «Вашингтонського консенсусу», який проповідував фіскальну дисципліну, приватизацію та лібералізацію рахунків капіталу, в даний час переосмислює свою позицію по всіх цих питаннях, які він зараз починає розглядати «перепроданими» (Ostry, Loungani, Furceri, 2016). Фактично, такий контроль за обсягом, характером і напрямком валових фінансових потоків між банками Єврозони, міг би спричинити до нестійкого зростання цін на кредити і цінні

активи у багатьох периферійних країнах. Це зменшило б відтік капіталу, який так багато сприяв спекуляціям по державним боргам цих країн у 2011 та 2012 рр., що, у свою чергу, виправдало скорочені бюджети, які в кінцевому підсумку привели багато країн-членів Єврозони до подвійної рецесії у 2012 та 2013 рр., що є остаточним і кінцевим актом лібералізації та інтеграції фінансових систем держав-членів. Замість цього, якщо питання «надмірної фінансової еластичності» має вирішуватися серйозно, то Єврозона і, можливо, ЄС вимагатимуть повторного запровадження певного рівня контролю та обмежень на транскордонні фінансові потоки між її державами-членами.

Лібералізація руху капіталу в Європейському Союзі є лише одним аспектом фінансово-інституційних механізмів, які посилюють «фінансову еластичність» цієї економічної зони. Стосовно монетарного аспекту, то багато дослідників наполягали, що єдина грошово-кредитна політика Європейського центрального банку вимагає, щоб усі країни Єврозони перебували в однаковій фазі бізнес-циклу. У цьому відношенні, незважаючи на повільні показники німецької економіки за перші роки існування монетарного союзу, потребуючи політики низької процентної ставки, для багатьох периферійних країн мало місце протилежне: підсилення кредитного буму було пов'язане з низькою номінальною процентною ставкою та високими темпами інфляції.

Неоднозначна інституційна структура Єврозони виявилася шкідливою і з точки зору заходів щодо виправлення, які країна, що має кредитора у вигляді центрального банку, може запровадити для запобігання кризі довіри до свого банківського сектору або спекуляціям стосовно вартості державних облігацій. Замість цього, архітектура Європейського валютного союзу не протистоїть жодному з цих критичних зауважень, і, як справедливо зазначає М. Обстфельд, вона віддає абсолютний пріоритет підтримці цінової стабільності (ст. 2 Статуту) на відміну від фінансової стабільності у приватному та державному секторах. Останні події викликають гірку іронію, котра свідчить про те, що центральні банки можуть зробити мало, якщо взагалі нічого, щоб відновити інфляцію в дефляційному середовищі, в якому зараз знаходяться багато країн Єврозони.

Поєднання посередника валових фінансових операцій і існуючої вільної мобільності капіталу в розширеній економічній сфері, істотно сприяло збільшенню фінансової еластичності Єврозони до кризи, що демонструють дані 9BIS про транскордонні операції, кредити до ВВП і коефіцієнти та ціни активів. І знову сама конфігурація та інституційна структура Європейського валютного союзу не була нейтральною у процесі розбудови дисбалансів. Ось як з цього приводу висловився Г. Мінський: «У результаті цих конституційних недоліків, спекулятивне фінансування і зростання ринкових інституцій, які сприяють

переходу рефінансування позицій, дестабілюють розвиток за часів процвітання» (Minsky, 1986, p. 353).

Важливо наголосити, що Європейський валютний союз не зберігав нейтралітет у поточній кризі. Це сприяло появі фінансових та структурних дисбалансів між членами. Комерційна, фінансова та монетарна інтеграція між європейськими країнами була підтверджена обґрунтуванням забезпечення економічної ефективності і стабільності залучених країн. Менш розвинені економіки, шляхом скасування протекціоністського обмеження торгівлі, лібералізації своїх рахунків капіталу та приєднання до єдиної валюти, зменшили б розрив на рівні виробництва і прибутку на душу населення з більш багатими державами-членами. Поява дисбалансів поточних рахунків та фінансових потоків до периферійних країн за 10 років до кризи, розглядалися як позитивні ознаки конвергенції та ефективного функціонування фінансових ринків. Сьогодні є чистою фантазією твердження, що економічна, фінансова та монетарна інтеграція принесла конвергенцію між країнами-членами ЄС. З 2010 р. з'явилася помітна і драматична картина, коли периферійні країни демонструють жахливі показники по кожній змінній, інші країни, такі як Франція та Нідерланди, показують кращі, але не надзвичайні результати, тоді як Німеччина реєструє в цілому задовільні показники, особливо у питанні корпоративної неплатоспроможності та коефіцієнтів зайнятості.

Йдеться про потенційно нежиттєздатне економічне розходження, що впливає на Єврозону на сучасному етапі. Це драматична ситуація, яка потребуватиме суттєвих і радикальних реформ у політиці та інституційних структурах Єврозони, змінює парадигму економічної інтеграції, яка здається майже передбачуваною. Поки що соціально-економічна та політична ситуація залишається достатньо стабільною, нинішній Європейський Союз, і особливо його ядро Єврозони, являє собою «обітовану землю лібералізму», а також ідеальну організаційну структуру для соціально-економічних та національних інтересів, які домінують у процесі формування політики.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку

Отже, наведені вище теоретичні та історичні уроки вказують на чітку і важливу дилему для виживання європейського проекту: або буде створено політичний союз з функціонуючою інституційною конфігурацією федеральних держав, або безліч необхідних політичних компетенцій (наприклад, фінансовий контроль і обмеження, грошовий суверенітет, торговельна політика тощо) мають бути повторно націоналізовані. Аргумент, який охоплює всі аспекти вищезазначеного аналізу, має вирішальне значення: розвиток Єврозони впродовж останніх 15 років слід розуміти як системну невдачу, а не просто як провину кількох необережних країн або заслуги інших добродішних. Натомість

кризі Єврозони сприяла дисфункційна інституційна конфігурація самого Європейського валютного союзу спільно з процесом інтеграції та економічною філософією, якою вона керувалася. Сьогодні переважна більшість економістів і міжнародних інституцій звинувачують Єврозону в тому, що вона є «чорною дірою» глобального економічного зростання, проте час для покаяння збігає, а довготривала економічна криза може закінчитися крахом для ЄС.

References:

1. Borio, C., Leiderman, L., Reinhart, C. M. (2014). 'The international monetary and financial system: a capital account historical perspective'. *BIS Working Papers*, no. 457.

2. One market, one money. An evaluation of the potential benefits and costs of forming an economic and monetary union. (1990). *European Economy 44*, [online]. Available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication7454_en.pdf [Accessed 10 February 2019].

3. Hilferding, R. (1910). *Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. London: Routledge & Kegan Paul.

4. Goodman, J. B., Pauly, L. W. (1993). 'The Obsolescence of Capital Controls?: Economic Management in an Age of Global Markets'. *World Politics*, Vol. 46, no. 1, pp. 50–82.

1. Kaldor, N. (1978). 'The Dynamic Effects of the Common Market'. *Collected Economic Essays*, Vol. 6, pp. 187–220.

5. Keynes, J. M. (1923). *A Tract on Monetary Reform*. London: Macmillan.

6. Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing and Unstable Economy*. New York: McGraw-Hill Professional.

7. Ostry, J. D., Loungani, P., Furceri, D. (2016). 'Neoliberalism: Oversold?' *Finance & Development*, Vol. 53, no. 2, pp. 38–41.

8. Triffin, R. (1964). *The Evolution of the International Monetary System: Historical Reappraisal and Future Perspectives*. Princeton: Princeton University Press.

**МІЖНАРОДНЕ
ПРАВО**

**INTERNATIONAL
LAW**

УДК 342.1 : 342.7-049.65

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Биркович Тетяна Іванівна

доктор з державного управління, професор,

Київський університет культури,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3276-2029

byrkovychtetiana@gmail.com

Надіслано:

13.03.2019

Рецензовано:

25.03.2019

Прийнято:

16.04.2019

Кабанець Олександр Сергійович

кандидат юридичних наук, доцент,

Київський університет культури

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-1272-6725

kabanets.flo@gmail.com

У статті розглядається захист прав людини в правовій та демократичній державі. У контексті захисту прав людини досліджується концепція правової держави та принцип верховенства права, який спирається на розмежування права і закону. Також досліджується, що держава практично набуває характеристики соціальної злагоди, коли має на меті реалізацію прав людини на гідне життя, покладає на себе обов'язки щодо виконання значної за обсягом соціальної функції – проведення соціальної політики, спрямованої на розробку і здійснення системи реформ, заходів соціального захисту населення. Реальність свідчить про те, що людина виявляється менш захищеною перед державою і механізм її відповідальності є досить ефективним, на відміну від механізму відповідальності держави перед особою, який в Україні практично не діє. А саме останнє в контексті розвитку правової держави є свідченням певного рівня демократичних перетворень. Тому особливу увагу в контексті становлення правової держави потрібно приділяти інституту відповідальності держави перед особою, як одній з основних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Завдяки цьому досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб.

Ключові слова: держава; демократія; правова держава; демократична держава; законність; людина; захист прав людини.

Byrkovych Tetiana, Doctor of Public Administration, Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine;

Kabanets Oleksandr, Ph.D. in Law, Associate Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Legal state as an integral part of human rights protection

The article discusses the protection of human rights in a legal and democratic country. In the context of the human rights protection, the concept of the rule of law and the principle of the rule of law, based on the distinction between law and principle, is explored. It also examines that the state practically acquires the characteristics of social harmony when it has the goal of realizing the human right to a decent life, imposes obligations to perform a significant social function – the implementation of social policies aimed at developing and implementing a system of reforms and social protection measures. The reality indicates that a person is less protected before the state and the mechanism of its responsibility is quite effective, unlike the mechanism of responsibility before the person, in Ukraine it practically does not work. And the latest in the context of the development of a legal state is evidence of a certain level of democratic transformations. Therefore, special attention in the context of the formation of a legal state should be paid to the institution of responsibility before a person, as one of the basic guarantees of human rights and freedoms enshrined in current legislation. Thanks to this, a weakening of the state's pressure on society is achieved, and at the same time the possibility of its control over the actions of the state and the decisions of its organs and officials is increased.

Key words: state; democracy; rule of law; democratic state; legality; person; protection of human rights.

Биркович Тат'яна Іванівна, доктор державного управління, професор, Київський університет культури, Київ, Україна;

Кабанець Олександр Сергійович, кандидат юридических наук, доцент, Київський університет культури, г. Київ, Україна

Правовое государство как неотъемлемая составляющая защиты прав человека

В статье рассматривается защита прав человека в правовой и демократической стране. В контексте защиты прав человека исследуется концепция правового государства и принцип верховенства права, который опирается на разграничение права и закона. Также проводятся исследование того, что государство практически приобретает характеристики социального согласия, целью которого является реализация прав человека на достойную жизнь; государство возлагает на себя обязанности по выполнению значительной по объему социальной функции – реализации социальной политики, направленной на разработку и осуществление системы реформ, мер

социальной защиты населения. Реальность свидетельствует о том, что человек оказывается менее защищенным перед государством и механизм его ответственности является достаточно эффективным, в отличие от механизма ответственности перед лицом, в Украине практически не действует. Это в контексте развития правового государства является свидетельством определенного уровня демократических преобразований. Поэтому особое внимание в контексте становления правового государства нужно уделять институту ответственности перед лицом, как одной из основных гарантий прав и свобод человека, закрепленных в действующем законодательстве. Благодаря этому достигается ослабление давления государства на общество и одновременно повышается возможность его контроля за действиями государства, по решениям ее органов и должностных лиц.

Ключевые слова: государство; демократия; правовое государство; демократическое государство; законность; человек; защита прав человека.

Вступ

Починаючи від джерел свого виникнення, поняття демократичної держави було тісно пов'язане з різноманітними практиками безпосереднього народного волевиявлення, коли громадяни античних полісів отримували змогу не лише висловлювати свою думку щодо тих чи інших питань публічного життя, а й безпосередньо впливати на дії держави та органи державної влади (Tolstenko, 2014, p. 172).

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Останнім часом зазначену проблематику досліджували П. Гончаров, О. Дзьобань, О. Зайчук, М. Козюбра, І. Кресіна, В. Культенко, О. Лаба, М. Марченко, А. Матвієнко, Н. Оніщенко, М. Оніщу, В. Осетинський, Н. Пархоменко, О. Петришин, Б. Попов, П. Рабінович, В. Савельєв, А. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Толстенко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. тощо.

Відповідні зміни в правовій системі демократичного суспільства полягають у тому, що право: пов'язує та обмежує державну владу (правова держава); дедалі більше набуває підстав у природному праві, в невід'ємних правах і свободах людини; набуває удосконаленого, «відпрацьованого» у законах та інших нормативно-правових актах змісту; стає неподільним, єдиним, незалежним і сильним правосуддям (Kresina, 2016, p. 57).

Постановка завдання, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Концепція правової держави, власне як і принцип верховенства права, спирається на розмежування права і закону. Право істинне не тому, що записане у законі та існує в офіційній формі, а завдяки своєму змістові. Право має розглядатися у нерозривному зв'язку з правами людини, які є

безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватися всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини: не відображає природно-правові начала; не відповідає загальноновизнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини і громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо (Koziubra, 2003, p. 92).

Формулювання цілі статті

Отже, у правовій державі має панувати право, а не інтереси осіб, у руках яких перебуває влада, що є виразом утвердження принципу верховенства права у державі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для правової держави, як зазначає В. Савельєв, необхідно, щоб усі, зокрема й сама держава, дотримувалися законів з тією лише умовою, щоб самі ці закони були правовими (Saveliev, 1997, p. 45).

Які ж критерії «правових законів»? Які закони можна розглядати як такі, що збігаються з правом, а які не можна? Нарешті, які існують об’єктивні підстави для розподілу одних законів до правових, а інших – до неправових? Що саме робить одні закони правовими, а інші – неправовими? Ці та інші подібні питання здавна привертали увагу науковців. Однак остаточної відповіді на них досі не було знайдено. Вчені-юристи та філософи пропонували різні критерії для розмежування права й закону, правових законів і неправових, але всі вони породжували ще більше питань і дискусій (Marchenko, 2007, p. 19–23).

П. Рабінович наголошує, що держава практично набуває характеристики соціальної злагоди, коли має на меті реалізацію прав людини на гідне життя, покладає на себе обов’язки щодо виконання значної за обсягом соціальної функції – «проведення соціальної політики, спрямованої на розробку і здійснення системи реформ і заходів соціального захисту населення» (Rabinovych, 1996, p. 374).

Варто зауважити, що правова система України згідно з Конституцією повинна відповідати демократичному, правовому та соціальному розвитку держави. Існує органічна єдність демократичної, соціальної, правової держави. Як демократична – вона слугує свободі як вищій цінності, сприяє рівному доступу кожного до власності, виборів, прав щодо здійснення політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя. Як правова – вона забезпечує організацію соціального і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональної обґрунтованості юридичних рішень, стабільності правової системи (Shemshuchenko, 2013, p. 8).

Як соціальна – визнає людину найвищою соціальною цінністю, гарантує її гідність, надає соціальну допомогу індивідам, що її потребують, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, розподіляє економічні блага

відповідно до принципу соціальної справедливості й своє призначення вбачає у забезпеченні громадянського миру і злагоди у суспільстві (Shemshuchenko, 2012, p. 124).

Отже, сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини та громадянина – головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свої завдання лише в межах Конституції України (Plavych, 2012, p. 7).

Як справедливо наголошується у юридичній літературі, «права людини – це мінімум загальносоціальних, загальнолюдських та загальнодемократичних вимог до правового та соціального становища кожної особи, реалізація яких повинна й може бути забезпечена в будь-якому суспільстві, незалежно від особливостей його соціально-правової системи» (Marchenko, 1993, p. 173).

Отже, характерною ознакою правової держави є гарантії прав і свобод людини – визнання природних, невід'ємних і невідчужуваних прав і свобод людини вищою соціальною цінністю і безпосередньо чинним правом; гарантування їх здійснення – створення ефективних процедурно-юридичних механізмів їх забезпечення (реалізації, охорони, захисту). Реалізація гарантій цих прав і свобод в ідеалі забезпечується у процесі невтручання держави в справи громадянського суспільства (Selivanov, 2011, p. 19).

Категорія прав людини діє винятково у відносинах між людиною і владою. Права людини – це межі влади. Як справедливо наголошує В. Осетинський, вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, в яку влада (держава) не може втручатися і ті обов'язки, які має держава щодо людини. Відносини між людиною і владою передбачають особливий характер: «...Концепція прав людини ґрунтується на трьох положеннях: по-перше, кожна влада обмежена; по-друге, кожна людина має свій автономний світ, втручатися в який не може жодна сила; по-третє, кожна людина, захищаючи свої права, може висунути претензії до держави» (Osetynskyi, 2019).

О. Зайчук звертає увагу на те, що більшість українських громадян не задоволені тим, як держава та влада забезпечують реалізацію їх законних прав та інтересів. Тому можна говорити про низьку спроможність влади забезпечувати погодженість і реалізацію інтересів соціальних груп і громадян, що створює потенційну основу для можливих політичних конфліктів. Сприйняття державної влади населенням перебувають на незадовільному рівні. Більшість громадян сприймають владу в Україні як таку, що захищає інтереси переважно багатих людей і вищої бюрократії. Це зумовлено неспроможністю держави забезпечити їх відповідними фінансовими ресурсами з огляду на стан вітчизняної економіки (Zaichuk, 2012, p. 26).

Як наголошує В. Культенко, реальний стан української державності можна охарактеризувати як авторитарний. У ньому присутні елементи демократизму, як то: автономія особи й суспільства від влади в неполітичних сферах, існує недержавний сектор економіки, формальний розподіл гілок влади, багатопартійність і система виборів. Однак домінування виконавчої влади, зрощення державного апарату з апаратом правлячої партії, переважання силових методів управління, відсутність реальної сили громадських організацій в значно гірший бік відрізняють українську державу від правових демократичних держав. Країна перебуває у хиткому стані, коли можливий її перехід як до демократії, так і до тоталітаризму (Kultenko, 2004, p. 10).

Правову державу, яка проводить активну соціальну політику, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини, досягнення високого рівня добробуту усіх верств населення, називають ще й соціальною державою (Shliakhtun, 2002, p. 315).

В. Шаповал пов'язує визначення соціальної держави з соціальною справедливістю та соціальним захистом. Він вважає, що соціальна держава – «це характеристика сучасної держави, за смыслом якої державна діяльність має бути спрямована на створення реальних стандартів матеріального добробуту, освіти, охорони здоров'я тощо і забезпечення таких стандартів для усіх громадян (індивідів), а також на мінімізацію фактичної соціальної нерівності з її економічними наслідками та створення системи соціальної підтримки (захисту) тих, хто цього потребує» (Shapova, 2004, p. 14).

Формування сучасних моделей соціальної держави в промислово розвинених країнах відбувалося від початку 60-х рр. ХХ ст. На думку В. Солових, це пов'язано з високою динамікою перетворень економічного та суспільного устрою, які відбувалися під впливом науково-технічної революції та зміни змісту праці. Знання і професійна кваліфікація працівника перетворилися на найбільш важливий чинник виробництва, що виразилося у низці теорій: людського капіталу, якості життя й якості трудового життя (Solovykh, 2009, p. 71).

Еволюціонуючи модель держави з розвинутою системою соціального захисту населення перетворюється на модель держави високої якості життя населення, що знайшло своє відображення в конституціях низки країн. Зокрема, ст. 1 Конституції Іспанії зазначає, що Іспанія є соціальною, правовою та демократичною державою, вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. У Конституції Франції записано, що вона є демократичною і соціальною республікою. При цьому категорії «соціальна держава» або «держава загального добробуту» трактуються західними вченими з позиції виконання державою комплексу соціально-захисних функцій, відповідальності уряду за забезпечення основних

соціальних потреб громадян, включаючи створення умов для розвитку громадянського суспільства (Goncharov, 2000, p. 50–51).

Також специфічною ознакою такої держави як вищої форми політичного буття є відповідність закону права (правовий закон) і його верховенство, тобто право як міра свободи і справедливості набуває відпрацьованого у законі змісту (Onishchenko, 2007, p. 94).

Як зазначає Б. Попов: «Національне відродження України пов'язане як з реалізацією національної ідеї», так і з втіленням у соціальне, політичне і культурне буття українського народу принципів соціальної, правової та демократичної держави (Роров, 1995, p. 237–240).

На переконання К. Ясперса: «Свобода людини починається з того моменту, коли в державі, в якій вона проживає, набирають чинності ухвалені закони. Така свобода називається політичною свободою, а держава, в якій діє свобода, що заснована на законах, називається правовою державою» (Jaspers, 1994, p. 214). З огляду на цю позицію вбачається, що правовим механізмом функціонування демократії є права держава, принципи якої реально реалізуються у житті суспільства.

Тому не випадково класична філософсько-правова думка пов'язує ідею правової держави з ідеєю свободи, автономії особистості. Вона виходить із можливості встановлення таких відносин між людиною й державою, за яких: по-перше, джерелом права вважається особистість, а не держава; по-друге, змінюється уявлення про співвідношення між державою і законом, від звичної формули «закон є інструментом державної влади» здійснюється перехід до принципу «держава є інструментом закону»; по-третє, визнається, що держава стає правовою в силу того, що не суперечить і не порушує права людини, а зміцнює і захищає їх (Dzoban, 2005, p. 24).

Серед науковців, особливо в останні роки, активізувалися дискусії про правову державу як про поняття, що оптимально відображає діалектичний взаємозв'язок держави і права та можливість найбільш ефективного впливу такого зв'язку на сучасний суспільний розвиток. В. Юзвіков зазначає, що у суспільній свідомості все більше стверджується думка про те, що заснована на демократичних принципах права держава може стати ефективним знаряддям врегулювання конфліктів, які виникають у суспільстві, ствердження у ньому законності і правопорядку» (Yuzvikov, 2004, p. 32). Ці явища безпосередньо пов'язуються з ознаками правової держави, серед яких, як зазначалося вище, принцип верховенства права.

У статті 8 Конституції України вказується, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, що забезпечується дотриманням положень Конституції України і законів, що ухвалюються на її основі (Konstytutsiia Ukrainy). Ефективне функціонування правової держави є можливим лише за

умови, що вона сама є законом, фіксованою нормою, яка встановлюється верховною владою та здійснює контроль за її дотриманням фізичними і юридичними особами.

З огляду на це однією з головних ознак правової держави є здійснення державної влади відповідно до конституційно визначених владних повноважень між законодавчими, виконавчими і судовими органами. При цьому важливого значення набуває самостійність (передусім функціональна) виконавчої, законодавчої та судової гілок, а також реальна можливість здійснення взаємного контролю – це так званий механізм стримування і противаг – методи і форми правового обмеження дій однієї влади з боку іншої.

Отже, одним із найважливіших атрибутів правової держави, засобом забезпечення прав і свобод громадян є поділ влади. Ш.-Л. Монтеск'є, який вважається засновником теорії поділу влад, зазначав, що досвід століть свідчить про те, що кожна людина, що наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне покладеної їй межі. Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, за якого різні влади могли б взаємно стримувати одна одну (Terekh, 1994, р. 40–44).

М. Марченко наголошує з приводу зазначеного, що на підставі однієї й тієї самої тези – про належність влади народові – у різних країнах і політичних ситуаціях надаються досить суперечливі висновки. Вчений констатує, що незважаючи на такі розбіжності думок стосовно цільності й ступеня оформленості, теорія існує, за визнанням більшості авторів, хоча й у незавершеному вигляді. Її існує вона передусім як одна з ознак правової держави (Marchenko, 2001, р. 305).

Починаючи від Дж. Локка і Ш.-Л. Монтеск'є, з іменами яких пов'язують активну розробку цієї теорії, і завершуючи сучасністю, вироблено конкретні, універсальні положення, які становлять основу цієї теорії.

Серед загальних, достатньо сталих, універсальних положень, які становлять основу теорії поділу влад, виокремлюються такі постулати: 1) у кожній країні, яка називає себе демократичною, законодавча, виконавча і судова влада не лише тісно пов'язані між собою єдиним державним механізмом, а й є відносно самостійними (Montesquieu, 1955, р. 308–314); 2) між вищими державними органами, що здійснюють законодавчі, виконавчі й судові функції, існує певний баланс влад, діє система стримувань і противаг; 3) усі три влади діють, як правило, на постійній правовій основі. Оскільки закони, як писав Дж. Локк, наділені постійною й непохитною силою і потребують безперервного виконання чи нагляду за їх виконанням, то необхідно, щоб увесь час існувала влада, яка спостерігала б за їх виконанням

(Locke, 1988, p. 347); 4) верховенство законодавчої влади, яка зберігається завжди, незважаючи на відносну самостійність інших гілок влади та визначені межі її діяльності.

І, як наголошує М. Марченко, основною й остаточною метою здійснення на практиці теорії розподілу влад є попередження узурпації усіх гілок державної влади однією особою чи групою осіб і збереження цілісності державного механізму й усього суспільства (Marchenko, 2004, p. 305–306).

М. Оніщук переконаний, що вдосконалення системи стримувань, противаг і балансів набуває в доктрині конституційної перебудови особливого значення як об'єктивна потреба з огляду на політичну незавершеність і недостатню зрілість української демократії, відсутність прямих кореляцій між інтересами громадян, нації, держави та корпоративними цінностями і завданнями політичних партій, слабкий вплив громадянського суспільства на владні інституції (Onischuk, 2009, p. 106).

Основними доктринальними чинниками, які визначають зміст удосконалення системи стримувань і противаг, є: закріплення неоднакових форм і способів формування окремих гілок влади; встановлення різних термінів їх повноважень; визначення чітких дискретних повноважень кожної з них; послідовне втілення у життя демократичних принципів організації та діяльності органів державної влади та їх посадових осіб; встановлення конституційно-правової відповідальності за допущені порушення дискретності; здійснення належного конституційного контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень з метою забезпечення верховенства права у їх взаємовідносинах (Skakun, 2009, p. 150).

Як зазначає О. Скрипнюк, структурно-організаційному визначенню принципу поділу влади відповідають такі ознаки, як самостійність державних інститутів, порядок розмежування їх функцій, діяльності та повноважень, а також визначення основних способів, каналів і механізмів їх взаємодії (Skrypniuk, 2000, p. 106).

Базовою ознакою функціонування правової держави й утвердження верховенства права О. Скакун називає сформованість громадянського суспільства, яке науковець формулює як суспільство із високорозвиненою системою взаємодії вільних і рівноправних громадян та їх об'єднань, де реально забезпечується дія принципу рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджається своїми силами, здібностями, майном, керуючись правом і власною правосвідомістю. Виникнення та еволюція верховенства права і правової держави зумовлені саме потребами громадянського суспільства (Laba, 2009, p. 191).

За умов демократичного конституційного ладу держава і громадянське суспільство виступають як рівноцінні партнери, які шляхом взаємодії та

пошуку компромісів забезпечують вирішення суспільних проблем (Subbotin, 2005, p. 168).

Отже, для правової держави характерне верховенство закону в усіх сферах суспільного життя. У правовій державі жоден державний орган, посадова особа, колективна або громадська організація, жодна людина не можуть посягати на закон. За його порушення вони несуть юридичну відповідальність [35, с. 120], під якою в юридичній літературі розуміють одну із форм або різновидів загальної соціальної відповідальності (Pigolkina, 1998, p. 332).

Як наголошує Н. Оніщенко, реальність свідчить про те, що людина виявляється менш захищеною перед державою і механізм її відповідальності є досить ефективним, на відміну від механізму відповідальності держави перед особою, який в Україні практично не діє. А саме останнє у контексті розвитку правової держави є свідченням певного рівня демократичних перетворень. Тому особливу увагу в контексті становлення правової держави потрібно приділяти інституту відповідальності держави перед особою, як одній з основних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Завдяки цьому досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб (Onischenko, 2009, p. 53).

Об'єктивний аналіз реальної дійсності свідчить, що Україна перебуває на шляху становлення правової держави, що супроводжується низкою проблем. Зокрема, відсутністю ефективного контролю за діяльністю органів влади з боку громадськості, що зумовлено нерозвиненістю інститутів громадянського суспільства, яке, власне, і повинно здійснювати цю функцію.

Окрім того, примусовий характер політичної влади, негативний відтінок у сприйнятті її суспільством породжує проблему легітимності влади як переконання підвладних і міжнародної спільноти у її правомірності, як визнання існуючої влади. Як слушно зазначає О. Шестопад, легітимність – це факт свідомості людей (Shestopal, 2002, p 64).

Висновки

Отже, відбулися суттєві зрушення в оцінці прав і свобод людини, у їх конституційно-правовому регулюванні, окреслено шляхи їх реалізації та створені відповідні правові механізми. Україна визнала юрисдикцію європейських інститутів захисту прав і свобод людини. Піддається глибокій трансформації національна система законодавства. Оновлюється значна кількість правових інститутів, які забезпечують реалізацію прав і свобод громадян. Забезпечується ідеологічна і політична свобода, вільна діяльність політичних партій.

References:

1. Dzoban, O. P. (2005). 'Do pytannia pro osmyslennia sutnosti pravovoi derzhavy' [On the question of understanding the essence of the rule of law]. *Biuletен Ministerstva yustytstii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 9, pp. 23–30.
2. Goncharov, P. K. (2000). 'Sotsial'noe gosudarstvo: sushchnost' i printsipy' [The social state: essence and principles]. *Vestnik Rossiiskogo universitet adruzhby narodov* [Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia], no. 2, pp. 46–59.
3. Jaspers, K. (1994). *Smysl i naznachenie istorii* [Meaning and purpose of history]. Moscow: Respublika.
4. Konstytutsiia Ukrainy : stanom na (07 liutoho 2019 roku). [Constitution of Ukraine (2019, February 02)]. *Verkhovana Rada Ukrainy*, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [Accessed 20 March 2019].
5. Koziubra, M. I. (2003). 'Pravovyi zakon: problema kryteriiv' [Legal Law: The Problem of Criteria]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin Academy of legal sciences of Ukraine], no. 2 (33), pp. 83–96.
6. Kresina, I. O., ed. (2006). *Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiinykh protsesiv v Ukraini* [Politics, the right and the vlada in the context of transformation processes in Ukraine]. Kyiv: Institute of State and Law named after V.M. Koretsky, National Academy of Sciences of Ukraine.
7. Kulenko, V. I. (2004). *Istoryko-filosofska rekonstruktsiia kontseptsii pryrodnoho prava v konteksti analizu perekhidnykh suspilstv* [Historical and philosophical reconstruction of the concept of natural law in the context of the analysis of transition societies]. D.Ed. Kyiv, National Agrarian University.
8. Laba, O. V. (2009). 'Pryntsypy pravovoi derzhavy ta problemy yii pobudovy v Ukraini' [Principles of the rule of law and the problems of its construction in Ukraine]. *Pravova derzhava* [Constitutional state], no. 20, pp. 163–170.
9. Locke, J. (1988). *Sochineniya* [Writings], Vol. 3. Moscow: Mysl'.
10. Marchenko, M. N (2001). *Problemy teorii gosudarstva i prava* [Issues of the theory of state and law]. Moscow: Progres.
11. Marchenko, M. N., ed. (1993). *Politologiya* [Political science]. Moscow: Moscow State University Publishing House.
12. Marchenko, N. M. (2007). *Obshchaya teoriya gosudarstva i prava* [General Theory of State and Law]. Moscow: Norma.
13. Montesquieu, Ch. (1955). *Izbrannye proizvedeniya* [Selected Works]. Moscow: Gospolitizdat.
14. Onischenko, N M. (2009). 'Zakhyst prav i svobod liudyny v Ukraini' [Protection of human rights and freedoms in Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 4, pp. 47–54.

15. Onischuk, M. V., ed. (2009). *Referendna demokratiia: problemy konstytutsiinoi teorii ta praktyky* [Referential Democracy: Issues of Constitutional Theory and Practice]. Kyiv: European University Publishing House.

16. Onishchenko, N. M., ed. (2007). *Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini* [Problems of realization of human and citizen rights and freedoms in Ukraine]. Kyiv: Yurydychna dumka, pp. 90–123.

17. Osetynskiy, V. (2019). *Vvedennia u kontseptsiiu prav liudyny*. [Introduction to the concept of human rights], [online]. Available at: <http://www.ccf.org.ua/for-social-workers-article> [Accessed 20 March 2019].

18. Pigolkina, A. S., ed. (1998). *Obshchaya teoriya prava* [General theory of law]. Moscow: Bauman Moscow State Technical University Publishing House.

19. Plavych, V. P. (2012). 'Pravo na suchasnomu etapi rozvytku yurydychnoi nauky' [Right at the present stage of the development of legal science]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Odessa National University], Vol. 17, issue 7, pp. 7–19.

20. Popov, B. (1995). 'Natsionalne buttia v sferi polityky, ideolohii, dukhovnosti' [National Being in the Sphere of Politics, Ideology, Spirituality]. *Filosofska i sotsiologichna dumka* [Philosophical and Sociological Thought], no. 11–12, pp. 237–240.

21. Rabinovych, P. M. (1996). *Sotsialna derzhava. Mala entsyklopediia derzhavotvorennia* [Social state. Small Encyclopedia of State Creation]. Kyiv: Henesa dovira.

22. Saveliev, V. (1997). *Hromadianske suspilstvo i pravova derzhava: problemy stanovlennia* [Civil society and the rule of law: the problems of becoming]. Kyiv: Naukova dumka.

23. Selivanov, A. O. (2012). 'Vid pravovoi do konstytutsiinoi derzhavy: shliakh teorii i praktyky evoliutsiinykh zmin' [From legal to constitutional state: the path of theory and practice of evolutionary change]. *Almanakh prava. Osnovopolozhni pryntsypy prava yak yoho tsinnisni vymiry* [Almanac of law. The fundamental principles of law as its value measurements], issue 3, pp. 19–21.

24. Shapova, V. (2004). 'Konstytutsiina katehoriia sotsialnoi derzhavy' [Constitutional category of social state]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 5, pp. 14–19.

25. Shemshuchenko, Yu. (2013). 'Do pytannia pro formuvannia i rozvytok derzhavno-pravovykh instytutiv nezalezhnoi Ukrainy' [To the question of formation and development of state-legal institutes of independent Ukraine]. *Biuleten Ministerstva yustytsii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 8, pp. 5–12.

26. Shemshuchenko, Yu. ed. (2012). *Zavdannia ta funktsii suchasnoho etapu rozvytku pravovoi systemy* [Tasks and functions of the modern stage of development of the legal system, Kyiv: Yurydychna dumka.

27. Shestopal, E. B., ed. (2002). *Politicheskaya psikhologiya* [Political psychology]. Moscow: Infra-M.

28. Shliakhtun, P. P. (2002). *Politolohiia* [Politology]. Kyiv: Lybid.

29. Skakun, O. F., ed. (2009). *Theory of Law and Powers*. Kiev: CST; TSUL.

30. Skrypniuk, O. V., ed. (2000). *Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky* [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice]. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky, National Academy of Sciences of Ukraine.

31. Solovykh, V. P. (2009). 'Kontseptsiiia «sotsialnoi derzhavy» ta yii vplyv na derzhavne upravlinnia' [The concept of a "social state" and its influence on state governance]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* [Actual problems of public administration], no. 2 (36), pp. 71–77.

32. Subbotin, V. M, ed. (2005). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Kyiv: Znannia.

33. Terekh, O. I. (1994). *Nevycherpnist demokratii : Vydatni diiachi mynuloho i suchasnosti pro vilne, demokratychnе suspilstvo i prava liudyny* [The inexhaustibility of democracy: Outstanding figures of the past and the present about a free, democratic society and human rights]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk.

34. Tolstenko, V. (2014) 'Instytuty bezposerednoho narodovladdia u vyznachenni formy suchasnoi derzhavy' [Institutes of direct democracy in determining the shape of a modern state]. *Pravo Ukrainy* [The Law of Ukraine], no. 2, pp. 171–179.

35. Yuzvikov, V. A. (2004). *Priroda pravovoi gosudarstvennosti: sotsial'no-filosofskii analiz* [The nature of legal statehood: a socio-philosophical analysis]. D.Ed. Moscow State University.

36. Zaichuk, O. V. (2012). 'Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava' [rinciples of law in the context of the development of the general theory of state and law]. *Almanakh prava. Osnovopolozhni pryntsypy prava yak yoho tsinnisni vymiry* [Almanac of law. The fundamental principles of law as its value measurements], issue 3, pp. 22–26.

37. *Zakon Ukrainy Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy : stanom na (03 Lypnia 2018 roku)* [Law of Ukraine On the National Anti-corruption Bureau of Ukraine (2018, July 03)]. *Verkhovana Rada Ukrainy*, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> [Accessed 20 March 2019].

УДК 341.236 : 341.41/46

ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЇ **КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ**

Важна Катерина Анатоліївна

кандидат юридичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна,

ORCID: 0000-0001-5591-8853

kateryna.vazhna@gmail.com

Надіслано:

04.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

01.04.2019

Чинний міжнародно-правовий режим відповідальності держави за міжнародні правопорушення в більшості є застосовним лише для регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення державою ординарних міжнародних правопорушень і є недовим у випадку вчинення державою міжнародних злочинів. З метою пошуку шляхів вдосконалення існуючих і створення нових ефективних механізмів забезпечення реалізації відповідальності держав за міжнародні злочини у статті аналізуються ключові ідеї представників концепції кримінальної відповідальності держави (далі – КВД). Концепція КВД передбачає побудову цілісного і дієвого міжнародно-правового механізму, у розпорядженні якого повинен бути спеціальний судовий орган (який мусить відповідати визначеним критеріям) і міжнародний кримінальний кодекс, відповідно до якого вказаний судовий орган буде виносити рішення й призначати міри відповідальності. Відповідно до ідей прихильників КВД найважливішим завданням мір покарання за міжнародні злочини є не лише відшкодування завданих збитків, а й створення умов для недопущення вчинення міжнародного злочину у майбутньому, тобто превенція.

Інститут КВД за вчинення міжнародних злочинів дотепер у позитивному міжнародному праві не утверджений. Проте у статті вказується, що сутнісні основоположні ідеї концепції КВД не суперечать чинному міжнародному праву, а відповідальність держави, з елементами передбаченої концепцією КВД, уже неодноразово була реалізована на практиці у міжнародних відносинах.

Аналіз сучасних наукових розробок концепції КВД (у т.ч. аналіз наукових ідей українських учених) дозволяє зробити висновки, що метою КВД є забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин, перенесення її основного (часто невинуватеного) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також викорінення з державного механізму тих елементів, які дозволяють окремим індивідам чи їх групам

використовувати цей же державний механізм для вчинення міжнародного злочину у власних інтересах.

Ключові слова: концепція кримінальної відповідальності держави; міжнародний злочин; імперативна норма загального міжнародного права; міжнародно-правова відповідальність.

Vazhna Kateryna, Ph.D. in International Law, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The meaning of the concept of state criminal responsibility

It is indicated that the current international legal regime of the State responsibility for the international crimes is majorly applicable only for the regulation of the relations caused by committing ordinary international offenses by the State and is ineffective in case of committing the international crimes by the State. With the aim to find the ways of improvement of the existing effective mechanisms of ensuring the realization of the states' responsibility for international crimes and of creation the new methods, the key ideas by the representatives of the State criminal responsibility (SCR) concept are analyzed in the article. The concept of the SCR presupposes the establishment of the integral and effective international legal mechanism that must include the special judicial body (that must correspond to the defined criteria) and the international criminal code according to which this judicial body will make decisions and assign measures of responsibility. According to the ideas of the supporters of the SCR, the main objective of the measures of punishment for the international crimes is not only compensation of the damages caused but also creation of the conditions of not allowing the international crime commitment, that is, the prevention.

The institute of the SCR for the commitment of the international crimes has not been established until today in the positive international law. Nevertheless, it is stated in the article that essential fundamental ideas of the SCR concept do not contradict with the current international law, and the State responsibility with the elements of the SCR predicted by the concept has repeatedly been realized in practice in the international relationships.

The analysis of the modern scientific developments of the SCR concept (including the analysis of the Ukrainian scholars' ideas) allows to make conclusions that the objective of the SCR is ensuring the maximal personification during the realization of the responsibility for the international crime, transferring of its main (often unjustified) burden from the nation in general to the separate individuals, and eradicating from the state mechanism of the elements allowing separate individuals or groups of individuals to use this state mechanism for committing the international crime in their own interests.

Key words: concept of State criminal responsibility; international crime; peremptory norm of general international law; international legal responsibility.

Важна Катерина Анатоліївна, кандидат юридических наук, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Основные положения концепции уголовной ответственности государства

Действующий международно-правовой режим ответственности государства за международные правонарушения в большинстве случаев применимо только для регулирования отношений, возникающих в результате совершения государством ординарных международных правонарушений и является недействительным в случае совершения государством международных преступлений. В целях поиска путей совершенствования существующих и создания новых эффективных механизмов обеспечения реализации ответственности государств за международные преступления в статье анализируются ключевые идеи представителей концепции уголовной ответственности государства (далее – УОГ). Концепция УОГ предусматривает построение целостного и эффективного международно-правового механизма, в распоряжении которого должен быть специальный судебный орган (который должен соответствовать определенным критериям) и международный уголовный кодекс, согласно которому указанный судебный орган будет выносить решения и назначать меры ответственности. Согласно идеям приверженцев УОГ важнейшей задачей мер наказания за международные преступления является не только возмещение нанесенного ущерба, но и создание условий для недопущения совершения международного преступления в будущем, т. е. превенция.

Институт УОГ за совершение международных преступлений до настоящего времени в позитивном международном праве не утвержден. Однако, в статье указывается, что сущностные основополагающие идеи концепции УОГ не противоречат действующему международному праву, а ответственность государства, с элементами предусмотренной концепцией УОГ, уже неоднократно была реализована на практике в международных отношениях.

Анализ современных научных разработок концепции УОГ (в т. ч. анализ научных идей украинских ученых) позволяет сделать выводы, что целью УОГ является обеспечение максимальной персонализации при реализации ответственности за международное преступление, перенесение ее основного (часто неоправданного) бремени из народа в целом на отдельные личности, а также искоренение из государственного механизма тех элементов, которые позволяют отдельным индивидам или их группам использовать этот

же государственный механизм для совершения международного преступления в своих собственных интересах.

Ключевые слова: концепция уголовной ответственности государства; международное преступление; императивная норма общего международного права; международно-правовая ответственность.

Вступ

Аналіз сутності міжнародних злочинів і практики їх реалізації дозволяють стверджувати, що більшість міжнародних злочинів (до числа яких належить агресія, геноцид, апартеїд та ін. серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права) не можуть бути реалізовані поза участю хоча б однієї держави, не можуть бути реалізовані без використання державного механізму (державних органів (апарату управління), апарату примусу держави (армії, поліції, розвідки тощо), державних установ і підприємств, фінансових ресурсів держави). Ось чому ефективність боротьби з міжнародними злочинами та їх превенції залежить від рівня ефективності і дієвості міжнародно-правових механізмів реалізації відповідальності держави за міжнародні злочини.

У чинному позитивному міжнародному праві(далі – МП) чітко не встановлено відмінних режимів відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) і міжнародні злочини. Чинний міжнародно-правовий режим відповідальності держави за міжнародні правопорушення в більшості є застосовним лише для регулювання відносин, що виникають унаслідок вчинення державою ординарного міжнародного правопорушення і є недовим у випадку вчинення державою міжнародних злочинів (Vazhna, 2017, р. 5–6). Ось чому потрібно створити міжнародно-правові механізми, які б забезпечили реалізацію ефективного і справедливого режиму відповідальності держави саме за міжнародні злочини. Такі механізми розроблялися фахівцями з міжнародного права у межах концепції кримінальної відповідальності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сутність наукових ідей, що формують зміст концепції кримінальної відповідальності держави, досліджувалася багатьма українськими та зарубіжними вченими, зокрема: В. Ф. Антипенком, М. Ш. Бассіоні, І. П. Бліщенком, В. А. Василенком, І. В. Гетьман-Павловою, Н. А. Зелінською, І. І. Лукашуком, Ю. В. Манійчуком, Г. І. Тункіним, І. В. Фісенком та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Подальшого глибокого вивчення з урахуванням нових наукових досліджень і розробок у сфері відповідальності держави за міжнародні злочини (у т. ч. з урахуванням нових наукових розробок концепції кримінальної

відповідальності держави, здійснених українськими вченими) потребує питання доцільності реалізації ідей концепції кримінальної відповідальності держави у сучасному міжнародному праві.

Постановка завдання дослідження

Розкрити зміст концепції кримінальної відповідальності держави із урахуванням аналізу найновіших наукових розробок вказаної концепції, у т. ч. із урахуванням наукових ідей та розробок українських учених.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблеми створення ефективних міжнародно-правових механізмів реалізації відповідальності за міжнародні злочини уже багато років досліджуються фахівцями з міжнародного права різних націй, міжнародними органами і організаціями. У результаті ґрунтовних глибоких багаторічних досліджень у доктрині міжнародного права сформувалося багато підходів, теорій та концепцій щодо відповідальності за міжнародні злочини. Одним із найвпливовіших доктринальних напрямів у вказаному контексті став напрям, представники якого розробили і підтримують *концепцію міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави за міжнародні злочини* (далі – концепція кримінальної відповідальності держави). Концепція кримінальної відповідальності держави стала результатом тривалого розвитку ідей про допустимість встановлення у міжнародному праві відповідальності держав за міжнародні злочини, а також ідей про те, яким повинен бути режим такої відповідальності (Vazhna, 2017, р. 6).

Ідеї, викладені в межах вказаної концепції, ґрунтувалися на глибокому і якнайширшому дослідженні питань про міжнародну правосуб'єктність держави, про зміст понять «воля держави» та «вина держави», про сутність міжнародного злочину та про відповідальність за міжнародно-протиправні діяння (Vazhna, 2017, р. 235).

Концепція кримінальної відповідальності держави (далі – КВД) розроблялася і підтримується дійсно видатними фахівцями з міжнародного публічного права різних націй. Основоположником концепції кримінальної відповідальності держави вважають видатного румунського юриста-міжнародника, президента Міжнародної асоціації з кримінального права Веспасіана В. Пеллу. У 1925 р. вийшла праця вченого «Коллективна злочинність держав і кримінальне право майбутнього», в якій В. Пелла виклав цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави (Vazhna, 2017, р. 7–8). З визнанням інституту КВД В. Пелла пов'язував ефективність міжнародного права, можливість попередження міжнародних злочинів (Zelinskaya, 2006, р. 83). На думку вченого, кримінальна відповідальність держав уже на той час існувала в міжнародному праві повне визнання цього нового виду відповідальності могло б мати велике значення для підвищення ефективності міжнародного

права (Tunkin, 2000, p. 353). «Ми хотіли б заявити з усією відповідальністю, – писав В. Пелла вже після Другої світової війни, – що, якщо кримінальне право буде покликане захищати міжнародний мир та цивілізацію, то не можна і не слід виключати з нього принцип кримінальної відповідальності держави» (Cruyer, 2005, p. 353; Vazhna, 2017, p. 72–73).

У чинному міжнародному праві встановлена міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини, проте інститут кримінальної відповідальності держави за міжнародні злочини дотепер у позитивному міжнародному праві чітко не затверджено.

На думку багатьох фахівців з міжнародного права, В. Пелла є одним із тих вчених, який вибудував цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави, в той час як багато інших прихильників цієї концепції виходять з практичної цінності вказаної ідеї: не залишити безкарною державу, яка є, зазвичай, основним суб'єктом міжнародних злочинів. Не беручи до уваги нюанси, властиві позиціям окремих авторів, головною метою концепції КВД можна вважати обґрунтування спеціального режиму відповідальності держав за міжнародні злочини, прагнення виділити їх із загальної теорії відповідальності держав за дії, які порушують міжнародне право (Blishchenko, Fisenko, 1998, p. 48).

Відомим розробником та прихильником концепції кримінальної відповідальності держави є французький юрист, член Міжнародної асоціації з кримінального права, суддя Нюрнберзького Трибуналу від Франції, професор Генрі Доннедьє де Вабр. Інший відомий розробник та прихильник концепції КВД вчений Фархад Малесян захистив у 1985 р. у Стокгольмському університеті докторську дисертацію з питання кримінальної відповідальності держави. Серед розробників і прихильників концепції кримінальної відповідальності держави необхідно назвати також таких видатних учених: Р. Аго, Р. Дж. Альфаро, В. Ф. Антипенка, А. Бустаманте, Ф. В. Гарсія Амадора, Дж. Гінзбургса, Ж. Дюма, П. Каржо, Г. Кельзена, Х. Лаутерпахта, Л. Ле-Фюра, Ф. Малесяна, А. Сальданья, Е. Сендстрема та ін. (Vazhna, 2017, p. 8).

Ідеї розробників концепції кримінальної відповідальності держави відрізняються у деяких аспектах, що є зрозумілим і природнім зважаючи на те, що вчені є представниками різних правових культур та здійснювали науковий пошук у різні історичні періоди, інколи з великим розривом у часі. Проте ключові ідеї представників концепції КВД є аналогічними, взаємно узгодженими, що дозволяє нам говорити про формування єдиного сильного наукового напрямку (Vazhna, 2017, p. 9).

До основоположних ключових ідей концепції кримінальної відповідальності держави належать: 1) визнання того, що держава може вчиняти міжнародні злочини, а тому повинна нести за них відповідальність;

2) необхідність встановлення різних режимів відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) і за міжнародні злочини (серйозні порушення імперативних норм загального міжнародного права); 3) необхідність створення спеціального міжнародного кримінального судового органу для держав із юрисдикцією розглядати справи і виносити рішення щодо відповідальності держав за міжнародні злочини; такий судовий орган повинен бути міжнародним, діяти на постійній основі, здійснювати юрисдикцію щодо держав на основі використання примусу, володіти виключною юрисдикцією щодо питань своєї компетенції; 4) необхідність прийняття у позитивному міжнародному праві міжнародного кримінального кодексу, який зокрема містив би перелік міжнародних злочинів та перелік можливих форм і мір відповідальності держави; 5) форми і міри відповідальності держави за міжнародні злочини можуть передбачати тимчасове правомірне обмеження суверенітету злочинної держави (Vazhna, 2017, р. 235–236).

Прихильники кримінальної відповідальності держави використовують різноманітні елементи інституту відповідальності для виділення особливостей відповідальності держави саме за міжнародні злочини: підкреслення суто примусового характеру такої відповідальності, що практично виключає можливість згоди злочинної держави на її реалізацію; акцент на процедурі прийняття рішення стосовно такої держави і на органі, уповноваженому приймати такі рішення, а саме: міжнародному судовому органі (Kibal'nik, 2010, р. 73; Vazhna, 2013, р. 80); на важливості прийняття міжнародного кримінального кодексу, який відповідно до традиційної доктрини кримінального права є єдиним джерелом для визначення кримінальної відповідальності (Get'man-Pavlova, 2006, р. 135). Основним завданням мір покарання за міжнародні злочини є не лише відшкодування завданих збитків у найповнішому обсязі, а й створення умов шляхом вживання спеціальних дій для недопущення здійснення міжнародного злочину у майбутньому, тобто превенція. Така подвійність характеру наслідків вчинення міжнародних злочинів знаходить майже загальне визнання (Blishchenko, Fisenko, 1998, р. 53; Vazhna, 2017, р. 77–78).

Проекти міжнародно-правових документів (зокрема, проекти міжнародного кримінального кодексу та статуту міжнародного кримінального суду), розроблені В. Пеллою для реалізації кримінальної відповідальності держави, були предметом розгляду органів Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй (зокрема, Комісії міжнародного права ООН). З метою впровадження і реалізації кримінальної відповідальності держави проекти статуту міжнародного кримінального суду для держав та ін. документи розробляв також Г. Доннедьє де Вабр (Vazhna, 2017, р. 7–8).

Ф. Малесян визнає за державою здатність постати перед судом за вчинення міжнародного злочину (Fisenko, 2000, р. 34–35; Get'man-Pavlova, 2006, р. 137; Vazhna, 2012, р. 468). У рамках кримінальної відповідальності держави Ф. Малесян передбачає застосування санкцій, в основному майнових, до самої держави і «персональних» санкцій доофіційних представників злочинної держави, громадських утворень, збройних сил. Учений сформулював сім статей з кримінальної відповідальності держави, у яких відображаються його погляди про походження, форми та обсяг відповідальності за міжнародні злочини (Fisenko, 1998). Сьома стаття присвячена принциповому механізму реалізації відповідальності, який побудований на обов'язках всіх держав брати участь у придушенні міжнародного злочину за вимогою ООН. Невиконання цього обов'язку є правопорушенням (Blishchenko, Fisenko, 1998, р. 50; Vazhna, 2017, р. 83–84).

Ганс Кельзен у своїй праці, текст якої вперше був опублікований у 1944 р., вказує, що держава може нести кримінальну відповідальність. На думку вченого, якщо можливо присвоювати державі фізичні дії вчинені фізичними особами, хоча держава не має фізичного тіла, повинна бути можливість присвоїти психічні акти державі, хоча держава не має душі. Присвоєння (атрибуція) державі, на думку вченого, є юридичною конструкцією, а не описом природної реальності (Vazhna, 2017, р. 8).

Деякі прихильники концепції КВД наголошують і наполягають на притягненні до міжнародної відповідальності не лише окремих індивідів, а й всього народу держави в межах міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні злочини, внаслідок чого дана концепція часто піддається критиці в доктрині (Vazhna, 2013, р. 86; Vazhna, 2017, р. 86).

Можливість визнання кримінального характеру відповідальності держави за міжнародні злочини підтримувалася українським юристом-міжнародником Володимиром Антипенком (Antipenko, 2012, р. 212; Antipenko, 2016; Antipenko, 2016a). На прикладі відповідальності за вчинення міжнародного тероризму вчений обґрунтував доцільність і можливість понесення державою відповідальності, яка за своїм характером відрізняється від відповідальності за ординарні порушення міжнародного права (Antipenko, 2007, р. 330–340, 356, 361–367; Antipenko, 2012, р. 215–224). В. Ф. Антипенко розробив підходи до правової кваліфікації тероризму, в межах яких обґрунтував можливість та доцільність застосування категорій вини і умислу до держави-правопорушниці (Vazhna, 2017, р. 85). У своїй праці В. Ф. Антипенко розробив модель спеціального міжнародного кримінального суду з компетенцією виносити рішення щодо відповідальності держав за злочин тероризму. Діяльність вказаного суду, як вказує В. Ф. Антипенко, повинна ґрунтуватися на насильницькому примусі, здійснюватися на постійній основі від імені

міжнародного співтовариства в цілому (а не від імені потерпілої держави чи держав) та незалежно від згоди обвинувачуваної держави (Antipenko, 2007, р. 274–316, 366–367; Vazhna, 2017, р. 85).

У 2016 р. в українському, а також у німецькому видавництвах вийшла друком монографія В. Антипенка «Теорія кримінальної відповідальності держави» (Antipenko, 2016; Antipenko, 2016a), де вчений заперечує ідею загальної волі народу і спростовує ідею відповідальності народу злочинної держави. Важливим результатом дослідження стало розкриття і обґрунтування В. Антипенком явища трансформування волі індивідів у волю держави. Учений зазначає, що особливо актуальним є інститут КВД щодо великої кількості держав, де інтереси приватного бізнесу мають слабкий зв'язок з суспільним розвитком і де державна влада, у т. ч. в її вищих ланках, відкрито обумовлена приватними інтересами. Легітимність держави, як зазначає вчений, «перенацілюється з загальнонародних потреб на корпоративні, що, як правило, супроводжується (або обумовлюється) кримінальною трансформацією відповідних державних механізмів» (Antipenko, 2016a, р. 99, 104; Vazhna, 2017, р. 85).

Як вказує В. Ф. Антипенко, «інститут кримінальної відповідальності держави покликаний усунути саму цю здатність, схильність державних механізмів трансформуватися і реалізовувати «злу» волю індивідів. Йдеться передусім про усунення (як форму кримінального покарання) тих елементів і органів держави, а можливої державної машини в цілому, які зазнали кримінальної деформації та які здатні інтегруватися в приватну волю і, будучи перетвореними нею в «живу» суб'єктність, втілювати злочинні інтереси і наміри впливових владних сил» (Antipenko, 2016, р. 100; Vazhna, 2017, р. 85–86).

Інститут міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння містить у собі два менших правових інституту: 1) інститут відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти); 2) інститут відповідальності держави за міжнародні злочини (або іншими словами – інститут кримінальної відповідальності держави). У другому випадку держава вчиняє не просто міжнародне правопорушення, а міжнародний злочин – *crime*, тому і відповідальність за цей злочин у доктрині часто пропонують називати і називають «кримінальною». Тому доцільно говорити про міжнародно-правову кримінальну відповідальність держави за міжнародні злочини (Vazhna, 2017, р. 33).

На нашу думку, всі міри (заходи) міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави (або іншими словами міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні злочини) доцільно розділити на дві великі групи: 1) міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб;

2) ін. міри відповідальності держави, що застосовуються до держави в цілому (Vazhna, 2017, p. 86).

Міри відповідальності до держави в цілому, вважаємо, можуть бути спрямовані на зміну законодавства (у частині, що суперечить імперативним нормам міжнародного права, а також у частині, що уможливорює неправомірне використання державного механізму фізичною особою чи групою осіб для вчинення міжнародного злочину у власних інтересах); реформування судової системи; реформування чи ліквідацію органів і установ, основна діяльність яких становила елементи міжнародного злочину; ліквідацію злочинної державної ідеології тощо. Міри відповідальності держави в цілому повинні застосовуватися (у т. ч. примусово) до злочинної держави від імені міжнародного співтовариства. Вказані міри відповідальності повинні бути застосовані так, щоб при їх реалізації створити якнайменше несприятливих умов для народу держави.

Ціллю кримінальної відповідальності держави повинно бути не покарання народу (як умисне створення негативних умов для народу держави), а викорінення з державного механізму тих елементів, які дозволяють окремим індивідам чи їх групам використовувати цей же державний механізм для вчинення міжнародного злочину у своїх власних цілях (Vazhna, 2017, p. 243).

Метою описаних мір відповідальності є не лише припинення міжнародного злочину і недопущення (превенція) повторення міжнародного злочину в майбутньому, а й забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин і перенесення її основного (часто невинуватого) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також забезпечення викорінення злочинних елементів з системи держави без покладання негативних наслідків на народ держави (Vazhna, 2017, p. 246–247).

Аналіз концепції кримінальної відповідальності держави вказує, що сутнісні основоположні ідеї даної концепції не суперечать чинному міжнародному праву, а відповідальність держави, з елементами передбаченої концепцією КВД, уже неодноразово була реалізована на практиці у міжнародних відносинах (Vazhna, 2017, p. 9).

Висновки

Концепція кримінальної відповідальності держави є поширеною в доктрині та знаходить підтримку у багатьох визнаних фахівців з міжнародного права. Концепція КВД передбачає побудову цілісного і дієвого міжнародно-правового механізму, у розпорядженні якого повинен бути спеціальний судовий орган (який мусить відповідати визначеним критеріям) і міжнародний кримінальний кодекс, відповідно до якого вказаний судовий орган буде виносити рішення й призначати міри відповідальності. Однією з

цілей КВД є забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин і перенесення її основного (часто невинуватого) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також забезпечення викоринення злочинних елементів з системи держави без покладання негативних наслідків на народ держави.

References:

1. Antipenko, V. F. (2007). *Teorii mirovogo razvitiya i antiterroristicheskoe pravo. Logika sopryagaemosti* [Theories of world development and anti-terrorism law. Logics of conjugacy]. Kyiv.
2. Antipenko, V. F. (2012). *Mezhdunarodnaya kriminologiya: opyt issledovaniya terrorizma* [International Criminology: Experience in the Study of Terrorism]. Saarbucken, Deutschland : Lap Lambert Academic Publishing Gmb H&Co. KG.
3. Antipenko, V. F. (2016). *Teoriya ugovnoi otetstvennosti gosudarstva* [Theory of criminal liability of the state]. Odessa: Feniks.
4. Antipenko, V. F. (2016a). *Teoriya ugovnoi otetstvennosti gosudarstva* [Theory of criminal liability of the state]. Saarbucken, Deutschland : Lap Lambert Academic Publishing Gmb H&Co. KG.
5. Blishchenko, I. P., Fisenko, I. V. (1998). *Mezhdunarodnyi ugovnyi sud* [International Criminal Court]. Moscow: Zakon i pravo, YuNITI.
6. Fisenko, I. V. (1998). 'Otvetsvennost' gosudarstv za mezhdunarodnye prestupleniya' [Responsibility of states for international crimes]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenii* [Journal of International Law and International Relations], no. 3, [online]. Available at: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=49 [Accessed 20 February 2019].
7. Fisenko, I. V. (2000). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestupleniyami v mezhdunarodnom ugovnom prave* [The fight against international crimes in international criminal law]. Minsk: Tesei.
8. Get'man-Pavlova, I. V. (2006). *Mezhdunarodnoe pravo* [International Law]. Moscow: Yurist.
9. Kibal'nik, A. G. (2010). *Sovremennoe ugovnoe mezhdunarodnoe pravo* [Modern criminal international law]. Moscow : Volters Kluver.
10. Tunkin, G. I. (2000). *Teoriya mezhdunarodnogo prava* [Theory of international law]. Moscow: Zertsalo Publishing House.
11. Vazhna, K. A. (2012). 'Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy u doktryni mizhnarodnoho prava' [The Concept of Criminal Responsibility of the State in the Doctrine of International Law]. *Derzhava i pravo* [State and Law], issue 56, pp. 483–489.

12. Vazhna, K. A. (2013). *Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy* [Concept of criminal liability of the state]. D.Ed. Taras Shevchenko National University of Kyiv.

13. Vazhna, K. A. (2017). *Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy: mozhyvist realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [The concept of criminal responsibility of the state: the possibility of realization in modern international law]. Kyiv : Lira-K Publishing.

14. Vazhna, K. A. (2019). 'Poniattia ta kharakterystyka derzhavy yak subiekta mizhnarodnoho publicjnoho prava' [The concept and characteristics of the state as a subject of public international law]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], issue 3, pp. 132–142. DOI: 10.31866/2616-745x.3.2019.159113.

15. Zelinskaya, N. A. (2006). *Mezhdunarodnye prestupleniya i mezhdunarodnaya prestupnost'* [International crimes and international crime]. Odessa: Yuridicheskaya literature.

16. Cryer, R. (2005). *Prosecuting international crimes*. New York: Cambridge University Press.

© Важна К. А., 2019

УДК 343.98

**ПРАВО НА ВОЛЮ ТА ЗЕМЛЮ:
ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ В НАЦІОНАЛЬНИХ
І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ
МЕХАНІЗМАХ**

Надіслано:

03.02.2019

Рецензовано:

15.02.2019

Прийнято:

01.03.2019

Тертишник Володимир Митрофанович

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політичних наук України,
Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна
stihiy53@gmail.com*

У статті розкриті проблеми забезпечення юридичної визначеності та розвитку інтегративних засад правової держави з урахуванням міжнародних правових стандартів та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, подані пропозиції щодо забезпечення права на волю та землю, запропоновані концептуальні моделі конституційних норм.

Воля та земля є головними складовими української національної ідеї, інтегративними засадами правової держави, найбільш фундаментальними засадами державотворення.

У доктрині волі варто виокремити такі її структурні міжгалузеві чи суто галузеві ідеї-принципи як: свобода вільно і гідно жити та не бути поневоленим; особиста недоторканність; свобода робити все, що не заборонено законом; недопустимість позазаконного примусу; недоторканність приватного життя, право на вільнодумство; право на вільну творчу діяльність.

Земля та воля дані людям на засадах природнього права. Земля не може бути товаром, оскільки вона не створена товаровиробником і не може мати собівартості. Її як і свободу не можна втрачати чи продавати. Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу.

Ключові слова: земля; воля; прецедент; юридична визначеність; верховенство права.

Tertyshnyk Volodymyr, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Political Sciences of Ukraine, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

The right to freedom and the land:

Guarantees of protection in national and international legal institutions

The article revealed the problems of ensuring legal certainty and the development of principles of a legal State with regard to international legal standards and precedent practice of the European Court of human rights, submitted proposals to ensure the right to freedom and the land, the proposed conceptual model of constitutional norms.

Will and the land are the main components of the Ukrainian national idea, integral principles of a legal State, and the most fundamental principles of State-building.

In doctrine will highlight the following its structural or purely industry ideas-principles: the freedom to freely and with dignity to live and not be enslaved; personal integrity; freedom to do whatever is not prohibited by law; prohibition of coercion; privacy, right to free thinking; the right to the free creative activity

The land and the will of these people on the basis of natural law. The Earth may not be the commodity because it is not created by the commodity producer and may not have a cost. Its like the freedom you can not to lose or sell. The Earth is a unique treasure of the whole society, which may not be the only means of organization of the land, but also a certain guarantor of sovereignty and the will of the people.

Key words: Earth; will; precedent; legal certainty; the rule of law.

Тертишник Владимир Митрофанович, доктор юридических наук, профессор, академик Академии политических наук Украины, Университет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина

Право на свободу и землю:

Гарантии защиты в национальных и международно-правовых институциональных механизмах

В статье раскрыты проблемы обеспечения юридической определенности и развития интегративных принципов правового государства с учетом международных правовых стандартов и практики Европейского суда по правам человека, представлены предложения по обеспечению права на свободу и землю, предложены концептуальные модели конституционных норм.

Воля и земля являются главными составляющими украинской национальной идеи, интегративными принципами правового государства, наиболее фундаментальными принципами государства.

В доктрині свободи можна виділити наступні її структурні міжгалузеві або чисто галузеві ідеї-принципи як: свобода вільно і гідно жити, і не бути порабощеним; особиста неприкосновенність; свобода робити все, що не заборонено законом; неприпустимість незаконного примусу; неприкосновенність приватного життя, право на свободу думки; право на вільну творчу діяльність.

Земля і воля дані людям на основі природного права. Земля не може бути товаром, оскільки вона не створена виробником і не може мати вартості. Її як і свободу не можна втрачати або продавати. Земля – це унікальний скарбок суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, але і певним гарантом суверенітету держави і волі народу.

Ключові слова: земля; воля; прецедент; юридична визначеність; верховенство права.

Вступ

Україна є європейською духовно зрілою державою, яка декларує забезпечення верховенства права та прихильність до інших цивілізаційних цінностей. Земля та воля є одними з найбільших цінностей українського народу, право на які він невтомно і мужньо з жагою до життя виборював з давніх часів і дотепер, відстоював в лихоліттях історії, має зберегти для своїх нащадків сьогодні. Ці цінності потребують сьогодні більш чіткого законодавчого визначення та закріплення в національній системі права та удосконалення механізмів надійного захисту з урахуванням міжнародно-правових актів та правових позицій Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Попередній аналіз досліджень розкриває наявність проблем реалізації принципу верховенства права для захисту найбільших цінностей людини та розмаїття думок учених у процесі їх висвітлення (Bocharov, 2014; Butkevych, 2011; Drozdov, 2018; Fulei, 2015; Holovaty, 2010).

Формулювання цілей статті

Мета статті – визначення основних алгоритмів зміцнення гарантій захисту права людини на волю та землю.

Виклад основного матеріалу

На добротних українських землях нашому народу дісталась нелегка доля боротьби за землю та волю. Принагідно нагадаємо, що в 1594–1596 рр. сотник Запорізької Січі Северин Наливайко підняв найпотужніше повстання, яке охопило території від Волині на заході до Чернігова та м. Лубни на сході, від Молдавії на півдні до Мінська і Могильова на півночі. Повсталі вимагали дати їм 3 види «волі», як її розуміли в ті роки: 1) жити, оскільки польський шляхтич

мав право забити до смерті свого кріпака; 2) мати свою землю і господарювати на ній (усі тогочасні землі перебували у володінні шляхтичів); 3) свободи віросповідання.

Народу України здавна притаманні такі риси, як жага волі та вільнодумство, а благодатна земля наша сприяла прояву цих якостей і появі на складних етапах історії легендарних бунтарів і отаманів повстанського і визвольного руху, – то Іван Сірко, то ціла плеяда козаків-запорозжів, то Северин Наливайко, то Устим Кармелюк, то Олесь Довбуш, то Костя Пестушко, Пилип Хмара, Мефодій Залізняк та інші повстанці Холодного Яру, то Нестор Махно... Унікальною і трагічною була історія борців за волю – холоднорських повстанців (Demartyno, Lastovskyi, 2001; Lastovskyi, 1996; Chentsov, Tertyshnyk, 2016). Арештованих отаманів, козаків та декілька січових стрільців утримували разом, у камері № 1 Лук'янівської в'язниці. 9 лютого 1923 р. 38 діячів національного визвольного руху повстали у в'язниці і обрали смерть замість неволі. Символічно, що прапор холоднорських повстанців майорів під час Євромайдану в Києві в 2014 р.

Воля, Земля, Віра були ідейними дороговказами і рушійними силами багатьох історичних звитяг. Земля та воля стали найбільш вагомими ідеями національної свідомості, які були органічно пов'язаними ідеєю блага народу.

До осяяння концепту волі прагнули і психологи, і філософи і юристи. Якщо психологи розглядали волю переважно як здібність до вибору мети діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення, то інші мислителі розширювали світоглядний зміст цього феномену, інколи підносячи його до рівня джерела як свідомості так і буття.

Артур Шопенгауер розглядав волю як абсолютний початок, корінь усього суцього. Воля розуміється ним як абсолютне начало всього буття, корінь всього суцього, якась космічна сила, яка створює світ і людину (Shopenhauer, 1992, p. 51).

Воля є інтегративною ідеєю в житті українського народу, визначальним фактором його самотності й ідентичності. Воля є інтегративною засадою правової держави та правосуддя, яка визначає історично сформовані національні особливості розуміння її в системі найвищих моральних і філософських цінностей. Вона потребує законодавчого визначення як засади взаємовідносин людини і держави в демократичній правовій державі.

Воля має широке поняття, ніж поняття «свобода» чи «особиста недоторканність».

Свобода – юридична можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень, робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє шкоди правам і свободі інших людей. Право виступає мірою й засобом забезпечення волі та свободи людини.

Воля, в правовому сенсі, – це і особиста свобода в зовнішньому просторі буття та особиста недоторканність (у вузькому сенсі – свобода пересування, не бути під арештом); це право вільно та гідно жити («вільному воля»), тобто не бути поневоленим (не перебувати в рабстві, кріпацтві, холопстві («І сниться їй той син Іван. Уже не панський, а на волі», – Тарас Шевченко); право бути на достатньому рівні незалежним в своєму житті та своїх діях від інших (панів, вельмож, олігархів) – жити і діяти без примусу; це право жити гідно; право на відсутність безпідставних обмежень – робити все, що не заборонено («Щоб бути вільним, необхідно підкорятись законам» – античний афоризм); право розпоряджатися своєю свободою та своїми іншими правами на свій розсуд; це також і право на приватне життя; право на вільне спілкування і висловлювання своїх поглядів, на вільну творчу діяльність, адже в розумних людей є, зазвичай, творчий потенціал, який потребує свободи, творчість завжди потребує і вільних думок, і вільного простору. Воля є головною складовою української національної ідеї, інтегративною засадою правової держави.

Відтак, воля є об'єднувчим елементом, узагальнюючою, інтегративною ідеєю, що поряд з верховенством права є одним з найбільш фундаментальних засад державотворення. Воля є головною складовою української національної ідеї, інтегративною засадою правової держави. Виникає проблема формування, розмежування і гармонізації окремих концептів та цілісної системи засад і принципів права.

В інтегративній доктрині волі можна виділити такі її структурно-функціональні загально-правові та міжгалузеві чи суто галузеві ідеї-принципи як: особиста свобода (вільно і гідно жити, не бути поневоленим), особиста недоторканність, незалежність, свобода робити все, що не заборонено законом і не обмежує совість, недопустимість позазаконного примусу, право на приватне життя, право на вільне спілкування і висловлювання своїх поглядів, право на вільну творчу діяльність.

У Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права зазначається, що «нікого не може бути полишено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, яку встановлено законом» (ч. 1 ст. 9); «кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним» (п. 4 ст. 9); всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі.

Відповідно до п.1 ст.5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нікого не може бути полишено свободи інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом.

Як одну з проблем зазначимо, що в законодавстві України не забезпечено чіткої юридичної визначеності інституту затримання особи без ухвали слідчого судді взагалі, і затримання на місці злочину (затримання з поличним) зокрема. З одного боку, є норми, що дозволяють затримувати особу на місці злочину чи безпосередньо після його вчинення, а з іншого – КПК України не передбачає провадження таких дій до відкриття кримінального провадження, що перетворює дані приписи інституту затримання в юридичну фікцію. Проблема ускладнена ще й хибною практикою пошуку виходу з цієї колізії, коли слідчі органи без відкриття кримінальних проваджень, з мотивів недопущення продовження злочинної діяльності, застосовують адміністративні процедури до захопленої на місці злочину особи, а відтак в подальшому отримують від неї явку з повинною чи пояснення, або допитують як свідка. З огляду на прецедентну практику ЄСПЛ («Яременко проти України»; «Шабельник проти України» та інші), в таких випадках констатується не тільки незаконність затримань, а й недопустимість отриманої інформації в якості доказів. Ситуація залишається стабільно проблемною (Tertyshnyuk, 2018a, p. 314–315).

Однак, воля, як невід’ємне природне право людини, нерозривно пов’язано з правом на свободу, особисту недоторканність, на честь і гідність. Європейський суд з прав людини у справі «Іглін проти України» (заява № 39908/05, рішення від 12 січня 2012 р.) установив, що під час провадження у справі, а саме: з 27 лютого 2004 р. до 4 серпня 2006 р. заявник тримався під вартою в Дніпропетровському слідчому ізоляторі, умови утримання в такому ізоляторі були неналежними, зокрема через замалу площу камер, відсутність денного світла, неналежну вентиляцію тощо. Крім того, заявник стверджував, що незважаючи на його численні клопотання про надання медичної допомоги, її він не отримав. Порушення ст. 3 Конвенції було констатовано Європейським судом з огляду на те, що в камері, де тримався заявник, житлова площа не відповідає встановленим стандартам і те, що Урядом не було спростовано твердження заявника про неналежні вентиляцію, освітлення, санітарно-гігієнічний стан камер і медичну допомогу. Розглянувши справу, Суд одноголосно постановив, що відбулося порушення ст. 3, 6, 13 Конвенції, а отже, відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач має сплатити заявникові 15 000 (п’ятнадцять тисяч) євро відшкодування моральної шкоди.

Наведені судження вкотре підтверджують всю комплексність, багатоманітність вихідних засад волі в українській доктрині правової держави та потребу їх чіткої юридичної визначеності, зміцнення гарантій захисту.

Вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 3 Конституції України висвітлити в такій редакції: «Людина, її життя і здоров'я, воля, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Переконані, що ст. 4 Конституції України доцільно викласти таким чином: «Кожна людина є вільною і має право на особисту свободу та гідне життя, робити все, що не заборонено законом, не бути поневолелим чи примушеним робити те, що не передбачено законом, право на захист свого приватного життя, на вільне спілкування і свободу поглядів, на вільну творчу діяльність. Воля, права і свободи кожної людини знаходяться під особливою охороною держави, її судових та правоохоронних органів.

В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Громадянин України не може видаватись іншим державам».

Разом з суто галузевим принципом презумпції невинуватості обвинувачуваного, в основному законі держави має бути закріплений більш інтегративний та змістовніший принцип – принцип презумпції добропорядності людини.

У контексті цього в ст. 28 Конституції України пропонуємо викласти такі положення: «Кожна людина користується правом на волю, честь і гідність, а також вважається добропорядною, доки інше не визначено в законній сили судовому рішенні.

Поширювана про людину інформація, що її порочить, вважається недостовірною, якщо інше не встановлено в передбаченому законом порядку.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, примушений до участі в діях, які принижують гідність людини.

Жодна затримана особа не може зазнавати під час допиту насильства, погроз або таких методів розслідування, які порушують її здатність вільно приймати рішення або висловлювати судження.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Держава не повинна висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрожувати застосування катувань чи безпідставне позбавлення волі».

Земля та люди є найбільшими скарбами нашого суспільства. Свого часу більшовики починали революцію з улесливих гасел: «Владу – народу», «Землю – селянам» ... Усе це з огляду на подальші їх дії при владі виявилось

типовим політичним шахрайством. Владу взяли собі, а в найбільш трудолюбивих людей, яких називали куркулями, відібрали і землю, і майно, а часто і волю.

Екстремістські сектанти тих часів підло підкинули в маси заклик «хто був ніким – той стане всім» і... «процес пішов». На добротних українських землях «ніким» могли бути лише ледарі, дегенерати, п'яниці, рахітики... Саме ця «еліта» завдяки химерними гаслами революціонерів розпочала свою діяльність при владі і по своєму перетворили «казку в справжність» на ціле століття, надаючи шанси в сьогоденні на успіх своїм нащадкам – ЛДПР тощо. Назвавши найпрацьовитих і волелюбних землеробів словом з відтінком ворожнечі – «куркулями», обіцяльники «землі народу» насильно переселяли людей з обжитих місць, і «щоб не зажиріли від такого раю», а скоріше – щоб не мали ні грошей, ні волі на організацію спротиву нікчемній владі, відібрали майно і віру в справедливість, змушували вступати до колгоспів. Від акції розкуркулювання постраждало близько одного мільйона осіб. Як наслідок багато людей полишили свою землю і свою країну.

Керуючись проковтнутою суспільством ідеєю непримиренної класової боротьби з незгодними та реалізуючи гасла «зруйнуємо все до самих підвалин», більшовизм пронісся над добротними землями наче смерч, знищуючи на своєму шляху до самого фундаменту надбудови старого суспільства і держави, пролетів наче ординське плем'я, витоптавши навіть паростки гуманістичної цивілізації. Оті «ніхто» передавали в спадщину своїм політичним внучатам не тільки свої хворобливі гени, а й свої здобутки у владі, яка з роками все більше ставала основним засобом збагачення. Реалізована вождями концепція держави століття поспіль врешті-решт завершилась так званою «перестройкою», спробами реверсного руху, особливо в питаннях власності. Нові партії з більшовицьким запалом готові реалізувати «нові» (давно забуті) гасла, зокрема і «землю селянам». І чим менше залишається селян, тим все частіше і радикальніше ставиться питання гарантування для них власності на землю...

Земля та воля народу тісно взаємопов'язані. Важко уявити волю без своєї землі під ногами, та й земля без волі може бути хіба що у кріпаків та батраків.

Здобутком народу України є положення ст. 13 Конституції України – «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією».

Незважаючи на це, окремі політики все частіше ініціюють питання продажу землі. До цієї проблеми залучили навіть поважну міжнародну організацію – Європейський суд з прав людини, позиція якого у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» все більше привертає увагу дослідників правничої проблеми. Парадокс в тому, що невдоволення заявників до ЄСПЛ пов'язане з тим, що вони не можуть продати землю, а точніше землю, яку не купували, але бажають продати, землю, яка задаром їм дісталась, якої вони самі не обробляють і не знають як це робити, але воліють мати з цієї скарбниці якомога більший зиск.

У справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви N 846/16 та N 1075/16, остаточне рішення 22 серпня 2018 р.), ЄСПЛ розглянувши обставини спору установив наступне.

З обставин справи відомо, що заявники ніколи не працювали на землі. Мати однієї з заявниць (Софія Степанівна Зеленчук) у грудні 1996 р. отримала земельну частку (пай) у с. Копиткове Здолбунівського району Рівненської області. 13 серпня 2007 р. заявниця як спадкоємець отримала державний акт на право власності на цю землю. Другий заявник (Віктор Антонович Цицюра) у листопаді 2004 р. теж успадкував пай земельного наділу, а 27 березня 2008 р. Збаразька районна державна адміністрація виділила йому 3,41 га землі сільськогосподарського призначення для товарного сільськогосподарського виробництва. 22 липня 2008 р. він отримав державний акт на право власності.

Земля заявників підпадає під дію законодавчих обмежень щодо відчуження та зміни цільового призначення.

Варто наголосити, що Закон України від 18 січня 2001 р. № 2242-III забороняв до прийняття нового Земельного кодексу України відчуження земельних часток (паїв), окрім випадків спадкування та вилучення для суспільних потреб.

Вартує уваги прийняття 25 жовтня 2001 р. нового Земельного кодексу України. При його обговоренні депутат В. Асадчев висловив своє занепокоєння у зв'язку з тим, що у випадку прийняття норм Кодексу щодо передання землі у приватну власність утворяться десять латифундистів, а решта населення перетвориться на батраків, а пані К. Ващук, голова Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, зазначила, що з метою вирішення питань, аналогічних тим, що були порушені депутатом, проект зупиняв дію всіх положень щодо продажу землі, доки не будуть прийняті закони про створення земельного кадастру, та не буде створено державний земельний банк (Materialy Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy...).

Наразі перехідні положення Земельного кодексу України забороняють відчуження у будь-який спосіб земель сільськогосподарського призначення, крім випадків спадкування, обміну та вилучення для суспільного

використання. Вони також забороняють будь-які зміни цільового призначення такої землі, крім випадків, коли вони надаються інвестору за угодою про розподіл продукції. Наразі перехідні положення передбачають, що ці обмеження діють до надання чинності Законом України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення».

17 лютого 2017 р. п'ятдесят п'ять народних депутатів звернулись до Конституційного Суду України з поданням, в якому просили визнати Закон від 06 жовтня 2016 р., яким було продовжено дію мораторію, неконституційним. 14 лютого 2018 р. Конституційний Суд України відхилив подання, не розглянувши його по суті. Він встановив, що аргументи, наведені в обґрунтування цього подання щодо абстрактної перевірки, були недостатніми, щоб дозволити відкрити конституційне провадження та розглянути його по суті.

У порівняльно-правовому контексті варто звернути увагу на те, що у семи європейських держав (Австрія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словацька Республіка та Словенія) для передання права власності на землю або надання переваги перед іншими покупцями, від покупця вимагається освіта або попередній досвід роботи в сільськогосподарському секторі.

ЄСПЛ у справі «Зеленчук і Цицюра проти України», незважаючи на присудження певної суми відшкодування моральної шкоди заявникам, з огляду на недостатність юридичної визначеності реалізації прав землекористувачів, видав такі виважені судження: обмеження, встановлені щодо здійснення прав заявників, відповідали вимозі «законності», притаманній ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (п. 17); якщо законодавчий орган зробив вибір шляхом прийняття законів, які він вважає такими, що відповідають загальному інтересу, можливе існування альтернативних рішень саме по собі не підриває обґрунтованість оскаржуваного законодавства, оскільки його можуть вимагати конкретні обставини, суд не має встановлювати, чи було законодавство найкращим рішенням, за умови, що органи влади дотрималися меж своєї свободи розсуду (п. 128); Суд вважає, що держава-відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією. Але Суд не має визначати, яким чином треба урівноважити ці інтереси. Рішення Суду не варто розуміти як таке, що зобов'язує невідкладно запровадити необмежений ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні (п. 150).

Прийняте рішення ЄСПЛ здійснено в умовах дійсно відсутності чіткого юридичного визначення статусу землі в нашій державі, запутаності

законодавчих норм та їх реформаторській мінливості, відсутності виваженої доктрини земельного законодавства. Проблема усугубляється вимогами вільного ринку землі, тобто землі, яку свого часу під дулами тоталітарної репресивної і злочинної влади було відібрано в її ефективних власників, яку тепер буцім то терміново треба дозволити продавати, що в моральних аспектах мало чим буде відрізнятися від «продажу краденого». Утім, це лише намагання знайти логіку в ситуації, коли законодавці з нею не дружать. Можливо потрібно, насамперед, дати юридичну оцінку фактів незаконних варварських «експропріацій» земель в минулому, провести хай і запізнілий, але морально необхідний Суд над організаторами терору і голодомору на українських землях (строк давності на акти геноциду не розповсюджується), а вже потім визначитись з тим, що робити з таким скарбом як земля. До того ж визначитись краще на референдумі. Втім варто попідкуватись, щоб референдумом не прикривались інтереси компраторської буржуазії.

Досвід країн Європи, де земля ніколи не відбиралась насильно у землеробів, відображає, що тут створюються певні запобіжники від огульного її розпродажу. Наприклад, процедура надання дозволу на придбання землі в Австрії спрямована на збереження ефективного використання землі для сільського господарства, тому для отримання дозволу покупець має забезпечити гарантії того, що він або вона дійсно сумлінно оброблятиме придбану землю.

Частина перша ст.14 Конституції України передбачає, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Тобто земля не розглядається як звичайний товар, в традиційному розумінні «купівлі-продажу товарів».

Фактично Земля не є товаром, бо вона не створена товаровиробником, не є результатом виробничого процесу, не має економічної вартості, ні засобу, ні продукту виробництва. Вона дана людям на засадах природнього права як і дана свобода. Її як і свободу не можна втрачати чи продавати. Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу.

У ст.14 Конституції України зазначено, що «Земля є основним і невідчужуваним національним багатством українського народу, що перебуває під особливою охороною держави. Земля є гарантом суверенітету української держави, не може розглядатись як товар у цивільних угодах.

Право власності на землю сільськогосподарського призначення гарантується та реалізується виключно лише для громадян України і лише щодо надання права володіння і користування землею відповідно до закону, за виключенням вилучення такої землі державою для суспільних потреб. Право

на землю сільськогосподарського призначення для громадян України реалізується наданням їм права на безстрокову оренду землі для використання за призначенням, передачі даного права в спадщину, передачі права власності на землю до держави через Земельний банк України на договірних визначених в законі умовах».

Висновки

Воля та земля є інтегративними засадами української правової держави, яка потребує чіткого доктринального осмислення та юридичного визначення в Конституції України, деталізації в інститутах окремих галузей права. Галузеве законодавство потребує конкретизації гарантій забезпечення права на волю та землю з урахуванням конституційних норм та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Перспективи подальшого розгляду проблеми вбачаються в розкритті крізь призму принципів правової визначеності та верховенства права інститутів права на землю та забезпечення свободи й особистої недоторканності людини, розробки пропозицій щодо удосконалення земельного та кримінально-процесуального законодавства.

References:

1. Bocharov, D. O. (2014). 'Pravovi pozytsii yak zasib zblyzhennia pravovykh system' [Legal positions as a means of convergence of legal systems]. *"Polska i Ukraina W dobre transformacji"*, 11-12 września 2014 roku w murach państwowej Wyższej szkoły Wschodnioeuropejskiej (pWsW) w Przemyślu.

2. Butkevych, V. (2011). 'Yakist zakonu i pyttannya efektyvnosti zastosuvannya rishen Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny sudamy Ukrainy' [Quality of the law and the question of the effectiveness of the judgments of the European Court of Human Rights by the courts of Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [The law of Ukraine], no. 7, pp. 48-63.

3. Chentsov, V. V., Tertyshnyk, V. M. (2016). Reabilitatsiia zhertv nezakonnykh kryminalnykh peresliduvan, politychnykh represii ta zlovzhyvan vladoiu [Rehabilitation of victims of illegal criminal prosecutions, political repressions and abuse of power]. Kyiv: Alerta.

4. Demartyno, A., Lastovskyi, V. (2001). 'Problema povstanskoho rukhu 1920-kh rr. u suchasni Ukrainii istoriohrafii' [The Problem of the Rebel Movement of the 1920's in Modern Ukrainian Historiography]. *Vyzvolnyi shliakh* [Liberation path], no. 11, pp. 71-76.

5. Drozdov, O. M., ed. (2018). *Pravovi pozytsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: analitychnyi ohliad* [Legal positions of the European Court of Human Rights: an analytical review]. Kharkiv: "Faktor" Publishing.

6. Fulei, T. I. (2015). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia* [Application of the practice of the European Court of

Human Rights in the administration of justice: Scientific and methodical manual for judges]. Kyiv.

7. Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I. (2007). *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny"* [Scientific and Practical Commentary to the Law of Ukraine "On Implementation of the Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights"]. Kyiv.

8. Holovaty, S. (2010). 'Verkhovenstvo prava, abo zh Pravovladdia: vktre pro doktrynalni manivtsi vitchyznianoï nauky' [The Rule of Law, or Rule of Law: Once again, the doctrinal mischief of domestic science]. *Pravo Ukrainy* [The law of Ukraine], no. 4, pp. 206–219.

9. Kapustynskiy, V. A. (2006). *Vplyv diialnosti Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na formuvannia natsionalnykh pravozakhysnykh system i dotrymannia derzhavamy standartiv zakhystu prav liudyny* [Influence of the activities of the European Court of Human Rights on the formation of national human rights protection systems and compliance by States with human rights standards]. D.Ed. Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

10. Konstytutsiia Ukrainy: stanom na (28 chervnia 1996 roku) [Constitution of Ukraine (1996, June 28)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30.

11. Konventsiiia pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod liudyny: stanom na (04 lystopada 1996 roku) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1996, November 04)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], no. 13.

12. Koval'ski, M. (2007). *Uvazhenie lichnoi i semeinoi zhizni, zhilishcha i korrespondentsii na osnovanii st. 8 Evropeiskoi konventsii prav cheloveka* [Respect for personal and family life, housing and correspondence on the basis of Art. 8 of the European Convention on Human Rights – major issues]. Warsaw: Helsinki Foundation for Human Rights.

13. Lastovskiy, V. V. (1996). *Heroizm i trahediia Kholodnoho Yaru* [Heroism and the tragedy of Kholodnyi Yar]. Kyiv: Nezboryma natsiia.

14. Martynenko, P. F. ed. (2013). *Prava i svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini (doktryna Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy)* [Rights and freedoms of man and citizen in Ukraine (doctrine of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine)]. Kyiv.

15. Materialy Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan ahrarnoi polityky [Materials of the Verkhovna Rada Committee on Agrarian Policy]. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online]. Available at: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3422.html> [Accessed 13 January 2019].

16. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: stanom na (16 hrudnia 1966 roku) [International Covenant on Civil and Political Rights (1966, December 16)]. (1992). *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty* [Human Rights. International treaties of Ukraine, declarations, documents], Kyiv, pp. 36–62.

17. Mytsyk, V. V. (2010). 'Prava liudyny u mizhnarodnomu pravi' [Human rights in international law]. *Mizhnarodno-pravovi mekhanizmy zakhystu* [International legal mechanisms of protection]. Kyiv: Feniks.

18. Overchuk, S. V. (2018). 'Obshuk zhytla advokata ta prymishchen, de vin zdiisniuie advokatsku diialnist: pretsedentna praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny' [Searching for the lawyer's lodging and premises, where he carries out advocacy: case law of the European Court of Human Rights]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Pravo"* [The journal of the National University of Ostroh Academy. Series "Law"], no. 2(18), [online]. Available at: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n2/18osvzpl.pdf> Accessed 15 January 2019].

19. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Judgment of the European Court of Human Rights]. *Ministerstvo yustytsii Ukrainy* [Ministry of Justice of Ukraine], [online]. Available at: <http://old.minjust.gov.ua/19612> [Accessed 10 January 2019].

20. Sachko, O. V. (2019). 'A conceptual model of the legal definition of rule of law'. *Norwegian journal of development of the international science*, no. 26, part 3, pp. 28–33.

21. Shemshuchenko, Yu. S., ed. (1998). *Iurydychnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Legal Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia.

22. Shemshuchenko, Yu. S., ed. (2008). *Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky* [Principle of the rule of law: problems of theory and practice]. Kyiv: Yurydychna dumka.

23. Shemshuchenko, Yu. S., ed. (2009). *Mizhnarodne sudochynstvo* [International legal proceedings]. Kyiv: "Iurydychna dumka" Publishing.

24. Shevchuk, S. V. (2007). 'Sudovi pretsedent u diialnosti Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny' [Judicial precedent in the activities of the European Court of Human Rights]. *Biuletyn Ministerstva Yustytsii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 5, pp. 110–112.

25. Shopenhauer, A. (1992). *Poniattia voli. Vybrani tvory* [The concept of will. Selected Works]. Moscow: Prosveshchenie.

26. Tertyshnyk, V. M. (2016). 'Realizatsiia pravovykh pozytsii ta pretsedentnoi praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v rozviazanni problem kryminalno-protseusualnoho prava Ukrainy' [Realization of legal positions and case law of the European Court of Human Rights in solving problems of criminal procedural law of Ukraine]. *Pravova pozytsiia* [Legal position], no. 1 (16), pp. 7–13.

27. Tertyshnyk, V. M. (2018a). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy* [scientific and Practical Commentary of the Criminal Procedural Code of Ukraine]. Kyiv: Pravova Yednist.

28. Tertyshnyk, V. M. (2018b). *Pravnycha dopomoha ta zakhyst u kryminalnomu protsesi* [Legal assistance and protection in the criminal process]. Kyiv: Alerta.

29. Tertyshnyk, V. M., Korniienko, M. V. (2018). ‘White-Collar Crime v “modnykh pidzhakakh”’ [White-Collar Crime in “fashionable jackets”]. *Yevropeiski perspektivu* [European perspectives], no. 3, pp. 55–54.

30. Uvarov, V. H. (2012). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta norm mizhnarodno-pravovykh aktiv v udoskonalenni kryminalnoho sudochynstva Ukrainy* [Application of the practice of the European Court of Human Rights and the norms of international legal acts in improving the criminal justice system of Ukraine]. Dnipropetrovsk.

© Тертишник В. М., 2019

УДК 321.7:323.11

МОДЕЛЬ ЕТНІЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД І РИЗИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Чабанов Василь Григорович

*кандидат філософських наук, старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID: 0000-0003-1579-4010
chabanov25@gmail.com*

Надіслано:

21.04.2019

Рецензовано:

30.04.2019

Прийнято:

10.05.2019

Автор робить спробу проаналізувати сутність моделі «етнічної демократії» в контексті етнополітологічного знання. Висвітлюються її основні характеристики, досвід реалізації у конкретних системах та демонструється досить суперечливий характер концепції «етнічної демократії».

Взагалі демократія виступає чи не єдиним способом узгодження конфлікту інтересів різних соціальних груп. Проте формування і розвиток демократичних інститутів потребує певного часу і значних зусиль.

Демократичний характер національної держави визначається можливостями національного відродження та вільного розвитку всіх етнокультурних груп, захисту їх інтересів.

Ключові слова: модель «етнічної демократії»; етнокультурна самобутність; етнічність; етнополітика; титульна нація; національна меншина; етнополітична безпека; етнополітичний конфлікт; реституція.

Chabanov Vasyl, Candidate of Philosophy, Senior Lecturer Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko, Kamyanets-Podilsky, Ukraine

Model of ethnic democracy:

Practical experience and risks of realization

The author makes an attempt to analyze the essence of the model of “ethnic democracy” in the context of ethno-political knowledge. It covers its main characteristics, the experience of implementation in specific systems, and demonstrates the contradictory nature of the concept of “ethnic democracy”.

In general, democracy is perhaps the only way to reconcile the conflict of interests of various social groups. However, the formation and development of democratic institutions requires some time and considerable effort.

The democratic character of the national state is determined by the possibilities of national revival and the free development of all ethno-cultural groups, protection of their interests.

Key words: model of “ethnic democracy”; ethnocultural identity; ethnicity; ethnopolitics; titular nation; national minority; ethnopolitical security; ethnopolitical conflict; restitution.

Чабанов Василий Григорьевич, кандидат философских наук, старший преподаватель, Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, г. Каменец-Подольский, Украина

**Модель этнической демократии:
Практический опыт и риски реализации**

Автор делает попытку проанализировать сущность модели «этнической демократии» в контексте этнополитические знания. Освещаются ее основные характеристики, опыт реализации в конкретных системах и демонстрируется весьма противоречивый характер концепции «этнической демократии».

Демократия выступает едва ли не единственным способом согласования конфликта интересов различных социальных групп. Однако формирование и развитие демократических институтов требует определенного времени и значительных усилий.

Демократический характер национального государства определяется возможностями национального возрождения и свободного развития всех этнокультурных групп, защиты их интересов.

Ключевые слова: модель «этнической демократии»; этнокультурная самобытность; этничность; этнополитика; титульная нація; национальное меньшинство; этнополитическая безопасность; этнополитический конфлікт; реституция.

*Віра в себе є щось прекрасне, бо це ознака
Людини, котра усвідомлює свої здібності.*
Т. Гоббс

Вступ

Актуальність дослідження визначеної проблематики зумовлена національно-політичними та етнокультурними перетвореннями у сучасному світі. Так, після розпаду Радянського Союзу у Центрально-Східній Європі за останні десятиріччя утворилося близько двох десятків нових національних держав. Крім того, концепція «етнічної демократії» з однієї сторони стала досить популярною й набула навіть певних рис тенденції, з іншої – така модель, зокрема характер її практичного втілення, має досить суперечливий характер.

Сьогодні ефективно і своєчасне вирішення етнополітичних питань постає однією з центральних проблем сучасної демократії. І саме від політичної влади здебільшого залежить специфіка етнополітичних відносин між спільнотами, їх статус і роль у суспільстві.

Протягом певного періоду часу побутувало теоретичне уявлення про те, що наявність загальних демократичних процедур автоматично забезпечує розв'язання питань етнічного й етнокультурного характеру. На практиці, як показує досвід, відродження етнонаціональних процесів у глобальному масштабі, спекуляція й застосування етнічних лозунгів у політичному процесі та й, власне, політизація етнічності, дають серйозний привід засумніватись у попередніх переконаннях.

Аналіз останніх досліджень

Серед науковців, які досліджують проблематику феномену етнічної демократії в умовах функціонування демократичних політичних режимів варти виокремити, зокрема, ізраїльських учених С. Смуху, О.І. Фтахеля, А. Ганема. У країнах пострадянського простору значна кількість праць, присвячених даній проблематиці, належить П. Ярве, С. Дячкової, А. Нікітенкової. У вітчизняному науковому просторі положенням концепції етнічної демократії присвячені праці О. Маруховської-Картунової, Р. Коршука та інших.

Формулювання цілей статті

Дана робота окреслює ступінь дослідження етнічної демократії, практичний досвід і ризики реалізації концепції на практиці.

Аналіз досліджуваної проблеми здійснено через поєднання загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. За основу методології даного дослідження взято етнополітологічний підхід, який дає можливість виявити специфіку функціонування етнічної демократії.

Виклад основного матеріалу

У контексті етнополітичної проблематики, враховуючи відповідний стан речей, актуальності набуває концепція етнічної демократії. Тут відразу потрібно зазначити, що дана концепція певним чином пояснює феномен класичної національної держави (нації-держави).

Етнічна демократія ґрунтується на домінуванні етнічної (культурної) більшості, тобто це демократія етнічної більшості. Як зазначає вітчизняний дослідник Р. Коршук: «Однією з умов функціонування моделі етнічної демократії є, або може бути наявність уявлень (міфічних або реальних)» щодо зовнішньої або внутрішньої загрози (Korshuk, 2016).

Але історично кожна демократія, що існує сьогодні, була результатом націоналістичних рухів, патріотичних чи національно-ліберальних революцій. Насправді, за словами зарубіжної дослідниці Е. Епплбаум, не можна мати демократії, якщо спершу немає націоналізму. Так було у Франції, у Великій

Британії, навіть у Німеччині. Так було також у США, де демократія була результатом націоналістичної революції – війни за незалежність (Applebaum, 2017).

Етнічна демократія – це різновид етнократії, при якій політичне управління здійснюють представники етнічної більшості населення, які прийшли до влади шляхом всезагальних виборів та правлять в рамках демократичних інститутів, але які виступають від імені етнічної більшості і проголошують своїм пріоритетом захист групових інтересів цієї більшості.

Ізраїльські політологи О.Іфтахель (Oren Yiftachel) і А.Ганем (As'ad Ghanem) зараховують балтійські держави до класичних етнократичних режимів, поряд із Ізраїлем та Шрі-Ланкою.

Термін «етнічна демократія» вперше вжив у 1939 р. ізраїльський політолог, професор Університету Хайфи С. Смуха, охарактеризувавши таким чином власну країну.

Згідно концепції С. Смухи, етнічна демократія визначається наступними ознаками:

- держава відрізняє членство в титульній нації від громадянства;
- держава формується і управляється титульною етнічною нацією, мобілізує її;

Дослідник С. Смуха також визначає умови, які можуть вплинути на створення етнічної демократії:

- титульна нація значно переважає за чисельністю інші спільноти;
- нетитульне населення становить собою явну меншість;
- титульна нація становить собою корінне населення, а нетитульне населення – іммігрантів.

При цьому титульна нація віддана ідеалам демократії, її діяльність підтримують зарубіжні діаспори, тоді як на підтримку національних меншин залучені рідні для неї держави і така меншість складається із більш, ніж однієї етнічної групи.

Так, етнократичний характер балтійських країн визнаний офіційно і закріплений на вищому законодавчому рівні.

У преамбулі Конституції Латвійської республіки, що прийнята у травні 2014 р. зазначається: «Латвія, проголошена 18 листопада 1918 р., була створена на основі нескореної державної волі латвійської нації та її невід'ємного права на самопроголошення, щоб гарантувати існування і розвиток латишської нації, її мови і культури» (The Constitution of the Republic of Latvia, 2019).

Схоже формулювання можемо простежити, зокрема, у преамбулі до Конституції Естонії: «Народ Естонії, виражаючи непохитну віру і тверду волю укріплювати і розвивати державу, яка створена завдяки неминущому праву

державного самовизначення народу Естонії та проголошена 24 лютого 1918 р., яка ґрунтується на свободі, справедливості та праві, яке є оплотом внутрішнього і зовнішнього світу, а також загалом суспільного прогресу і загальної користі для нинішніх і грядущих поколінь, яка покликана забезпечити збереження естонської нації і культури на віки – всенародним голосуванням 28 червня 1992 р. прийняв на основі статі 1, який набрав чинності в 1938 р., Основного Закону наступну Конституцію» (The Constitution of the Republic of Estonia, 2002).

Як зазначає вітчизняний дослідник К. Вітман: «Етнокультурна політика Естонії яскраво демонструє дію моделі етнонаціонального захисту як прикладу напрацювання чітких критеріїв належності до спільноти, що ототожнюється з титульним етносом – естонцями, і передбачає формування держави однієї нації. Але нації політичної – саме завдяки тому, що в основу формування естонської нації покладено не етнічний, а мовний критерій. Офіційне завдання, зокрема, мовної політики – відновити вживання естонської мови в усіх сферах життєдіяльності, особливо в освіті та новітніх технологіях. Однак політичні механізми коригування соціолінгвістичної ситуації завжди впливають на етнонаціональний баланс та злагоду в суспільстві» (Vitman, 2006, p. 57).

Очевидно, що мотиви вибудовувати модель етнічної демократії та етнонаціональної політики обґрунтовані особливостями історії естонської держави у другій половині ХХ ст. До моменту входження у Радянський Союз етнічний склад населення держави був досить таки етногомогенним. В контексті формування так званої «радянської нації» естонці, як і латвійці, так і не стали її частиною і протягом всього періоду перебування у складі СРСР прагнули якнайшвидшого відродження власної держави і чинили пасивний супротив етнонаціональній та етнокультурній політиці Радянського Союзу, що впроваджувалася на території Прибалтійських країн. Як і в переважній більшості країн, які входили до складу єдиної держави, публічна сфера активно русифікувалась задля полегшення інтеграційних процесів в даному випадку в естонське суспільство.

Зважаючи на вищезгадані процеси, частка титульної нації постійно скорочувалася: якщо на початку радянської окупації вона становила 97,3 %, то у 1989 – лише 61,5 %. Такі процеси безпосередньо вплинули на етнокультурну самотність естонців, зокрема і мовну (Druviete, 2013). Адже у той час Естонія була безпосередньо підпорядкована Москві в банківській, військовій, транспортній, енергетичній сфері, статистиці тощо. Крім того, Естонія була досить приваблива для мігрантів із інших частин Радянського Союзу у частині: кращих умови життя, організованого масового працевлаштування (нафтовидобувна галузь), привілейованого становище іммігрантів (зокрема, росіян) в певних галузях, де естонцям просто не

довіряли – навігація, авіація (ризик саботажу), комунікації (державна таємниця) (Vitman, 2006 р. 58).

Естонія, як і інші балтійські держави, використавши першу ж вагому можливість у період «перебудови», відновила національний суверенітет й розпочала відродження етнокультурної самобутності. Такі зміни відбулись у частині зміни мовної політики й прийняття закону про громадянство. Тут відразу варто зазначити, що вищезгаданий закон був досить таки жорстким і хоча формально надавав всім негромадянам право натуралізуватися, все ж об'єктивно велика кількість бажаючих стати повноправним громадянином Естонії не змогла відразу ж скласти іспит із мови. Негативом мовної політики можна назвати також те, що увага більше приділялася короткостроковим перехідним програмам, тоді як довгострокові програми адаптації на зразок освітніх або інтеграційних залишилися поза увагою держави, що призвело до загострення міжетнічних стосунків між власне титульним етносом та російськомовним сегментом естонського суспільства і маргіналізації останнього.

Дослідник П. Ярве вважав важливим прослідкувати настільки етнічна демократія формально інституціоналізована за допомогою правових засобів і настільки вона базується на інших проявах етнічного націоналізму.

Дослідник прийшов до висновку, що завдячуючи принципу реституції і специфічному вирішенню питання про громадянство не було необхідності відкрито закріплювати в естонському законодавстві етнічні принципи. Виключенням є тільки преамбула конституції.

В обох країнах основними механізмами інтеграції так чи інакше визначається вивчення не естонцями і нелатишами державної мови.

Невипадкові весь час виникаючі паралелі країн Балтії з Ізраїлем. У новітній історії Ізраїль – це класична держава – етнічна нація. Головною ціллю існування цієї держави є збереження єврейського народу, який після Другої світової війни виявився на межі знищення. У цьому контексті етнонаціоналізм – державна ідеологія, перманентна боротьба за існування. Країна весь час перебуває у стані війни: із зовнішньої сторони – загроза окупації і ядерного удару, всередині держави – диверсії та теракти із палестинської сторони. Такі загрози певним чином пояснюють (виправдовують) націоналізм як основу основ ладу як всередині країни, так і на Заході.

Відчуття загрози, поширене серед панівної спільноти, в умовах етнічної демократії є одним з центральних цементуючих елементів єдності нації та держави. «В Ізраїлі євреї побоюються зникнення своєї нації (на Заході євреї зараз швидко асимілюються), вони бояться загибелі держави Ізраїль (що можна пояснити також загальною зовнішньополітичною ситуацією на

Близькому Сході) і, нарешті, вони бояться тиску з боку арабської меншини» (Poleshchuk, 2003).

Важливо відзначити також досвід Південної Африки в побудові громадянства на етнічній основі, що є невід'ємною частиною процесу побудови етнічної демократії. Одночасно з формуванням класифікації етнічних груп в країні влада Південної Африки намагалася сформуванню національну ідентичність на основі етнічної приналежності. Більше того, Південна Африка як лідер південноафриканського регіону перенесла цей експеримент до Лесото, Ботсвани, Свазіленду. Особливо яскраво застосування південноафриканського експерименту видно в Свазіленді: процес отримання громадянства подібний до процесу отримання землі і часто пов'язаний зі згодою вождя племені.

У період після апартеїду з'явилися деякі особливості, які сприяли формуванню етнодемократії в Південній Африці. Наприклад, дозволено переходити від однієї етнічної групи до іншої з прийняттям прав на територію, визначеним як «землі предків». У той же час такий тип етнічного громадянства може бути наданий іноземцям за згодою лідера. Офіційно режим «пост-апартеїду» проголосив можливість надання громадянства лише за принципом походження (Piskunova, 2012).

Процес будівництва нової нації в ПАР був пов'язаний зі створенням процесу присвоєння статусу іноземця або відчуження від громадянства. Наявність розбіжностей ідентичності і пов'язана з цим невдоволення привели до створення проекту Зеленої книги, націленого на лібералізацію питання громадянства і представництва, де є вимога введення «нерасових» принципів демократії в країні разом з системою стримувань і противагами влади. Формування національної єдності стало тотожне поняттю єдності правлячої еліти. У суспільстві було висунуто твердження про те, що процес будівництва держави стає тотожним процесу будівництва нації, тому єдність на державному рівні ідентична національній єдності (Piskunova, 2012).

Вітчизняна дослідниця О. Маруховська-Картунова, вивчаючи ризики даної концепції, зазначає: «тут варто звернути увагу на багатоцільове призначення та варіативність підходів до використання поняття «етнічна демократія» і обох його складових, тобто прикметника «етнічна» та іменника «демократія». По-перше, для правлячих кіл США та їх деяких західних союзників це сигнал і своєрідне «алібі», що має виправдовувати їх прихильне ставлення й всебічну підтримку правлячого класу країн «етнічної демократії», кінцевою метою чого є посилення над ними свого впливу чи встановлення контролю. По-друге, для правлячого класу домінуючої (пануючої) в країні етнічної нації поняття «етнічна демократія», зокрема його іменник «демократія», це своєрідний «сертифікат» та «парасолька», що мають засвідчувати приналежність цієї держави до родини демократичних держав,

демонструвати її переваги і зверхність над усіма іншими недемократичними країнами і захищати її від будь-яких критичних зауважень чи негативних оцінок. По-третє, для більшості (але далеко не всіх) представників домінуючої (пануючої) в країні «серцевинної» етнічної нації прикметник «етнічна» – це своєрідна «вірча грамота», що має засвідчувати їх «першосортність» та «вроджене право» на суттєві пільги і привілеї, а іменник «демократія» – невичерпне джерело їх задоволення і пихатості. По-четверте, для представників же субординованих (підлеглих) «не-серцевинних» меншин прикметник «етнічна» – це така собі «довідка» або «чорна відмітка» про їх «вроджену другосортність» та приреченість на різного роду обмеження і дискримінацію, а іменник «демократія» – це своєрідна «цукерка», яка повинна якось «підсолодити» гіркоту їх другорядного принизливого статусу. По-п'яте, для правлячого класу та представників домінуючої (пануючої) серцевинної етнічної нації, які ще тільки шукають шляхи до справжньої демократії, поняття «етнічна демократія» та обидві його складові, тобто прикметник «етнічна» та іменник «демократія» – це такі собі принади, за допомогою яких їх намагаються втягнути в тенета псевдодемократії» (Marukhovska-Kartunova, 2013, p. 127).

Тому можемо підсумувати, що досить суперечливе, а подекуди негативне ставлення до етнічної демократії пов'язане з певними ризиками. Але, насамперед, здійснюючи аналіз моделі етнічної демократії, вивчення потребує співвідношення її із поняттям етнократії. Часто етнічну демократію розглядають як частину чи складову етнократії, хоча між ними існує суттєва відмінність. І ця різниця полягає у наявності чи відсутності реальних демократичних механізмів. Тому етнократія існує в недемократичних політичних режимах, на противагу їй етнічна демократія формується й функціонує за наявності реальних механізмів регулювання соціально-політичного й етнокультурного життя, або ж хоча б частини таких ознак.

Висновки

Таким чином, ефективне використання на практиці теоретичних засад концепції етнічної демократії залежить від низки умов – етнічного складу населення, чисельного співвідношення етнічних груп, традицій і звичаїв функціонування демократичних інституцій, історичних особливостей формування держави та цілей і пріоритетів політичного курсу. Вищезазначені умови спонукають до формулювання наступних висновків:

– в умовах функціонування етнічної демократії в основі відносин держави і національних меншин все ж постає діалог і врахування інтересів окремої людини;

– під час режиму етнічної демократії у суспільстві домінує ліберально-демократичний тип політичної культури, в основі якого є демократична ідеологія.

– практична реалізація концепції етнічної демократії залежить від низки умов, зокрема, від етнокультурної специфіки соціуму та політичного курсу режиму;

– існують певні ризики та труднощі практичного втілення етнічної демократії. Поряд із позитивними виявами моделі етнічної демократії виокремлюються етнополітичні та етнокультурні ризики практичного втілення даної концепції в окремих політичних режимах, зокрема в таких державах як Естонія, Латвія, Ізраїль, ПАР.

Сукупність цих умов є орієнтиром у виборі того чи іншого шляху та ефективному впровадженні його у життя. У протилежному випадку значно збільшуються ризики перекручування першопочатково суспільно корисних ідей.

References:

1. Applebaum, A. (2017). 'Ne mozhna maty demokratii, yakshcho spershu nemaie natsionalizmu' [It is impossible to have democracy if there is no nationalism at all]. *Platfor.ma*, [online]. Available at: <https://reinvent.platfor.ma/enn-epplbaum> [Accessed 20 February 2019].

2. Druviete, I. (2013) 'Linguistic Human Rights in the Baltic States'. *International Journal of the Sociology of Language*, no. 167, pp. 161–185.

3. Korshuk, R. (2016). 'Etnichna demokratiia ta demokratiia mizhetnichnoi zghody: porivnialnyi analiz' [Ethnic Democracy and Democracy of Interethnic Consent: A Comparative Analysis]. *Mahisterium. Politychni studii* [Magisterium. Political studios], no. 46, pp. 44–49.

4. Marukhovska-Kartunova, O. (2013). 'Sutnist i pryznachennia modeli "etnichnoi demokratii": krytychnyi etnokonfliktnyi analiz' [The essence and purpose of the model of "ethnic democracy": a critical ethnoconflict analysis]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, no. 127, pp. 125–131.

5. Nikitenkova, A. (2012). *Etnicheskaya demokratiya v baltiiskom subregione: stanovlenie i perspektivy razvitiya Evropy* [Ethnic democracy in the Baltic subregion: the formation and development prospects of Europe]. LAP Lambert Academic Publishing.

6. Piskunova, N. (2012) 'K voprosu ob etnicheskoi demokratii v YuAR na sovremennom etape' [On the issue of ethnic democracy in South Africa at the present stage]. *Mezhdunarodnaya zhizn'* [International Life], [online]. Available at: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/789> [Accessed 18 February 2019].

7. Poleshchuk, V. (2003) 'Blesk i nishcheta etnicheskoï demokratsii' [The glitter and poverty of ethnic democracy. *Molodezh' Estonii* [Estonian youth], [online]. Available at: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php> [Accessed 17 February 2019].

8. The Constitution of the Republic of Estonia. (2002). *EESTI.ee*, [online]. Available at: <https://www.eesti.ee/ru/estonskaa-respublika/zakonodatelstvo/#vstupleniezakonavsilu3> [Accessed 20 February 2019].

9. The Constitution of the Republic of Latvia (2019). *Intytut prezidenta Latvii*, [online]. Available at: https://yuristonline.org/laws/foreign/const_latvija/The_Constitution_of_the_Republic_of_Latvia.pdf [Accessed 21 February 2019].

10. Vitman, K. M. (2006). 'Movna polityka Estonii: dzherela i naslidky zastosuvannia' [Language policy in Estonia: sources and implications of application]. *Politychnyi menedzhment* [Political Management], no. 4, pp. 55–64.

© Чабанов В. Г., 2019

**РЕГІОНАЛЬНІ
СТУДІЇ**

**REGIONAL
STUDIES**

UDC 321.7

MULTICULTURALISM
AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE SOCIETY
DEVELOPMENT IN A GLOBALIZED WORLD

Biletska Oksana

*Candidate of Cultural Studies, Associate Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1785-9607
bel_o@ukr.net*

Надіслано:

31.03.2019

Рецензовано:

09.04.2019

Прийнято:

04.05.2019

The upcoming globalization exacerbates the existing problems of multicultural societies, provoking the emergence of new conflict situations. In addition, fear of Americanization (Westernization), globalization most often associated with, as well as fears of losing their cultural identity comes to the forefront. In these conditions, it becomes necessary to rethink the role and importance of multiculturalism, ideally designed to ensure the conflict-free multicultural societies.

The article presents an analysis of the multiculturalism phenomenon as a phenomenon of the modern society development in the context of globalization; multiculturalism is studied as a theoretical source of multicultural globalization. The purpose of the study is to identify the content of multiculturalism and the features of its models in the modern world. Methodology of the study is complex and is determined by the specificity of the subject of research, its purpose and objectives, as well as an interdisciplinary approach to the problem under study that is polar in analyzing the scientific issues of multiculturalism; the formation of an alternative culture; the creation of post-traditional paradigms of political and cultural philosophy. The study highlights key issues of the multiculturalism discussions that affect the formation of multicultural globalization.

Key words: society; globalization; multiculturalism; cultural diversity.

*Білецька Оксана Олександрівна, кандидат культурології, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна*

Мультикультуралізм як важливий фактор розвитку суспільства в глобалізованому світі

Прийдешня глобалізація загострює існуючі проблеми мультикультурних суспільств, провокуючи виникнення все нових конфліктних ситуацій. Крім того, на перший план виступають страх перед американізацією (вестернізацією), з якої найчастіше асоціюють глобалізацію, і побоювання втратити свою культурну ідентичність. У цих умовах виникає необхідність

переосмислення ролі та значення мультикультуралізму, покликаного в ідеалі забезпечувати безконфліктність мультикультурних суспільств.

У статті представлено аналіз явища мультикультуралізму як феномена розвитку сучасного суспільства в умовах глобалізації, досліджується мультикультуралізм як теоретичне джерело мультикультурної глобалізації. Мета дослідження полягає у виявленні змісту мультикультуралізму і особливостей його моделей в сучасному світі. Методологія дослідження є комплексною і визначається специфікою предмета дослідження, його метою і завданнями, а також міждисциплінарним підходом до досліджуваної проблеми та полягає в аналізі наукової проблематики мультикультуралізму, яка охоплює формування альтернативної культури; створення посттрадиційних парадигм політичної філософії та філософії культури. Виділено ключові проблеми в дискусіях мультикультуралізму, які впливають на формування мультикультурної глобалізації.

Ключові слова: суспільство; глобалізація; мультикультуралізм; культурне розмаїття.

Белецкая Оксана Александровна, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв, г. Київ, Україна

Мультикультуралізм як важний фактор розвитку общества в глобалізованому світі

Грядущая глобалізація обостряє існуючі проблеми мультикультурних обществ, провокуючи виникнення всіх нових конфліктних ситуацій. Крім того, на перший план виступають страх перед американізацією (вестернізацією), з якою частіше за все асоціюють глобалізацію, і побоювання втратити свою культурну ідентичність. В цих умовах виникає необхідність переосмислення ролі і значення мультикультуралізму, призначеного в ідеалі забезпечувати безконфліктність мультикультурних обществ.

В статті представлено аналіз явища мультикультуралізму як феномена розвитку сучасного общества в умовах глобалізації, досліджується мультикультуралізм як теоретичний джерело мультикультурної глобалізації. Мета дослідження полягає у виявленні змісту мультикультуралізму і особливостей його моделей в сучасному світі. Методологія дослідження є комплексною і визначається специфікою предмета дослідження, його метою і завданнями, а також міждисциплінарним підходом к досліджуваної проблемі і полягає в аналізі наукової проблематики мультикультуралізму, яка охоплює формування альтернативної культури; створення посттрадиційних парадигм політичної філософії та філософії культури. Виділено ключові проблеми в дискусіях мультикультуралізму, які впливають на формування мультикультурної глобалізації.

Ключевые слова: общество; глобализация; мультикультурализм; культурное разнообразие.

Introduction

Globalization is a concept that defines the process of change in the world in the second half of the XXth century. At this time, the importance of countries, peoples, and local legislation declined, but global laws and processes prevailed. This process has had an impact on domestic policy areas, local economies and traditional cultures. Within these areas, globalization collides with cultures and influences on their importance in the societies been under their impact. It is necessary to pay attention to the fact that the value of multiculturalism arises from the globalization of various aspects and includes the presence of different cultures in the world and existence of different cultures within the societies themselves. Thus, it is becoming increasingly difficult to talk about the sovereignty of one world culture. This article attempts to answer the question of what factors and in what processes strengthen multiculturalism in a globalizing world, with the assumption that technology, politics and economics in contradictory processes strengthen multiculturalism.

Analyses of previous studies and researches

The scientific issues of multiculturalism are very diverse and include a wide range of problems. Due to the diversity of multiculturalism research issues, it is difficult to identify a single conceptual structure.

In its turn, the multiculturalism discourse has been going on for more than three decades and all this time is accompanied by fierce controversy. In recent years, multiculturalism has often been a subject to sharp criticism, which, however, does not diminish the interest of scholars and politicians in this phenomenon. The mainstreaming of issues, related to cultural pluralism, a multicultural society and, in particular, education, is largely conditioned today by the economic and political transformations under the slogan "globalization".

The problem of multiculturalism, first posed in the second half of the XXth century, is actively discussed in contemporary works on political science, sociology, philosophy, and cultural studies. Many scientists looked into various aspects of multiculturalism in their works, for example, J.-L. Amsele, K. O. Apel, A. Giddens, R. Castel, M. C. Taylor, J. Habermas, and others. Of particular note are studies in the field of cultural philosophy and the theory of culture, essential for the analysis of modern a situation in which, in fact, multiculturalism develops. These are, above all, the works of J. Baudrillard, G. Griffin, J. F. Lyotar, J. Ortega y Gasset, A. Toynbee, F. Fukuyama, M. Heidegger and other authors.

Specifying the purpose of research

The purpose of the study is to analyze the emergence and development of the multiculturalism concept, to identify the relationship of globalization and multiculturalism as a factor in the modern society development.

Presenting the research material

The end of XX – the beginning of the XXI century became a time of serious changes in the history of human civilization. At this time, in the highly developed countries a new society – post-industrial with its characteristic postmodern culture – replaced the former industrial one. Due to the development of transport in the XXth century, most of the areas of the Earth where people live have become easily accessible, the possibility of mass movements of people (tourists, business, migrants, etc.) has arisen, and globalization processes in the field of economics, politics and culture made such contacts increasingly necessary and frequent. However, contacts with other cultures often lead to a “culture shock” and a “clash of cultures”.

“Collision of cultures” became a serious problem for developing countries, where contradictions between national traditional culture (with its value system, religions, social stratification, traditional forms of life, etc.) and that one brought from the West – industrial, now being a post-industrial culture. The most important role in the post-industrial culture is played by mass culture (mainly in its Americanized version), which is now spread throughout the world, and, above all, through television and cinema. The fear of westernization is one of the most significant causes of anti-globalization movements throughout the world – both in underdeveloped countries and in highly developed countries of Europe.

Before starting the discussion on multiculturalism, it is necessary to pay attention to the sources of this phenomenon and their connection with each other, that is, to the connection between globalization and culture. When the globalization is talked about, we mean an increase in the role of these supranational factors in the policies of all countries and the world environment. However, this change has broader aspects. In fact, it also transforms the relationship of a person with his environment. According to J. Tomlinson, this movement from a limited view to an open one means not only a transition from the “local order” to the “global order”, but also the greater influence of communications, transport and, as a consequence, the strengthening of “interdependence” between people. As an example, the fact that the expansion of communication spheres and means, as well as the increase in transport networks, in addition to the possibility of establishing long-distance communications, also created various kinds of political and cultural unions (Tomlinson, 1999, p. 30).

At the same time, theorists of the concept of “globalization” emphasize the strengthening of the state of global interdependence. They are confident in the development of existing links between different parts of the world, since globalization is developing in various areas (through barter, investment, services, communication between nations, knowledge, fashion, and even organized crime, etc.). The increase in interdependence and the manifestation of global interdependence in the world led to the growth of transnational television channels. These channels blur the boundaries resulting from the division of populated areas on national, tribal, ethnic, and other grounds. If globalization is viewed not only as the transformation of the world into a single homogeneous whole and world unity (Mazour, 2003, p. 199–215), but also as

positioning in the world framework, then in this case we will get globalization as an integral phenomenon (Moini Alamdori, 2003, p. 26–27).

On the one hand, the reduction of state control over its citizens is the result of globalization in the full sense of this meaning. This inevitable control in the economic field is manifested in an increase in foreign investment at the international level. However, it did not restrict itself to this sphere and spread to the sphere of culture. With the growth of satellite television channels, the Internet and mobile communications, there has diminished state's control of culture. There is an extremely intensive exchange of various political and cultural messages between societies. However, all these changes do not mean the formation of a single "world culture" (Moini Alamdori, 2003, p. 27–28).

The second consequence of globalization is the strengthening of local and global interconnection. In the sense any event that occurred in one place on the planet can become known to the whole world and, thus, strengthen global social ties. At the same time, globalization and the strengthening of world social relations bring distant points closer to each other with such force that any event taking place in the distance almost instantly affects all other points as if it happened in a given place (Giddens, 1998, p. 3). On the other hand, globalization also has a controversial effect on the balance between men, the people and the world.

According to A. Giddens, the process of globalization does not contradict rational tendencies and aspirations, although globalization itself is a contradictory phenomenon (Giddens, 1996, p. 48). The process of globalization is manifested in the fact that people feel more "differences", so that they become more sensitive to them. Such a reaction from people may have different ratings. Therefore, one should not overly focus attention on the integration aspects of globalization, since one can overlook its disintegration features. Now it is necessary to pay attention to the fact that such a connection is established between the process of globalization and culture in the broad sense of the word. The presence of differences and various forms of their distribution allows us to distinguish three types of links between culture and globalization or the reaction of culture to this process (Golmammadi, 2003, p. 82–89):

1. Cultural compatibility. This reaction to globalization consists of some kind of metamorphosis. In this connection, cultures usually do nothing before globalization and, taking a new form, lose their peculiarities. Such a reaction is usually considered the result of economic globalization because of the capitalist order and transnational companies hegemony.

2. Cultural particularism. This is another kind of connection between globalization and culture. Unlike opinions on cultural compatibility or the formation of a single culture, some theorists are convinced that cultural response does not give up and does not become passive in relation to the process of globalization. In most cases, resistance and even intense opposition accompany the reaction of cultures to the process of globalization, which usually manifests itself in the use of distinctive cultural elements, such as language, religion, ethnicity and nationality. In other

words, the process of globalization, which unites various aspects of the life of modern society, also strengthens and revives cultural differences.

3. Cultural mix and change. In fact, one cannot view the world with a complex and diverse culture solely as an arena of struggle or inaction. The process of globalization from the point of view of culture with the presence of cultural globalization puts culture and self-identity in one row, resulting in relativism, coexistence and competition. This type of reaction is commonly called hybridization, change, and onset. There is a conviction that cultures in the process of globalization do not disappear and do not return to their origins. But they can, mingling with each other, continue to exist.

The term “multiculturalism” – now very popular and widely used – appeared in the 60s of the XXth century in Canada. At the end of the last century, the frequency of its use began to grow rapidly: if in 1981, in leading American mass editions, it was met only 41 times, in 1992 it was already about 2000 times. At the turn of the 80s – 90s of the XXth century, this term began to be included in the dictionaries of sociology, political science and philosophy, and the concept behind it has become one of the most important categories of modern social sciences. The 90s of the XXth century can be considered the heyday of multiculturalism, when it seemed almost like a “panacea” for all “social ills and diseases”. At the beginning of the XXI century, it was time for a more critical understanding of it, when more and more often they began to point out its essential shortcomings.

The well-known American ethnopolitologist Nathan Glazer defined multiculturalism as “a complex of diverse development processes, during which many cultures are revealed as opposed to a single national culture” (Glazer, 1997). This is the broadest interpretation of multiculturalism. In its turn, A. A. Borisov described the current practice of multiculturalism as an ideology advocating the primacy of “cultural diversity” over the cultural homogeneity of a particular country, when the ideals of the nation-state are being questioned, and its corresponding practice (Borisov, 2001). Thus, the main uses of the “multiculturalism” term encompass several meanings that include multiculturalism as an ideology, as a discourse, and as a sphere of politics and practice. The synonym of the term is the concept of “diversity”, which refers to the situation of representation of numerous groups in the prescribed reality.

The modern theory of multiculturalism refers to the most diverse social groups considered as carriers of independent cultures / subcultures, which makes it possible to talk about the equality of cultures, but in practice, the most acute problems are the interaction of ethnic cultures. That is why the problems of multiculturalism are especially relevant for poly-ethnic societies and states.

Despite the existence of a certain “ideological core” of this concept, among its theorists there are significant differences on a number of substantive issues, but even more problems arise when pursuing a policy of multiculturalism. It has become a definite answer to the next “challenge” of civilization, or, in other words, to a social request formed in modern conditions, and the introduction of official

multiculturalism policy, designed to solve practical problems on the agenda in various states (“internal aspect”), and, moreover, in the field of international relations (“external aspect”), especially closely connected with the processes of globalization. However, even considering only the “internal aspect” of the problems of multiculturalism, we see that they, with significant similarities, also have significant differences in different countries and regions of the world.

When analyzing these problems, it is necessary to take into account that behind the problem of multiculturalism there is a much more general problem of integrating various societies into a single one, and multiculturalism itself turns out to be one of the forms of such integration. At the same time, this integration problem has two aspects – “internal” and “external”. The “internal” is first of all the problem of integrating all citizens of the state and various social groups into a single state “organism” that is harmonious enough and able to function normally, and “external” is a problem of integrating various states into a single international community that can peacefully exist and solve problems facing humanity.

However, when considering multiculturalism, for both of these groups, the key word is the fear of confusion. Both sides insist on the recognition of differences of cultures. Even the tolerance required in this context towards others, in general, is an attempt to avoid cultural interference. Naturally, the possibility of mutual influence with this approach seems unlikely. The position of the conservatives in relation to the “cultural mix” looks very controversial. They are primarily opponents of the so-called “melting pot”, as they insist on “distinctiveness” of differences. At the same time, they recognize the presence of foreigners as an integral part of the society and require them to assimilate into culture in order to prevent the disintegration of society.

Undoubtedly, one of the main reasons for dissatisfaction with multiculturalism as a complex of ideas and notions is extremely excessive demands on it. In addition, the “ideal” multiculturalism implies the legal equality of representatives of the dominant culture and migrants, which is not always achievable in modern conditions. Another important element of multiculturalism should be mutual cultural exchange between representatives of the dominant culture and migrants, and not just peaceful coexistence.

The process of cultural globalization has a dual effect on the world as a whole: on the one hand, the world is becoming more and more homogeneous, on the other hand, it is becoming more and more heterogeneous. The homogeneity lies in the fact that we increasingly present our cultural differences in the same ways that are more accessible to understanding. For the coming epoch, organized cultural diversity is a characteristic, providing the emergence of a global culture. Cultural features are taking shape against the background of a global culture, a new cultural reality. The new global cultural system produces and reinforces differences, instead of suppressing them, but these are special types of differences. Their hegemony concerns not the content, but the form ... The system of global culture is a common code expressing differences and boundaries (Wilk, 1996, p. 118). However, today it is

becoming obvious that not all cultural differences will become part of the global culture, it is necessary to fight for it, including at the social and political levels.

So, global culture is represented as a certain system of categories within which cultural differences should be defined for mutual recognition (Breidenbach, 1998, p. 209). This means that ideas become global first. Even fundamentalism in this context bears the features of globality. Such an interpretation of global culture seems to be very realistic and fully correlates with the ideas of multiculturalism, at least with regard to the peaceful coexistence of cultural differences. In the global culture – the structure of common ideas and ideas – multiculturalism can also become global.

Economic and social globalization is accompanied by not only cultural, but also linguistic processes. Multiculturalism and inextricable multilingualism have long been a reality for many regions of the world. U. Beck says that it is not the tendency towards language unification, but the confusion of languages and identities that the Babylonian heart of the world community beats (Beck, 1998, p. 57). Waiting for the globalization victory is accompanied by the emergence of myths filled with pessimism about the future of multilingualism. H. Haartman identifies two of the most common ones: 1) globalization is a process that greatly changes the communicative conditions of our world; 2) in the process of globalization, linguistic diversity will greatly decrease, the era of mass extinction of languages is coming (Haarmann, 2001, p. 11). The existence of these myths is justified by many factors, including conflicts caused by intercultural contacts at all levels and the language policy of different countries.

Conclusions

In the context of globalization, the formation of a multicultural identity is becoming increasingly important. Cultural identity can be an obstacle in the process of communication – and above all, because it contains a certain restriction based on the characteristics of a particular culture. Multicultural identity should help an individual to go beyond his culture, not to feel like a stranger in new cultural conditions. In the formation of multicultural identity, there arises the following problem: on the one hand, the right to cultural differences should be preserved, i.e. there can be no talk of unification, on the other hand, multicultural identity requires the existence of multicultural values. And here the question arises: which values should be considered multicultural? Moreover, the globalization process makes people need for cultural self-affirmation and a desire to preserve their own cultural values.

References:

1. Beck, U. (1998). *Politik der Globalisierung*. Frankfurt: Suhrkampf.
2. Breidenbach, J., Zukrigl, I. (1998). *Tanz der Kulturen*. Muenchen: Kunstmann.
3. Giddens, A. (1996). *Beyond Left and Right*. Cambridge : Basil, Blackwell.
4. Giddens, A. (1998). *The consequences of modernity*. Tehran: Nashre Markaz.
5. Glazer, N. (1997). *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

6. Golmohammadi, Y. (2003). 'Globalizatsiya i kul'tura' [Globalization and culture]. *Kul'tura v vek globalizatsii: vyzovy i vozmozhnosti* [Culture in globalization era: challenges and opportunities]. Tehran: Luch.

7. Haarmann, H. (2001). *Babylonische Welt*. Frankfurt: Campus Verlag.

8. Mazour, I. I., ed. (2003). *Globalistika. Entsiklopediya* [Global Studies. Encyclopedia]. Moscow: Raduga.

9. Moini Alamdari, J. (2003). 'Globalizatsiya kak moment novoi tsivilizatsii' [Globalization as a moment of a new civilization]. *Kul'tura v vek globalizatsii: vyzovy i vozmozhnosti* [Culture in globalization era: challenges and opportunities]. Tehran: Luch.

10. Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*. Cambridge : Polity Press.

11. Wilk, R. (1996). 'Learning the Lokal in Belize: Global Systems of Common Difference'. *Worlds Apart – Modernity Through the Prisma of the Local*. London: Routledge.

© Biletska O., 2019

UDC 327 : 351.86

**LANGUAGE AND CULTURE IN THE EUROPEAN
INTEGRATION STRATEGY OF UKRAINE**

Kostyrya Inna

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2654-8472
prorectorknukim@gmail.com*

Надіслано:

31.03.2019

Рецензовано:

09.04.2019

Прийнято:

04.05.2019

The article analyzes the main problems of the Ukrainian language and culture development in the European integration strategy of our country. To outline the ways of overcoming those in a conceptual dimension the author addressed to the achievements of the foreign and Ukrainian researchers. The research proves that, despite the strengthening of globalization trends, the language and culture in the European integration strategy of Ukraine remain its main priorities. At the same time, there is an urgent need for the institutionalization of Ukraine's cultural diplomacy. Unfortunately, the slow development of cultural diplomacy is caused by the lack of financial and administrative resources, as well as systematic in the cultural initiatives and competent cultural policy formation in general. It is necessary to deepen the most professional vision of its development problems. In order to do this, it will be useful to address to the more successful European states institutionalization experience, to be interpreted in the light of the Ukrainian realities. Most of them have developed entire networks of cultural diplomacy institutions, aimed at cultural values development in a variety of social and cultural contexts. There are bright examples of such institutions as the British Council, the French Institute, the Czech Centre, the Polish Institute, the Goethe-Institute in Ukraine, with their activities contributing to the intercultural cooperation strengthening. A special attention is paid to the concept of multiculturalism in Western Europe. It is found that it required a political recognition of the minorities' special "life model" as an equitable model for the majority of the host party. The problem is that the "majority – minority" pair remained in the same positions as in the assimilation concept, with the difference only the minority been supported in its otherness, rather than assimilated to the majority. In reality, in spite of good intentions, multiculturalism, emphasizing the distinctive features of different communities, can lead to segregation, the creation of national and / or confessional districts, in which and in relation to which the same stereotypes and mutual prejudice will be maintained. The article shows that tolerance is not only a desirable state of social and

interstate communication, but also an indispensable condition for the preservation of peace on the planet.

Key words: language; culture; European integration; globalization; regionalization; Ukraine.

Костиря Інна Олександрівна, доктор політичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна

Мова і культура в євроінтеграційній стратегії України

Стаття аналізує основні проблеми розвитку української мови і культури в євроінтеграційній стратегії нашої держави. Прагнучи намітити шляхи її подолання в концептуальному вимірі автор звернулася до напрацювань зарубіжних і українських дослідників. Дослідження доводить, що мова і культура в євроінтеграційній стратегії України залишаються її головними пріоритетами, незважаючи на посилення глобалізаційних трендів. Водночас є гостра потреба інституціалізації культурної дипломатії України. Нажаль, повільний розвиток культурної дипломатії зумовлений нестачею фінансових та адміністративних ресурсів, системності у формуванні культурних ініціатив та грамотної культурної політики в цілому. Варто поглибити саме фахове бачення проблем її розвитку. Задля цього при нагоді стане досвід інституціалізації більш успішних європейських держав, який необхідно інтерпретувати з огляду на українські реалії. Більшість з них розробили цілі мережі інституцій культурної дипломатії, котрі мають на меті вироблення культурних цінностей у різноманітних соціокультурних контекстах. Яскравими прикладами таких інституцій є Британська Рада, Французький Інститут, Чеський центр, Польський Інститут, Гете-Інститут в Україні, чия діяльність сприяє зміцненню міжкультурної взаємодії. Особлива увага в статті приділена концепції мультикультуралізму, що склалася в Західній Європі. Виявлено, що вона вимагала політичного визнання особливої «життєвої моделі» меншин в якості рівноправної моделі більшості приймаючої сторони. Проблема полягає в тому, що пара «більшість-меншість» залишалася на тих же позиціях, що і в концепції асиміляції, з різницею лише, що меншість підтримувалася в своїй інакшості, а не асимілювалася до більшості. Незважаючи на благі наміри, в реальності мультикультуралізм, підкреслюючи відмінні риси різних спільнот, може призвести до сегрегації, створення національних та/або конфесійних районів, по відношенню до яких будуть зберігатися ті ж самі стереотипи та взаємні упередження. В статті показано, що толерантність є не просто бажаним станом суспільної та міждержавної комунікації, але й неодмінною умовою збереження миру на планеті.

Ключові слова: мова; культура; європейська інтеграція; глобалізація; регіоналізація; Україна.

Костыря Инна Александровна, доктор политических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Язык и культура в евроинтеграционной стратегии Украины

Статья анализирует основные проблемы развития украинского языка и культуры в евроинтеграционной стратегии нашего государства. Стремясь наметить пути их преодоления в концептуальном измерении, автор обратилась к наработкам зарубежных и украинских исследователей. Исследование доказывает, что язык и культура в евроинтеграционной стратегии Украины остаются ее главными приоритетами, несмотря на усиление глобализационных трендов. В то же время существует острая необходимость в институционализации культурной дипломатии Украины. К сожалению, медленное развитие культурной дипломатии обусловлено нехваткой финансовых и административных ресурсов, отсутствием системности в формировании культурных инициатив и грамотной культурной политики в целом. Стоит углубить именно профессиональное видение проблем ее развития. Для этого при пригодится опыт институционализации более успешных европейских государств, который необходимо интерпретировать с учетом украинских реалий. Большинство этих стран разработали целые сети учреждений культурной дипломатии, цель деятельности которых заключается в создании культурных ценностей в различных социокультурных контекстах. Яркими примерами таких институтов являются Британский Совет, Французский Институт, Чешский центр, Польский Институт, Гете-Институт в Украине, чья деятельность способствует укреплению межкультурного взаимодействия. Особое внимание в статье уделено концепции «мультикультурализм», которое сложилось в Западной Европе. Выявлено, что она требовала политического признания особой «жизненной модели» меньшинств в качестве равноправного модели большинства принимающей стороны. Проблема заключается в том, что парный концепт «большинство-меньшинство» оставалось на тех же позициях, что и в концепции ассимиляции, с разницей лишь, что меньшинство поддерживалось в своей инаковости, а не ассимилировалось в большинство. Несмотря на благие намерения, в реальности мультикультурализм, который подчеркивает отличительные особенности различных сообществ, может привести к сегрегации, созданию национальных и /или конфессиональных районов, в отношении которых будут храниться те же стереотипы и взаимные предубеждения. В статье показано, что толерантность является не просто желательным состоянием общественной и межгосударственной коммуникации, но и является непременным условием сохранения мира на планете.

Ключевые слова: язык; культура; европейская интеграция; глобализация; регионализация; Украина.

Introduction

Nowadays, the modern world witnesses the aggravation of the identity finding problem of both as individuals as entire ethnic groups. According to many researchers, language and culture phenomena are ontologically related. Indeed, a culture without language is dumb, and a language without culture is doomed to a rapid disappearance. It is very difficult for the national culture and its language to survive in the interweaving web of globalization and anti-globalization. The daily information pressure, an average person gets daily, does not make for the orientation and conscious choice of what a person really needs. In majority cases, we do not attach importance to the language used in our everyday life; meanwhile it is of fundamental importance. After all, language is a cultural affiliation marker that forms our identity. It is good to be a “citizen of the world”, but the native roots should also not be forgotten.

For a long time, Ukraine was not experiencing the globalization tendencies, being a part of the Soviet Union behind the “Iron Curtain”, but the situation has drastically been changed for the last 25 years. There is no doubt that “the global globalization structure covers more and more countries of the globe. It stimulates and shapes the social and cultural reflection of the world, reviving and updating the idea of the humanity unity and interdependence. At first glance, the world has always been the only one, but the awareness of this unity was not so large-scale. Ukraine is also engaged in this flow of the global metamorphoses, as the intermediate geopolitical position of Ukraine between the West and the East does not allow it to pass through these processes imperceptibly” (Terepyshchyi, 2016, p. 227–228).

Highlighting unsolved issues

Therefore, the study of the preserving language and culture problem in the context of Ukraine’s ambitions concerning European integration is a matter of urgency. Not having a scientifically based strategy, we will neither become equal members of a Common European Home, nor preserve our own cultural identity, thus turning into an agrarian territory with a population of several million people.

The purpose and objectives of the article

Realizing the scope of the task of language and culture study within the European integration strategy of Ukraine, the article aims to identify the main problems and outline ways of solving them in a conceptual dimension, with the present-day war situation our country faces taken into account.

Presenting the main material

The modern world is characterized by a multi-vector combination of two important trends – globalization and anti-globalization (or regionalization). All countries of the world face their own problems, but modern Europe extremely experiences them. The migration crisis, “Brexit”, the Polish issue and other examples show a general trend that can be described as «Europe’s twilight» (according to

O. Spengler). Populists winning the elections, right-wing or radical left-wing politicians, taking place in several of the EU member-states, are threatening the all united Europe. As S. Terepyshchyi rightly points out that the Modern Era, especially in the European Union, is the place and time of the “guest” cultures advent on the host nation ones (Terepyshchyi, 2016, p. 168).

In these complicated circumstances, Europe raises a problem of preserving the language and, in particular, the host nations’ culture, suffering from the invasion of external forces. For example, there is information that “French Council of State has banned the Christmas manger installation in the Mediterranean city of Bezier municipality premises (Languedoc-Roussillon region)” (Vitovych, 2017). It is also known that in 2012, “the Kokkedal City Administration (near Copenhagen), through majority of voices decided not to spend money on a Christmas tree purchase. As The Copenhagen Post writes, five out of the nine city authority members were Muslims who did not see the need for the holiday expensive preparation. So, members of the Kokkedal Administration agreed they could not allow Christmas tree purchase at a cost 5 000–7 000 kronas (600–900 euros), despite the fact that it was ten times less the sum they had spent for Eid al-Adha (Sacrifice Feast), which marks the end of the Hajj, in particular, 60.000 kronas (8.000 Euros)” (The City Hall of the Danish city...).

The Western Europe concept of multiculturalism claimed for a minorities’ special “life model” political recognition as an equal model for the majority of the host party. The problem is that the “majority–minority” pair remained in the same positions as in the assimilation concept, with the difference only the minority been supported in its otherness, rather than assimilated to the majority. In reality, in spite of good intentions, multiculturalism, emphasizing the distinctive features of different communities, can lead to segregation, the creation of national and / or confessional districts, in which and in relation to which the same stereotypes and mutual prejudice will be maintained.

Tolerance is argued to be not only a desirable state of social and interstate communication, but also an indispensable condition for preserving of peace on the planet. The creation of what can be defined as a social reference point for cultural and social dynamics in the future is the most important thing for the researcher of the tolerance value in the process of globalization. In our opinion, more attention should be paid to the conceptualization of not only theoretical but also practical models of the international policy improvement, which will take into account both national and international processes of integration and disintegration, as well as the history of a particular country, its people and various social groups. While comprehending tolerance in cultural dynamics, it is necessary to substantiate the common cultural meanings of social activity. Only this interaction, which cannot be avoided in a globalized world, will occur in parallel with the processes of cultural convergence based on mutual respect for the values of another. What is happening in

the individual consciousness needs to be transmitted into the sphere of interstate relations; personal friendly relations should become the basis of intergovernmental politics. Such an approach should be a complex one and take into account the relationship at the level of a person, a group, an ethnic group, a state, a planetary society. The collective and personal aspects should form a social and cultural context, oriented not only to the past, but also to the present, and even more for the future.

As for Ukraine, the described problems have not yet fully affected us, but we have another «eternal» problem – the so-called «linguistic issue», been particularly actualized on the eve of the elections. O. Chervyakova emphasizes that the linguistic issue remains the subject of political debate and, most often, acts as an element of speculation both for political forces and for individual representatives of the civil society. One way or another, but the issue of the state language is a matter that belongs to the sphere of the state's national security. Therefore to approach the choice of language, to be given the status of the state one for Ukraine, must be careful and thorough, first of all taking into account the strategic priorities and geopolitical conditions of the Ukrainian statehood development (Chervyakova, 2017, p. 21).

In this context, T. Semyhinovska says that people have always spoken and still speak in different languages. Moreover, it is something deeper than just a means of communication. In fact, the language has formed and forms the world in which the speakers of this particular language live (Rusanivskyi, 2001, p. 48).

Indeed, in a situation the number of subjects of international communication having significantly increased, it is difficult to preserve its language and culture. Under such conditions, cultural diplomacy as an important foreign policy resource becomes one of the most dynamic areas of world politics. Although cultural diplomacy elements have been appealing to since the Ancient times, only the XX – early XXI century has become the time of the conscious state policy on cultural democracy formation, formed at the legislative level. The events that stirred modern Ukraine have attracted the attention of the international community to our state, thus putting responsibility in conducting a consistent and determined cultural policy that will enable Ukraine to form a positive image on the international arena. The policy of cultural diplomacy becomes one of the most effective manifestations of the state's external and internal political position.

Another modern Ukrainian scholar L. Zabolotska sticks to this point of view. According to her, the question of the language's role in state creation and its preservation has gained a special sound in the context of the present language situation of globalization that has spread in the last decade of the XX – especially at the beginning of the XXI century because of the world community international activity. Since nowadays the world witnesses the aggravation of two global trends: globalization (economy, trade, information, cultural processes, etc.) and the

renationalization of the world (the spiritual, national revival of peoples and nationalities, the creation of their new states), so Ukraine has to deal not only with common for all humanity XX–XXI centuries problems, but also with the problems inherited from the XVII–XIX centuries (the Ukraine's statelessness after the Treaty of Pereyaslav, 1654) (Zabolotska, 2012, p. 347).

Analyzing the current state of Ukrainian society and the language policy functioning, the researcher identifies three main characteristics (Zabolotska, 2012, p. 348):

- 1) Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia;
- 2) co-existence of three regions (West, South and East, Centre and North) with different national and cultural, social and political traditions and, as a consequence, linguistic politics orientation, language and speech priorities and habits in a single Ukrainian space;
- 3) the formal character of state language policy, the absence of a real high social status of the Ukrainian language.

A well-known linguist V. Rusanivskyi states that the Soviet period consists of two different national and political orientation periods: a short one (1922–1930) when the Ukrainianization (a policy of increasing the usage and facilitating the development of the Ukrainian language and promoting other elements of Ukrainian culture) was conducted, and a long one (1930–1990) marked by the attitude towards the Ukrainian language and culture as a minority ones (Rusanivskyi, 2001).

We support the thought of I Ozminska that solidarity of a society must form the national consciousness of each individual and, above all, the country citizens mass awareness of them belonging to a single language and cultural space. Therefore, in a unitary state the spread of one state language is the key to its political stability. Our Ukrainian linguistic situation makes it obvious that the Ukrainian language can fully be developed only in Ukraine (Ozminska, 2014, p. 204).

Analyzing the language policy of Ukraine and the EU as an instrument for the communicative space of the European Union development, N. Pelahesha thinks that first of all it is necessary (Pelahesha, 201, p. 38):

– to determine the overcoming of the language barrier between Ukraine and the European Union as one of the priorities of the state language policy, it should be stated in the Concept of the State Language Policy of Ukraine and the Association Agreement with the EU;

– to initiate negotiations with the European Commission on the functioning of the Ukrainian language at the level of the EU institutions given the need of overcoming the linguistic isolation of Ukraine from the EU when entering the Association Agreement;

– to found a European documentation translation centre, since none of the working languages or official languages of the EU is distributed in such a way as

to satisfy the needs of Ukrainian society related to European integration, in order to provide Ukrainian citizens with information on events within the EU and the accession of the state to the European communicative space,;

- to initiate the opening of the directions of specialists training for work in the European Union institutions and European integration structures on the basis of the country's linguistic educational establishments;

- to initiate state programs aimed at increasing the communicative capacity of the Ukrainian citizens;

- to introduce a system of administrative measures aimed at increasing the teaching and lecturing courses in English in the country's educational institutions in accordance with the international trend of education internationalization in order to promote the Ukrainian education attractiveness and further more active participation of Ukraine in the Bologna process;

- to amend to the National Education Development Doctrine, determining the compulsory study of at least two foreign languages. On the example of the EU member-states to declare the study of foreign languages in Ukraine of a political priority;

- within Agreement on Association between Ukraine and the EU to achieve the access of the Ukrainian youth to the EU programs in the field of education, including linguistic, since the experience of such programs opening for applicant countries already exists in the European Union.

We also agree with the conclusion made by the Ukrainian researcher L. Zabolotska that Ukrainian language preservation and development is the basis for the Ukrainian nation security, thus the state's protective actions are to be directed towards the Ukrainian nation protection, as a person is a concrete historical and national and cultural individuality. Only when globalization becomes useful for large and small ethnic groups, peoples, nations and states, one can look for the world's linguistic diversity, to be preserved as a result of renationalization – a full and comprehensive development of each nation, state (economic, ecological, social, etc.). The laws of global integration require from Ukraine a clear definition of the Ukrainian way of development and a strategic choice both in the economic and spiritual spheres, especially when solving the language issue (Zabolotska, 2012, p. 350).

Rozumna O. distinguishes the following features of the cultural diplomacy institutions functioning:

- comprehensive state support;
- subordination to foreign affairs departments;
- popularization of language and provision of services for its study;
- retransmission of the European values;
- compliance with the cultural needs of the host country;

- establishing long-term relationships and developing productive partnerships;
- support of modern culture and art;
- network structure;
- support of literary projects and book publishing (Rozumna, 2016, p. 7–12).

First of all, the successful functioning of cultural diplomacy institutions demands a full support of the state, for which cultural diplomacy being a mechanism of a successful foreign policy line implementation. For example, the above-mentioned Goethe-Institute is not a governmental institution, funded by the German government. This is perfectly illustrated by the fact that for the European countries, the question of cultural promotion to be of a national level issue and priority. The government coordinates the work of cultural institutions and organizes their financing at the expense of the state budget.

Cultural Diplomacy in European Cultural Institutions aims at solving the most acute issues of our time, focusing on the social challenges of the actual culture. Their activities contribute to the implementation of large-scale artistic collaborative projects. For example, the French Institute and the British Council are actively involved in promoting their national cinema by cooperating with Ukrainian cultural centres by organizing cinema premieres and specific projects such as “The British Theatre in Cinema”.

Conclusion

The analysis showed that despite the strengthening of globalization trends language and culture remain the main priorities within the European integration strategy of Ukraine. At the same time, there is an urgent need for the institutionalization of Ukraine's cultural diplomacy. Unfortunately, a lack of financial and administrative resources, systemic formation of cultural initiatives and existence of a competent cultural policy cause the slow development of cultural diplomacy in general. It is necessary to deepen the most professional vision of its development problems. In order to do this, it is worth addressing the more successful European states' experience of institutionalization, to be adapted in the light of Ukrainian realities. Most of them have developed entire networks of cultural diplomacy institutions, aimed at developing cultural values in a variety of social and cultural contexts. Bright examples of such institutions are the British Council, the French Institute, the Czech Centre, the Polish Institute, the Goethe-Institute in Ukraine, with activities contributing to the strengthening of intercultural cooperation.

Prospects for further researches are the conceptualization of the contemporary Ukrainian cultural diplomacy values, the protection of the Ukrainian language and culture, and the development of real measures towards its implementation at the legislative level.

References:

1. Chervyakova, O. (2017). 'Movne pytannia kriz pryzmu mekhanizmu derzhavnogo upravlinnia u sferi kultury' [Language issue through the prism of mechanism of public administration in the sphere of culture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* [Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Leaders], no. 3, pp. 17–22.
2. Meriia datskoho mista, kerivnytstvo yakoi v bilshosti – musulmany, vidmovylasia vid rizdvianoï yalynky [The City Hall of the Danish city, with the most authority been Muslims, refused to install the Christmas tree]. (2012). *Korespondent* [Correspondent]. [online] Available at: <https://ua.korrespondent.net/world/1423548-meriya-datskogo-mista-kerivnictvo-yakoyi-v-bilshosti-musulmani-vidmovilasya-vid-rizdvyanoyi-yalynky> [Accessed 23 February 2019].
3. Ozminska, I. D. (2014). 'Movna polityka i praktyka: superechnosti vyznachennia ta realizatsii' [Language policy and practice: contradictions in definition and implementation]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii* [Humanitarian Bulletin Zaporizhzhia State Engineering Academy], no. 56, pp. 197–207. DOI: 10.30839/2072-7941.2014.22720
4. Pelahesha, N. (2010). 'movna polityka yak instrument rozvytku komunikatyvnoho prostoru Yevropeiskoho Soiuzu' [Language policy as an instrument for the development of the communicative space of the European Union]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], no. 3, pp. 28–39.
5. Rozumna, O. (2016). *Kulturna dyplomatiia Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy* [Cultural diplomacy of Ukraine: state, problems, perspectives]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
6. Rusanivskyi, V. M. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEk.
7. Semyhinivska, T. H. (2017). 'Vplyv hlobalizatsii na movu yak aspekt kultury suspilstva' [Impact of globalization on language as an aspect of the culture of society]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia "Filolohiia"* [Bulletin of Sumy State University. Series in Philology], no, 1, vol. 2, pp. 45–49.
8. Terepyshchyi, S. O. (2016). *Suchasni osvritni landshafty* [Modern educational landscapes]. Kyiv: Feniks.
9. Vakhovskiy, L. Ts., Lytvynov, O. M. (2006). 'Yevrointehratsiia i kulturnyi tradytsionalizm u rehuliuванні sotsialnykh vidnosyn: zitknennia tsinnosti i tsili osvity' [European integration and cultural traditionalism in regulating social relations: clash of values and education aims]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs], no. 35, pp. 346–350.

10. Vitovych, I. (2017). 'U Frantsii meru zaboronyly stavyty rizdvianyi vertep' [In France the mayor was banned from setting up a Christmas vertep]. *Ukraina moloda* [Young Ukraine], [online]. Available at: <http://umoloda.kiev.ua/number/0/2006/117728> [Accessed 14 February 2019].

11. Zabolotska, L. (2012). 'Ukrainska mova v konteksti suchasnoi movnoi sytuatsii Ukraini (do pytannia pro yii rol v umovakh hlobalizatsii)' [Ukrainian language in the context of the modern language situation in Ukraine (to the question of its role in the conditions of globalization)]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [Ukrainian Studies Almanac], no. 9, pp. 347–350.

© Kostyrya I., 2019

УДК 94 : 502.6+327(061.1ЄС+477)

ЦІННОСТІ ДИКОЇ ПРИРОДИ В ПОЛІТИЦІ ЄС ТА УКРАЇНИ

Перга Тетяна Юріївна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8725-3451

pergatatiana@gmail.com

Надіслано:

01.03.2019

Рецензовано:

15.03.2019

Прийнято:

10.04.2019

Метою статті є дослідження впровадження цінностей дикої природи в екологічну політику Європейського Союзу та України. Методологія дослідження базується на порівняльному аналізі діяльності ЄС та України з охорони дикої природи. У результаті дослідження з'ясовано сутність термінів «дика природа» та «цінність дикої природи». Виявлено матеріальну і нематеріальну цінність дикої природи, яка на даний час є найбільш затребуваною в ЄС. Розглянуто діяльність Європейського Союзу і держав-членів ЄС з розвитку законодавчих і стратегічних засад охорони дикої природи. З'ясовано особливість європейської моделі охорони дикої природи, яка полягає у формуванні стратегічних напрямів, що розвиваються державами-членами ЄС відповідно до національної специфіки. Розкрито головні недоліки діяльності з охорони дикої природи в Україні, зокрема відсутність загальноприйнятого і юридично закріпленого визначення дикої природи. Проаналізовано перші кроки на цьому шляху, серед яких прийняття в 2017 р. закону про охорону пралісів та включення до складу українсько-словацько-німецького об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» 63 ділянки давніх букових лісів з десяти європейських країн, включаючи Україну. Висновки. Євроінтеграційний курс України вимагає від неї не лише адаптації вітчизняного екологічного законодавства до правових норм ЄС, але і розвитку окремого напрямку екологічної політики охорони дикої природи. Розроблено низку рекомендацій щодо головних заходів, що доцільно здійснити в його рамках, серед яких: розробка відповідного термінологічного апарату у царині дикої природи та введення його у вітчизняне законодавство, створення ділянок дикої природи та прийняття принципів управління ними, заснування постійно діючої експертної групи із залученням представників урядових установ і громадянського суспільства, розвиток громадських ініціатив, пропаганда в українському суспільстві цінностей дикої природи.

Ключові слова: ЄС; Україна; дика природа; біо-різноманіття; екологічна політика, Карпати; праліси.

Perga Tetiana, Candidate of Historical Science, State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Values of wildlife in the policy of EU and Ukraine

The aim of the article is to study the implementation of wildlife values into the environmental policy of European Union and Ukraine. The research methodology is based on a comparative analysis of the activities of the EU and Ukraine in the protection of wildlife. The study has introduced the essence of the terms "wildlife" and "value of wildlife." The material and nonmaterial value of wildlife, which is currently the most demanded in EU, has identified. The activities of European Union and EU member states in the development of legislative and strategic framework for the protection of wildlife has analyzed. The peculiarity of the European model of wildlife conservation is revealed; it is the formation of strategic directions that are being developed by member-states in accordance with the national specifics. The main shortcomings of the wildlife conservation activities in Ukraine, in particular the lack of a generally accepted and legally enforced definition of "wildlife" has been disclosed. Ukraine's first steps on this path has been analyzed. Among them – the adoption in 2017 of the law "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Protection of Forests under the Framework Convention for the Protection and Sustainable Development of the Carpathians" and the inclusion of 63 plots of ancient forests from ten European countries and Ukraine into the Ukrainian-Slovak-German UNESCO World Heritage Site "Virgin Beech Forests of the Carpathians". It has concluded that the European integration course of Ukraine requires not only the adaptation of domestic environmental legislation to the EU legal norms, but also the development of a separate environmental policy direction – the protection of wildlife. A number of recommendations have been developed for the main activities that should be carried out within its framework, in particular: the development of an appropriate concepts concerning wildlife and its introduction into domestic legislation, the creation of wildlife sites and the adoption of principles for managing them, the creation of a permanent expert group involving government institutions and civil society, the development of public initiatives, the promotion in the Ukrainian society the values of the wildlife.

Key words: EU; Ukraine; wildlife; biodiversity; environmental policy; Carpathians; old forests.

Перга Тат'яна Юрьевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», г. Киев, Украина

Ценности дикой природы в ЕС и Украине

Целью статьи является исследование внедрения ценностей дикой природы в экологическую политику Европейского Союза и Украины. Методология исследования базируется на сравнительном анализе деятельности ЕС и Украины по охране дикой природы. В результате исследования установлена сущность терминов «дикая природа» и «ценность дикой природы». Выявлена материальная и нематериальная ценность дикой природы, которая в настоящее время является наиболее востребованной в ЕС. Рассмотрена деятельность Европейского Союза и государств-членов ЕС по развитию законодательных и стратегических основ охраны дикой природы. Раскрыта особенность европейской модели охраны дикой природы, которая заключается в формировании стратегических направлений, которые развиваются государствами-членами ЕС в соответствии с национальной спецификой. Раскрыты главные недостатки деятельности по охране дикой природы в Украине, в частности отсутствие общепринятого и юридически закреплённого определения дикой природы. Проанализированы ее первые шаги на этом пути, среди которых принятие в 2017 г. закона об охране древних лесов и включение в состав украинского-словацкого-немецкого объекта всемирного наследия ЮНЕСКО «Девственные буковые леса Карпат» 63 участка древних буковых лесов из десяти европейских стран, включая Украину. Выводы. Евроинтеграционный курс Украины требует от нее не только адаптации отечественного экологического законодательства к правовым нормам ЕС, но и развития отдельного направления экологической политики – охраны дикой природы. Разработан ряд рекомендаций относительно главных мероприятий, которые целесообразно осуществить в его рамках. В частности, предлагается: разработать соответствующий терминологический аппарат в области дикой природы и ввести его в отечественное законодательство, создать участки дикой природы и принять принципы управления ими, создать постоянно действующую экспертную группу с привлечением представителей правительственных учреждений и гражданского общества, развивать общественные инициативы, пропагандировать в украинском обществе ценности дикой природы.

Ключевые слова: ЕС; Украина; дикая природа; биоразнообразие; экологическая политика; Карпаты; пралесы.

Вступ

Становлення і розвиток техногенної цивілізації, яку часто називають західною, супроводжується формуванням системи нових цінностей. При цьому зростає цінність не лише нових знань, технологій та інновацій, а і дикої природи, яка дозволяє відпочити від них і усамітнитись у куточках, які не зазнали змін внаслідок людської діяльності. Тому останніми роками в європейських країнах спостерігається переосмислення ролі дикої природи і зростання інтересу до неї. Вивчення передового досвіду держав-членів ЄС з охорони дикої природи є актуальним для України, яка обрала шлях інтеграції і має не лише адаптувати своє законодавство до європейського, а і сприйняти систему цінностей, які є важливими для жителів цього регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні зарубіжні розвідки з цієї проблематики мають міждисциплінарний характер, крім того, невпинно збільшується кількість праць, присвячених практичним аспектам охорони дикої природи. Розробки вітчизняних фахівців з охорони дикої природи нечисленні. Варто вказати на низку праць В. Борејко з питань екологічної етики, філософських засад охорони дикої природи, збереження пралісів в Україні (Borejko, 2018). Більш численною є група робіт, які розглядають дику природу з точки зору організації заповідної справи в Україні (Andronov, Varyvoda, Titenko, 2013). Це актуалізує завдання заповнення існуючої наукової прогалини.

Мета статті

Дослідження впровадження цінностей дикої природи в екологічну політику Європейського Союзу та України. Компаративний аналіз діяльності у цій царині дозволить оцінити головні проблеми на шляху розвитку охорони дикої природи у нашій країні і розробити низку практичних рекомендацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

На даний час у вітчизняній науковій термінології відсутній загальноприйнятий підхід до розуміння сутності (а відповідно – і терміну) «дика природа» (дослівний переклад з англійської – «wilderness»). Це свідчить про нерозробленість цієї наукової проблеми та відсутність відповідного напрямку екологічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для виконання поставлених завдань доречно розглянути термінологічний апарат, що буде використано в цій статті. Під терміном «дика природа», зазвичай, розуміють території, які не зазнали змін у процесі людської діяльності, зберегли багато видів флори і фауни та природні ландшафти (The Wilderness Act, 1964). Під цінністю розуміють певні явища або предмети, які мають матеріальне (економічне), соціальне або культурне значення (Kasijan, 2008, p. 28). Щодо екологічної цінності, то у сучасному науковому

дискурсі не існує загальноприйнятого визначення. Досить часто її розглядають як цінність, здатну забезпечити екологічну рівновагу на Землі та компенсувати антропогенне перетворення екосистем (Abolina, Napadysta, Rukhlitska, 2014, p. 23). Дика природа є частиною довкілля, тому цінність дикої природи ми розглядаємо як складову системи екологічних цінностей. З огляду на те, що екологічній цінності притаманні риси й особливості, властиві будь-якій цінності, на наш погляд, доречно розглядати цінність дикої природи як з матеріальної точки зору (економічна вартість, яку можна виміряти) так і з нематеріальної, що включає вплив на світосприйняття людини, її моральні принципи відносно довкілля (Tadaki, Sinner, Chan, 2005). Через цю призму ми маємо намір проаналізувати цінність дикої природи в Європейському Союзі та Україні.

Першою країною в світі, де на початку 1960-х рр. було прийнято законодавство із захисту дикої природи, є Сполучені Штати Америки, хоча ще наприкінці XIX ст. американські філософи обґрунтували неекономічну цінність дикої природи і її важливе естетичне значення для розвитку нації.

У Європейському Союзі інтерес до дикої природи почав розвиватися лише у 1970-х рр. і був пов'язаний з необхідністю зберегти види дикої флори і фауни, які почали катастрофічно зменшуватися. Зокрема, у 1979 р. ЄС ініціював прийняття Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, для виконання якої були прийняті Директива зі збереження диких птахів (1979 р.) та Директива про збереження природних оселищ існування дикої фауни і флори (1992 р.). Під егідою цієї конвенції заснували мережу охоронних ділянок «Натура 2000» та «Смарагдова мережа», які започаткували процес створення територій особливого природоохоронного значення, на яких знаходяться рідкісні види і такі, що перебувають під загрозою зникнення або руйнування.

Однак цілеспрямовану теоретичну і практичну роботу щодо формування політики охорони дикої природи Європейський Союз повів, починаючи з 2009 р. Цього року з ініціативи створеної в 2005 р. неурядової організації «Дика Європа» (Wild Europe) у Європейському парламенті була зроблена доповідь «Дика природа в Європі», на основі якої прийняли однойменну резолюцію. Вона закликала Європейську комісію розробити визначення дикої природи, яке планувалось покласти в основу відповідного законодавства; створити ділянки дикої природи; прийняти принципи захисту, управління, сталого використання, моніторингу та їх фінансування у рамках мережі «Натура 2000»; прийняти стратегію ЄС з дикої природи; розширити співпрацю держав-членів з місцевими неурядовими організаціями, зацікавленими сторонами та місцевим населенням для розширення розуміння цінності дикої природи і актуалізації цього питання на порядку денному в ЄС

(Report on Wilderness in Europe, 2008). Цього ж року у Празі з ініціативи Європейської Комісії відбулась перша конференція з дикої природи «Дика природа та великі природні місця проживання». Велику роль у її проведенні відіграв экс-президент Чехії Вацлав Гавел. На ній розглядалися такі питання: визначення характеру диких територій та їх розташування, визначення їхнього внеску у припинення втрати біо-різноманіття, можливість таких ділянок підтримувати мережу охоронних територій «Натура 2000», розробка рекомендацій щодо поліпшення їх захисту в рамках існуючої правової бази, огляд можливостей для відновлення великих природних ареалів, визначення вартості економічних, соціальних і екологічних вигод «диких» територій. Головним результатом заходу став фінальний документ «Послання з Праги», що містив 24 рекомендації з подальшої діяльності в цій царині (Old Growth Forest Protection Strategy launched...).

Аналіз документів вказує на надзвичайно важливу роль, яку ЄС приділяє розробці термінологічного апарату стосовно дикої природи. Він розглядається як відправна точка для формування необхідних законодавчих актів, стратегічних документів і практичних заходів. На конференції у Празі з ініціативи «Дикої Європи» була створена Робоча група з дикої природи, до складу якої увійшли представники 15 країн: Австрії, Канади, Чехії, Англії, Франції, Фінляндії, Франції, Угорщини, Нідерландів, Румунії, Шотландії, Словаччини, Швеції, США та України. Визначення, запропоноване групою у 2013 р., було узгоджено з дефініцією Міжнародного союзу охорони природи і адаптовано до європейських умов. Наразі під дикою природою в ЄС розуміється територія, яка регулюється природними процесами, складається з природних середовищ існування і видів, достатніх для ефективного екологічного функціонування природних процесів; є незмінною або трохи змінною і не зазнає нав'язливого впливу людини, населених пунктів, інфраструктури або візуальних змін ландшафту (Guidelines on Wilderness in Natura 2000, 2013). Це визначення планується використовувати до 2030 р. Однак вже у процесі наступних обговорень було запропоновано визнати крім економічної цінності територій дикої природи й неекономічну – значення для духовного та культурного розвитку людей. Наразі вже з'явилась низка напрацювань, в яких здійснено спроби обґрунтувати її цінність для самовдосконалення, натхнення, виховання патріотичних почуттів. Наприклад, В. Борейко вважає, що найважливішими властивостями дикої природи, яка живе за своїми законами, є свобода, автономія і незалежність. На його думку, потрібно цінувати свободу дикої природи як за її цінність для людей, видів живих істот і екосистем, але і як благо, яке існує саме по собі (Borejko, 2013, p. 47).

Економічну цінність дикої природи Європейський Союз розглядає у контексті боротьби з втратою біо-різноманіття, активізації соціального та економічного розвитку. Європейські вчені довели, що райони дикої природи є стійкими до тиску, який впливає на зменшення біо-різноманіття, що робить їх важливим інструментом попередження цього процесу. Велике значення для економічного розвитку ЄС має і розвиток багатьох екосистемних послуг, у першу чергу – туризму. Беручи до уваги високу щільність населення в регіоні і порівняно невелику площу ділянок дикої природи (5 % території) ЄС вважає своїм обов'язком надати доступ до них якомога більшій кількості громадян. Дика природа може забезпечити значні доходи та можливості працевлаштування. Це відбувається у процесі розвитку туризму та рекреаційних, освітніх, соціальних програм, корпоративного навчання та інших «сервісних» ініціатив, що мають відношення до розвитку сільських територій та міських потреб. Наприклад, Національний парк «Oulanka» у Фінляндії генерує понад 14 млн євро на рік за рахунок прибутків від розвитку екосистемних послуг (Old Growth Forest Protection Strategy launched). Такі економічні вигоди можуть бути особливо значущими у віддалених регіонах, де традиційне землекористування стає все більш нежиттєздатним, що призводить до занепаду сільського господарства. Загалом ЄС виділяє як прямі матеріальні вигоди від охорони дикої природи (доходи від різних видів діяльності, пов'язаних з такими ділянками, включаючи додаткові вигоди від допоміжних видів діяльності; економія коштів, створення робочих місць), так і непрямі. До останніх віднесено: екологічні переваги – пом'якшення повеней (наприклад економія капітальних витрат, поточних витрат та страхових відшкодувань внаслідок відновлення природного середовища у водозбірних зонах та низинних потоках, що зменшують варіабельність стічних вод або забруднення) та соціальні вигоди (покращення здоров'я або його паліативна охорона, наприклад, зменшення робочих днів, втрачених від стресу; більш короткі курси психотерапії унаслідок відвідування місць дикої природи). Тому політика ЄС спрямована на створення охоронних ділянок, які однак є відкритими для відвідування, проте досить жорстко контролюються з урахуванням потреби зберегти їх у недоторканому або мало зміненому виді.

Розвиток цього підходу постерігається на низці конференцій, які мали місце в ЄС протягом останніх років. Крім конференції у Празі в 2009 р. дві зустрічі відбулось у Брюсселі. У 2010 р. була прийнята стратегія з відновлення великих екосистем або територій дикої природи, у 2017 р. – винесена на обговорення стратегія із захисту давніх лісів. На окрему увагу заслуговує останній документ, адже власне з ним і було синхронізовано прийнятий цього ж року в Україні закон про охорону пралісів. Її розробку зумовили виклики збереженню пралісів в Європі, зокрема зростання цін на деревину і її

використання, реституція земель, фрагментація унаслідок появи нових транспортних шляхів, вплив боротьби з короїдами, яка актуалізується внаслідок зміни клімату. Проблема парку Шумава, ділянки дикої природи якого вирішили у 2009 р. перепрофілювати для боротьби з короїдами і в результаті ледь не втратили цінні праліси, продемонструвала уразливість таких територій і необхідність розробки комплексних заходів для їхнього збереження. Запропонований для дискусії документ закладає загальні рамки політики охорони пралісів, визначає низку охоронних заходів, напрями управління такими територіями, нові можливості для довгострокових заходів з охорони і заходів з відновлення пралісів, джерела фінансування (Old Growth Forest Protection Strategy launched). Наразі він перебуває у процесі доопрацювання й очікується, що незабаром буде прийнятий.

З 2009 р. працює неформальний Форум 2000, організований під час празької конференції Вацлавом Гавелом. У 2014 р. він зібрався у Празі вдруге. У 2009 р. в ЄС також була створена фундація «Pan Parks», яка разом з і «Дикою Європою» ініціювала створення в Європейському парламенті політичного Форуму «Захист дикості в Європі», до завдань якого входить обговорення теоретичних і практичних досягнень у цій царині. За резолюцію щодо його створення проголосувало 538 депутатів, що засвідчило досить високу екологічну свідомість і прагнення розвивати цей напрям екологічної політики на рівні ЄС. Останнім часом у багатьох європейських країнах з'явилися неурядові організації та ініціативи, які пропагують цінності дикої природи і природозахисну діяльність.

Особливість європейської моделі охорони дикої природи полягає у формуванні на рівні Європейського Союзу стратегічних напрямів діяльності, які упроваджуються державами-членами з урахуванням особливостей свого розвитку. Наприклад, у відповідності до прийнятого на рівні ЄС визначення дикої природи були розроблені національні закони, які визначають такі території і регламентують їхню діяльність. Керуючись загальними критеріями вони, разом з тим, визначають різний ступінь недоторканості цих ділянок. Наприклад, у деяких країнах (Болгарія, Естонія, Словенія) на територіях дикої природи заборонена будь-яка людська діяльність; нормативні акти інших країн дозволяють обмежену економічну, рекреаційну та освітню діяльність (Латвія). У Фінляндії дозволено оленярство, рибальство та збирання грибів, якщо ці заходи не заважають досягненню основних цілей ділянок дикої природи. Щодо площі таких територій, то деякі європейські країни визначають їх мінімальний розмір (наприклад, у Фінляндії він становить 1000 га), але зазвичай вона законодавчо не визначена.

Паралельно з цим ведеться робота по вдосконаленню управління територіями дикої природи у рамках мережі «Натура 2000». У 2013 р.

Європейська комісія опублікувала посібник для управління диким життям в мережі «Натура 2000». Це обумовлено тим, що до складу мережі (вона охоплює більше 18 % наземної території держав-членів ЄС і значну площу морських ділянок) входять як ділянки, що зазнали значних змін у процесі людської діяльності, так і території, які збереглись у відносно непорушеному природному стані. Вважається, що впровадження викладених у ній принципів допоможе забезпечити збереження природних середовищ незруйнованими від розвитку таких традиційних форм втручання людини, як збирання лікарських рослин, розвиток інфраструктури тощо. Ці керівні принципи ЄС втілюють підхід до управління діяльністю зі збереження дикої природи, що базується на центральній ролі природних процесів і зосереджується на цілісності функціонуючої екосистеми, а не на потребах окремих видів або середовищ існування. Водночас цей підхід пропонується використовувати лише у тих випадках, де для цього існує можливість. Документ зібрав приклади найбільш поширених та ефективних заходів, які наразі використовуються європейськими державами для управління такими територіями. Серед них: зонування територій з метою поєднання захисту дикої природи та напівприродного характеру і сталого відпочинку (Швеція, Естонія, Греція), забезпечення екологічного зв'язку з прилеглими територіями для підтримки міграцій природних видів (Німеччина, Австрія, Болгарія), відновлення модифікованих ареалів (Австрія, Німеччина), моніторинг та надання можливостей для дослідницької діяльності (Польща, Італія, Словачія), запобігання лісовим пожежам шляхом створення буферних зон з ділянок дикої природи (Португалія, Італія), надання навчальних і перекладацьких послуг для відвідувачів, шкіл і місцевих громад (Швеція, Фінляндія), створення служби рейнджерів (Італія) (Guidelines on Wilderness in Natura 2000, 2013). Отже у Європейському Союзі розвивається як теоретична, так і практична діяльність з охорони дикої природи, яка усе більше набуває комплексний характер.

Як і європейські країни, Україна вже не одне десятиріччя розвиває діяльність зі створення охоронюваних державою територій, що є не лише вимогою сьогодення, а і важливим напрямом екологічної політики. Однак охорона дикої природи є новим напрямом, який тільки почав формуватися. На даний час ця ідея реалізується в Україні через охорону лісів, зокрема пралісів. Так як цей вид лісів не зазнав безпосереднього впливу діяльності людини у процесі свого розвитку, то він має важливу природоохоронну, наукову та етичну цінність. Праліси є місцем оселення значної кількості видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України, зберегти які можливо лише завдяки режиму заповідності. Головною загрозою їх існуванню є різні види людської діяльності, зокрема санітарні та інші види рубок, будівництво

транспортних магістралей, туризм, випас худоби, пожежі, заготівля лікарської сировини, які позбавляють праліси ключових критеріїв ідентифікації.

Про охорону пралісів йдеться в деяких міжнародних документах – Рамковій конвенції із захисту та сталого розвитку Карпат (п. 5 ст. 7) (Ramkova konventsiiia pro okhoronu ta stalii rozvytok Karpat) та Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (п. 9.1. та 9.2.) (The EU 2020 Biodiversity Strategy, 2011). Праліси, що входять до складу Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного парку, з 2007 та 2011 рр. включені до природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та старі букові ліси Німеччини».

У 2017 р. Україна здійснила перший вагомий захід з охорони дикої природи – прийняла Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно охорони пралісів згідно до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy vidnosno okhorony pralisiv zghidno do Ramkovoї konventsii pro okhoronu ta stalii rozvytok Karpat»). Він законодавчо закріпив охорону усіх українських пралісів Карпатських гір, площа яких сьогодні складає близько 70 тис. га, та пралісів, дещо змінених унаслідок людської діяльності (їх віднесено до категорії квазі пралісів і природних лісів). Прийняття цього законопроекту засвідчує прагнення України наблизити своє законодавство до європейського, зокрема закріпити в ньому природні цінності європейського значення. Цей документ засвідчує певне прагнення синхронізувати охорону пралісів в Україні з аналогічною діяльністю Європейського Союзу. Євроінтеграційний поступ України сприяє приведенню її законодавчого поля у відповідність до вимог низки важливих європейських природоохоронних документів – Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, Протоколу про стале управління лісами до цієї конвенції, Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття тощо.

Крім того, Україна взяла участь у європейській ініціативі зі створення спільних заповідних територій. Зокрема 13 липня 2017 р. на сесії комітету ЮНЕСКО у Кракові було прийнято рішення включити до складу українсько-словацько-німецького об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» 63 ділянки давніх букових лісів з десяти європейських країн. Разом з такими ділянками, розташованими в Албанії, Австрії, Бельгії, Болгарії, Хорватії, Італії, Румунії, Словенії, Іспанії до об'єктів світового значення включили й українські ділянки, що перебувають під охороною в національних природних парках «Синевир», «Зачарований край», «Подільські Товтри» та природних заповідниках «Горгани» і «Розточчя»

(Ostap Semerak: «Bukovi lisy, yaki nalezhat do vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO, stanut chastynoiu natsparku»).

У 2018 р. експертна група з підготовки номінаційного досьє об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», яка зібралась на чергову зустріч в Австрії, прийняла рішення про спільне управління об'єктами природної спадщини, розташованими на території 12 країн. Цим було зроблено ще один крок на шляху збереження букових лісів, які відіграють важливу роль у лісових екосистемах усієї Європи, включаючи Україну (Krainy, na terytoriiakh yakykh roztashovani bukovi pralisy YuNESKO, domovylysia pro spilne upravlinnia terytoriiamy). Він продемонстрував прагнення України не лише розвивати діяльність з охорони букових лісів, які обіймають важливе місце у збереженні лісових екосистем на теренах Європи, а й узгодити її з політикою сусідніх країн.

Висновки з даного дослідження і перспективи

Маємо констатувати, що в Україні відбувається процес поступового формування системи європейських екологічних цінностей. Зокрема зростає розуміння цінності дикої природи, на що вказує прийняття перших законодавчих актів та входження представників України до низки міжнародних установ, які працюють в галузі охорони дикої природи. Однак для ефективного розвитку подальшої діяльності в цьому напрямі нагальною є необхідність розробити відповідний термінологічний апарат та низку нових правових норм, які створять механізми віднесення охоронних територій до цієї категорії; прийняти принципи управління ними; створити постійно діючу експертну групу з дикої природи із залученням представників урядових установ і громадянського суспільства; розвивати громадські ініціативи та пропагувати цінності дикої природи в українському суспільстві. Крім цього, на наш погляд, актуальним завданням є розробка і прийняття стратегії з охорони пралісів, адже одного закону для ефективної діяльності в цій царині недостатньо. Вона має включати не лише керівні принципи і заходи щодо управління такими територіями, а й заходи стосовно попередження їх знищення та механізми залучення до цієї діяльності представників бізнесу, громадянського суспільства, місцевих громад та пересічних громадян. Доцільно скористатись і передовим досвідом ЄС щодо створення реєстру дикої природи, який об'єднає всі території, віднесені до цієї групи. Не менш важливим є впровадження у практику управління територіями, включеними до мережі «Натура 2000» і «Смарагдова мережа» принципів охорони дикої природи, розроблених у Європейському Союзі. Потребою сьогодення є навчання українських фахівців, які працюють у цій сфері, організація спільних наукових заходів, наприклад, конференцій, семінарів, дискусій державних службовців, експертів та представників громадянського суспільства. Таким чином, на даний

час перед Україною стоїть завдання розробки такого окремого напрямку екологічної політики, як охорона дикої природи, що є перспективою подальших наукових розробок.

References:

1. A Working Definition of European Wilderness and Wild Areas. (2015). *Europark Federation*, [online]. Available at: <https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/05/a-working-definition-of-european-wilderness-and-wild-areas.pdf> [Accessed 18 February 2019].
2. Abolina, T. H., Napadysta, V. H., Rukhlitska, O. D. (2014). *Prykladna etyka* [Applied ethics]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
3. Andronov, V. A., Varyvoda, E. O., Titenko, H. V. (2013). *Zapovidna sprava* [Activities on reservation]. Kharkiv: National University of Civil Defense of Ukraine.
4. Borejko, V. E. (2018). *Ohrana dikoj prirodu v Ukraine i mire* [Wildlife protection in Ukraine and the world]. Kiev: Logos.
5. *Guidelines on Wilderness in Natura 2000*. (2013). Belgium: European Union.
6. Kasijan, V. I. (2008). *Filosofia* [Philosophy]. Kyiv: Znannia.
7. Krainy, na terytoriiakh yakykh roztashovani bukovi pralisy YuNESKO, domovylysia pro spilne upravlinnia terytoriiamy [The countries in which there are beech forests YUNESKO agreed on joint management of territories]. *Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy* [Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine], [online]. Available at: <https://menr.gov.ua/news/31766.htm> [Accessed 17 February 2019].
8. Old Growth Forest Protection Strategy launched. *Wild Europe*, [online]. Available at: <https://www.wildeurope.org/> [Accessed 27 February 2019].
9. Ostap Semerak: «Bukovi lisy, yaki nalezhat do vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO, stanut chastynoiu natsparku» [Ostap Semerak: "Beech forests belonging to the UNESCO World Heritage Area will be part of the National Park]. *Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy* [Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine], [online]. Available at: <https://menr.gov.ua/search/?s=%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96+%D0%BB%D1%96%D1%81%D0%B8> [Accessed 19 February 2019].
10. Ramkova konventsia pro okhoronu ta stalyy rozvytok Karpat [Framework convention on the protection of the Carpathians *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164 [Accessed 28 February 2019].
11. Report on Wilderness in Europe. (2008). *European Parliament*, [online]. Available at: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0478+0+DOC+XML+V0//EN> [Accessed 19 February 2019].

12. Tadaki, M., Sinner, J., Chan, K. M. (2005). 'Making sense of environmental values: a typology of concepts'. *Ecology and Society*. no. 22 (1), [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/228624754_Environmental_Values [Accessed 19 February 2019].
13. *The EU 2020 Biodiversity Strategy*. (2011). Belgium: European Union.
14. *The Wilderness Act of 1964*. (1964). Wilderness connect, [online]. Available at: <https://www.wilderness.net/nwps/legisact> [Accessed 11 February 2019].
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно охорони пралісів згідно до Рамкової конвенції про охорону та сталі розвиток Карпат» : станом на 2017, вересень 03 [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Protection of Virgin forests in accordance with the Framework Convention for the Protection and Sustainable Development of the Carpathians", dated September 03 2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-19> [Accessed 19 February 2019].

**СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ**

**PUBLIC
COMMUNICATIONS**

УДК 341-057.4 : [З+6/8] : 005.336

**СИСТЕМНІСТЬ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ-МІЖНАРОДНИКІВ У РІЗНИХ СФЕРАХ
ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАГАЛЬНА ВИМОГА СУЧАСНОСТІ**

Васьків Микола Степанович
*доктор філологічних наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-3909-1213
myvaskiv@ukr.net*

Надіслано:
10.03.2019
Рецензовано:
21.03.2019
Прийнято:
18.04.2019

У статті йдеться про формування системи підготовки фахівців-міжнародників у сферах дипломатії, економіки, політики, етнології, лінгвістики, культури, літературознавства, мистецтвознавства тощо як невід'ємного атрибуту повноцінної держави, коли не обмежуються пріоритетними і перспективними напрямками, а охоплюють усі максимально можливі напрями діяльності. Наголошується на важливості культурної дипломатії для досягнення економічних і політичних пріоритетів. Розглядається історія формування такої системи в Європі, Російській імперії, СРСР, в Україні доби УНР і радянського періоду. Окремо йдеться про елементи цілісної та цілеспрямованої діяльності в цьому напрямі в Україні зі здобуттям державності. Зазначаються прогалини в формуванні відповідної системи освітньої й наукової підготовки фахівців, їх причини. Пропонуються шляхи подолання чинних недоліків зусиллями державних органів влади й навчально-наукових інституцій, враховуючи прагнення України стати суб'єктом світової політики.

Ключові слова: системність; організація; фахівці-міжнародники; культурна дипломатія; освіта; наука.

Vaskiv Mykola, Doctor of Philology, Professor, Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

System of preparation of international professionals in various scope of activity as the general requirement of modernization

The article deals with the formation of a system of training international specialists in the spheres of diplomacy, economics, politics, ethnology, linguistics, culture, literary studies, art studies, etc. as an integral attribute of a full-fledged state, which are not limited to priority and promising areas, and cover all the most possible directions of activities. It emphasizes the importance of cultural diplomacy for

achieving economic and political priorities. The history of the formation of such a system in Europe, the Russian Empire, the USSR, Ukraine in the era of the UPR and the Soviet period is considered. Separately we are talking about the elements of a holistic and purposeful activity in this direction in Ukraine with the achievement of statehood. There are gaps in the formation of the appropriate system of educational and scientific training of specialists, their causes. The ways of overcoming current deficiencies are proposed by the efforts of state authorities and educational institutions, taking into account Ukraine's aspirations to become a subject of world politics.

Key words: systemic; organization; international specialists; cultural diplomacy; education; science.

Васьків Николай Степанович, доктор филологических наук, профессор, Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев, Украина

Системность подготовки специалистов-международников в разных сферах деятельности как настоятельное требование современности

В статье речь идет о формировании системы подготовки специалистов-международников в сферах дипломатии, экономики, политики, этнологии, лингвистики, культуры, литературоведения, искусствоведения и т. д. как неотъемлемого атрибута полноценного государства, когда не ограничиваются приоритетными и перспективными направлениями, а охватывают все максимально возможные направления деятельности. Акцентируется внимание на важности культурной дипломатии для достижения экономических и политических приоритетов. Рассматривается история формирования такой системы в Европе, Российской империи, СССР, в Украине времен УНР и советского периода. Отдельно идет речь об элементах целостной и целеустремленной деятельности в этом направлении в Украине с обретением государственности. Указывается на пробелы в формировании соответственной системы образовательной и научной подготовки специалистов, их причины. Предлагаются пути преодоления существующих недостатков усилиями государственных органов власти и учебно-научных институций, учитывая стремление Украины стать субъектом мировой политики.

Ключевые слова: системность; организация; специалисты-международники; культурная дипломатия; образование; наука.

Вступ

У 1887 р. відомий кримськотатарський діяч і письменник Ісмаїл Гаспринський у «Французьких листах» відтворював власні враження і роздуми від перебування у країнах Європи. Оповідь велася від імені Молли Аббаса,

мешканця Ташкента, тобто тюрка і підданого Російської імперії (Gasprinskii, 2003). Серед усього іншого надзвичайне враження на мандрівника справило відвідання Віденського університету, який він називає «великим медресе», де студенти «учатся по-арабски, по-персидски, по-турецки и другим восточным языкам и наукам. Тут я познакомился с несколькими профессорами. Их знания в восточных науках и языках были столь основательны, что я не сомневался в их долгом обучении в Стамбуле или в Бухаре. Но узнав, что они все свои познания приобрели здесь, в училище, где преподают, я воистину был удивлен! Когда мне показали училищную библиотеку, в коей одних мусульманских было 1700, я думал, книги со всего мира собраны сюда. Между мусульманскими книгами были и такие, которых у нас, на Востоке, нигде нет, хотя имена знаменитых авторов еще сохраняются» (Gasprinskii, 2003, Letter no.11). На запитання Молли Аббаса, для чого це австрійцям, ті відповідають, що заради знання. Щоправда, коли повідомляють про найвизначнішого свого професора Армінія (Германа) Вамбері, угорця, мешканця Будапешта, про його таємну поїздку в Туркестан, то натякають, що це була не лише пізнавальна мандрівка, а й із політичним підґрунтям. Таке системне ставлення до вивчення ін. мов і культур, зокрема і східних, Молла Аббас зустрічає пізніше також у Парижі.

Про що це свідчить? Про те, що вже в XIX ст. у великих європейських державах, імперіях і неімперіях, сформувалася потужна і розгалужена програма-система міжнародної діяльності у всіх напрямках. Аж до того, наприклад, що функції османських послів у європейських столицях виконували не турки, а самі ж європейці. Зрозуміло, що були пріоритетні напрями діяльності, передусім стосунки з сусідами і потужними близькими і далекими державами. Але не оминалися і ті країни, нації й народності, які не відігравали провідних ролей на світовій «шахівниці». Йдеться не лише про дипломатичні служби, найважливішими завданнями яких завжди були економічні й політичні вигоди власної держави. Не менш важливою була підготовка кадрів, які добре володіли мовою, знали на менталітеті й культурі ін. народів, при чому якомога більшої кількості народів, взаємодія з якими, найближчим часом чи у віддаленій перспективі, може принести хоч трохи економічної, політичної, моральної, культурної тощо користі.

Певною мірою в ногу намагалася йти і Російська імперія. У 1855 р. в (Імператорському) Санкт-Петербурзькому університеті був заснований факультет східних мов. Причиною цього стали насамперед завоювання народів Кавказу, Закавказзя і Центральної Азії, а також імперіалістичні плани щодо подальшої експансії до Босфору, Перської затоки й Індійського океану. Російська держава, так само як і європейські, розбудовувала систему культурно-дипломатичного «освоєння» світу, великих і малих націй. Саме на цей період припадає розквіт російського сходознавства: І. Березін, В. Бартольд,

В. Васильєв, В. Жуковський, М. Марр, О. Самойлович... І частково тоді розпочалося становлення українського системного сходознавства в особі Агатангела Кримського (хоча «несистемне» сходознавство було пов'язане з іменами М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, цілої низки філологів та істориків). Різниця полягала в тому, що здобутки російського сходознавства, а заодно й українського ставали підґрунтям для дипломатії та імперських зазіхань Російської імперії, для українців такого логічного продовження в умовах бездержавності, зрозуміло, бути не могло.

Радянська імперія в цьому сенсі продовжила діяльність імперії Російської. До речі, Ленінградський університет так само традиційно продовжував вести перед у розвитку сходознавства, підготовці кадрів не лише для дипломатичних місій, мовно-культурних досліджень, а і для спецслужб і військових, готуючи різноманітних «радників», «консультантів», «помічників» тощо. В останні роки існування СРСР підготовка «міжнародних» кадрів набула майже тотального характеру, коли для кожної, навіть найменшої, країни готувалося хоч би два-три фахівці – знавці мови, культури, політичного устрою, міжетнічних взаємин. Видається, що така діяльність (можливо, у трохи менших масштабах) продовжується в сучасній Російській Федерації. А так само у США, Китаї, Японії, Канаді, Австралії, більшості європейських країн, багатьох країнах Азії, Африки, Латинської Америки.

Формулювання цілей статі

Мета статті полягає у висвітленні окремих кроків української держави протягом ХХ–ХХІ ст. у формуванні належних наукових, лінгвістичних, культурологічних кадрів для провадження цілеспрямованої міжнародної діяльності на належній базі «культурної дипломатії» та у нагальній потребі налагодження системного процесу підготовки таких кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Оскільки у статті буду спиратися в основному на матеріал, пов'язаний зі становленням і розвитком українського сходознавства, насамперед, тюркології, то до аналізу залучаються відповідні наукові праці останніх років (Kochubei, 2011; Matvieieva, 2011; Tsyhankova, 2007) або ж видання класичних праць української тюркології (Krumskiy, 2010), в яких висвітлюються здобутки української науки у становленні тюркології та сходознавства загалом як належної бази для провадження культурної дипломатії та, на її основі, налагодження політично-економічної міжнародної співпраці як із країнами Сходу, так і з усіма потенційно можливими країнами світу.

Виклад основного матеріалу

Перші кроки в цьому напрямі Україна почала робити з моменту створення власної держави – УНР, Гетьманату (можна би згадати цікавий період козаччини, Хмельниччини, Гетьманщини, але це вже далека історія).

Васьків Микола Степанович

Системність підготовки фахівців-міжнародників у різних сферах діяльності як нагальна вимога сучасності

До цього спонукало хоч би й відкриття власних дипломатичних місій, зокрема у 1918 р. й у Османській імперії, яка однією з перших визнала Українську державу. Державний період для України швидко завершився, але державницькі прагнення, спроби провадження власної міжнародної діяльності у різних галузях мали стійке продовження до поч. 1930-х рр. Вивчення мов і культур, у т. ч. й «екзотичних» східних, почала активно провадити Українська академія наук (УАН, ВУАН), залучаючи до свого складу й іноземних науковців. Значним поступом у розгалуженні, системності міжнародних досліджень і зв'язків стало створення у 1926 р. Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців (ВУНАС). Крім традиційних для більшості держав у різні часи іраністики, японістики, арабістики, додалися також тюркологічна, семітологічна комісія та комісія українсько-турецьких відносин (Tsyhankova, 2007). ВУНАС організувала наукові експедиції у східні регіони СРСР. Налагодився особливо міцний і постійний зв'язок і обмін групами науковців, митців, представників влади між УСРР і Туреччиною. Були організовані мовні курси, згодом на їх основі – Технікум сходознавства у 1930 р. (у Москві жодним чином не погоджувалися на статус вишу для цього закладу), його студенти їздили на активну практику в радянські республіки Центральної Азії. У 1927 р. почав друкуватися журнал «Східний світ», перейменований у 1930 р. на «Червоний Схід». У Києві був заснований Будинок народів Сходу. Варто відзначити ентузіазм і наполегливість в освоєнні східних мов, культур, бажанні налагодити тісну співпрацю з зарубіжними країнами і дослідниками (Kochubei, 2011, p. 8–20).

Саме в цей період характеру систематизованих праць – указівників для майбутніх досліджень, із ґрунтовною джерельною базою – набувають сходознавчі дослідження Агатангела Юхимовича Кримського: «Тюрки, їх мови та літератури» (Krymskyi, 2010, p. 89–204), «Тюрки. Тюркские литературы» (Krymskyi, 2010, p. 205–268), «Сторінки з історії Крима та кримських татар» (Krymskyi, 2011, p. 269–291), «Література кримських татар» (Krymskyi, 2010, p. 295–334), «Історія Туреччини та її письменства. Письменство XIV–XV вв.» (Krymskyi, 2010, p. 7–88) та ін. Цілеспрямовану організовану науково-дослідницьку діяльність у галузях сходознавчих економіки, політики, географії, лінгвістики, літературознавства, культурології провадили О. Акчокракли (Matvieieva, 2011, p. 28–30), В. Бузескул (Matvieieva, 2011, p. 54), Л. Величко (Matvieieva, 2011, p. 59–60), О. Гладстерн (Matvieieva, 2011, p. 68), Т. Грунін (Matvieieva, 2011, p. 76–77), В. Зуммер (Matvieieva, 2011, p. 99–100), А. Ковалівський (Matvieieva, 2011, p. 115–117), П. Піттер (Matvieieva, 2011, p. 193–194) та багато ін.

Із 1932 р. всі сходознавчі установи в УРСР були ліквідовані, абсолютна більшість дослідників – репресовані. Усе замикалося на російській науці й на російських (у найкращому разі – російськомовних) дослідженнях. Якщо

переклади з провідних європейських мов найчастіше провадилися безпосередньо українською мовою, то з мов східних – майже повністю за посередництва російської мови, тобто прозові твори ретранслювалися з російськомовних перекладів, а віршовані – з російськомовного підрядника. Утворення у 1944 р. Народного комісаріату зовнішніх справ УРСР мало формально-декоративний характер – комісаріат виник для отримання місця в ООН, тому вся подальша діяльність і була лише імітацією роботи в ООН та дотичних до неї міжнародних інституцій (Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy). Показовий приклад: щоби здобути належний рівень знань і навичок в іноземних мовах, майбутній письменник Юрій Покальчук змушений був із України перебиратися в Ленінград і там вступати на вже згадуваний факультет східних мов. Лише як загальносоюзний дослідник (і, мабуть, агент) він зумів побувати в арабськомовних країнах та у країнах Латинської Америки. Випускникам українських вишів і мешканцям УРСР максимум світила можливість попрацювати в Монголії та у 1980-ті рр. – в Афганістані, не для удосконалення знань місцевих мов, а для насадження російської мови без знання мов корінного населення. Вершина мрій – праця у країнах т. зв. соціалістичного табору.

Але майже не було суттєвих обмежень для контактів із народами СРСР, вивчення їх мов і культур, взаємообміну з різноманітними тижнями й декадами мов і культур одних республік в інших тощо. В українських вишах, багатих на висококваліфіковані кадри, на різноманітних спеціальностях навчалися цілі групи із Закавказзя й, особливо, республік Центральної Азії. Окремо дбали про підготовку фахівців, які високоякісно володіли мовами народів СРСР, глибоко знали літературу, культуру, історію цих етносів (зрозуміло, з ідеологічними купюрами). На відміну від московських і ленінградських, українські виші не могли собі дозволити відкриття окремих спеціальностей із вивчення цих етнічних мов. Проте існував міжреспубліканський взаємообмін студентами, контрольований, регульований і фінансований республіканським керівництвом.

Так, у 1970-ті рр. на 3–5 курсах студент філологічного факультету (відділення української мови і літератури) Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка Петро Гордійчук в порядку обміну між столичними республіканськими вишами вивчав киргизьку мову і літературу в Киргизькому державному університеті. А П. Гордійчук (довгий час – голова Вінницької обласної організації НСПУ) потім системно працював над перекладами прозових творів безпосередньо з киргизької мови – українською. Так само за обміном здобував освіту і знання азербайджанської мови в Баку Микола Мірошніченко – відомий український перекладач поезії не лише з азербайджанської, а й з багатьох ін. тюркських мов, знову ж таки – не з

підрядника, а з оригіналу. Чи не найпоказовіший приклад – Валерій Марченко, відомий правозахисник-дисидент, який був доведений до смерті в радянській в'язниці. Паралельно з навчанням на філфаці вже згаданого КДУ він вивчав тюркські мови у Бакинському держуніверситеті, не лише перекладав із азербайджанської драматичні та прозові твори, а й провадив ґрунтовні дослідження азербайджанської літератури й культури.

Своєю чергою, в 1964–65 рр. у Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР стажувався випускник Бакинського держуніверситету Аббас Абдулла, який згодом зробив неоціненний внесок у дослідження і популяризацію українсько-азербайджанських культурних зв'язків, переклав чимало творів української поезії рідною для нього азербайджанською мовою. І таких прикладів можна навести чимало. Головне, що цей обмін організовувався й заохочувався державою, найважливіше – фінансово, бо передбачав надання відповідних місць для навчання і стажування (і те, й те в радянські часи було «безкоштовним», але насправді вимагало відповідного фінансового забезпечення).

В останні роки радянської влади в Україні всіляко заохочувалося і перекладацтво. Існували певні ідеологічні обмеження на теми, імена, твори, навіть цілі літератури, але загалом перекладали дуже багато. Переважно за посередництвом російської мови, але також і безпосередньо з мови оригіналу. Переклади з літератур, які репрезентували позарадянський та позасоціалістичний світ, робилися спорадично, без певного планування. Натомість із літератур соціалістичних країн та радянських республік цей процес був чітко розпланованим і популяризованим. Із літератур союзних республік перекладали більше, ніж із літератур автономних республік, незалежно від художнього рівня творів, але перекладали багато і з тих, і з тих літератур. Історичні зв'язки, тісні міжособистісні взаємини призводили до значної кількості (суттєво більше, ніж із інших республік) перекладних творів із літератур азербайджанської союзної чи башкирської автономної республік. Велика кількість перекладів із киргизької пояснюється, передусім, значною популярністю Чингіза Айтматова і кількістю видань саме його творів. Існували цілі відповідні видавничі серії й «бібліотеки»: «Братерство», «Єднання», «Джерела дружби», «Скарбниця братніх літератур» тощо. Різноманітним був і асортимент перекладних творів: проза і поезія окремих авторів, антології лірики, оповідань і повістей, драматургія, окремі видання «товстих» романів... Це було хорошим підґрунтям для культурного, політичного, економічного зближення між народами.

В умовах формування незалежної держави постало питання не лише про становлення і розвиток української міжнародної політики, дипломатичної служби, налагодження чи відновлення старих економічно-політичних дво-

і багатосторонніх зв'язків, а і про створення системи підготовки кадрів, які б поставляли належного рівня інформацію про іноземні держави й етноси, надавали відповідний мовний супровід для міжнародної діяльності. Здавалося, Українська держава зробила вагомі кроки в цьому напрямі. Значно потужніше запрацював Інститут міжнародних відносин у складі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, була створена у 1995 р. Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ (зараз має ім'я Геннадія Удовенка), широкий спектр іноземних мов почали викладати в різних столичних і периферійних вишах. Відповідним чином запрацювали й вищі навчальні заклади, які готують фахівців для армії, ГУР, СБУ.

Щоправда, не все так гладко виглядає, як на папері. ВНЗ, які готують майбутніх дипломатів, готують дипломатів «узагалі», а не для конкретних країн чи регіонів. Виняток становлять країни Євросоюзу, США, Канада й Австралія. Декларована владою євроцентричність призвела до того, що вивчають майбутні послы, консули, аташе переважно лише європейські мови, з особливою увагою англійську, яку справедливо вважають мовою міжнародного, інтернаціонального спілкування. Те ж саме і на факультетах іноземних мов ін. вишів.

Не можна сказати, що не вивчаються азійські мови. Однак тут домінує фінансова кон'юнктура, індивідуальний прибуток кожного ВНЗ в умовах жорсткої конкуренції. Отже, набирають абітурієнтів на ті мовні спеціальності, на які гарантовано вступить (переважно на платній основі) не менше як повноцінна група (25–30 осіб), у найгіршому випадку – 8–10 студентів. Серед східних мов це ті, які репрезентують великі кількісно народи і потужні економіки, – китайська, японська, корейська, арабська. Не завжди – гінді, турецька й перська мови. Певний час КНУ імені Тараса Шевченка хоч раз на кілька років проводив набір для вивчення азербайджанської та ін. тюркських мов. Мови ж, які не користуються широкою популярністю і не можуть принести фінансовий зиск вишам, приречені на повне ігнорування з боку як ВНЗ, абітурієнтів, так і влади.

Значною мірою можна таку ситуацію виправдовувати тим, що Україна постійно перебуває то у стані економічної кризи, то відродження економіки, а зараз ще і стану війни, тобто постійно у стані браку бюджетних коштів для забезпечення навіть першочергових потреб держави й українських громадян. Виправданим є також широке вивчення європейських мов, китайської, японської тощо. Адже саме у відповідних країнах перебувають потенційні можливості для всебічної економічної та культурної співпраці, взаємної вигоди. Усе це так. Євросоюз зараз найбільший український торговельний партнер, співпраця з Китаєм передбачає багатомільярдні угоди і прибутки (у доларах, а не гривнях), йдеться так само про мільярди, коли кажемо про економічну

Васьків Микола Степанович

Системність підготовки фахівців-міжнародників у різних сферах діяльності як нагальна вимога сучасності

співпрацю з великими країнами Азії, Африки й Латинської Америки). Але чому ми повинні ігнорувати менші країни, економічне співробітництво з якими може дати «лише» сотні чи й десятки мільйонів доларів чи євро?

За наданою Посольством Киргизької Республіки в Україні інформацією, торгівельний обіг між країнами у 2017 р. склав усього 42 мільйони євро, за 9 місяців 2018 р. – 29 мільйонів євро. Зрозуміло, що обіг суттєво впав із початку російсько-українського воєнного протистояння і вступу Киргизстану до ЄвразЕС. Але ж можливості для суттєвого нарощування економічної та торговельної співпраці багатющі. Або ж як не згадати здивування консульського агента Посольства Монголії в Україні (за сумісництвом) пана Хорлоо Болдгояга, чому українські підприємці не купують безпосередньо гірничорудну продукції з Монголії та не продають туди продукти харчування, а роблять це через російських посередників, суттєво втрачаючи на прибутках?

Отже, повинна бути напрацьована державна система підготовки належних кадрів для співпраці з більшістю країн світу, насамперед пострадянського простору, прогнозування їх розвитку і розвитку взаємин із ними, для забезпечення мовно-культурного «супроводу» такої співпраці. Адже за кількістю населення, посольсько-консульських установ, а головне – економічним і політичним потенціалом Україна належить до провідних країн світу чи хоча би претендує на це. Отже, повинна перебирати ту напрацьовану століттями систему підготовки міжнародних кадрів у різних сферах діяльності країнами, які визначають обличчя сучасного світу. Тим більше що Україна час від часу заявляє претензії на те, що вона є суб'єктом, а не лише об'єктом світової політики й економіки.

Є в Україні, крім вищих навчальних закладів, ще й відповідна наукова установа – Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, що й повинен би, за задумом, акумулювати кадри, які є найкращими фахівцями стосовно тих чи тих країн, які належать чи не належать до провідних за межами Західного світу, тобто майже всіх. Й Інститут сходознавства може похвалитися окремими вагомими напрацюваннями, провідними фахівцями, які є його штатними працівниками чи сумісниками. Проте невисокі зарплати не спонукають до того, щоб більшість провідних науковців, дослідників, практиків-сходознавців прагнули стати співробітниками Інституту. Тим більше, що і штат наукової установи мізерний, один час навіть Кабміном ставилося питання про ліквідацію Інституту сходознавства, отже, їм не до жиру.

Висновки

Як наслідок, немає системної діяльності й підбору кадрів, натомість це швидше клуб за інтересами, в якому, попри те, є суттєві набутки в різних галузях, але розосереджені: монголознавці-історики, добрі знавці турецької мови, гебраїсти – дослідники релігійних текстів і рукописів, потужна група

арабістів-мовознавців і політологів і т. д. Але навіть і цей обмежений потенціал не використовується.

Правила «хорошого тону» вимагають від учасників міжнародних перемовин розпочати з культурно-історичних тісних взаємин між державами чи народами. Не варто вкотре наголошувати на тому, що культурна дипломатія майже завжди передує політично-економічній і багато в чому визначає її напрям і успішність. Що ж обрали спічрайтери екс-президента В. Ф. Януковича у 2012 р., щоб зазначити тісні культурні зв'язки українців і турків? «14 вересня 2012 року, виступаючи на спільній панелі з прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Ердоганом в ході форуму «Ялтинська європейська стратегія», В. Ф. Янукович сказав, що «у стародавній Смирні-сучасному Ізмірі за однією із версій дослідників творив свою «Іліаду» і «Одісею» Г'омер», зробивши наголос на першому складі у слові – «Г'омер». Також він повідомив, що «на теренах сучасної України побував і легендарний Геракл» (як відомо, Геракл є одним з давногрецьких героїв міфів, існування якого ніколи ніким не було підтверджено)» (Janukizmy). Опустимо «Г'омера», сконстатуємо лише той факт, що і Геракл, і Гомер не дуже єднають українців і турків, хіба що «Іліада» вказує на те, що події цього твору відбувалися на території сучасної Туреччини.

Це при тому, що існує безліч прикладів взаємовигідних контактів протягом останніх, значно ближчих до нас, століть. Чи не найяскравіший розквіт цих взаємин у різних царинах припадав на 1920–30-ті рр., і про це не могли не знати фахівці Інституту сходознавства. Очевидно, що ніхто навіть до них не звертався за належною історично-культурною довідкою. Добре, якщо заяви В. Януковича 2012 р. зіграли «на нуль», бо могли справити й негативне враження. Здається, що лише перед отриманням Томоса для ПЦУ зовнішньополітичне відомство й Адміністрація Президента нарешті активно залучили науковців-туркологів до двосторонніх перемовин і контактів (показовим є відкриття меморіальної дошки у Стамбулі на приміщенні, в якому почало діяти у 1918 р. диппредставництво УНР в Османській імперії), хоча системного характеру ця діяльність так і не набрала. І це все стосується взаємин із Туреччиною, які перебувають у тренді української закордонної політики, бізнесменів і широкого кола громадян. А що ж говорити про ті країни й етноси, які чомусь вважають у нас «неважливими», «невизначальними», «несуттєвими», «малозначимими»?

Розладналася і відпрацьована діяльність із перекладів і видання творів «малих» країн і народів, що пояснюється тим, що видавнича діяльність в Україні в останні два десятиліття майже повністю приватизована. Існують різноманітні державні програми стосовно видання книг, але вони майже жодним чином не стосуються перекладів і досліджень «малозначимих» народів

і їх культур. Так, майже припинилися переклади з киргизької, туркменської, узбецької, таджицької літератур. Дещо кращими є справи з казахської літературою і в останні роки – з азербайджанською, що можна пояснити одним: потужні економіки Казахстану й Азербайджану, значна кількість «нафтодоларів» сприяє фінансуванню і популяризації з боку цих країн своєї літератури в Україні.

Очевидно, що тут відповідну роль повинні зіграти важливу роль Міністерство культури України, Інститут книги, Міністерство закордонних справ, взявши на себе координацію перекладацької діяльності, підтримку і стимулювання тих видань, які дають можливість познайомитися з якомога більшою кількістю народів, їх культур і літератур, навіть якщо вони будуть призначені для обмеженого кола читачів чи фахівців, мати невеликі накладі. Ще більші завдання постають перед Міністерствами освіти і науки, закордонних справ, культури з розбудови і належної підтримки системи підготовки кадрів, які давали б можливість вести цілеспрямовану діяльність із налагодженням зв'язків у всіх можливих напрямках. Це стосується не лише і не стільки дипломатичних кадрів, а й також політичних, економічних експертів, мовознавців, культурологів, перекладачів, психологів та ін. Очолити ж цей процес повинні Адміністрація Президента України (Президент курує закордонну діяльність), Кабінет Міністрів, РНБО й НАН України.

References:

1. Gasprinskii, I. (2003). *Frantsuzskie pis'ma* [French letters], [online]. Available at: <https://anart.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma> [Accessed 01 March 2019].
2. Ianukizmy. *Wikipedia*, [online]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Янукізми> [Accessed 02 March 2019].
3. Kochubei, Yu. M. (2011). *V. V. Dubrovskiy (1897–1966) yak skhodoznavets* [V.V. Dubrovsky (1897–1966) as an orientalist]. Kyiv: Institute of Oriental Studies named after A. Iu. Krymskyi of National Academy of Sciences of Ukraine.
4. Krymskyi, A. Iu. (2010). *Vybrani skhodoznavchi pratsi* [Selected Oriental studies], Vol. 3. Kyiv: VD «Stylos».
5. Matvieieva, L. V., ed. (2011). *Skhodoznavstvo i vizantolohiia v Ukraini v imenakh: biobibliografichniy slovnyk* [Oriental studies and Byzantology in Ukraine in names: biobiographical dictionary]. Kyiv: Institute of Oriental Studies named after A. Iu. Krymskyi of National Academy of Sciences of Ukraine.
6. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy [Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. *Wikipedia*, [online]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B7%D0%B0

D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 [Accessed 01 March 2019].

7. Tsyhankova, E. (2007). *Skhodoznavchi ustanovy v Ukraini (radianskyi period)* [Eastern Studies Institutions in Ukraine (Soviet period)]. Kyiv: Krytyka.

© Васьків М. С., 2019

УДК 321.7

**ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ
ЯК НОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ В КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СВІТУ**

Вербицька Ганна Анатоліївна

асистент,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна,*

ORCID: 0000-0003-4009-5481

annaonline5@gmail.com

Надіслано:

10.05.2019

Рецензовано:

21.05.2019

Прийнято:

01.06.2019

У статті, в контексті аналізу трансформації ролі Інтернету, починаючи з початку 90-х рр. XX ст. і до нашого часу як фактору швидкого поширення інформаційних технологій та зростання кількості користувачів мереж (із декількох мільйонів до декількох мільярдів) не тільки для розваг, спілкування чи пошуку інформації, концептуалізується його значення як впливового політичного інструменту у боротьбі за владу. Стверджується, що Інтернет в останні десятиліття почав набувати ролі могутнього й інформаційного двигуна, що розвивається за рахунок соціальних мереж. Саме соціальні мережі стали ареною як внутрішньої, так і міжнародної політичної боротьби.

Висловлюється теза про те, що специфіка геокультурного чинника «століття нових технологій» особливо показово проявилася в період «арабської весни». При цьому в країнах арабського світу свобода Інтернету не скрізь однакова. В країнах Перської затоки вона обмежена. Фактор соціальних мереж в протестних рухах потребує більш детального дослідження, особливо це стосується рівня політичної культури, економічного розвитку та суспільної свідомості населення арабських країн.

Ключові слова: Інтернет; Арабська весна; еліта; трансформація; соціальні комунікації; політична культура; політична система.

Verbytska Hanna, Assistant, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Political communication in the internet network as a new vector for the political culture development in the Arab world countries

Since early 90's of the XX century up to our times, in the context of the Internet role transformation analysis, it has become a factor of the information technology rapid spread and the number of network users growth (from several

millions to several billion) not only for entertainment, communication or search information, but also it has acquired significance as an influential political tool in the struggle for power, thus conceptualizing the relevance of the current study. For the last decades, the Internet has begun gaining the role of a powerful and informative engine, developing at the expense of social networks. It is social networks that have become an arena for both domestic and international political struggle.

The study suggests a thesis that the geo-cultural factor specificity of the “century of new technologies” was significantly evident during the “Arab Spring” period. Herewith, the freedom of the Internet is not the same in the Arab world countries. It is rather limited as taken for the Gulf countries. The factor of social networks in protest movements requires a more detailed study, especially in relation to the level of political culture, economic development and public consciousness of the Arab countries population.

Key words: Internet; Arab Spring; elite; transformation; social communications; political culture; political system.

Вербицкая Анна Анатольевна, ассистент, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Политическая коммуникация в сети Интернет как новый вектор развития политической культуры в странах арабского мира

В статье, в контексте анализа трансформации роли Интернета, начиная с 90-х гг. XX в. и до нашего времени как фактора быстрого распространения информационных технологий и рост числа пользователей сетей (с нескольких миллионов до нескольких миллиардов) не только для развлечений, общения или поиска информации, концептуализируется его значение как влиятельного политического инструмента в борьбе за власть. Утверждается, что Интернет в последние десятилетия начал приобретать роли могущественного и информационного двигателя, развивается за счет социальных сетей. Именно социальные сети стали ареной как внутренней, так и международной политической борьбы.

Выдвигается тезис о том, что специфика геокультурного фактора «век новых технологий» особенно показательно проявилась в период «арабской весны». При этом в странах арабского мира свобода Интернета не везде одинакова. В странах Персидского залива она ограничена. Фактор социальных сетей в протестных движениях требует более детального исследования, особенно по отношению к уровню политической культуры, экономического развития и общественного сознания населения арабских стран.

Ключевые слова: Интернет; Арабская весна; элита; трансформация; социальные коммуникации; политическая культура; политическая система.

Вступ

Насамперед, необхідно зауважити, що правлячі еліти держав Перської затоки, Півночі Африки не уникли впливу нових комунікативних технологій та наслідків їх використання в політичній боротьбі. У тих країнах, де «арабська весна» була спровокована користувачами Інтернет започатковано зміни в політичній культурі і очікуються трансформація політичної системи. Теоретична рефлексія цього процесу є актуальною й необхідною для узагальненого трактування можливих політичних сценаріїв в «цифрову» епоху. Тут ми цілком погоджуємося із твердженням дослідника П. Норріс (P. Norris) про те, що нині арабська еліта перебуває під значним глобальним тиском в контексті прийняття цифрової трансформації в суспільстві як для стимулювання своїх економік, так і для отримання іноземної допомоги та аналітиків Алі Ф. Емдад (Ali F. Emdad), Мухаммед Бадамас (Muhammed Badamas), Самар Моуаккет (Samar Mouakket) про необхідність розуміння того, як і чому Інтернет широко використовується в арабських країнах і є важливим для дослідників і політиків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналіз наукового дискурсу підтверджує наші тези: 1) про те, що Інтернет призвів до усвідомлення прогалин у технологіях між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються та наслідки цифрового розриву; 2) про наслідки використання і поширення Інтернету в світ (економічні, культурні та політичні наслідки Інтернету в історичному контексті країн, що розвиваються; 3) характеристики Інтернету та електронної комерції в арабських країнах та найважливіші завдання, що стоять перед поширенням Інтернет та його застосування відомих політиків у цих країнах.

Автор визнає пріоритет розгляду комунікацій у широкому контексті суспільних трансформацій та парадигм таких дослідників, зокрема: «інформаційне суспільство» (М. Кастельс), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл, А. Турен), «постмодерне суспільство» (Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр, Ф. Джеймисон, Ж. Дельоз, З. Бауман та ін.), «суспільство послуг» (Д. Рісман, А. Етціоні), «мозаїчна культура» (А. Моль), «суспільство знань» (П. Друкер, Ф. Вебстер, Х.-Д. Кюблер), «самореферентні системи» (Н. Луман, У. Матурано), «суспільство ризику» (У. Бек), «пізній модерн» (Е. Гіденс, Ю. Г'абермас), «комунікативне суспільство» (Р. Мюнх, К. Мертен).

Специфіку теоретичних підходів до дослідження політичних комунікацій та визначено роль у розумінні їх сутності таких теорій, як інституціоналізм та неінституціоналізм (М. Вебер, Р. Патнем, Дж. Сарторі, Дж. Марч, П. Олсен та ін.), біхевіоралізм (Г. Ласуел, П. Лазарсфельд, Р. Даль, Д. Істон та ін.), функціоналізм та неофункціоналізм (Р. Мертон, Л. Козер, Н. Луман, Дж. Александер та ін.), теорію еліт (Ч. Мілз, Й. Шумпетер, Т. Боттомор

та ін.), теорію мережевого плюралізму (Дж. Річардсон, Б. Веллман, Т. Бьорцель, К. Даудінг, Л. Пал), теорію політичної культури (Г. Мак-Люен, А. Моль, С. Холл та ін.), теорію встановлення порядку денного (М. Мак-Комбс, Д. Шоу та ін.).

При зверненні до проблем еволюції комунікативних мереж особливо корисними для нашого дослідження виявилися праці таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як Б. Андерсон, З. Бауман, В. Бебик, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Г. Вайнштейн, О. Вартанова, Б. Дубін, Б. Дьякова, І. Засурський, Л. Землянова, О. Зернецька, М. Кастельс, Н. Костенко, Х.-Д. Кюблер, Дж. Лалл, Г. Ласуел, Н. Луман, М. Мак-Комбс, М. Маклюен, В. Недбай, І. Ненов, Г. Оберройтер, Дж. Пітере, М. Польовий, Б. Потятиник, Г. Почепцов, А. Сіленко, О. Соловйов, О. Тоффлер, Д. Яковлев та ін.

Загальні роботи з політичних наук, у яких висвітлюється проблема визначення сутності мережі Інтернет та особливостей Інтернет-комунікацій, належать таким зарубіжним та вітчизняним авторам, як С. Алстром, В. Бебик, В. Білоус, К. Боулдінг, Н. Вінер, А. Гальчинський, Е. Гелнер, К. Гірц, М. Головатий, Г. Грачов, П. Друкер, О. Дубає, М. Кастельс, В. Коляденко, В. Королько, Л. Кормич, Л. Кочубей, Ю. Левенець, Г. Маклюен, Р. Макрідіс, Г. Почепцов, Д. Рісмен, О. Соснін, Т. Фрідмен, Ф. Фукуяма, Д. Яковлев та ін.

Формулювання цілей статті

Після вибуху Арабської весни в середовищі наукової спільноті постала проблема вивчення не лише рушійних сил цього явища, але й впливу на його розвиток соціальних мереж, зокрема Інтернету. Тому однією із цілей даної роботи є з'ясування їх ролі у протестних рухах арабського світу.

Виклад основного матеріалу

У наш час термін «політична культура» став одним з найбільш уживаних як серед політиків, так і серед науковців. У дослідженнях науковців О. Кваші «Політична культура в контексті регіональної політики», В. Культенко «Культурна політика та політична культура: кореляція понять та феноменів» політична культура визначається як система феноменів суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні – як загальна національна культура, яка впливає на функціонування та розвиток державних і політичних інститутів і надає значимість і напрям політичним процесам, і політичному життю загалом. Західні вчені М. Доган та Д. Пелассі зазначають, що саме культура визначає позиції людей і відчутно впливає на форми політичної активності; вона є сутнісним елементом політичного життя народу. Саме тому ми повинні схвалювати дослідження, які мають на меті зрозуміти, чим визначається суть політичної культури, від чого вона залежить, як, разом з якими процесами, під впливом яких конфліктів, подій вона формується (Dogan, 1994, р. 98-105). Термін «політична культура» в українській політичній літературі вперше вжив В. Липинський. У його розумінні сутність політичної культури полягає

в поєднанні, у «рівновазі» між «політичною творчістю» й «політичною наукою», що забезпечує високу «політичну вмілість» провідної верстви нації та всього народу. За В. Липинським, «пристосування до політичної творчості даних політичної науки виходить у сферу політичної умілості. Така чи інша рівновага між першою і другою – таке чи інше уміння використовувати для творчості дані науки – лежить в основі того, що прийнято звати політичною культурою» (Лурynskyi, 1995, p. 74). Можна зауважити, що політична культура та політична поведінка громадянина – це дві підсистеми, які впливають одна на одну та не можуть існувати одна без одної. Як зазначає В. Горбатенко, дієву модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна творити через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей. Важливо, щоб в процесі транзиту від тоталітаризму до демократії змінювалась політична поведінка громадян, їх політична культура. В умовах модернізації політичної системи суспільства зростає роль і значення політичної соціалізації, результатом якої і повинна стати «нова політична культура». Для її формування важлива не тільки інституційна трансформація, а й створення іншої системи культурних цінностей, тобто трансформація культури діяльності політичних інститутів. У більшості країн постсоціалістичного простору йде переважання на інституціональному рівні політичної культури радянського типу, що спричиняє гальмівний вплив на темпи суспільних перетворень. Це пов'язане, насамперед, з незмінністю політичної еліти. Перехід до демократичного політичного режиму відбувався шляхом входження старих еліт, що виховані на канонах ієрархічної підпорядкованості, у нові структури та відносини. Нездатність і небажання цих еліт поставити інтереси суспільства вище власних інтересів і амбіцій є головною перешкодою на шляху становлення демократії.

Значний внесок в розробку близькосхідної і арабської тематики внесли О. Борисов, О. Васильєв, А. Єгорін, В. Кисельов, Р. Ланда, Л. Медведко, Г. Мирський, Є. Примаков, І. Беляєв, В. Нагайчук, Є. Пирлін, М. Сапронова. Серед провідних центрів дослідження політичних систем та проблем політичного розвитку арабських держав в Україні варто зазначити Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відділ Азії та Африки Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського Національної академії наук України. Значний внесок у дослідження розвитку політичних та соціальних процесів арабських держав зробили такі українські дослідники, як О. Коппель, Ю. Скороход, О. Пархомчук, В. Гура, Ю. Кочубей, Б. Парахонський, О. Волович, А. Веселовський. Ці науковці стверджують, що загальна арабська культура теж поняття сумнівне. Досить подивитися на чоловічі хороводи бедуїнів Аравії і швидкі танці ліванців

або танець живота. Навіть у національній кухні немає нічого спільного між магрибським кускусом і іракським мазкуфом. Поняття «араби» скоріше близьке поняттю «європейці», або, принаймні, має такий же зміст, як слов'яни, германці, романські народи або латиноамериканці. Навіть етнічно 100 відсотків араби залишилися хіба, що в деяких частинах Аравії (Неджді і в Катарі). Решта змішалася з місцевим населенням під час арабських завоювань VII–VIII ст., або з сусідніми турками, персами, курдами, неграми, кавказцями, європейцями, туарегами та ін. Узагальнюючи, араби – це певна спільнота семітських за походженням народів, що мають спільну літературну мову, засновану на Корані, приблизно однакову історичну долю (частина Османської імперії, потім протекторати Англії та Франції) і відносно схожі культури і традиції пустельних народів Аравії та Сахари. Хоча й це визначення не точне. Зазначимо, що міжарабські протиріччя – це протиріччя між різними арабськими країнами і регіонами.

Отже, сьогодні більшість арабських країн переживають перехідний етап розвитку. Після повалення диктаторських режимів внаслідок «арабської весни» в більшості республік до влади прийшли помірні ісламісти, котрі ще п'ять років, тому були поза законом і не могли претендувати на першість. У монархіях клерикальні сили виступають гальмом суспільного розвитку нав'язуючи усталені стереотипи суверенам. Винятком може слугувати лише Марокко, де вуличні протести, підбурені ісламістами призвели до політичних реформи «згори». Складність ситуації полягає в зростанні впливу ісламських радикальних рухів, що в умовах конституційного процесу вимагають від своїх більш помірних колег, що знаходяться у владі, прийняття нових конституцій, що за своє сутністію ставлять під сумнів світськість державної влади та можуть призвести до трансформації балансу сил в арабському та ісламському світах.

Дослідник М. Кирюшко пов'язує політичний іслам з появою «специфічних політичних форм ісламської практики» і вкладає в це поняття подвійний зміст: «1) рух мусульман за набуття державної влади з метою використання держави як знаряддя, засобу або першого кроку до глобального утвердження ісламу у регіоні або в світі в цілому; 2) окрема ідеологія або сукупність ідеологій, спільним витоком яких є уявлення про принципову неподільність політики та релігії ісламу, а природним наслідком – діяльність із створення ісламських держав як бази для поширення й утвердження ісламу у світі» (Куріушко, 2010, р. 46).

Нові дослідження потребують нових фактів. Зокрема, у самому зародженні соціальних мереж головним фактором їх реалізації була комунікативна функція, що передбачала комп'ютеризоване спілкування між людьми за допомогою Інтернету. Однак, XXI ст. вже було ознаменовано «Століттям нових технологій».

За таких обставин, Інтернет з його первинною функцією «Пошук», отримав роль могутнього комунікаційного й інформаційного двигуна, що стрімко розвивається саме за рахунок соціальних мереж (Panjusheva, 2011, р. 8).

Вже зараз можемо спостерігати, що соціальні мережі стали ареною політичної боротьби – як внутрішньої, так і міжнародної. Дедалі частіше вони використовуються не тільки як інформаційний майданчик, а як координатор тих чи інших масових дій. З розвитком телекомунікацій, суспільство отримало доступ до величезного масиву інформації, до можливості висловлювати свої думки і робити колективні дії. Загальновідомий факт, що соціальні медіа стали невід’ємною частиною громадянського суспільства у всьому світі. Соціальні мережі стають центром обміну думками, актуальною або фундаментальною інформацією (Valuev, 2012, р. 4).

Особливо варто звернути увагу на такі нові явища в Інтернет середовищі, зокрема у глобальних соціальних мережах, як Віртуальна солідарність людей (ВСЛ), котрі знаходяться в мережі. Вищезгадане явище особливо гостро проявило себе під час Арабських революцій у 2011 р., в таких країнах як Єгипет, Лівія, Сирія, коли абсолютно незнайомі люди у величезній кількості за допомогою соціальних мереж об’єднувалися через Інтернет, планували й організовували спільні політичні акції протесту. Таким чином, соціальні мережі сприяли дуже швидкому об’єднанню людей із єдиною і конкретною метою, у даному випадку – організація акцій протесту проти чинної влади.

Важливо відзначити, що Інтернет є в усіх арабських країнах, навіть в Сомалі, де в 2016 р. їм користувалося лише 2 % населення. Однак розвиток Інтернету, як зазначалося вище, неоднаковий, що в певній мірі пояснюється неоднорідною економічною ситуацією в регіоні. Якщо в Катарі, країні-експортері природного газу, практично кожен житель користується послугами Інтернету, то в Єгипті кількість користувачів становить 40 % населення країни.

Неоднорідність спостерігається і в цензурі. Соціальні мережі обмежені у всіх країнах Перської затоки (за винятком Кувейту), Ємені, Судані, Марокко і Тунісі. Найбільш м’яке законодавство діє в Лівані, Єгипеті та Іраку, де обмежені лише торрент-трекери.

У цілому, ситуація з поширенням і свободою Інтернету в арабських країнах не ідеальна, але спостерігаються і масштабні позитивні зрушення. Наприклад, такі країни як Бахрейн (50-е місце), Марокко (54-е місце), Катар (51-е місце) і Саудівська Аравія (69-е місце) за п’ять років на третину поліпшили доступ і поширеність до інтернет-ресурси. Велику роль у цьому зіграло і повсюдне поширення телефонів з функцією доступу в Інтернет. Однак, серед країн що розвиваються, лише Марокко вдалося забезпечити доступом до

Інтернету 50 % населення країни. Примітно, що жінки набагато більш активно, ніж чоловіки використовують можливості, надані мережею Інтернет. Так, наприклад, тільки одна з п'яти жінок в Єгипті (63-є місце) вважає, що Інтернет-спілкування – це не важливий вид комунікації. У той же час, такий же відсоток жіночого населення переконаний, що право на доступ до Інтернету є одним з фундаментальних прав людини. Одним з пріоритетних напрямків інформаційної політики сучасних держав залишається забезпечення доступу до Інтернету (зокрема, до сайтів державних органів і соціальних служб) для осіб з обмеженими фізичними можливостями, однак, лише 16 країн з 81 беруть участь в рейтингу, забезпечують це право на законодавчому рівні. Серед них Катар, де інтеграція інвалідів у соціальний простір за допомогою мережі Інтернет є одним з пріоритетних напрямків роботи катарського уряду. У той же час, Близький Схід, Азія і Африка залишаються країнами, де доступ до інформації про державний бюджет країни залишається найбільш закритим. Місцеві уряди прагнуть обмежити кількість ресурсів і інформації, які були б доступні в Мережі і відображали процес формування бюджету. Природно, що про участь населення, хоча б на рівні суспільної дискусії, в формуванні бюджетних статей не йдеться.

Після подій «Арабської Весни», адміністрація Барака Обама актуалізувала Інтернет і соціальні мережі як ефективний інструмент для певних змін. У рамках реалізації нового політичного курсу, мільйони доларів були витрачені на те, щоб навчити активістів-мусульман, як використовувати Інтернет у своїх цілях. «Ми хочемо, щоб Інтернет залишався доступним для протестуючих, які за допомогою соціальних мереж організують демонстрації в Єгипті, для студентів, які відправляють своїм рідним фотографії, поки вони стажуються за кордоном, для юристів у В'єтнамі, котрі у своїх блогах розкривають корупційні махінації», – сказала Г. Клінтон (Marat, 2010). Таким чином, соціальні мережі, які спочатку створювалися як зони віртуального спілкування, у даній ситуації несподівано виступили серйозною альтернативою традиційним ЗМІ, які знаходяться під жорстким пресом цензури в окремих країнах. З впевненістю можна сказати, що Віртуальна солідарність людей, як нове явище, матиме значне місце в найближчому майбутньому. Як результат, влада різних країн вже звернула свою увагу на цей феномен, і буде докладати зусиль, щоб взяти під свій контроль подібні заклики в соціальних мережах. Як приклад можна назвати введення обмеження на доступ в Інтернет і до соціальних мереж в Білорусії та Китаї (Solovev 2012). Є також низка країн, які чинять тиск на Інтернет – Росія, Бахрейн, Куба, Іран, Північна Корея, Саудівська Аравія, Сирія, Туркменістан, Узбекистан, В'єтнам. Ці данні представлені міжнародною правозахисною організацією «Репортери без кордонів» (Liug, Bondarjeva, 2012).

Однак, попри заборони, Інтернет продовжує виконувати роль комунікативного майданчика, на якому люди висловлюють свої думки та емоції, не побоюючись санкцій з боку політичної влади. Насамперед, це може трохи знизити емоційний запал і віддаляє населення від виразу радикальних форм протесту, хоча при цьому і залишається потужним мобілізаційним каналом рекрутування мас для окремих політичних акторів для організації реальних акцій протесту (Zverev, 2013, p. 96).

Крім того необхідно визнати той факт, що розробка багатомовних доменних імен допоможе усунути мовний бар'єр, який перешкоджає використанню Інтернету неангломовного населення. Тоді використання мов таких країн зробить Інтернет ще більш доступним. Використання Інтернет також залежить від телекомунікаційної інфраструктури. Тому арабські країни повинні використати досягнення в сфері бездротових технологій, особливо для сільських районів. Бездротові технології усунуть географічні бар'єри і витрати, пов'язані з дротяним зв'язком телекомунікаційних систем.

Висновки

Феномен політичної комунікації в мережі Інтернет поки що недостатньо вивчений, а тому потребує майбутніх досліджень у питаннях взаємозв'язку та взаємовпливу політичного протесту і нових форм медіаактивності. Фактор соціальних мереж в організації протестних рухів повинен вивчатися, зокрема й для забезпечення суспільної та державної безпеки на Арабському Сході, де рівень політичної культури і розвитку суспільної свідомості в більшості країн регіону, дає підстави думати, що, демократія повинна, насамперед, бути підсумком соціально-орієнтованих економічних перетворень, а не випереджати їх. Тому на даному перехідному етапі розвитку арабських країн в суспільстві існує нагальна потреба в ефективному керівництві з боку держави, як за ходом реформ, так і процесом демократизації. Без сильної держави індустріалізуючі арабські країни навряд чи зможуть в нинішніх умовах здійснити економічний прорив і забезпечити поступовий перехід від авторитаризму до демократії, уникнувши при цьому серйозних внутрішніх потрясінь.

References:

1. Baluev, D. (2012). *Rol' novykh SMi v sovremennykh politicheskikh processah* [The role of the new media in modern political processes]. Nizhniy Novgorod: State University of Nizhny Novgorod.
2. Dogan, M. (1994). *Sravnitel'naya politicheskaya sotsiologiya* [Comparative Political Sociology]. Moscow: Sotsial'no-politicheskii zhurnal.
3. Kyriushko, M. (2010). 'Politychnyi islam – marker kryzovoho suspilstva' [Politicny islam is a marker of crisis]. *Ukrainske relihiieznavstvo* [Ukrainian religion Studies], Spetsvypusk [Special issue], pp. 43–51.

4. Liug, A., Bondarieva, K. (2012). «Reportery bez kordoniv» nazvaly vorohiv vilnoho internetu' ["Reporters Without Borders" named the enemies of free internet] *Deutsche Welle*, [online]. Available at: <https://www.dw.com/uk/reporteri-bez-kordoniv-nazvali-vorogiv-vilnogo-Internetu/a-15804184> [Accessed 10 March 2019].

5. Lypynskiy, V. (1995). *Lysty do brativ-khliborobiv pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to brothers-farmers on the idea and organization of the Ukrainian monarchy]. Kyiv: Filidelfiia.

6. Marat, E. (2010). 'Svoboda slova v Internete' [Freedom of speech on the Internet]. *Golos Ameriki* [Voice of America], [online]. Available at: https://www.golos-ameriki.ru/a/freedom-internet_2010_01_21-82273292/251245.html [Accessed 10 March 2019].

7. Panjusheva, M. (2012). 'Blogi, mikroblogi i sotsialnyie seti: internet-kommunikaci novogo desjatiletija' [Blogs, microblogs and social networks: Internet communications of the new decade]. *Media Al'manah* [Media Almanac], [online]. Available at: http://mediaalmanah.ru/upload/iblock/462/2011_2_4_panusheva.pdf [Accessed 03 March 2019].

8. Solovev, V. (2012). 'PASE osvobozhdaet internet' [PACE frees internet]. *Kommersant'*, no. 75 [online]. Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/1923942> [Accessed 03 March 2019].

9. Zverev, A. (2013). 'Rol' Internet-kommunikacii v vyrabotke politicheskikh predstavlenij rossijskikh grazhdan' [The role of Internet communication in the development of political ideas of Russian citizens]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Tomsk State University], no. 3 (23), pp. 87–99.

УДК 811.161.2

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Діброва Валентина Анатоліївна

*кандидат філологічних наук,
Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-4542-0098
valuscha1982@ukr.net*

Надіслано:

01.03.2019

Рецензовано:

15.03.2019

Прийнято:

29.03.2019

Лікарчук Дар'я Сергіївна

*кандидат політичних наук,
Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1603-7601
likarchukd@gmail.com*

Стаття присвячена вивченню дискурсивних практик заперечення в міжкультурній комунікації як різновид дискурсивної соціальної практики. Багатосторонній характер міжкультурної комунікації визначає комплексність проблем вивчення міжкультурного спілкування з точки зору культурології, лінгвістики, соціології, філософії, етнології, прагматики, теорії масової комунікації, політології та державного управління. Дослідження прагматичного аспекту міжкультурної комунікації є актуальним з точки зору комплексного підходу, що сприяє виявленню картини світу народу, його способу життя, а соціокультурна обумовленість мови дозволяє встановити факти культури народу, що в міжкультурному діалозі сприяє кращому взаєморозумінню. У статті зазначено, що є істотна відмінність між соціокультурним простором та часом й мультикультурним простором.

З нашої точки зору, сучасна ситуація вимагає розробки нових стратегій міжкультурних комунікацій, орієнтованих на активізацію не лише національно-культурних потенціалів суспільства, але й ментальних, духовних внутрішньо особистісних ресурсів кожної людини.

Ключові слова: комунікація; міжкультурна комунікація; парламентські дебати; лінгвістика; мультикультурний простір; міжнародні відносини.

DibrovaValentyna, Candidate of Philological Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine;

Likarchuk Dariina, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Discussion practices of interview in intercultural communication

The article is devoted to the study of discursive practices of denial in intercultural communication as a kind of discursive social practice. The multidimensional nature of intercultural communication determines the complexity of the problems of studying intercultural communication from the point of view of culture studies, linguistics, sociology, philosophy, ethnology, pragmatics, the theory of mass communication, political science and public administration. The study of the pragmatic aspect of intercultural communication is relevant from the point of view of the integrated approach that helps to reveal the picture of the world of the people, its way of life, and the socio-cultural conditionality of the language allows us to establish the facts of the culture of the people, which contributes to better mutual understanding in the intercultural dialogue. The article noted that there is a significant difference between sociocultural space and time and multicultural space.

From our point of view, the current situation of the development of new strategies of cultural communities that are active in activism is not deprived of the national and cultural potential of the society, a lot of mental and spiritual growth, and there is no new pattern of new growth.

Key words: communication; intercultural communication; parliamentary debates; linguistics; multicultural space; international relations.

Диброва Валентина Анатольевна, кандидат филологических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина;

Ликарчук Дарья Сергеевна, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Дискурсивные практики в межкультурной коммуникации

Статья посвящена изучению дискурсивных практик межкультурной коммуникации как разновидность дискурсивной социальной практики. Многосторонний характер межкультурной коммуникации определяет комплексность проблем изучения межкультурного общения с точки зрения культурологии, лингвистики, социологии, философии, этнологии, прагматики, теории массовой коммуникации, политологии и государственного управления. Исследование прагматического аспекта межкультурной коммуникации является актуальным с точки зрения комплексного подхода, способствует выявлению картины мира народа, его образа жизни, а социокультурная обусловленность языка позволяет установить факты культуры народа, в межкультурном диалоге способствует лучшему взаимопониманию. В статье

отмечено, что есть существенное различие между социокультурным пространством и временем и мультикультурным пространством.

С нашей точки зрения, современная ситуация требует разработки новых стратегий межкультурных коммуникаций, ориентированных на активизацию не только национально-культурных потенциалов общества, но и ментальных, духовных внутренне личностных ресурсов каждого человека.

Ключевые слова: коммунікація; міжкультурна коммунікація; парламентські дебати; лінгвістика; мультикультурне простір; міжнародні відносини.

Вступ

Сьогодні політична, соціальна, економічна науки характеризуються посиленням уваги до ролі людського фактора в мові, що є визначальним критерієм для досліджень, спрямованих на комплексне вивчення мовного спілкування. Очевидно, що вивчати тільки мовну сторону даного питання недостатньо, необхідно враховувати й ситуативні, культурні фактори та сучасні аспекти комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема виокремлення мови як основного елемента комунікації, ведення парламентських дебатів, переговорів й дослідження впливу на формування культурної ідентичності та культурного горизонту було розглянуто такими дослідниками, як: П. Бергером, К. Гергеном, Ж. Дерріда, Т. Лукманом, Дж. Фіске.

Необхідність міжкультурних комунікацій в сучасному суспільстві їх специфіку та функції розглядають такі українські вчені. як: Л. Амикін, П. Вівчарський, В. Дібров, С. Дубовик, Д. Лікарчук, А. Новак, Г. Шишкевич.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Актуальність теми даного дослідження, обумовлено необхідністю пошуку нових способів взаємодії з представниками як власної, так й інших культур в ситуаціях політичної нестійкості, широким використанням недосконалих моделей взаємодії носіїв різних культурних стандартів. Людство досягло розуміння необхідності вироблення і застосування нових принципів стратегії й тактики міжкультурної взаємодії. Сучасна ситуація вимагає розробки нових стратегій міжкультурних комунікацій, орієнтованих на активізацію не лише національно-культурних потенціалів суспільства, але й ментальних, духовних внутрішньо особистісних ресурсів кожної людини.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз дискурсивних практик заперечення в міжкультурній комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливе значення для даного дослідження є концепція М. Халлера, який в своїх роботах запропонував моделі та принципи реалізації повсякденних культурних дискурсів як механізму адаптації до життєвих ситуацій та класифікацію імперативів поведінки людини в типових культурних ситуаціях (Haller, 2002, p. 152).

На жаль, в наявних дослідженнях вітчизняних й зарубіжних авторів не досить повно розкрито сам механізм міжкультурних комунікацій, а саме не розглянуті процеси розширення культурного горизонту, формування оцінки нових культурних реалій й адаптації в рамках мультикультурного простору, а також не вивчені моделі міжкультурної комунікації.

Мультикультурний простір як сфера актуалізації міжкультурної взаємодії та комунікативний простір залишаються найменше дослідженими. Теоретичний та емпіричний аналіз дискурсивної практики особистості в міжкультурних комунікаціях, «долучення» особистості в динаміку міжкультурних комунікацій за допомогою дискурсивної практики у науці знаходиться тільки в стадії позначення актуальності свого існування.

Міжкультурна комунікація є не тільки безпосередньою розмовою представників різних культур і етносів. У процесі міжкультурного контакту відбувається діалог й взаємодія культур за допомогою обміну культурною інформацією між партнерами з комунікації (Steinmetz, 2001, p. 141). Наукове осмислення діалогу й взаємодії культур є актуальним з точки зору прагматичного аспекту міжкультурної комунікації.

Сучасний стан міжкультурних взаємин характеризується, з одного боку, інтенсифікацією процесів взаємодії різних культур, з іншого боку – диференційованістю та пошуком культурної ідентичності. Процес глобалізації проявляється все більше в активізації культурних міжнародних зв'язків.

У той же час, незважаючи на процеси уніфікації культур, спостерігається різноманіття культурного оформлення світу, яке впливає на міжкультурні контакти. Виходячи з аналізу різних видів комунікацій в культурі, Б. Вейденфелз зауважив, що: «Визнання факту існування культурного різноманіття, значущих відмінностей між культурами різних народів, історичних епох, цивілізацій є необхідним компаративним аналізом даної проблеми» (Waidenfels, 2000, p. 247).

Як вже зазначалося, саме багатосторонній характер міжкультурної комунікації визначає комплексність проблем вивчення міжкультурного спілкування з точки зору культурології, лінгвістики, соціології, філософії, етнології, прагматики, теорії масової комунікації, політології та державного управління. Дослідження прагматичного аспекту міжкультурної комунікації є актуальним з точки зору комплексного підходу, що сприяє виявленню картини

світу народу, його способу життя, а соціокультурна обумовленість мови дозволяє встановити факти культури народу, що в міжкультурному діалозі сприяє кращому взаєморозумінню (Giles, Middleton, 1999, p. 52). В умовах глобалізації та тенденцій до інтеграції культур вивчення прагматичного аспекту міжкультурної комунікації сприяє розширенню поля міжкультурної взаємодії.

У даному аспекті варто зазначити, що мовна комунікація – це стратегічний процес, і основою для його існування є вибір оптимальних мовних ресурсів (Dibrova, 2019, p. 228). Міжособистісна інтеракція побудована на реалізації учасниками комунікації через стратегії, тактики, комунікативні технології та механізми, що забезпечують успішність взаємодії. Як показало проведене дослідження, вивчення комунікативних тактик та стратегій представляє великий інтерес на сучасному етапі розвитку політології та лінгвістики.

Зростаючий інтерес до механізмів, що є основою взаємодії партнерів у переговорах, дебатах, забезпечує ефективність комунікації, – досягнення поставлених комунікативних цілей.

Специфіка моделей міжкультурних комунікацій виражається в наступних положеннях:

- моделі підвищують якість та ефективність культурного горизонту, налагоджують зв'язки в самоорганізації, саморегуляції та відповідності мовного (вербального) впливу в комунікації;

- моделі міжкультурної комунікації в умовах культурної нестійкості є, по своїй суті, моделями розширення культурного горизонту й включають в себе моделі формування нормативної зрілості, моделі розвитку навичок «Scriptwriter», моделі формування та розвитку «WE-IMAGE», культурної ідентичності, моделі розвитку комунікативних навичок для реалізації дискурсивної практики в умовах невизначеної культурної ситуації;

- моделі міжкультурних комунікацій спираються на дискурсивну практику, пов'язану з формуванням плану й актуалізацією прототипів, схем, нормативного тексту як форм конденсації, зберігання й передачі інформації, та контроль з боку інститутів соціалізації;

- моделі є результатом впливу інститутів соціалізації на суб'єктів міжкультурних комунікацій в процесі дискурсивної практики, тому є можливість підвищення рівня їх самоорганізації та оволодіння комунікативними навичками і культурно-інтегративними уміннями;

- моделі освоєння навичок й умінь є алгоритмом, що представляє собою сім основних елементів: виокремлення труднощів, причин, засобів, ресурсів, пошук функціональних одиниць, визначення мети й пошук необхідної інформації.

– при реалізації моделей міжкультурних комунікацій необхідно враховувати основні проблеми, що пов'язані з формуванням й розвитком нормативної зрілості, культурної ідентичності, навичок дискурсивної практики в комунікації;

– вищевказані моделі можуть бути застосовані не на рівні культури в цілому, а на рівні носіїв культури, організованих в групу й, що вже знаходяться в ситуації монокультурної діалогічної взаємодії. Ефективність моделей буде багато в чому залежати від якості відносин всередині групи та культурного досвіду кожного з представників групи. Причому культурний досвід залежить від ступеня сформованості культурно-інтеграційних умінь й комунікативних навичок. Організація носіїв культури в групі не може бути розглянута тільки як процес уніфікації культурного досвіду кожного з її представників;

– для реалізації зазначених моделей необхідно дати не тільки характеристику кожного рівня культурного горизонту, який передбачає наявність певних умінь і навичок, а й описати набір необхідних тактик, орієнтованих на розвиток й формування умінь та навичок, що дозволяють індивіду досягти наступного, більш високого рівня культурного горизонту;

– в результаті засвоєння знань, умінь та навичок міжкультурної комунікації в процесі виконання задач при переході від одного рівня культурного горизонту до іншого з'являються якісно нові особливості комунікації: від навичок орієнтації в нормативному середовищі; від толерантності до представників іншої культури, до готовності зміни особистісно значущих стандартів; дотримання соціальних норм; від появи здатності використовувати альтернативні схеми мислення й оцінювання, до розвиненої здатності здійснювати вибір адекватної моделі поведінки (Haller, 2002, p. 141).

Аналіз в рамках зазначених моделей дозволив нам виявити сутність досліджуваного комунікативного прийому під час парламентських дебатов, врегулювання та вирішення конфліктів, ведення переговорів (Likarchuk, 2014, p. 359). У рамках даного дослідження варто зазначити, що сама семантика поняття заперечення є досить складною парадигмою, тому зміст комунікативного підходу заперечення ґрунтується на декількох значеннях, серед яких виокремлюються значення незгоди, заперечення й протиставлення.

Об'єктивні причини визначають безпосередньо саме існування індивідів в мультикультурному просторі й реалізуються тільки у вигляді мовної діяльності людини. Суб'єктивна «підстава» міжкультурних комунікацій визначає власну позицію особистості в мультикультурному просторі, завдяки найбільш ефективному способу ми досягли поліпшення якості міжкультурних комунікацій – розвиток здібностей організації особистого культурного досвіду й розширення безпосередньо культурного горизонту.

Контекстуальність та поліфонічність культурних явищ, наявність об'ємного поля існування різних соціальних норм й сценаріїв поведінки вимагають від учасників міжкультурного спілкування наступних здібностей в організації особистого культурного досвіду:

- готовність до пошуку рішення, незалежних від тієї чи іншої встановленої норми;
- готовність до створення й засвоєння нових норм, ніж прив'язаність до застарілих комунікативних норм;
- максимальний ступінь контролю у відношенні до своїх дій;
- особиста автономія у виборі того чи іншого типу поведінки (Steinmetz, 2001, p. 121).

Висновки

Виявлення основних методологічних й теоретичних основ дослідження міжкультурних комунікацій, а також аналіз практичної сторони взаємодії представників різних культур дозволяють нам дати систематичний огляд підсумків виконаної роботи і її основних теоретичних та світоглядних висновків.

Перший висновок, який дозволив нам сформулювати власне бачення міжкультурних комунікацій в сучасному світі, пов'язаний з розглядом деяких теоретичних концепцій, моделей пізнання міжкультурних комунікацій і, насамперед, трьох довколишніх феноменів – спілкування, соціальної інформації та комунікації.

Ми не виявили різкого розмежування між класичними теоріями розвитку та некласичними теоріями зміни щодо осмислення специфіки, функцій і змісту комунікаційних процесів між представниками різних культур. Переважно як в традиційних раціоналістичних концепціях, так і в постмодерністському ірраціоналізмі сам феномен міжкультурних комунікацій дуже мало вивчений. Розглянуті нами моделі є моделі пізнання спілкування, соціальної інформації та соціальної комунікації й орієнтовані на вивчення соціокультурного простору й часу життєдіяльності людей як поля, в якому тривалий час діють певні соціокультурні стандарти, спостерігаються відносно постійні або циклічно повторювані явища. Взаємодія ж представників різних культур позбавлена цілісності, єдності, вона характеризується проявом – «тільки тут і зараз», що вказує на існування певного поля, яке передбачає умовність дії старих культурних стандартів.

Основною невірною думкою всіх теорій спілкування, інформації та комунікацій є те, що поле, яке характеризує ситуацію зіткнення культур, і поле взаємодії представників однієї культури – однорідним. Погодившись з тим, що і в першому, і в другому випадку це поле представлено символами і образами, з якими неминуче співвідносять себе суб'єкти комунікацій, ми, тим не менш,

виявили специфіку поля міжкультурних комунікацій, визначивши його як мультикультурний простір, що є сферою діалогічного співіснування представників різних культур, актуалізації їх повсякденного буття й вироблення єдиного нормативного поля. У зв'язку з цим ми вказуємо на істотну відмінність між соціокультурним простором, часом й мультикультурним простором. Це простір, що визначає динаміку міжкультурних комунікацій, характерний відсутністю єдності, сформовано цілісного, з наявністю як мінімум двох культур, двох єдностей і двох цілісностей, що й відрізняє його від простору соціокультурного.

Мультикультурний простір є сферою буття «тут і зараз» представників різних культур, що характеризується особистісною самореалізацією та реалізацією індивідуально та культурно обумовленого повсякденного буття кожного з учасників міжкультурного діалогу. Існування комунікації в мультикультурному просторі відбувається в ситуації нестійкості, що має на меті нерелевантні культурні феномени, часто випадковий обмін символами, значеннями, смислами, трансформацію особистості й трансформацію знайомих соціокультурних стандартів, що в своїй сукупності й характеризує міжкультурні комунікації.

References:

1. Belle, T., Ward, C. (1996). *Ethnic studies and multiculturalism*. New York: State University of New York press.
2. Dibrova, V. (2019). 'Linguistic and speech means of expressing negation in english and ukrainian official and business discourse'. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International relations: Theory and Practical Aspects], issue 3, pp. 226–233. DOI: 10.31866/2616-745x.3.2019.159125.
3. Giles, J., Middleton, T. (1999). *Studying culture: a practical introduction*. Maiden: Blackwell Publishers.
4. Haller, M. (2002). 'Theory and method in the comparative study of values. Critique and alternative to Inglehart'. *European sociological review*, vol. 18, issue 2, pp. 139–158.
5. Likarchuk, D. (2014). 'Osoblyvosti konfliktiv u politychnij sferi' [Features of the conflict in the political sphere]. *Hileia*, issue 83, pp. 358–361.
6. Steinmetz, H. (2001). 'Identität, Kultur (Literatur)'. *Globalisierung, Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* (Intercultural German Studies), issue 27, pp. 105–127.
7. Waidenfels, B. (2000). 'Zwischen den Kulturen'. *Globalisierung, Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* (Intercultural German Studies), issue 26, pp.245–263.

УДК 328.185 (510)

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ
ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ НА КОРУПЦІЮ
У ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ КИТАЮ**

Маслова Анастасія Олександрівна

магістр міжнародних відносин,

Інститут міжнародних відносин та зовнішньої політики

Університет Фудань,

м. Шанхай, Китайська Народна Республіка

ORCID: 0000-0002-0014-3592

17210170456@fudan.edu.cn

Надіслано:

14.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

10.04.2019

Мета статті – з'ясувати сутність морально-етичних поглядів у китайській філософській думці на виникнення корупції, на роль в них міжособистісних відносин; здійснити огляд культурного тла корупції; розглянути корупцію сучасного Китаю з точки зору конфуціанської традиційної політичної культури. У дослідженні застосовано комплекс методів – аналіз, синтез, логічний, історико-порівняльний, культурологічний, системно-структурний – для розгляду стану наукового висвітлення теми, походження корупції та її зв'язку із соціокультурними факторами.

На основі з'ясування політичного й культурного походження корупції як явища та осмислення корупції сучасного Китаю з погляду конфуціанської традиційної політичної культури зроблено висновки про те, що виникнення корупції пов'язане із конкретними соціокультурними факторами й причинами, які беруть початок у міжособистісних відносинах. Першоджерелом корупції названо глибоко вкорінені в політичній економіці культурні гени. Водночас зазначено, що оновлення ідей у суспільстві проходить повільно й не має чітких перспектив реалізації; формування середовища верховенства права вимагає тривалого процесу; подолання корупції – актуальне завдання і в суспільному житті, і в сфері культури та науки.

Ключові слова: корупція; міжособистісні відносини; політична культура; китайське суспільство.

Maslova Anastasiia, MA in International Relations, Fudan University, Shanghai, China

The moral and ethical basis of the philosophical views on corruption in the political tradition of China

The purpose of the article is to clarify the essence of moral and ethical views in Chinese philosophical thought on the corruption emergence, as well as the role of interpersonal relations in it; review the cultural background of corruption; consider the corruption of modern China from the point of view of Confucian traditional political culture. The study applies a complex of methods – analysis, synthesis, logical, historical-comparative, cultural, system-structural – to examine the state of the scientific coverage of the topic, the origin of corruption and its sacred factors with sociocultural factors.

Based on the political and cultural origin of corruption's clarification as a phenomenon and understanding of the modern China corruption from the point of view of Confucian traditional political culture, the author draws conclusions that the emergence of corruption is associated with specific sociocultural factors and causes that originate in interpersonal relations. Cultural genes deeply rooted in the political economy are called the primary source of corruption. At the same time, it is noted that the renewal of ideas in society is slow and does not have clear prospects for implementation; the formation of an environment of the rule of law requires a long process; overcoming corruption is an urgent task both in public life, and in the sphere of culture and science.

Key words: corruption; interpersonal relations; political culture; Chinese society.

Маслова Анастасия Александровна, магистр международных отношений, Институт международных отношений и внешней политики, Университет Фудань, г. Шанхай, Китайская Народная Республика

Морально-этические основы философских взглядов на коррупцию в политической традиции Китая

Цель статьи – выяснить суть морально-этических взглядов в китайской философской мысли в возникновении коррупции, а также на роль, которые межличностные отношения играют в ней; совершить обзор культурного фона коррупции; рассмотреть коррупцию современного Китая с точки зрения конфуцианской традиционной политической культуры. В исследовании применен комплекс методов – анализ, синтез, логический, историко-сравнительный, культурологический, системно-структурный – для рассмотрения состояния научного освещения темы, происхождения коррупции ее связи с социокультурными факторами.

На основе выяснения политического и культурного происхождения коррупции как явления и осмысления коррупции современного Китая с точки

зрения конфуцианской традиционной политической культуры сделано выводы о том, что возникновение коррупции связано с конкретными социокультурными факторами и причинами, которые берут начало в межличностных отношениях. Первоисточником коррупции названы культурные гены, глубоко укоренившиеся в политической экономике. В то же время отмечено, что обновление идей в обществе происходит медленно и не имеет четких перспектив реализации; формирование среды верховенства права требует длительного процесса; преодоление коррупции – актуальная задача и в общественной жизни, и в сфере культуры и науки.

Ключевые слова: коррупция; межличностные отношения; политическая культура; китайское общество.

Вступ

Корупція є загальною проблемою, з якою стикається людство від найдавніших часів, коли з'явилися перші державні утворення. Проте, в небагатьох суспільствах уявлення про неї мають достатньо давні традиції у філософській та політичній культурі. Китайська традиція у цьому сенсі є найбільш сталою, не дивлячись навіть на трансформацію у ХХ ст., пов'язану із комуністичним пануванням. І найбільший інтерес вона представляє з точки зору протиставлення уявленням, поширеним у західній цивілізації.

Аналіз останніх досліджень

До теми корупції неодноразово зверталися дослідники різних наукових напрямів. В багатьох творах цю тему було розглянуто в контексті загальносвітових процесів, зокрема серед них можна згадати праці С. Хантінгтона, Р. Степнхерста, С. Дж. Кпунде, С.Р. Акерман та ін. Серед найважливіших же праць, в яких було звернено увагу цю тему безпосередньо в контексті розвитку Китаю варто виокремити дослідження Ван Хуніна «Антикорупційний досвід Китаю» (2008), Лю Чуня «Пастка влади та обмеження корупції в західних країнах» (1998), Лінь Піня «Корупція та обмеження влади» (1997) та Хе Цзенке «Злоякісна пухлина політики: дослідження корупції в країнах, що розвиваються» (2008).

Формулювання цілей статті

Метою статті є з'ясування змісту морально-етичної філософської концепції сутності корупції у китайській політичній традиції, а також осмислення корупції сучасного Китаю з погляду конфуціанської традиційної культури.

Виклад основного матеріалу

Корупція є складним соціальним явищем, її існування залежить не тільки від поточного політичного й економічного середовища, вона також має нерозривний зв'язок з історичними та культурними традиціями. Чи не

найбільш послідовно ми це бачимо на прикладі розвитку китайської культури. У традиційній китайській філософії значне місце відводиться розгляду ролі міжособистісних відносин у суспільних процесах, у т. ч. й стосовно виникнення та розвитку корупції як явища. Зростаюча ж роль Китаю на світовій арені спонукає Україну все більше уваги приділяти не лише стосункам з нею, але й вивченню її досвіду у боротьбі із корупцією (Trojan 2018).

Міжособистісні відносини мають різних посередників, різні прояви та форми реалізації залежно від культурного контексту. У західному суспільстві люди реалізують міжособистісні відносини типу «емоційний досвід та соціальне спілкування»; натомість у східному суспільстві, зокрема в китайському, особливо звертають увагу на міжособистісні відносини «особисті емоції та соціальна оцінка» (Wang, 1999, p. 236). Міжособистісні відносини Китаю характеризують три аспекти: міжособистісні відносини на рівні родинного кола, міжособистісні відносини на рівні родинного кола та міжособистісні відносини, що базуються на вигоді.

1. Міжособистісні відносини на рівні родинного кола. Китай здавна відомий як традиційне суспільство: сільськогосподарське виробництво було в ньому основним складником життя і засобом виживання, а прив'язаність до землі зумовила найбільш значущі національні риси й характер китайської нації, для якої земля – основна годувальниця. У такому суспільстві люди створюють села й народності, із покоління в покоління, живучи в своєму мініатюрному суспільстві; рік за роком, день за днем обробляючи землю, вони добре знають один одного, наче одна сім'я. Отже, концепція сімейного зв'язку та кровної спорідненості була глибоко вкорінена в ментальність кожної окремої людини. Погляди китайців на родинні стосунки, що характеризуються висловами «кров густіша за воду», «глибокий зв'язок між братами», «нащадки одного предка», зумовлюють сприйняття китайцями сімейних (або подібних сімейним) відносин як найбезпечніших і найбільш прийнятних міжособистісних стосунків (Wu, Yang, 2001, p. 55). Внаслідок цього поняття сімейної свідомості природно стає основним психологічним орієнтиром міжособистісних стосунків. Саме цей психологічний орієнтир змушує посадових осіб нести відповідальність та здійснювати обов'язок перед людьми, глибоко залученими в міжособистісні взаємини, що ґрунтуються на поняттях сім'ї та кровних взаємин. Якщо вони ухиляються від цього зобов'язання й відповідальності, це означає розрив з усією мережею спорідненості. Тому чиновники використовують власну владу, щоб безпосередньо або опосередковано «пкілуватися» про своїх дітей і родичів та їхню особисту вигоду. Саме цим пояснюються такі відомі явища, як «навчатися за допомогою зв'язків», «шукати роботу через знайомства», «просування по кар'єрній драбині через знайомства» тощо (Wu, Yang, 2001, p. 56).

2. Змішані міжособистісні відносини. Зі змінами часу й суспільства люди поступово долають обмежувальні рамки землеробства, кровних зв'язків, скупченості, закритості й застою, натомість залучаються до широкої сфери діяльності суспільства і чиновничої служби. Через те, що люди все ще не могли переступити через своє усвідомлення сімейної спорідненості, для того, щоб знайти почуття приналежності, щоб отримати турботу, допомогу й безпеку в роботі і житті, щоб у критичний час було кому захистити їхні інтереси, формуються нові змішані міжособистісні відносини, які засновані на сімейних відносинах та є результатом розширення сімейного кола (Jiang, 2001, p. 24). Змішані міжособистісні відносини – більш складні й розгалужені, вони переважно стосуються міжособистісних стосунків індивіда поза сім'єю, котрі дають йому змогу мати тісний зв'язок із суспільством, що зазвичай включає в себе однокласників, друзів, вчителів, студентів і родичів чиновника. Такі стосунки також включають людей, які лише опосередковано пов'язані з чиновником, наприклад, друзі дружини (чоловіка), друзі дітей, друзі родичів та ін.

3. Міжособистісні відносини, що базуються на вигоді. З точки зору ринкових операцій в економіці, переслідування вигоди в міжособистісних відносинах є раціональною поведінкою. У процесі спілкування людина зазвичай піклується тільки про власні інтереси в якості відправної точки, тому для того, щоб збалансувати інтереси, обидві сторони у спілкуванні базуються на принципі «порівняної переваги», таким чином вигода та вклад обох сторін урівноважуються (Wu, 2008, p. 36). Оскільки такі ґрунтовані на вигоді відносини поширюються на всі сфери життя й суспільства, доки у відносинах обох сторін існує певна вигода, легко встановлюються відносини «влада-гроші» або «влада-влада», а відносини взаємної вигоди та взаємного використання між двома сторонами неминуче призводять до корупції (Wu, 2008, p. 38). Саме тому й зародилася корупція, викликана наявністю вигоди міжособистісних відносин, а її прояви в сучасному суспільстві стають все більш масштабними й помітними.

У довготривалому феодальному суспільстві Китаю конфуціанська школа, представлена Конфуцієм і Менци, створила традиційну політичну культуру, що через різні механізми глибоко вкоренилася в ідеї, поведінку, звичаї, вірування, мислення та емоції людей. Ця культура давно стала керівним принципом і базовим орієнтиром, якими люди усвідомлено чи не усвідомлено керуються, коли мають справу з різними життєвими ситуаціями та відносинами. Саме на цій психологічній моделі утворився стійкий національний характер китайської нації. Тому навіть сьогодні, з бурхливим розвитком соціалістичної модернізації, усе ще чітко окреслюється вплив традиційної політичної культури конфуціанства, який проявляється в поглядах

на людські почуття, рангові привілеї та управління країною особистим прикладом правителя.

Традиційне китайське суспільство приділяє значну увагу питанням моральних принципів, ставлячи людські почуття на перше місце у стосунках між людьми і надаючи їм елементів ритуалу, таким чином роблячи людські почуття не лише вродженою ознакою людини, але й надаючи їм прихованого значення людського обов'язку або справедливості. У конфуціанській «Книзі обрядів» зазначено: «...ритуал – це той шлях, яким перші правителі користувалися, щоб слідувати волі неба та керувати народом, тому помруть ті, хто його втратив, та врятуються ті, хто його знайшов. Що ж таке людський обов'язок? Це батьківська любов, синівський послух, опіка старшого брата молодшим, повага молодшого брата до старшого, справедливість чоловіка, покора дружини, благодіяння старших, слухняність молодших, гуманність правителів, вірність чиновників – усі десять зветься вони гуманністю і справедливістю» (Хіао, 2004, р. 22). Отже, конотація людських почуттів здійснила важливе перетворення від психологічного поняття до соціологічного. З цього моменту можна стверджувати, що людські почуття з родинної прихильності переросли в поняття доброти, дружби, вдячності, приязні, достоїнства тощо. Людські почуття є головною ланкою для підтримки міжособистісних відносин, а також основа для взаємодії людей і суспільства.

Починаючи з періоду Весни та Осені та періоду Воюючих Держав, патріархальна система, що розвилася на основі побуту, в якому сім'ї будувалася по батьківській родовій лінії, створила соціальний фундамент для рангових привілеїв Китаю (Li, Peng, 2001, р. 18). Кровна спорідненість в організації виробництва виконувала низку функцій: згуртування, авторитету, встановлення статусу. Ці функції відображають особливу систему розподілу та правових відносин в умовах натурального господарства, що свідчить про природність існування відмінності статусу, ієрархічного положення й багатства. Феодальна соціальна система Китаю – це продукт звичних сімейно-родових реалій. Сімейна система забезпечувала міцний ґрунт для феодальної політичної системи, системи культури й етикету, а також бюрократичної системи. Як кажуть, «вся Піднебесна живе за одним принципом», усі дотримуються одних і тих самих етичних і політичних законів (Li, Peng, 2001, р. 20). Тому у феодальному суспільстві Китаю чиновники будь-яких рівнів мали свої певні «легітимні» привілеї, котрі згодом породили корумпованих чиновників.

У сучасному китайському суспільстві ця концепція рангових привілеїв досі приховано існує у свідомості багатьох членів партії і керівних кадрів, тому часто явище особливих привілеїв, наче привид, з'являється в кожному куточку суспільства. Наприклад: деякі члени партії і керівні кадри надмірно

підкреслюють владу офіційних позицій, поводять себе зарозуміло і свавільно, зневажливі у ставленні до людей: як кажуть, «обличчя потворне, норов гоноровий, не підступитися і справ не вирішити» (Li, Peng, 2001, p.21). Використовуючи повноваження, надані партією і народом, вони усіяко шукають для себе вигоди. У той же час широка мережа зв'язків є величезною парасолькою для такої корумпованої поведінки, котра створює унікальний механізм захисту через функціонування приватних відносин, що неминуче сприятиме розширенню корупції.

У китайському традиційному суспільстві управління особистим прикладом правителя фактично є правлінням мудреця. Конфуцій вважає, що кожен повинен стримувати свою поведінку і старанно прагнути втілювати гуманність кожною своєю дією... Правління – це те саме, що справедливість, якщо правитель Цзі Канци чинить справедливо, хто наважиться чинити інакше? (Ma, 2002, p. 37). На думку Конфуція, політика – це шлях праведності і справедливості. «Підхід Великого вчення в тому, щоб розкрити в кожній людині притаманне їй від природи добре начало, а також, піклуючись про ближніх, допомагати їм виправитися, при цьому не зупинятися на досягнутому і прагнути довершеності» (Ma, 2002, p. 38). Згідно з цією цитатою, мета політики – добродесність і моральна доброта. Менци також зазначав: «Тільки добродесні повинні займати високій посади...» (Liu, 2009, p. 15). Як бачимо, правління особистим прикладом правителя засноване на існуванні ідеальної, досконалої людини. Ця концепція правління особистим прикладом правителя відповідає ідеї про природну схильність до доброти у традиційній китайській культурі. Знамените китайське «Трислів'я» починається із фрази «Людина народжується доброю», котра з давніх часів стала універсальним непохитним принципом китайців (Liu, 2009, p. 19).

Ідея китайців про добру природу людини суперечить уявленню про злу людську природу, що підкреслюється західним суспільством, будь то Платон та Аристотель у Стародавній Греції або вчені класичного природного права в новій історії, такі як Локк, Монтеск'є, Руссо та ін. – усі вони дотримуються думки, що «людина від природи є злою, а ще більш злою є влада» (Liu, 2009, p. 20). На думку Енгельса, «факт походження людини із тваринного світу визначив, що людина ніколи не зможе повністю позбутися тваринної сутності, тому проблема може полягати лише в тому, якою мірою їй вдасться позбутися цієї сутності» (Liu, 2009, p. 21). Отже, на основі припущення про злу людську природу на Заході змогла сформуватися інституційна структура поділу влади, а також система стримувань і противаг. Тим не менше слідування принципу доброї природи людини непомітно привело китайців до поклоніння владі і створення культу особи, а водночас і до ігнорування обмеження влади та індивіда, у кінцевому підсумку роблячи китайців залежними від влади.

Саме через такий стан речей людям не вистачає усвідомлення своєї незалежності, натомість вони прив'язані до інших, покладаються на добродішних мудрих політиків. Більша частина суспільства сліпо вірить усьому і має фаталістичні погляди на світ і політичну систему, для неї характерний недостатній рівень особистої суб'єктивної і конкурентної свідомості, тому цей тип управління особистим прикладом правителя перетворився у звичку і психологічну установку, глибоко вкорінену в китайську традиційну політику.

Висновки

Китайська філософська та політична традиція має власний своєрідний підхід до бачення проблеми корупції у суспільстві. Він є певним протиставленням традиції, що сповідується у західній цивілізації. Передовсім це зумовлено окремішністю розвитку та своєрідністю самої китайської цивілізації, один із стовпів якої складають морально-етичні погляди конфуціанської філософії.

References:

1. Jiang, Y. (2001). *Reflectionson China's Civic Awareness*. Zhengxue Shehui Kexue Ban, Shandong.
2. Liu, X. (2009). *The Currentsituation, Problemsand Causes of the Harmony of Chinese Political Culture*. Lanzhou Xuekan, Lanzhou, pp. 15–9.
3. Li, S., Peng, D. (2001). *Talking about Privilege*. Wuhan Daxue Xuebao. Wuhan, pp. 18–21.
4. Ma, Q. (2002). *Cultural Analysis of Corruption*. Zhongguo Renmmin Daxue Xuebao, Beijing, pp. 37–38.
5. Troyan, S. (2018). 'Suchasni vidnosyny Ukraina – KNR: problemy i perspektyvy' [Current Ukraine – China relations: problems and perspectives]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International relations; Theory and Practical Aspects], issue 1, pp. 73–83. DOI: 10.31866/2616-745x.1.2018.133418.
6. Wang, H. (1999). *Theory of Politics*, Gaodeng Jiaoyu Chubanshe. Beijing.
7. Wu, L. (2008). *Equal Opportunities for Citizens*. Liaowang, Beijing, pp. 36–44.
8. Wu, D., Yang H. (2001). *Political Ideology*. Shanxi Jiaoyu Chubanshe, Taiyuan, pp. 5–59.
9. Xiao, H. (2004). *The Social and Cultural Roots of Corruption*. Dalian Daxue Xuebao, Dalian, pp. 22–24.

УДК 070 : 327

ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Павлюх Марія Василівна

*кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-5502-8367
mariapavluch1982@gmail.com*

Надіслано:

14.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

10.04.2019

Проаналізовано роль соціальних медіа (соціальних мереж) у міжнародних відносинах. Виокремлено міжнародні відносини як головного фігуранта світового інформаційного простору. Подано дефініції основних понять, які характеризують застосування Інтернет-технологій у зовнішньополітичній діяльності держави: зовнішньополітична діяльність держави, зовнішньополітична поведінка держави, комунікація в системі міжнародних відносин або зовнішньополітична комунікація держави.

У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні базових характеристик соціально-політичної комунікації, компаративний аналіз, функціональний аналіз (функції зовнішньополітичної комунікації та діяльності).

Соціальні медіа та Інтернет перетворюються у нову реальність, де головними акторами стають держави. Політичний імідж держави прямо пропорційний іміджеві у соціальних медіа. Популярність держави, дипломатичних установ залежить від відкритості суспільства та просування у соціальних мережах.

Ключові слова: політичні актори; суб'єкти міжнародних відносин; зовнішньополітична поведінка; зовнішня політика; світовий інформаційний простір; соціально-комунікаційні технології; зовнішній імідж.

Pavliuh Mariia, PHD in Social Communication, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Application of social and communication technologies in international relations

The role of social media (social networks) in international relations is analyzed. The international relations as the main contributor to the world information space are singled out. Definitions of the main concepts characterizing the use of Internet technologies in the foreign policy activity of the state are given:

foreign policy activity of the state, foreign policy behavior of the state, communication in the system of international relations or foreign policy communication of the state.

The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the basic characteristics of socio-political communication, comparative analysis, functional analysis (functions of foreign policy communication and activities).

Social media and the Internet are turning into a new reality, where the main actors are states. The political image of the state is directly proportional to the image in the social media. The popularity of the state, diplomatic institutions depends on the openness of society and the advancement in social networks.

Key words: political actors, subjects of international relations, foreign policy behavior, foreign policy, world information space, social and communication technologies, external image.

Павлюх Марія Васильевна, кандидат наук по социальным коммуникациям, ассистент, Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина

Применение социально-коммуникационных технологий в международных отношениях

Проанализирована роль социальных медиа (социальных сетей) в международных отношениях. Выделены международные отношения как главного фигуранта мирового информационного пространства. Даны дефиниции главных понятий, характеризующих применение Интернет-технологий во внешнеполитической деятельности государства: внешнеполитическая деятельность государства, внешнеполитическое поведение государства, коммуникация в системе международных отношений или внешнеполитическая коммуникация государства.

В исследовании использован комплекс общих и специальных методов: метод концептуального анализа в определении базовых характеристик социально-политической коммуникации, компаративный анализ, функциональный анализ (функции внешнеполитической коммуникации и деятельности).

Социальные медиа и Интернет превращаются в новую реальность, где главными актерами становятся государства. Политический имидж государства прямо пропорционален имиджам в социальных медиа. Популярность государства, дипломатических учреждений зависит от открытости общества и продвижения в социальных сетях.

Ключевые слова: политические актеры; субъекты международных отношений; внешнеполитическое поведение; внешняя политика; мировое

информационное пространство; социально-коммуникационные технологии; внешний имидж.

Вступ

Сьогодні важко недооцінити роль Інтернет-технологій у міжнародних відносинах та зовнішній діяльності держав. З розвитком Мережі, міжнародні відносини отримали іншу площину взаємодії – віртуальну. Роль соціально-комунікаційних технологій у світовій дипломатії вагома, оскільки формує позитивні іміджи держав – учасників геополітичних процесів. Мережа перетворюється у центр геополітики і важливих світових процесів. Нерідко національні інформаційні ресурси стають елементом віртуальної війни держав.

Аналіз останніх досліджень

Маємо велику кількість праць учених, які досліджують взаємозв'язки Мережі зі світовою політикою та міжнародними відносинами: Н. Пінченко, яка досліджує міжнародну Інтернет-комунікацію та соціальні медіа у структурі зовнішньої політики провідних міжнародних акторів; Ю. Половинчака, що вивчає мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства; О. Лобікова, яка здійснює комплексний аналіз соціальних мереж як феномену інформаційного суспільства та ін.

Формулювання цілей статті

Мета статті – висвітлити роль Інтернету та соціально-комунікаційних технологій у сучасній міжнародній діяльності. Мета передбачає такі завдання: подати дефініції основних понять, які характеризують застосування Інтернет-технологій у зовнішньополітичній діяльності держав; з'ясувати взаємозалежність популярності та іміджу держави з соціальними медіа; розглянути плюси та мінуси соціальних мереж у міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу

Розвиток світового інформаційного мережевого простору дав поштовх до формування нових акторів та учасників зовнішньополітичних процесів. Провідним актором виступає держава, яка здійснює управління двома сферами політики: зовнішньою та внутрішньою. Велику роль відіграють транснаціональні корпорації, які активно співпрацюють з медіа на усіх рівнях: національному, регіональному та локальному, де активно лобіюють інтереси своїх власників. Роль посередників між аудиторією та інформацією відіграють світові медіакорпорації, які відстоюють власні інтереси. Велике значення мають громадські інститути, різні некомерційні організації, які захищають вразливі верстви населення, займаються благодійністю та охороною довкілля, збуджують громадську активність, що може призвести до формування нової державно-політичної ідеології. Через мережу громадські активісти антиглобалістських, пацифістських та екологічних рухів поширюють власні ідеї

та постійно взаємодіють із аудиторією на глобальному та міжнародному рівнях. Використання Мережі дозволяє багатьом відомим людям поширювати власні ідеї, не зважаючи на кордони, збільшувати масштаби поширеної інформації.

Поняття «зовнішньополітична комунікація» було введено всередині ХХ ст. представниками Міжнародної комунікативної асоціації. Зокрема, американські дослідники Е. Девідсон та А. Джордж під поняттям «зовнішньополітична комунікація» розуміли діяльність акторів міжнародних відносин (держав), спрямовану на зміну політичної поведінки (інших держав), яку представляли у вигляді моделі зовнішньополітичної комунікації (Pinchenko, 2014, p. 69).

Згодом, дослідники поглибили та видозмінили це поняття в кін. ХХ ст. Сьогодні зовнішньополітична комунікація вважається суспільно-політичним феноменом, який має різноманітні форми і діє через ефективні механізми та інструменти, щоб забезпечити державні, суспільні чи корпоративні інтереси.

Дослідниця Н. Пінченко (Pinchenko, 2014, p. 70) виокремлює важливі поняття, які характеризують застосування соціально-комунікаційних технологій у міжнародних відносинах, зокрема зовнішньополітичній діяльності держав. Серед цих понять такі: зовнішньополітична діяльність держави, зовнішньополітична поведінка держави, зовнішньополітична комунікація держави та міжнародна комунікація. Усі ці поняття застосовують соціально-комунікаційні технології.

Соціально-комунікаційні технології широко застосовуються у міжнародних процесах та внутрішньополітичній активності держави. Зокрема, зовнішньополітична діяльність держави через технології забезпечує та здійснює вплив на об'єкти зовнішньополітичних інтересів. Зовнішньополітична поведінка держави розглядається як діяльність / бездіяльність держави у контексті міжнародних відносин. Для зовнішньополітичної поведінки держави важливий конкретний історичний період і розвиток системи.

У мережі зовнішньополітична комунікація здійснюється за допомогою каналу для передачі об'єктів від одного актора до іншого. Зовнішньополітична комунікація розглядається у загальній системі міжнародних відносин як форма реалізації конкретних зв'язків. Міжнародна комунікація тлумачиться як система, де головними акторами виступають міжнародні відносини, через які розвиваються: політична взаємодія, економічно-політичне співробітництво та культурні обміни. Міжнародна комунікація використовує важливі інструменти, які здійснюють ефективне регулювання міжнародних та комунікаційних потоків: мас-медіа, соціальні мас-медіа та Мережа, а також активність у дипломатичній, культурній та економічній сферах.

Зарубіжний дослідник А. Кондратов (Pinchenko, 2014a, p. 38) виокремив функції зовнішньополітичної комунікації та діяльності, зокрема такі: пояснювальна, прогностична, синтезуюча, методологічна, практична. Кожна з цих функцій забезпечує ефективну роботу зовнішньополітичної комунікації завдяки соціально-комунікаційним технологіям. Зовнішньополітична діяльність через пояснювальну функцію активно розвиває відносини з різними акторами міжнародних відносин, а також здійснює взаємозв'язок у сфері національних інтересів держави: впливу, тактики, забезпечення та організації.

Прогностична функція зовнішньополітичної комунікації дає змогу змодельовати таку тактику держави, яка б реалізувала національні інтереси. Саме ця функція дозволяє розвивати різноманітні канали засобів масової комунікації для ефективного використання у діяльності держави. Синтезуюча функція має на меті досліджувати розвиток комунікаційних каналів у різних державах світу, об'єднувати отримані результати про зовнішньополітичну діяльність цих держав. У системі міжнародних відносин методологічна функція використовує два важливі підходи: функціональний та системно-діяльнісний для вивчення важливих явищ. Практична функція дозволяє накопичувати знання, досвід, створюючи нові комунікаційні канали і широке їхнє застосування у діяльності держави.

У міжнародних відносинах спостерігається взаємозалежність зовнішньополітичної діяльності держави від її присутності у просторі соціальних мереж і міжнародних медіа (Pinchenko, 2014a, p. 103). Інтернет і соціальні медіа перетворилися на політичний інструмент, який використовується для маніпулювання громадською свідомістю та прямого втручання у внутрішні справи суверенних держав. На рівні ООН Інтернет розглядається як інструмент реалізації права особи на свободу висловлення поглядів.

Застосування соціально-комунікаційних технологій важливі для міжнародних відносин. До поняття міжнародних відносин належать важливі аспекти та макроконцепції. Міжнародні відносини розглядаються як оригінальна форма соціальних відносин, яка відображає індивідуальну та колективну суб'єктність авторів. Головне призначення міжнародних відносин у єдності людства: цивілізаційній та антропологічній. Макроконцепції міжнародних відносин такі: політологічна, соціологічна, системна, культурна та комунікативна. Політологічна макроконцепція визнає основним міжнародним актором державу і підтримує тезу про верховенство держави, яка здійснює міжнародне співробітництво. Соціологічна вказує на прямі трансакції держави у міжнародних відносинах. Системна макроконцепція у міжнародних відносинах враховує вторинність міжнародних акторів. Культурна забезпечує національно-культурну ідентичність та культурну «сенситивність»

у міжнародному співробітництві. Комунікативна розглядається як суспільно-політичний феномен у різних формах, яка здійснюється завдяки інструментам та механізмам позиціонування, щоб на міжнародній арені забезпечити суспільні і корпоративні інтереси.

Під час управління зовнішньополітичною інформацією російський політолог А. Гуменський виокремив важливі інформаційні стратегії держави: експансивну та інтровертну. Перша стратегія притаманна розвинутим країнам ЄС та США, які вирішують свої національні завдання завдяки використанню зовнішніх ресурсів. Інтровертна стратегія характерна для таких країн: Китай, Куба та Північна Корея. У цій стратегії держава самоізолюється від навколишнього середовища і консолідує свої внутрішні ресурси. Інформаційні стратегії здійснюються за належної медіапідготовки і є балансом між спрямованістю: внутрішньою та зовнішньою. Стратегії змінюються відповідно до: зовнішніх обставин, державних завдань, а також релігійних, геополітичних та національних особливостей.

У цьому контексті необхідно згадати концепцію «м'якої сили» Дж. Ная-молодшого, яка спрямована на посилення американської дипломатії методами широкого впливу на світову громадськість за допомогою традиційних і нових комунікативних засобів, які розмивають кордони між зовнішньою та внутрішньою політикою. Зазначену концепцію у 2011 р. дослідник доповнив, увівши поняття «е-сила», яка формується в межах кіберпростору і призводить до зростання взаємозалежності між економічними можливостями і національною уразливістю. На його думку, кіберпростір знищує бар'єри для поширення влади, сприяючи зростанню політичного та економічного впливу за відносно невеликих витрат недержавних суб'єктів і невеликих держав (Pinchenko, 2014a, p. 38).

Зарубіжний науковець А. Багіров відзначивши позитивну оцінку Мережі, та її розвиток призвів до створення політично-економічної та соціально-культурної нерівностей, загостривши проблему «цифрового розриву». Проблема «цифрової нерівності» – проблема глобального характеру. Цифрова нерівність розглядається як соціальний феномен, який торкається багатьох країн у асиметричному використанні соціально-комунікаційних технологій. Асиметрія у державах пов'язана із різним рівнем розвитку держави, політики та економіки, освіти, культури. Цифрова нерівність зумовлена високим або низьким рівнем розвитку медіа в державі, а також активною діяльністю громадянського суспільства. Цифрова нерівність проявляється у багатьох проявах: обмеженості населення у доступі до Мережі, до національних інформаційних ресурсів і до інформаційно-комунікативних ресурсів загалом.

Розвиток інформаційних процесів має глобальний характер, однак кожна країна прокладає власний шлях переходу до широкого використання

інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з метою трансформації соціально-економічних процесів. Це обумовлюється тим, що, з одного боку, існують загальні проблеми на шляху раціонального використання переваг ІКТ, а з іншого боку – кожна країна виходить з наявних можливостей у процесі складного переходу від індустріального до інформаційного устрою (Polovinchak, 2019).

Інформаційно-комунікативні технології широко застосовуються у суспільних (громадських комунікаціях). Завдяки персональним комп'ютерам, мобільним пристроям, користувачі можуть комунікувати один з одним, не зважаючи на час та відстань – що є дуже зручним для економії. Соціально-комунікативні технології роблять доступним актуальну інформацію протягом кількох секунд.

У міжнародній політиці важливе значення відіграють так звані соціальні медіа (Halich, 2010, р. 146), тобто соціальні мережі. Соціальні мережі мають ознаки медіа, оскільки формують громадську думку користувачів Інтернету через сучасні технічні пристрої (мобільні пристрої та комп'ютери). Якщо розглядати мережу, то технологічно, – це такий сайт, який формує навколо себе соціальне середовище, яке має спільні вподобання та інтереси. Велика он-лайнова спільнота може стати соціальною мережею, коли утворюється читачами за тематикою чи зацікавленнями. Он-лайнові товариства створюють професійні мережі, де користувачі можуть шукати людей та роботу.

Тому Інтернету приділяється значна увага у діяльності міжнародних організацій. Уряди азійських, африканських та латиноамериканських держав використовують соціальні медіа для популяризації своєї позиції і завоювання прихильного до себе ставлення з боку світової спільноти. Дипломатична діяльність багатьох країн повинна базуватися на ідеях, а не на експансії, яку критикує світова громадськість.

Сучасні філософські течії: лібералізм та неолібералізм стверджують, що мережа потребує захищеності та вдосконалення у багатьох площинах. Насамперед, це правове регулювання, оскільки досі нема прийнятих законів щодо мережі. Держава намагається ввести обмеження для багатьох користувачів, щоб запобігти кіберзлочинам, а також захистити авторські права. Усі ці проблеми мережі мають моральний та етичний виміри. Будь-які обмеження щодо захисту прав людей повинні мати логічні наслідки, щоб не порушувати балансу у загальному розвитку системи. Ці філософські напрями розглядають мережу як платформу для розвитку транснаціональних відносин, появу нових політичних акторів, міжнародної взаємозалежності у світі.

Російський науковець Д. Песков пропонує розглядати Інтернет як простір міжнародних відносин тому, що мережа виступає як (Polovinchak, 2014):

– світовим інформаційним виміром, в якому присутні нові та традиційні політичні актори, що здійснюють через мережу політичну діяльність і нерідко домінують над міжнародними організаціями та державами;

– об'єкт правових та політичних відносин, оскільки регулює процеси розвитку світової політики у глобальному масштабі і зміцнює світовий інформаційний простір, захищає права особистості і державні суверенітети через мережу;

– технологія, яка формує життя багатьох суспільств, впливає на еволюцію всього людства; соціальна структура, що співіснує із законами, політично-економічними організаціями, традиціями та культурою держав.

Існують думки й про те, що під впливом інформаційно-комунікаційних технологій змінюється співвідношення компонентів традиційної могутності держав, яка визначається на основі володіння інформаційно-комунікаційними технологіями і позиції у сучасному інформаційному просторі. Така ситуація призводить до виникнення нового міжнародного протистояння, коли прагнення однієї держави домінувати у глобальному інформаційному просторі породжує опір і протидію інших (Lobovikova, Melnikov, 2010, p. 155). Таким чином, розвиток Інтернет-технологій призвів до міждержавних протистоянь на рівні глобального інформаційного простору задля захисту національного суверенітету та змін співвідношення державного впливу в кіберпросторі та інформаційному середовищі. Інформатизація спричинила виникнення неформальних міждержавних альянсів на основі спільних інформаційно-комунікаційних інтересів, діяльність яких спрямована на забезпечення єдиного доступу до певних інформаційно-комунікаційних технологій і здійснення єдиної інформаційної політики, зокрема, наголошується на ролі США у сфері створення глобальної інформаційної інфраструктури та інформаційних стандартів (Нругогова, 2017, p. 94).

На думку європейського дослідника В. Кляйнверхтера, у мережі формуються нові моделі міжнародних відносин. Роль політичних акторів відводиться не тільки державам, а й громадським та комерційним організаціям. Держава, навіть дуже впливова, не завжди ефективно керує процесами глобального інформаційного середовища, оскільки у мережі є правила, встановлені інтернет-компаніями.

Турецький дослідник О. Шен запропонував поняття «геоінтернет» розглядати як сучасний вимір геополітики, тому що мережа здійснює активний вплив на міжнародні відносини. Для прикладу він подає публікацію документів організацією Wikileaks або революційні події на Близькому Сході під назвою «арабська весна». Відомий спеціаліст у сфері комунікативних технологій Г. Почепцов розглядає інформаційно-комунікативний простір як уявлення про перспективні зміни економічної та політичної сфер, поряд із тим поява нових

медіа супроводжується намаганням держави їх «приборкати», повернувши до існуючого розподілу влади в суспільстві й державі.

Подібна нетрадиційна дипломатія, на думку науковців, відкрила можливості будувати міжнародне порозуміння шляхом комунікацій між дипломатами, державними діячами й політиками та за допомогою безпосереднього звернення громадян до іноземців, обминаючи представників дипломатичних представництв чи уповноважених урядовців. Представництво світових лідерів і провідних дипломатів в Інтернеті перетворилося не лише на елемент персонального престижу, але й престижу їхніх країн. Структури Євросоюзу мають 26 активних сторінок у Фейсбуці та акаунти в інших мережах. Органи багатьох держав і урядовці мають відкриті та активні акаунти в соціальних медіа, включаючи українські державні органи влади на різних рівнях.

Висновки

Міжнародна політика відбувається у двох площинах: реальній, тобто традиційній та віртуальній, тобто через соціальні медіа. Головними акторами міжнародних відносин стають держави, які намагаються отримати позитивний імідж через мережу, щоб завоювати прихильне ставлення до себе світової громадськості. Поряд з тим, соціально-комунікаційні технології мають негативні ознаки, коли стають об'єктом маніпуляцій та інформаційних війн. Залежність держави та ефективність міжнародних відносин прямо пропорційний іміджу у соціальних медіа. Популярність держави та її дипломатичних установ залежить від рівня просування у соціальних мережах: чим вищий рівень популярності, тим вища довіра до певної дипломатичної установи.

References:

1. Halich, T. (2010). 'Sotsialni Internet-merezhi ta virtualizatsiia suspilnoho zhyttia' [Social Internet Networks and Virtualization of Public Life]. *Sotsiologhiia maibutnoho* [Sociology of the future], issue 1, pp. 145–152.
2. Hryhorova, Z. (2017). 'Novi media, sotsialni media, sotsialni merezhi – iierarkhiia informatsiinoho prostoru' [New media, social media, social networks – hierarchy of information space]. *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva* [Technology and technique of printing], issue 3 (57), pp. 93–100.
3. Lisovskyi, M. (2005). *Fenomen Internetu yak zasib manipuliuvannia svidomistiu v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* [The phenomenon of the Internet as a means of manipulating consciousness in the Ukrainian modern society, [online]. Available at: http://novyn.kpi.ua/2005-3-1/04_Lisovskii.pdf [Accessed 10 January 2019].
4. Lobovikova, E., Melnikov, A. (2011). 'Sotsialni merezhi yak fenomen informatsiinoho suspilstva' [Social networks as a phenomenon of the information

society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia sotsiologichna* [Visnyk of Lviv National University, Series Sociology], no. 5, pp. 154–160.

5. Pinchenko, N. (2014). 'Mizhnarodna INTERNET-komunikatsiia: politologichnyi analiz' [International Internet Communication: Political Analysis]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. issue 121, part 1, pp. 69–79.

6. Pinchenko, N. (2014a). *Sotsialni media v strukturi zovnishnoi polityky providnykh mizhnarodnykh aktoriv* [Social media in the structure of foreign policy of leading international actors]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy.

7. Polovinchak, Y. (2015). *Mobilizatsionnyi i manipulyativnyi potentsial diskursa sotsial'nykh media v perekhodnom obshchestve* [Mobilization and manipulative potential of the discourse of social media in a transitional society], [online]. Available at: <http://inso.ge/inso2015/wp-content/uploads/2015/07/4-iulia-polovinchak.pdf> [Accessed 20 February 2019].

© Павлюх М. В., 2019

УДК 811.11'42 : 159.946.3

ПЕРСУАЗИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЦИФРОВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Скрябіна Вікторія Борисівна

*кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0002-3793-3643

skryabina.ya@gmail.com

Надіслано:

10.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

15.04.2019

Метою статті є дослідження персуазивності в цифровому публічному дипломатичному дискурсі. Персуазивний компонент досліджуємо за допомогою дискурсивного, семантичного, синтаксичного, а також стилістичного аналізів. Імпліцитні смисли дипломатичної комунікації встановлюємо, користуючись методами прагмалінгвістики. У результаті дослідження надано визначення цифрової публічної дипломатії як комунікативного явища, що здійснюється з використанням веб- та інформаційно-комунікаційних технологій. Встановлено прагматичні інтенції цифрового публічного дискурсу, серед яких передача офіційної позиції та формування іміджу держави за допомогою інтернет-мережі. Цифрова публічна дипломатія або твіпломатія сприяє відкритості і доступності міжнародної діяльності, дозволяє охопити широку аудиторію, здійснювати на неї персуазивний вплив. Зокрема, в статті докладно проаналізовано експліцитні та імпліцитні мовні засоби персуазивного впливу, які використовує на своїй сторінці в Twitter теперішній президент США Дональд Трамп, формуючи зовнішню політику країни з урахуванням інтересів американських виборців. Серед персуазивних лексичних засобів варто відзначити емоційно-забарвлену лексику та кліше, фразові дієслова та колоквіалізми, які надають особливу тональність президентським твітам, відтворюючи емоційність та прямотинійність стилю Трампа. Використання граматичних засобів персуазивності (найвищого ступеню порівняння прикметників і прислівників, інтенсифікаторів, окличних речень) допомагає виразити гіперболізованість оцінок та категоричність стилю Дональда Трампа. У публічній дипломатії американський президент практично не використовує стилістичні засоби, лише деякі епітети, стерті метафори, повтори й асонанс. Здобуті результати сприяють подальшій науковій розробці проблеми персуазивної комунікації, в цифровій дипломатії зокрема.

Ключові слова: персуазивність; цифрова публічна дипломатія; твіпломатія; ефект парасоціальної інтеракції.

Skriabina Viktoriia, Candidate of Linguistics, Associate Professor, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

Persuasive component of digital public diplomacy

The objective of the article is to study persuasion in the digital public diplomatic discourse. Discursive, semantic, syntactic, and stylistic analyses have been employed to carry out the research of the persuasive component. The methods of pragmalinguistics have been used to establish implicit meanings in diplomatic communication. As a result of the study, the definition of digital public diplomacy as a communicative phenomenon implemented by using web as well as information and communication technologies has been given. The pragmatic intentions of digital public discourse have been established, including the presentation of the official position and the state image making in the Internet. Digital public diplomacy or twiplomacy helps to make international activities open and accessible to the public, as well as to persuade them. In particular, the explicit and implicit language means of persuasive influence used by the current US President Donald Trump on his Twitter page to form the country's foreign policy while taking into account the interests of American voters are analyzed in detail. Among lexical persuasive means loaded vocabulary and clichés, phrasal verbs and colloquialisms should be mentioned. They give special tone to presidential tweets reproducing Trump's emotional and straightforward style. The use of grammatical means of persuasion (the superlative degree of comparison of adjectives and adverbs, intensifiers, exclamatory sentences) helps to express Donald Trump's hyperbolic and categorical evaluation of events. At the same time, the American president practically does not use stylistic means, except for some epithets, dead metaphors, repetitions and assonance. The obtained results contribute to further scientific development of the problem of persuasive communication, in particular, in digital diplomacy.

Key words: persuasion; digital public diplomacy; twiplomacy; parasocial interaction effect.

Скрябина Виктория Борисовна, кандидат филологических наук, доцент, Киевский национальный лингвистический университет, Киев, Украина

Персуазивный компонент цифровой публичной дипломатии

Целью статьи является исследование персуазивности в цифровом публичном дипломатическом дискурсе. Персуазивный компонент исследуем с помощью дискурсивного, семантического, синтаксического, а также стилистического анализа. Имплицитные смыслы дипломатической коммуникации установлены с помощью методов прагмалингвистики.

В результате исследования дано определение цифровой публичной дипломатии как коммуникативного явления, осуществляемого с использованием веб- и информационно-коммуникационных технологий. Установлены прагматические интенции цифрового публичного дискурса, среди которых передача официальной позиции и формирование имиджа государства посредством интернет-сети. Цифровая публичная дипломатия или твипломатия способствует открытости и доступности международной деятельности, позволяет охватить широкую аудиторию, оказать на нее персуазивное воздействие. В частности, в статье подробно проанализированы эксплицитные и имплицитные языковые средства персуазивности, которые использует на своей странице в Twitter нынешний президент США Дональд Трамп, формируя внешнюю политику страны с учетом интересов американских избирателей. Среди персуазивных лексических средств следует отметить эмоционально-окрашенную лексику и клише, фразовые глаголы и колоквиализмы, которые придают особую тональность президентским твитам, воспроизводя эмоциональность и прямолинейность стиля Трампа. Использование грамматических средств персуазивности (высшей степени сравнения прилагательных и наречий, интенсификаторов, восклицательных предложений) помогает выразить гиперболизированность оценок и категоричность стиля Дональда Трампа. В свою очередь в публичной дипломатии американский президент практически не использует стилистических средств, за исключением немногочисленных эпитетов, стертых метафор, повторов и ассонанса. Полученные результаты способствуют дальнейшей научной разработке проблемы персуазивной коммуникации, в частности в цифровой дипломатии.

Ключевые слова: персуазивность; цифровая публичная дипломатия; твипломатия; эффект парасоциальной интеракции.

Вступ

Проблема комунікації, комунікативного впливу є однією з центральних у сучасній лінгвістичній науці. Феномен комунікації включає індивідуальний і суспільний аспекти та є настільки об'ємним, що його досліджують практично всі науки. Персуазивність як різновид комунікативного впливу є невід'ємним компонентом дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мовленнєвий вплив у різних типах інституційного дискурсу вивчали А. М. Баранов, Р. Лакофф, О. М. Леонтьєв, Й. А. Стернін, В. Є. Чернявська, О. І. Шейгал, проте дипломатичний дискурс в залишається практично невивченим. Окремі аспекти дипломатичних текстів розглядали Е. Сатоу,

Х. Вільднер, Дж. Вуд та Ж. Серре. Серед українських дослідників варто відзначити праці Н. М. Поліщук та О. М. Мацько.

Публічна дипломатія як різновид дипломатичного дискурсу покликана забезпечити сприйняття політики однієї країни громадською думкою інших країн. На відміну від традиційної дипломатії, яка є каналом спілкування між урядами, культурно-гуманітарні та інформаційні заходи публічної дипломатії спрямовані на широку аудиторію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формулювання цілей статті

У статті ставимо за мету з'ясувати сутність феномену персуазивності в публічному дипломатичному дискурсі. Досягнення поставленої мети передбачає уточнення понять «цифрова публічна дипломатія» та «твіпломатія», виокремлення їхніх характерних ознак та встановлення мовних засобів впливу, використаних з метою переконання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Термін «публічна дипломатія» вперше у 1965 р. використав відомий дипломаті декан Школи права і дипломатії ім. Флетчера Університету Тафта Едмунд Джулліон (Cull, 2006).

За концепцією Е. Джулліона, до завдань публічної дипломатії входить вивчення впливу суспільних відносин на формування та здійснення зовнішньої політики. Як і традиційна дипломатія, публічна дипломатія розглядає процес формування громадської думки в зарубіжних країнах; взаємодію інтересів однієї країни з іншою; відомості про стан міжнародних справ та їхній вплив на політику; комунікацію між дипломатами та іноземними журналістами, міжкультурну комунікацію загалом.

Більш новим є термін «цифрова дипломатія», або «дипломатія Веб 2.0», який використовують для позначення веб- та інформаційно-комунікаційних технологій у процесі дипломатичної комунікації (Troshumenko, Balabanov, 2013).

На відміну від *традиційної публічної дипломатії*, до якої відносять інформаційну пропаганду за допомогою засобів мас медіа; надання освіти населенню, проведення виставок для розповсюдження та просування політичної культури, *цифрова дипломатія* передбачає, насамперед, поширення друкованої та аудіовізуальної інформації у мережі інтернет, відслідковування блогів зарубіжних країн; створення сторінок державних установ, посольств та інших організацій, а також персоніфікованих сторінок членів уряду, послів у соціальних мережах; розсилку інформації через мобільні телефони тощо (Troshumenko, Balabanov, 2013).

Цифрову дипломатію має практичний характер, її використовують для роботи із зарубіжними читачами, для трансляції офіційної позиції та з метою

формування іміджу країни. У наш час, коли інформація чи дезінформація поширюються надзвичайно швидко, особливо гостро стоїть проблема залучення підтримки громадськості. Публічна дипломатія передбачає комунікацію в соціальних мережах. *Твіпломасі* (від назви соціальної мережі – Twitter; англ. *twitter* – цвірінькати, щебетати) – так називають процес взаємодії державних органів, політичних, державних, громадських діячів однієї країни із громадськістю іншої за допомогою соціальної мережі Twitter. Twitter, Facebook та інші соціальні мережі допомагають «твіпломатам» здійснювати міжнародну діяльність і формувати зовнішню політику.

Публічний дипломатичний дискурс характеризується інтердискурсивністю, наявністю масового адресата, використанням кооперативних та конфронтативних стратегій, ритуалізованістю, діалогічністю, а також персуазивністю (Skriabina, 2018). Функція персуазивності об'єднує дипломатичний дискурс з політичним, релігійним та рекламним дискурсами. За В. Є. Чернявською, *персуазивність* – це здійснення впливу адресанта на думку, враження, ставлення, почуття, емоції адресата (Chernjavskaja, 2006, р. 25). Персуазивністю називають також певний вплив автора усного чи письмового повідомлення на його адресата з метою переконання в чомусь, заклику до певних дій (Golodnov, 2003). Ключовою ознакою та відмінною рисою його є наявність дихотомії раціонального переконання і емоційно-маніпулятивного зваблювання реципієнта (Perelman, 2000), який здійснюють за допомогою переважно вербальної комунікації.

Вербальна комунікація виконує головну роль у будь-якому виді людської діяльності (Rocheptsov, 2001, р. 319). Мовлення є одним з найефективніших інструментів для забезпечення взаєморозуміння між людьми, але також слугує «таємним джерелом влади» (Azhezh, 2006, р. 192), яке дозволяє впливати на події.

Мова дипломатії допомагає сформувати суспільну думку щодо міжнародних проблем, мобілізує до виконання «політично-правильних» дій. У цифровій дипломатичній комунікації цю функцію реалізують за допомогою спеціальних маркерів, експліцитно, а також імпліцитно, через ідеологічні конотації політичних термінів, тональність всього дискурсу, особливий підбір оцінної лексики (Terentij, 2010, р. 50).

Цифрову публічну дипломатію можна назвати однією з найефективніших в аспекті персуазивного впливу. Цьому сприяють декілька факторів.

По-перше, стосунки адресант – адресат в цифровій публічній дипломатії мають свої особливості. Така комунікація є асиметричною, оскільки незважаючи на те, що певний зворотний зв'язок (у вигляді вподобань та коментарів) існує, зміни комунікативних ролей по-суті немає: власнику

сторінки належить більша комунікативна вага та дискурсивна ініціатива (Burkart, 1998, p 167).

Керівники держав та урядів все частіше беруть участь у вирішенні міжнародних проблем, завдяки чому особливого значення набувають особисті якості учасників дипломатичних перемовин, а неформальне спілкування займає значну часту переговорного процесу. Як наслідок, персуазивності цифрової дипломатії сприяє *ефект парасоціальної інтеракції* (Merten, 1977, p. 145; Jäckel, 1995, p. 470), в результаті якого в читачів веб-сторінки дипломата виникає ілюзія знайомства і особистого спілкування з ним, що викликає довіру до нього та, відповідно, до його повідомлень.

Завдяки впливу цифрових технологій сучасна дипломатія стала більш відкритою і доступною. Це дозволяє охоплювати і впливати на більш широку аудиторію. Так, проста зрозуміла мова допомагає публічним діячам на своїх інтернет-сторінках демонструвати некорумпованість, викликає в читачів відчуття, що вони знають політика особисто та поділяють його позицію.

Важливим інструментом персуазивності публічного дипломатичного дискурсу є також тональність повідомлення. Тональність як «стиль дискурсу» відображає стосунки між комунікантами та відображає ступінь їхньої формалізованості, наявність ієрархії, схожість чи відмінність особистісних характеристик (Halliday, 1978, p. 33). Іншими параметрами тональності є серйозність / несерйозність, ужитковість / ритуальність, інформативність / фасцинативність, конструктивність / конфліктність, пряме / непряме вираження інтенцій (Karasik, 2002, p. 278).

Розглянемо, як використовує персуазивний потенціал цифрової публічної дипломатії для пропаганди своїх ідей 45-й президент США Дональд Трамп. Варто зазначити, що теперішній президент Сполучених Штатів володіє авторитарним стилем спілкування, навмисно ігнорує соціальні табу і поділяє світ на «сильних» і «слабих». Трамп виставляє напоказ свою успішну ділову кар'єру, відкрито демонструє свою маскулинність та уміння користуватися сучасними технологіями (Edsall, 2015).

Саме тому цікавою є його сторінка в Твіттері, що вже давно перетворилася на головний канал його спілкування із зовнішнім світом, оскільки дозволяє йому не рахуватися з порадами професійних дипломатів з Держдепартаменту, які намагаються якимось чином згладити його риторику. Зміст і стиль дипломатії президента Трампа полягає у відмові від принципу багатосторонності; пріоритеті особистих стосунків у міжнародних відносинах; дотримання принципів традиційної політики ізоляціонізму, який передбачає превалювання національних інтересів над міжнародними (Landale, 2018).

До основних лексичних засобів персуазивності, які використовує Дональд Трамп, у своїй віртуальній риторичі відносимо *емоційно-забарвлену лексику та кліше*, які він активно використовує на позначення політичної ситуації в Афганістані, Сирії, Ірані (*a total mess, financial chaos, a source of potential danger and conflict, economy is crashing, the terrible Iran Nuclear Deal, horrendous relationship*). При цьому американський президент використовує комунікативну стратегію позиціонування себе як успішного міжнародного політика, вдаючись до протиставлення «було погано до мого президентства, стало добре – з моїм приходом» (*Now a whole different story*): «*Syria was loaded with ISIS until I came along; I inherited a total mess in Syria and Afghanistan; Iran is in financial chaos now because of the sanctions and Iran Deal termination; at the end of the previous administration, relationship was horrendous and very bad things were about to happen. Now a whole different story. I look forward to seeing Kim Jong Un shortly. Progress being made – big difference! When I became President, ISIS was out of control in Syria & running rampant...».*

Негативно-забарвлена лексика є ефективним персуазивним засобом, що його використовує Дональд Трамп для дискредитації своїх опонентів, демократів: «*Schumer and the Democrats are big fans of being weak and passive with Iran. They have no clue as to the danger they would be inflicting on our Country.»*

Критикує Трамп і зовнішню політику попереднього президента, називаючи конфлікти в Сирії і Афганістані «безкінечними війнами»: *I inherited a total mess in Syria and Afghanistan, the “Endless Wars” of unlimited spending and death.*

Стосовно міжнародних подій не завжди президент США використовує лише негативно-забарвлені лексеми. Так, його ставлення до політичної ситуації в Венесуелі відображене в таких позитивних лексичних одиницях, як *freedom, democracy*: «*... Large protests all across Venezuela today against Maduro. The fight for freedom has begun!*» «*Spoke today with Venezuelan Interim President Juan Guaido to congratulate him on his historic assumption of the presidency and reinforced strong United States support for Venezuela’s fight to regain its democracy...».*

Позитивно-забарвлена лексика часто зустрічається на офіційній сторінці Дональда Трампа в постах, які відображають його політичне бачення місця США в світі, зокрема, вивід військ з Сирії він назвав «мудрим використанням грошей»: *Syria was loaded with ISIS until I came along. We will soon have destroyed 100% of the Caliphate, but will be watching them closely. It is now time to start coming home and, after many years, spending our money wisely.*

Задоволення Трампа від результатів економічних переговорів з Китаєм також виражене позитивними лексемами (*good intent and spirit*): *China’s top trade negotiators are in the U.S. meeting with our representatives. Meetings are going well*

with good intent and spirit on both sides. China does not want an increase in Tariffs and feels they will do much better if they make a deal.»

Використання фразових дієслів та колоквіалізмів допомагає створити фамільярну тональність і наблизити мовлення президента до просторіччя, що є безпрограшним персуазивним ходом: «*Looking for China to open their Markets...*»; «*With a Wall it would be soooo much easier and less expensive*»; «*We added 304,000 jobs, which was a shocker to a lot of people*».

Улюбленим граматичним засобом персуазивності Дональда Трампа варто назвати вживання вищого та найвищого ступеня порівняння прикметників та прислівників, які одночасно виражають гіперболізованість його оцінок. Часто гіпербола зустрічається у висловленнях-вихвалюваннях: «*We have, by far, the strongest economy in the world!*» «*Done more in first two years than any President!*» «*North Korea relationship is best it has ever been with U.S. Jens Stoltenberg, NATO Secretary General, just stated that because of me NATO has been able to raise far more money than ever before from its members after many years of decline.*»

Практично в кожному твіті американського президента зустрічаємо окличні речення, що демонструють його категоричний, подекуди ультимативний стиль: «*We have, by far, the strongest economy in the world!*» Часто Трамп використовує окличні речення в персуазивній стратегії дискредитації свого політичного опонента: «*Democrats are becoming the Party of late term abortion, high taxes, Open Borders and Crime!*» «*Dems put us in a bad place – but now good!*» Знаками оклику супроводжуються безапеляційні заяви про необхідність побудови стіни на кордоні з Мексикою: «*With a Wall it would be soooo much easier and less expensive.*» «*Being Built!*» «*Wall is being built!*» «*Lets just call them WALLS from now on and stop playing political games! A WALL is a WALL!*» «*The Wall is getting done one way or the other!*»

Емоційність мовлення Дональда Трампа знаходить відображення у використанні ним графічних засобів персуазивного впливу, зокрема капіталізації ключових слів таких, як *WALL, JOBS, DRUGS* тощо. Графічно виділяє політик й інтенсифікатори, які самі по собі є персуазивними: «*...I would suggest you read the COMPLETE testimony from Tuesday.*» «*...China's representatives and I are trying to do a complete deal, leaving NOTHING unresolved on the table.*» «*Since ending the terrible Iran Nuclear Deal, they are MUCH different, but...*» «*After all that I have done for the Military, our great Veterans, Judges (99), Justices (2), Tax & Regulation Cuts, the Economy, Energy, Trade & MUCH MORE, does anybody really think I won't build the WALL?»*

Подекуди Трамп капіталізує цілі речення, зокрема лозунг, який він використовував ще під час передвиборчої кампанії: «*MAKE AMERICA GREAT AGAIN!*»

Використовує президент США і *модальні дієслова*, проте здебільшого в різких іронічних слоганах, спрямованих на внутрішні сили, зокрема розвідку, якій він радить порозумнішати та повернутися назад до школи: «*Certain people must get smart! Perhaps Intelligence should go back to school!*»

Що ж стосується стилістичних засобів персуазивності, які є досить характерними для дипломатичної риторики, вони практично не зустрічаються в мініпостах президента. Так, евфемізми часто використовують в політичній комунікації, проте для різкого і часто грубого Дональда Трампа їх, здається, не існує. Серед небагатьох стилістичних засобів зустрічаємо подекуди оцінні *enimemu*: *unlimited spending and death, Endless Wars, false narrative, distorted press* тощо; *повтору*: «*We added 304,000 jobs, which was a shocker to a lot of people. It wasn't a shocker to me.*» «*More troops being sent to the Southern Border to stop the attempted Invasion of Illegals, through large Caravans, into our Country. We have stopped the previous Caravans, and we will stop these also.*» «*Lets just call them WALLS from now on and stop playing political games! A WALL is a WALL!*»; асонанс: *Invasion of Illegals*.

Розглянемо ілюстрацію щоденного спілкування, вилучену нами зі сторінки в Твіттері (Donald J. Trump): «*...a source of potential danger and conflict. They are testing Rockets (last week) and more, and are coming very close to the edge. There economy is now crashing, which is the only thing holding them back. Be careful of Iran. Perhaps Intelligence should go back to school!*»

Серед експліцитних засобів персуазивності в наведеному фрагменті спостерігаємо використання модального дієслова *should*, яке підсилене використанням його в окличному реченні, а також наказовим реченням (*Be careful of Iran*). Досить дієвим є використання стертих метафор (*a source of potential danger and conflict; economy is now crashing; coming very close to the edge*), притаманне американському політику.

Імпліцитне протиставлення «свої-чужі» (США–Іран) здійснюється за допомогою особових займенників (*they, them*) і доповнюється вживанням емоційно-оцінної лексики негативної конотації (*danger and conflict; crashing*) тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку

Цифровий публічний дипломатичний дискурс або твіпломасі є персуазивним типом дискурсу. Віртуальна комунікація на своїй сторінці в Twitter дозволяє президенту США Дональду Трампу формувати зовнішню політику країни на догоду своїм прихильникам серед американських виборців. Це дипломатія, яка відрізняється непередбачуваністю і визначає глобальний політичний клімат. Основним її інструментом є твіт, короткий текст-

повідомлення, що включає лексичні, граматичні, стилістичні та графічні засоби персуазивності.

Підсумовуючи, зазначимо, що цифрова публічна дипломатія стає дедалі впливовішим персуазивним засобом міжнародної політики. Мовні засоби реалізації персуазивних стратегій і тактик є надзвичайно ефективними в віртуальному середовищі, оскільки дозволяють практично миттєво апелювати до логіки та емоцій читачів по всьому світі, а отже стають інструментом міжнародного впливу. Так, влада Південної Кореї ввела в міністерстві закордонних справ посаду відповідального за Twitter, що свідчить про новий рівень розвитку дипломатичних відносин в соціальних мережах. Перспективними вбачаємо дослідження віртуальної мовної особистості дипломатів та видатних міжнародних діячів.

References:

1. Azhezh, K. (2006). *Chelovek govorjashhij: Vklad lingvistiki v gumanitarnye nauki* [The Speaking Human: The Contribution of Linguistics to Humanitarian Sciences]. Moscow: Editorial URSS.

2. Burkart, R. (1998): *Kommunikationswissenschaft. Grundlagen und Problemfelder. Umriss einer interdisziplinären Sozialwissenschaft*. Wien.

3. Chernjavskaia, V. E. (2006). *'Diskurs vlasti i vlast' diskursa: problemy rechevogo vozdeystviia'* [Discourse of Power and Discourse Power: Issues of Speech Influence]. Moscow: Flinta: Nauka.

4. Cull, N. J. (2006). 'Public Diplomacy» Before Gullion: The Evolution of a Phrase'. *USC Center on Public Diplomacy*, [online]. Available at: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase> [Accessed 27 February 2019].

5. Donald J. Trump. *Twitter*, [online]. Available at: https://twitter.com/realDonaldTrump?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor [Accessed 04 March 2019].

6. Edsall, T. B. (2015). 'Euro-Trump'. *The New York Times*, [online]. Available at: <https://www.nytimes.com/2015/11/18/opinion/campaign-stops/euro-trump.html> [Accessed 05 March 2019].

7. Golodnov, A. V. (2003). *Lingvopragmaticheskie osobennosti persuzivnoj kommunikacii (na primere sovremennoj nemeckoj azychnoj reklamy)* [Linguistic and Pragmatic features of Persuasive Communication (Based on Contemporary German-Language Advertising)]. D.Ed. Herzen State Pedagogical University of Russia, St. Petersburg.

8. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold.

9. Jäckel, M. (1995). 'Interaktion. Soziologische Anmerkungen zu einem Begriff'. *Rundfunk und Fernsehen*, no. 43, pp.463–476.

10. Karasik, V. I. (2002). *Jazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs* [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Volgograd: Peremena.

11. Landale, J. (2018). 'Shcho take dyplomatiia "vohniu i liuti" Donalda Trampa' [What is Donald Trump's "Fire and Fury" Diplomacy]. *BBC*, [online]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44507538> [Accessed 25 February 2019].

12. Merten, K. (1977). *Kommunikation. Eine Begriffs- und Prozessanalyse*. Opladen.

13. Perelman, Ch. (2000). *A New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame (Ind.): Univ. of Notre Dame Press.

14. Pocheptsov, G. G. (2001). *Kommunikativnye tehnologii XX veka* [Communicative Technologies of the XX century]. Moscow :Refl-Buk; Kiev : Vakler

15. Skriabina, V. B. (2018). 'Linhvistychni aspekty persuazyvnosti v dyplomatychnomu dyskursi' [Linguistic Aspects of Persuasion in Diplomatic Discourse]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], issue 2, pp. 93–98. DOI: 10.31866/2616-745x.2.2018.133362.

16. Terentij, L. M. (2010). 'Diplomaticheskij diskurs kakosobaja forma politicheskoykommunikacii' [Diplomatic discourse as a Special Form of Political Communication]. *Voprosy Kognitivnoi Lingvistiki* [Questions of Cognitive Linguistics], no. 1. pp.47–56.

17. Trophymenko, M., Balabanov, K. (2013). 'Publichna dyplomatiia» yak vidpovid na vyklyky suchasnosti' [Public Diplomacy as a Solution to Modern Challenges]. *Ukraina Dyplomatychna* [Diplomatic Ukraine], issue 14, pp. 989–1007.

УДК 316.47

ІНТЕГРАТИВНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Судаков Володимир Іванович

доктор соціологічних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-2032-1093

vl_sudakov@ukr.net

Надіслано:

19.03.2019

Рецензовано:

28.03.2019

Прийнято:

15.04.2019

У статті здійснена наукова аргументація важливості дослідження інтегративних суперечностей комунікативних процесів в умовах інтенсивних глобальних соціальних змін. Підкреслено, що сучасні комунікативні процеси характеризуються якісно відмінним інтегративним потенціалом взаємної спрямованості та узгодженості дій соціальних суб'єктів як учасників комунікацій. Саме тому соціологи вивчають різні типи комунікативних процесів, досліджуючи суперечливу інтегративну онтологічну специфіку комунікацій консенсусного, кооперативного, конкурентного та конфліктного типу. Автором з'ясована комунікативна специфіка консенсусної інтеграції. Надані докази, що при дослідженні інтегративних суперечностей консенсусної комунікації важливо враховувати функціональний соціальний вплив двох різних механізмів: 1) механізму легітимно-правової організації і регуляції суспільного життя, який формується консенсусними комунікаціями як цілеспрямованих зусиль людей і інститутів державної влади з метою утвердження ненасильницького соціального порядку та 2) механізму самоорганізації взаємодій індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів у сферах економіки, політики і культури громадянського суспільства. Визначено, що перспективи розвитку наукових досліджень онтологічної специфіки консенсусної інтеграції як фундаментальної умови організації соціального порядку демократичного громадянського суспільства загалом пов'язані з необхідністю проведення спеціалізованого вивчення суперечливих проявів консенсусної інтеграції в функціонально різномірних кооперативних, конкурентних та конфліктних комунікаціях між індивідуальними та колективними суб'єктами суспільного життя.

Ключові слова: соціальна інтеграція; комунікація; консенсус; кооперація; конкуренція; конфлікт; право; громадянське суспільство.

*Sudakov Volodymyr, Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

The integrative contradictions of the contemporary communicative processes

The article presents scientific argumentation that reflects the importance of researching the integrative contradictions of the communication processes under the context of intensive global social changes. It is emphasized that the contemporary communication processes are characterized by their own qualitatively different integrative potential in mutual orientation and coordination of the actions by the social actors who interact as participants of the communication processes. That is why sociologists usually study various types of the communicative processes, trying to research the contradictory integrative ontological peculiarities of communications of the consensus, cooperative, competitive and conflict type. The communicative specific of the consensus integration is investigated by the author. The proofs of the scientific position that proposes to research the integrative contradictions of the consensus communications by taking into account the functional social influence by two different mechanisms: 1) the mechanism of the legal organization and regulation of human life on the basis of juridical laws which are supported by the consensus communications between the power institutions and the citizens in order to establish the nonviolent peaceful coexistence and 2) the self-organization mechanism of the interactions between individual and collective social actors in the spheres of economy, politics and culture in the democratic civil society. It is determined that the further prospects for the innovative scientific researches of the ontological specifics of the consensus integration as the foundation of the democratic civil society are connected with the need to provide the specialized studies of the contradictory manifestations of the consensus integration in the functionally different cooperative, competitive and conflict communications between individual and collective actors of social life

Key words: social integration; communication; consensus; cooperation; competition; conflict; law; civil society

*Судаков Владимир Иванович, доктор социологических наук, профессор,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина*

Итегративные противоречия современных коммуникативных процессов

В статье осуществлена научная аргументация важности исследования интегративных противоречий коммуникативных процессов в условиях интенсивных глобальных социальных изменений. Подчеркнуто, что современные коммуникативные процессы характеризуются качественно отличным интегративным потенциалом взаимной направленности

и согласованности действий социальных субъектов как участников коммуникации. Именно поэтому социологи изучают различные типы коммуникативных процессов, исследуя противоречивую интегративную онтологическую специфику коммуникаций консенсусного, кооперативного, конкурентного и конфликтного типа. Автором выяснена коммуникативная специфика консенсусной интеграции. Предоставлены доказательства, что при исследовании интегративных противоречий консенсусной коммуникации важно учитывать функциональное социальное влияние двух различных механизмов: 1) механизма легитимно-правовой организации и регуляции общественной жизни, который формируется консенсусными коммуникациями как целенаправленных усилий людей и институтов государственной власти с целью утверждения ненасильственного социального порядка и 2) механизма самоорганизации взаимодействий индивидуальных и коллективных социальных субъектов в сферах экономики, политики и культуры гражданского общества. Определено, что перспективы развития научных исследований онтологической специфики консенсусной интеграции как фундаментального условия организации социального порядка демократического гражданского общества в целом связаны с необходимостью проведения специализированного изучения противоречивых проявлений консенсусной интеграции в функционально разнородных кооперативных, конкурентных и конфликтных коммуникациях между индивидуальными и коллективными субъектами общественной жизни.

Ключевые слова: социальная интеграция; коммуникация; консенсус; кооперация; конкуренция; конфликт; право; гражданское общество.

Вступ

Сучасний глобалізований соціальний світ постає як арена динамічних соціальних змін, які сприймаються переважною більшістю вчених як суттєві детермінанти трансформації не лише повсякденних практик, але й фундаментальних засад організації суспільного життя. Численні спроби ідентифікації змісту даних соціальних змін позначаються певними труднощами пізнавального характеру. Введення в науковий обіг таких ідентифікаційних метафор, як «кінець знайомого світу» (І. Валерстайн), «суспільство ризику» (У. Бек), «індивідуалізоване суспільство» (З. Бауман), «суспільство спектаклю» (Г. Дебор) засвідчує про важливість аналізу інтегративних засад сучасного глобального соціального порядку, який відтворюється різноманітними практиками взаємодій та комунікацій між індивідуальними та колективними суб'єктами суспільного життя. Вочевидь, важливо враховувати, що сучасні комунікативні процеси характеризуються якісно відмінним інтегративним потенціалом взаємної спрямованості та узгодженості дій соціальних суб'єктів

як учасників комунікативних процесів. Саме тому соціологи вивчають різні типи комунікативних процесів, досліджуючи суперечливу інтегративну онтологічну специфіку комунікацій консенсусного, кооперативного, конкурентного та конфліктного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливо підкреслити, що онтологічні реалії розколу сучасної цивілізації на постіндустріальний Центр, індустріальну Напівпериферію та аграрну Периферію на думку багатьох дослідників на даний час зумовлюють потреби в розробці спеціалізованих дослідницьких програм, які спрямовані на вивчення зростаючого впливу процесу глобалізації на провідні тенденції соціальних змін, які відбуваються у різних країнах світу. Констатуємо, що процес відтворення ненасильницького соціального порядку у сучасних суспільствах завжди обумовлюється певною демократичною культурою цивілізованого вирішення проблем конкурентних та конфліктних взаємодій та комунікацій. Однак, в умовах зростаючої глобальної ринкової конкуренції та росту бідності у переважній більшості країн світу, як аргументовано доводять у своїх працях Дж. Александер, П. Бергер, Т. Гарр, Е. Гіденс, Н. Луман, Л. Склейр, Дж. Уррі, П. Штомпка та ін. авторитетні західні науковці, суттєво зменшується регулятивний потенціал владних інститутів в аспектах реального зниження масштабів репресивно-насильницьких дій та високого рівня соціальної напруженості в системі міжнародних відносин (Novi perivnosti – novi konflikty: shliakhy podolannia, 2017, p. 38–66). Зазначимо, Ю. Габерамас, Р. Дарендорф, Д. Норт, М. Спенс, Дж. Стігліц, а також вітчизняні соціологи І. Бекешкіна, Є. Головаха, О. Злобіна, В. Лапіна, М. Михальченко, О. Резнік, Ю. Савельєв, Є. Сірий, М. Шульга в публікаціях останнього часу доводять, що сучасні соціальні інститути здатні впливати лише на «перерозподіл насилля» в системі соціальних комунікацій, а не знижувати його зростаючий репресивний вплив (Sudakov, 2018, p. 19–31).

Формулювання цілей дослідження

Приймаючи до уваги зміст означеної аргументації, *мета* даної статті полягає в з'ясуванні специфіки інтегративних суперечностей сучасних комунікативних процесів консенсусного типу.

Виклад основного матеріалу

Насамперед важливо вказати на неоднозначність наукових інтерпретацій змісту новітніх глобальних трансформаційних процесів, які були запропоновані вченими протягом останнього десятиліття. Так в концептуальних координатах соціологічної теорії глобальної модернізації українське суспільство виразно демонструє певні успіхи у здійсненні ринкових та демократичних реформ. Водночас в теоріях глобальної залежності тенденції структурної трансформації українського суспільства відображують його рух від

індустріальної Напівпериферії до аграрної Периферії (Mikhal'chenko, 2016; Saveliev, 2016; Golovaha, 2014; Ermolaev, 2017; Shulha, 2018). Варто зазначити, що незважаючи на суттєві відмінності у поглядах вітчизняних соціологів стосовно розуміння ними характеру провідних тенденцій суспільних трансформацій в Україні, спільною рисою цих поглядів є певна аргументація практичної значущості посилення інтегративного потенціалу та соціальної консолідації українського суспільства як фундаментальної умови як успішного продовження розпочатих реформ, так і прискореного подолання кризових явищ і процесів в економічній, політичній та культурній сферах суспільного життя.

Перспективний теоретичний підхід до дослідження до дослідження проблематики інтегративного потенціалу соціальних взаємодій та комунікацій, на наш погляд, потребує, по-перше, уточнення питання стосовно розуміння функціональної ролі *консенсусу* як «існуючої у суспільстві, спільноті або групі фундаментальної згоди стосовно базових цінностей» (Jeru, 2001, р. 321). По-друге, виникає необхідність наукової розробки чітких і послідовних етапів концептуального аналізу, результатом якого мусить стати зняття підстав для сумніву, артикульованого Н. Луманом – «чи повинна сучасна соціологія приписувати консенсусній інтеграції *конститутивну* роль у суспільстві» (Luman, 2001, р. 25–26).

Приймаючи до уваги зміст означеної Н. Луманом проблеми, значимо, що при дослідженні феномену консенсусної інтеграції важливо враховувати, що організаційні й функціональні підстави будь-якого соціуму базуються на дії двох механізмів: 1) на механізмі легітимно-правової організації і регуляції суспільного життя, який формується консенсусними комунікаціями як цілеспрямованих зусиль людей і інститутів державної влади з метою утвердження ненасильницького соціального порядку та 2) на механізмі самоорганізації взаємодій індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів у сферах економіки, політики й культури.

Специфічна дія даних механізмів обумовлює важливість фіксації двох типів консенсусної інтеграції: 1) правової, тобто примусово-нормативної консенсусної інтеграції та 2) спонтанної (стихійної) консенсусної інтеграції. Таке типологічне розрізнення, на наш погляд, є важливим, оскільки воно дозволяє подолати певну однобічність у концептуальних визначеннях статусу консенсусних взаємодій та комунікацій у формуванні та розвитку організованих способів та форм колективного життя людей.

Відомо, що одним із ключових консенсусних ознак права є його *загальнообв'язкова нормативність*. Проте, приймаючи до уваги таке розуміння, зараз важливо враховувати, що доволі тривалий час вченими робився акцент на універсальності інтегративної та регулятивної функцій

права. Традиція такого розуміння, як нам здається, загалом може бути пов'язана з аргументацією Е. Дюркгейма, який доводив, що «соціальне життя, усюди, де воно тривало існує, неминуче прагне прийняти певну форму та певним чином організуватися, і право є не чим іншим, як сама ця організація у її найбільш усталеному та точному виразі» (Durkheim, 1996, р. 71–72).

Відзначимо, що універсальність організаційних і регулятивних можливостей права, згідно позиції Дюркгейма, є синонімом ефективності його соціальної дії. Ефективність соціальної дії права, на думку Дюркгейма, забезпечується інтегруючим консенсусним характером «колективних уявлень». Вчений вважав, що в нормах права специфічним чином інтегрально відображується зміст інших соціальних норм, зокрема, норм моралі. При «нормальному» стані суспільства зміст норм моралі і права набуває характеру тотожності, тому «мораль не протилежна праву, а, навпаки, є його підставою» (Durkheim, 1996, р. 72).

Однак сьогодні з таким концептуальним висновком важко погодитися, оскільки в сучасних суспільствах, особливо у їх «нормальних станах», зміст різних типів соціальних норм – релігійних, моральних, норм етикету, корпоративної культури, технічної раціональності (стандарти, еталони та ін.) – багато у чому не збігається зі змістом діючих норм права. Вочевидь, що кожний тип соціальних норм має своє специфічне суспільне призначення і відрізняється своїми цільовими та функціональними завданнями. Тому й питання про універсальність регулятивних можливостей права потребує більш детального аналізу.

Доцільно звернути увагу, що з точки зору М. Вебера саме в теоріях природного права «загальні правові норми» виводяться логічним дедуктивним шляхом з певних принципів, як «вічно значущих» умов буття людини. Однак раціональна регулятивна дія правових норм, як доводить М. Вебер, істотною мірою деформується активністю репресивного державного апарату, який зовсім не раціональним чином використовує силу як головний інструмент свого примусового впливу. У незакінченій фундаментальній праці «Економіка та суспільство» Вебер підкреслював, що «правотворчість та правозастосування є феноменами ірраціональними, оскільки правові рішення приймаються під впливом конкретних обставин окремих подій, оцінюваних з погляду етичних або політичних позицій, а не на основі існуючих і діючих у суспільстві загальних правових норм» (Weber, 1978, р. 656).

Відзначимо, що вплив ідей Вебера доволі наочно проявляється в сучасних постструктуралістських соціологічних концепціях права М. Фуко та П. Бурдьо. У цих концепціях також робиться акцент на необхідності вивчення

явних і латентних механізмів силових дій державного апарату який загалом функціонує на основі норм «ідеологічної раціональності» – тобто на основі вибіркового використання норм права, орієнтуючись на захист інтересів панівних класів та соціальних груп. У праці «Влада права: основи соціології юридичного поля» П. Бурдьо відзначає, що державний апарат цілеспрямовано культивує серед простих громадян (профанів) віру в нейтральність та автономність права. На практиці ж юристами, які працюють у судових інституціях, «рухають фінансові інтереси, а також їх етичні й політичні диспозиції, тобто принцип соціальної близькості з клієнтами» (Bourdieu, 2005, p.99–100).

Вочевидь, що класова диференціація сучасних суспільств якісно змінює механізми соціальної дії права. Однак, на наш погляд, важливо враховувати, що процеси класової диференціації на початку XXI ст. обумовлені дією якісно нових трансформаційних тенденцій, до числа яких можна віднести: 1) індивідуалізацію суспільного життя; 2) інформаційно-технологічну революцію та 3) глобалізацію.

Важливо враховувати, що розвиток цих тенденцій істотно сприяє скороченню інтегративних та регулятивних можливостей права, що створює реальну загрозу для формування та розвитку ефективних механізмів соціальної дії права. Так відзначена нами тенденція прогресуючої індивідуалізації суспільного життя є наочним свідченням посилення екзистенціальної обумовленості та персоніфікації сучасних соціальних процесів. У праці «Індивідуалізоване суспільство» З. Бауман підкреслює, що в умовах посилення індивідуалізації, старі моделі правової регуляції суспільного життя «вже не здаються обов'язковими». Тому неможливість за допомогою норм права ефективно контролювати процеси індивідуальної активності призводить, як вважає Бауман, до посилення неправового репресивного втручання держави в особисте життя, до жорсткого силового та насильницького впливу на індивідів. «Наше суспільство стає усе більш «воєнізованим», а насильство, обвинувачення в насильстві й очікування насильства перетворюються у головний засіб відстоювання прав індивідів або груп» (Bauman, 2002, p. 269).

Інформаційно-технологічна революція, як відомо, суттєво прискорює розвиток історичної тенденції перетворення науки в безпосередню продуктивну силу. Важливим соціальним наслідком цієї тенденції є посилення суспільного запиту на оперативну розробку та впровадження нововведень (інновацій). Саме тому сфера інноваційної і творчої діяльності в сучасних суспільствах значно розширюється. Однак ця сфера, як ми вважаємо, по суті не піддається регламентуючому та регулятивному впливу правових норм. Вочевидь, що використовуючи правові норми не можна примусити вченого

зробити в межах певного відрізка часу вагоме наукове відкриття. Водночас інноваційна діяльність зараз, як зауважує У. Бек, є одним із визначальних факторів соціального ризику. У праці «Суспільство ризику» вчений звертає увагу, що впровадження отриманих нових знань здійснюється певними професійними співтовариствами, які створюють свої власні квазіправові норми легітимізації результатів інноваційної діяльності. Примітно, що таке нормотворення практично не приймає до уваги діючі правові закони. Так інтенсивне поширення сучасних інноваційних медичних технологій приводить до появи спеціалізованої «неюрідичної» системи норм, яка визнається підставою для прийняття формальних легітимних судових рішень. Так сучасна юриспруденція, на думку Бека, змушена, у разі необхідності винесення рішення про «лікарську помилку», звертатися до вузько спеціалізованої системи правових норм, яка не створена юристами. Тому регулятивні можливості таких норм «в кінцевому рахунку можуть бути оцінені знов-таки лише медиками і більше ніким» (Bek, 2000, p. 269).

Важливо також враховувати, що сучасна тенденція глобалізації приводить до істотної трансформації соціальних функцій національної держави. Тому доволі поширеною серед сучасних суспільствознавців є концептуальна позиція Ю. Габермаса, згідно якої сучасну державу «вже не можна більше вважати центральною управлінською інстанцією, у якій більшість концентрує свої можливості та здатність до самоорганізації» (Habermas, 2003, p. 371).

На думку німецького вченого сучасна соціальна дійсність наочно демонструє кризу інтегративних і регулятивних можливостей права, оскільки його джерелом в умовах глобалізації стає випадковість та кон'юнктура вибіркової фактичної діяльності законодавців. Для того, щоб правові норми діяли у якості ефективних регуляторів соціальної взаємодії, як доводить Габермас, необхідна певна інтегративно-консенсусна основа прийняття та визнання людьми правових норм як легітимних. А таке прийняття та визнання є неможливим без створення механізмів впливу громадян на процес формування цих норм. Тому легітимність правових норм може бути забезпечена певними спонтанними саморганізаційними комунікативними демократичними процедурами, які в сучасних суспільствах зорганізуються не стільки інститутами держави, скільки інституціональною системою громадянського суспільства. У монографії «Розколотий Захід» Ю. Габермас, намагається обґрунтувати доцільність розмежування двох типів права, які мають різні джерела владної компетенції: 1) право держави як «субстанціональної державної влади» і 2) право громадянського суспільства, що втілює потенціал механізмів самоорганізації громадського життя і яке розуміється як «влада від народу» (Habermas, 2008, p. 121).

Таке розмежування є досить симптоматичним, оскільки в сучасних розвинутих суспільствах головним джерелом правових норм повинні стати соціально значущі законодавчі ініціативи інститутів громадянського суспільства, які відображують «волю народу» як безпосередній спонтанний вираз консенсусної інтеграції. Такого характеру законодавчі ініціативи можуть оформлятися не тільки в правові норми громадянського суспільства, але й в «право держави» у тому випадку, якщо вони отримують парламентське схвалення.

Таким чином, можемо констатувати та підкреслити зростаючу комунікативну роль спонтанної консенсусної інтеграції. Водночас важливо зазначити, питання дослідження суперечливих проявів консенсусної інтеграції в функціонально різнорідних кооперативних, конкурентних конфліктних комунікацій потребує подальшої наукової розробки. Зрозуміло, що організація комунікацій кооперативного типу є неможливою без певної попередньої консенсусної угоди як контракту. Однак, як відомо, виконання контрактних зобов'язань є суперечливим процесом, оскільки таке виконання часто зривається з різних причин об'єктивного та суб'єктивного характеру. В комунікаціях конкурентного та конфліктного типу найбільш виразними проявами консенсусної інтеграції є спільні бажання людей отримати певні дефіцитні ресурси. Проте ситуації реальної практичної неможливості задоволення таких спільних бажань сприймаються у масовій свідомості як суперечливі наслідки соціальної несправедливості та корупції.

Висновки

1. В умовах глобальних динамічних соціальних змін, формуються якісно нові детермінанти трансформації не лише повсякденних практик, але й фундаментальних засад організації суспільного життя. Саме тому важливою науковою проблемою є дослідження інтегративних засад сучасного глобального соціального порядку, який відтворюється різноманітними практиками взаємодій та комунікацій між індивідуальними та колективними суб'єктами суспільного життя.

2. Сучасні комунікативні процеси характеризується якісно відмінним інтегративним потенціалом взаємної спрямованості та узгодженості дій соціальних суб'єктів як учасників комунікативних процесів. Саме тому соціологи вивчають різні типи комунікативних процесів, досліджуючи суперечливу інтегративну онтологічну специфіку комунікацій консенсусного, кооперативного, конкурентного та конфліктного типу.

3. Перспективний теоретичний підхід до дослідження проблематики інтегративного потенціалу соціальних взаємодій та комунікацій, потребує уточнення питання стосовно розуміння онтологічної специфіки та функціональної ролі соціального консенсусу та консенсусної інтеграції.

4. При дослідженні феномену консенсусної інтеграції важливо враховувати, що організаційні й функціональні підстави будь-якого соціуму базуються на дії двох механізмів: 1) на механізмі легітимно-правової організації і регуляції суспільного життя, який формується консенсусними комунікаціями як цілеспрямованих зусиль людей і інститутів державної влади з метою утвердження ненасильницького соціального порядку та 2) на механізмі самоорганізації взаємодій індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів у сферах економіки, політики й культури. Специфічна дія даних механізмів обумовлює важливість фіксації двох типів консенсусної інтеграції: 1) правової, тобто примусово-нормативної консенсусної інтеграції та 2) спонтанної (стихійної) консенсусної інтеграції. Таке типологічне розрізнення дозволяє подолати певну однобічність у концептуальних визначеннях статусу консенсусних взаємодій та комунікацій у формуванні та розвитку організованих способів та форм колективного життя людей.

5. Перспективи розвитку наукових досліджень онтологічної специфіки консенсусної інтеграції як фундаментальної умови організації соціального порядку демократичного суспільства загалом можуть бути пов'язані з необхідністю проведення спеціалізованого вивчення суперечливих проявів консенсусної інтеграції в функціонально різномірних кооперативних, конкурентних та конфліктних комунікацій між індивідуальними та колективними суб'єктами суспільного життя.

References:

1. Bauman, Z. (2002). *Individualizirovannoe obshchestvo* [Individualized society]. Moscow: Logos.
2. Bek, U. (2000). *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modern* [Risk Society. On the way to another modern]. Moscow: Progress-Tradiciya.
3. Bourdieu, P. (2005). *Vlast' prava: osnovy sociologii yuridicheskogo polya* [Power of law: the foundations of the sociology of the legal field]. Moscow: Institute of Experimental Sociology; SPb: Aletejya, pp. 75–128.
4. Durkheim, E. (1996). *O razdelenii obshchestvennogo truda* [On the division of social labor]. Moscow: Kanon.
5. Ermolaev, A. (2017). 'Natsional'noe gosudarstvo i ukrainskoe obshchestvo: zigzag ili povorot' [National state and Ukrainian society: zigzag or turn]. *Ukraina: natsional'nyi transit* [Ukraine: national transit], pp. 2–11.
6. Golovaha, E. ed. (2014). *Obshchestvo bez doveriya* [Society without trust]. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine.
7. Habermas, Yu. (2003). *Filosofskij diskurs o modern* [Philosophical discourse on the modern]. Moscow: "Ves' mir" Publishing.

8. Habermas, Yu. (2008). *Raskolotyj Zapad* [The Broken West]. Moscow: "Ves' mir" Publishing.

9. Jerry, J. ed. (2001). *Konsensus* [Consensus]. *Bol'shoi tolkovyi sotsiologicheskii slovar* [Big explanatory sociological dictionary], Vol.1 (A-O). Moscow: Veche-AST, p. 321.

10. Luman, N. (2001). *Obshchestvo kak sotsial'naya sistema* [Society as a social system]. Moscoew: Logos.

11. Mikhal'chenko, N. I. (2016). *Velikii tsvilizatsionnyi vzryv na rubezhe XX i XXI vekov* [The great civilizational explosion at the turn of the twentieth and twentieth centuries]. Kiev: Parlamentskoe izdatel'stvo.

12. Novi nerivnosti – novi konflikty: shliakhy podolannia [New inequalities – new conflicts: ways to overcome]. (2017). *III konhres Sotsiologichnoi asotsiatsii Ukrainy. Tezy dovidei* [III Congress of the Sociological Association of Ukraine. Abstracts]. Ukraine, Kharkiv October 12–13 2017. Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin.

13. Saveliev, Yu. B. (2016). *Bahatovymirna suchasnist: sotsialne vkliuchennia v otsyntsi suspilnoho rozvytku* [Multidimensional modernity: social inclusion in the assessment of social development]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing House.

14. Shulha, M. (2018). *Zbii sotsialnoi matrytsi* [The collapse of social matrix]. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine.

15. Sudakov, V. ed. (2018). *Sotsialna napruzhenist v rehionalnykh vymirakh: problemy teorii, metodolohii ta metodyky sotsiologichnoho doslidzhennia* [Social tension in the regional dimension: problems of theory, methodology and methods of sociological research]. Kyiv: Lohos.

16. Weber, M. (1978). *Economy and society An outline of interpretative sociology*. Berkeley: University of California press.

УДК 316.7

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Танчер Віктор Володимирович

*доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2291-1767
vtancher@gmail.com*

Надіслано:

15.03.2019

Рецензовано:

25.03.2019

Прийнято:

05.04.2019

Пропонується розгляд соціологічної концептуалізації феномену ідентифікації у сучасному соціокультурному світі. За умов змін культурних порядків в нашій країні, «культурних війн» в глобалізованому світі – ідентифікаційні процеси привертають усе більше уваги дослідників. Соціологи вказують, що успішність соціальних перетворень співвідноситься із участю в культурі, з визначеннями культурної ідентичності індивідів, яка спрямовує людську діяльність, та забезпечує соціокультурне «цементування» спільного життя. Актуалізуються проблеми культурного громадянства та ідентифікації в контексті формування глобальної культури нашого часу. У цьому світлі аналізуються постмодерністські витлумачення культурних ідентичностей, де наголошується на мозаїчності, багатоскладовості та не уникненності розмаїтості культурних ідентичностей в «ситуації постмодерну». Також розглядається цей феномен у площині «культуральної соціології» Дж. Александера. Висвітлюється «політика ідентичності» в інтерпретації Ф. Фукуями. Представляється аргументація виникнення «нової племінності» (неотрайболізму) в концепції М. Маффесолі, котра ґрунтується на специфікованій культурній ідентичності. Усі наведені погляди та оцінки ідентифікаційних процесів, що досліджуються в сучасних соціумах, дозволяють зробити узагальнення щодо місця та значення культурної ідентифікації в сучасному суспільному розвитку.

Ключові слова: культурна ідентичність; ідентифікація; постмодерністська соціологія; культуральна соціологія; глобалізація; полікультурні соціуми; цінності, спосіб життя; гібридизація культур; неотрайболізм.

Tancher Victor, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Cultural identity in polycultural society

Sociological conceptualization of identification phenomenon in frame of modern socio-cultural world is proposed to be analyzed in this article. Contemporary researchers pay more and more attention to the identification processes, facing the stage of cultural patterns change in our country, as well as the global “cultural war” in a globalized world. Sociologists argues that the success in social transformations correlates with the level of inclusion in cultural life, as well as individual cultural identity definitions, guiding human activity and providing socio-cultural “cementing” of common life. Problems of cultural citizenship and cultural identification are being actualized in the context of contemporary global culture formation. In this light, postmodern interpretations of cultural identities are being analyzed, with emphasis on mosaics, ambiguity and inevitable state of diversity of cultural identities in “postmodern situation”. This phenomenon is analyzed from the viewpoint of J. Alexander’s “cultural sociology”, as well as F. Fukuyama’s “identity policy” interpretation. The arguments in favor of emergence of “new tribalism” (neotribalism) are presented, based on a specific cultural identity concept of M. Maffesoli. These concepts and analysis of identification processes, being investigated in contemporary societies, allow to make a general conclusion regarding the importance of cultural identity and its position in contemporary social development.

Key words: identity; identification; postmodern sociology; cultural sociology; globalization; polycultural societies; values; neotribalism; ways of life.

Танчер Виктор Владимирович, доктор философских наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Культурная идентичность в поликультурных обществах

Предлагается рассмотрение социологической концептуализации феномена идентификации в современном социокультурном мире. В условиях изменения культурных порядков в нашей стране, «культурных войн» в глобализованном мире – все больше внимания исследователей привлекают идентификационные процессы. Социологи указывают, что успешность социальных преобразований соотносится с участием в культуре, с определением культурной идентичности индивидов, которая направляет человеческую деятельность, и обеспечивает социокультурное цементирование совместной жизни. В свете этого анализируются постмодернистские истолкования культурных идентичностей, где подчеркивается мозаичность, многоукладность и неизбежность разнообразия культурных идентичностей в «ситуации постмодерна». Также рассматривается этот феномен в плоскости

«культуральной социологии» Дж. Александера. Освещается «политика идентичности» в интерпретации Ф. Фукуямы. Представляется аргументация возникновения «новой племенности» (неотрайболизма) в концепции М. Маффесоли, которая основывается на специфицированной культурной идентичности. Все приведенные взгляды и оценки идентификационных процессов, которые исследуются в нынешних социумах, позволяют сделать обобщение относительно роли и места культурной идентификации в современном общественном развитии.

Ключевые слова: культурная идентичность; идентификация; постмодернистская социология; культуральная социология; глобализация; поликультурные социумы; ценности; образ жизни; неотрайболизм.

Вступ

Людина, як відомо, істота соціальна. Вона виживала і зайняла найвище місце у світі живого завдяки соціальності, здатності спільних дій. Тобто в процесі еволюції була сформована потреба в об'єднанні із себе подібними. Пошук таких відбувається за допомогою ідентифікації (з'ясування подібності, тотожності). З суспільним розвитком структура ідентичності ускладнювалась. Окрім соціального статусу, місця в суспільному поділі праці, в ієрархії влади, в наш час на перший план стала висуватися також участь у культурі (культурному виробництві, культурному споживанні, культурному дозвіллі...). Саме інтеграція навколо спільних цінностей, способу життя, моральних принципів, смаків, уподобань, захоплень тощо стає відправною точкою ідентифікаційних процесів, які утворюють сучасні спільноти.

Ця проблематика займає помітне місце в соціологічній аналітиці. Пропонується розгляд новітніх концептуалізацій з актуальних проблем культурних ідентифікацій у глобалізованому, багатокультурному світі сьогодення.

Формулювання цілей статті

Метою статті виступає розгляд новітніх концепцій культурної ідентичності, узагальнення її складових і чинників формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем культурної ідентифікації в нашій країні звертались дослідники ІС НАН України, зокрема Н. Костенко, А. Ручка, Л. Скокова та ін. Аналіз досліджень у цій царині можна знайти в роботі «Участь у культурі: люди, спільноти, стани».

Виклад основного матеріалу

Постмодерністське бачення стану ідентичностей

Розмаїття соціокультурних ідентичностей є однією з визначальних характеристик постмодерності. На поч. 80-х рр. ХХ ст. соціологічна наукова

спільнота звертає свою увагу на нові багато складові зміни у соціокультурній реальності, котрим з часом було надане позначення «постмодерних». Виявити найбільш характерні тенденції та риси суспільства постмодерну, а також визначити «ситуацію постмодерну» запропонували в своїх працях такі соціологи як Ж. Бодрійяр, З. Бауман, У. Бек, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотар та багато інших теоретиків-суспільствознавців наприкінці ХХ ст. Зокрема роботи Д. Келлнера, Ф. Джеймісона, Д. Харві та інших були присвячені дослідженням виникнення, специфікації та інтерпретації соціокультурних чинників «стану постмодерності». Британський соціолог С. Леш одним з перших здійснив вдалу спробу соціологічного аналізу постмодернізму як феномену західної культури (Lash, 1990, p.343). Загальнотеоретичну концепцію постмодерністського напрямку запропонував Е. Гідденс, хоча сам термін постмодерн вживалося набагато раніше.

Водночас, постмодерністських тлумачень соціальної дійсності досить багато. Головні труднощі аналізу концепцій постмодернізму зумовлені необхідністю виокремити власне соціологічний аспект постмодернізму. Аналіз низки з них переконує в тому, що найбільш соціологічними є теорії постструктуралізму М. Фуко та П. Бурдьє, постмодерністські соціальні концепції З. Баумана, Ф. Джеймісона, постмодерністські ідеї Ж. Бодрійяра, Б. Латура, М. Маффесолі та інших.

Підходи і принципи постмодерного бачення яскраво проявляються через аналіз трансформацій нинішньої соціокультурної реальності. Проте, єдиної систематизовано соціологічної теорії постмодернізму не існує. Постмодерністська соціологічна думка охоплює плюралістичні тлумачення сучасної соціальної і культурної дійсності, об'єднуючи в собі одразу декілька напрямів соціологічного теоретизування. На відміну від теорій модерного суспільства, котрі базувались, насамперед, навколо досягнень економічного розвитку та науково-технічного прогресу, що викликали радикальні зміни в царині соціального життя, постмодерна концептуалізація фокусувалась на культурних чинниках і наслідках. Сутнісні характеристики постмодерного суспільства визначаються більш ірраціональними й гнучкими формами соціальних зв'язків, відходом від ідеї прогресу, натомість наголошенням на домінантні креативності, невизначеності, непередбачуваності тощо.

Зокрема Жан-Франсуа Ліотар говорить про постмодернізм як про міждисциплінарний інтелектуальний рух, не стільки нову теоретичну парадигму, скільки новий ракурс бачення, набір концептуальних підходів до соціокультурної реальності (Lyotard, 1998, p. 49). Р. Арон з цього приводу додає, що постмодернізм – це, насамперед, тренд у свідомості розвинутих західних суспільств, для якого характерна відмова від спрямованих у майбутнє ідей прогресу, свободи, універсальності знань, раціоналістичних принципів

науково-технічного розвитку; а по-друге, усвідомлення глобального стану сучасної людності трьох останніх десятиріч ХХ ст. (Aron, 2004, p. 136). На думку Дж. Рітцера, постмодернізм «стоїть на різних рівнях» пізнання соціальної реальності і самої соціології і більше стосується нового розуміння змін у суспільстві, які сьогодні відбуваються (Ritzer, 2002, p. 31).

Англійські соціологи, Е. Гідденс та З. Бауман, зауважують, що для сучасного суспільства є характерною не заміна одних традицій і звичок на інші, але множинність джерел традицій, звичок та знань, що змушує сумніватись в правильності вибору одного чи багатьох з них та формує мінливу постійно рефлексуючу ідентичність. За умов швидкоплинного суспільства, нестійкість і пластичність ідентичності стають явищем закономірним і природним (Giddens, 1999, p. 31), сучасній свідомості притаманна нова «короткострокова» ментальність (Giddens, 1999, p. 53). Ю. Габермас визначав віхи суспільного розвитку через культурні зміни, які відбуваються і які відбудуться у майбутньому з індивідами в соціальних спільнотах – народах, етносах, з сім'єю та формами їх діяльності, де «соціальне» розуміється не на раціональних принципах, владі, спільному виробництві, а на інакших засадах – ірраціональності, свободі, творчості.

Особливою рисою цього концептуального підходу, на думку Дж. Рітцера, є рівноправність різноманітних стилів мислення, плюралізм естетичних стандартів, заперечення градації культури на «високу» та «низьку», взагалі відкидання культурної традиції просвітництва етапу модернізму. Ставиться під сумнів доцільність створення єдиної суспільствознавчої теорії, однак усвідомлюється необхідність використання всієї теоретичної спадщини для здійснення нового синтезу (Ritzer, 2002, p. 94). Низка соціологів постмодерністів поділяють думку Дж. Рітцера та стверджують, що доречно говорити про рівноправність різних культур, незалежно від ступеня їх розвитку, довершеності, акцентують на рівноправності відмінних уподобань, стилів життя, стандартів, смаків, тощо. Е. Гідденс вважає, що в суспільстві постмодерністського типу головну роль відіграватиме ідея суб'єктивації всіх соціальних процесів, пов'язаних із культурною активністю різних соціальних спільнот (Giddens, 1999, p. 38–39).

Мабуть, що чи не найгостріше в постмодерному мисленні постає питання ідентичності сучасної людини. На етап і становлення модерну питання ідентичності стосувалось передусім створення та захисту ідентичної цілісності особистості, а от за умов модерну воно скоріше протилежне: якщо за часів модерну ригідність (спротив) та жорсткість допомагала соціальному виживанню, то тепер незмінна ідентичність частіше йому шкодить.

У часи модерну, на думку прихильників цього підходу, з'являється нова космополітична ідентичність – людство. Раніше національно-культурна

ідентичність виводилась із поділу на «своїх та чужих», «друзів та ворогів». Як наслідок, людство в епоху постмодерну створює своїх внутрішніх і зовнішніх опонентів – нелюди-терористи в середині, загрозливі «інопланетяни», агресори зовні. Це формує нові «архетипи постмодерну». Неоспіритуалізм, екстравагантні секти, культу і хаотичні фрагменти традиційних релігій (східних і західних) поступово створюють особливий настрій, в якому не має ні суворості догматів пре-модерну, ні послідовного атеїзму модерну. Знаний британський фізик Стівен Хокінг, доречно зауважує з даного приводу, що лише планетарний ворог може заставити людство об'єднатись і припинити ставитись вороже одній країні до іншої, використовувати ресурси лише на національному рівні, забуваючи, що вони є надбанням усього планетарного людства, а не окремих спільнот. Інакше, без планетарної загрози зовні, в глобальному сенсі людство продовжуватиме жити в категоріях «свій-чужий» (Hawking, 2011, p. 202).

Самоідентичність особистості етапу постмодерну, на думку Е. Гідденса, все більше сприймається сьогодні не як визначена та остаточно сформована, але як «незавершений проект» в процесів його становлення та розвитку. У середовищі швидко змінюваного соціуму та продовження тривалості життя до сотні років кожна особа фізично, ментально та соціально знаходиться в умовах самооновлення заради самозбереження, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя.

При цьому не треба забувати, що ідентичності постмодерну, як на це вказує український соціолог М. Соболевська, мають умовний, ігровий, «перформативний» характер, що формує складну мозаїчну систему ідентичностей. Одна частина суспільства знаходиться в постмодерні, інша – в модерні, третя – в пре-модерні. Мозаїчність ідентичностей в суспільстві зумовлює одночасне співіснування елементів всіх трьох етапів: пре-модерну, модерну та постмодерну в одному територіальному просторі. Так, пре-модерний традиціоналізм, модерний прогресизм проявляють себе на постмодерні стичному Заході, а постмодерністський плюралізм проникає в архаїчний соціальний простір Сходу та країн Третього світу (Sobolevska, 2010, p. 85).

Постмодерн уможливив повернення притаманних лише пре-модерну парадигм. В цей період процес формування цілісної особистості має декілька етапів: від ототожнення себе з пре-модерним «малим Ми» (тобто, ідентифікації себе з локальною спільнотою), модерним «великим Ми» (будучи частиною в ланцюзі промислової ланки по відношенні до зовнішнього світу) до ототожнення з особистим «Я» (ототожнення себе зі своїм внутрішнім світом та своїми суб'єктивними «ідеалами»). Формування «Я» в період постмодерну несе в собі різноманітні уявлення про себе та свої суб'єктивні характеристики в

теперішньому та в майбутньому, а також ставлення до себе, до різних відтінків своєї особистості.

Людина в «ситуації постмодерну» довільно використовує абсолютно не поєднані між собою світогляди, дискурси, сегментив. Однак, в соціальному вимірі постмодерну не існує не лише обмежень, відсутні в ньому і орієнтири. Кожен вільний вірити в що завгодно, вважати себе та інших ким завгодно, декларувати що завгодно. Індивідуалізм в постмодерні досягає своєї логічної межі, та звільняючи особу не лише від суспільства, але і від будь-яких форм колективної ідентичності, все більше проводячи часу у віртуальних світах мережі Інтернет, переміщаючи поступово туди і працю, і дозвілля, люди постмодерну звикають до володіння ігровою ідентичністю, вибираючи собі маски, ніки, ролі, стратегії.

За аргументами постмодерністів, сучасний соціум перейшов новий поріг динамічної складності, заснований на упорядкованому хаосі, в результаті якого виникають розриви соціуму, що знаходиться в різних темпомірах. Ці розриви призводять до порушення цілісності розвитку. Внаслідок цього соціальні системи все більше втрачають стабільність і відхиляються від рівноваги. Адаптуються до нелінійної динаміки лише системи і актори, котрі проявили більшу рефлексивність у порівнянні з етапом модерну. Нелінійна динаміка затребувала інакші культурні коди і симулякри реальності, що входять в суспільну свідомість. Стає очевидним, як відзначив О. Погорілий, що формується плюралістична суспільна свідомість з унікальними груповими й індивідуальними пластами, з розривами і парадоксами, які відрізняються від колишнього суспільної свідомості, що представляв собою цілісну систему (Pohorilyi, 1996, p. 224).

Згідно з твердженнями прибічників постмодернізму, наразі відбувається процес складання нового світового співтовариства і нової свідомості, в основі суспільного життя якого лежать ринково-економічні відносини, ліберально-демократичні інститути, й головне – нові соціокультурні форми з помітними ознаками споживацтва, комерціалізації, бездуховності тощо. У наслідок глобалізаційних, уніфікаційних тенденцій у сучасному світі з'явилися нові міждержавні структури, особливістю яких є відносно високий рівень стабільності, а вимоги до країн, що бажають вступити в нього, досить суворі. Від таких спільнот вимагається «нова свідомість», що є результатом повної відмови від минулого, бо в новій глобальній системі, постмодерній – не діють старі категорії. Водночас, на сьогоднішній день спостерігається запит на повернення до локальної ідентичності та відстоювання соціокультурних відмінностей національних спільнот в середині «глобального села». Такі тренди виступають безпосередньою рушійною силою становлення нового суспільства.

Отже, постмодерністський ракурс бачення сучасної суспільної дійсності, через абсолютизацію суб'єктивізму та фрагментаризацію соціальної реальності, пропонує нові форми ідентичності на особистісному, груповому та соціальному рівнях. Якщо ідентичність етапу модерну намагається зупинити час за допомогою «маркерів ідентифікації», ідентичність етапу постмодерну навпаки, намагається демаркувати суб'єктивні сприйняття. Провідним сюжетом в описах такої людини є сегментарна, суперечлива ідентичність особи. Раніше вважалося, що людина переживає почуття неперервної самототожності з цілісним образом свого «Я», в його нероздільній єдності зі всіма соціальними зв'язками. Тепер ідентичність розуміється як почуття перервної самототожності, іншої в кожний інший момент, до того ж внутрішньо дискретної, де співіснують «Я» та «Інший». Поява і закріплення в ідентичності людини певного «Іншого» є проявом багато сегментності особи та амбівалентності її духовного світу. Інколи стосовно такої особи вживається термін «фрагментований суб'єкт», в якого немає фіксованих, стабільних, незмінних характеристик.

Насамперед, постмодерністи наполягають на безболісному переживанні людиною своєї сучасності та на досить легкому пристосуванні особи до неї. Для сучасної (або постсучасної) людини, на їхню думку, характерними є більша стурбованість якістю життя, прагнення досягти успіху в соціальному плані, але найбільше – потреба захистити цінності індивідуального, приватного життя, індивідуальне право на автономність, невтручання суспільства у справи конкретної людини, право на щастя. Для такої сучасної людини притаманна нетерпимість до будь-яких проявів приниження гідності особи, обмеження права свободу вибору. Прибічники постмодерністського бачення звертаються не тільки до об'єктивного аналізу того, що було створено і придумано людством (розуміння нових технологічних процесів), а й навпаки до потреб повернення в «магічний світ» минулого. Про що свідчить поширення практик чаклунства, різних забобонів і містики в суспільному житті після доби Просвіти. Ще одним важливим фактором сучасної епохи є глобалізація – універсальне поширення однорідних культурних зразків і постійне створення єдиної глобальної системи економіки, соціального управління, що відбувається за рахунок знецінення традицій і особливостей.

Охарактеризувавши деякі суттєві риси постмодерністського бачення, що дозволяють відрізнити його від парадигми модерну в соціології, спробуємо дати загальну характеристику цього витлумачення процесів соціокультурної ідентифікації. Передусім, постмодерністський підхід зосереджується на соціокультурних аспектах існування соціуму: способі життя, ціннісних орієнтацій, світу дозвілля, уподобань, моделях людських взаємин тощо, за контрастом із домінацією економічного детермінізму, сцієнтизму, раціоналізму

і прагматизму часів модерну. Постмодернізм виступає і як методологічна альтернатива позитивістського модернізму, і як ідеологічна позиція, що ґрунтується на плюралізмі оцінок і висновків. Звідси процеси соціокультурної ідентифікації відзначаються багатоскладовістю, плинністю і фрагментарністю. Так, в традиційному суспільстві на запитання: хто/що ти є?, насамперед, особа назвала б свою приналежність до місцевості, етнічної спільності, віросповідання. В модерному суспільстві на це питання відповідь містила б – положення в суспільній ієрархії, професію, статки..., а у постмодерному суспільстві – цим би не обмежились і додали якісь характеристики способу життя, уподобання, смаки, орієнтації тощо, які б значно урізноманітнювали сегментацію конкретного соціуму. Наприклад, громадянин Франції, африканського походження, футбольний фан, гей, без певного фаху, активіст руху «жовтих жилетів»... або ж німець, турецького походження, мусульманин, консерватор, робітник концерну «Фольксваген», веган, захисник природнього середовища... Хто вони за основною характеристикою? Вони самі обиратимуть свою головну ідентичність.

Отже, за обставин постмодерну особа має можливість у своїй багатоскладовій ідентичності вибирати якісь риси, які вона виділятиме як головні для себе, та з часом замінювати їх. Немає нічого вічного і визначального. Навіть стать можна змінити чи стати транссексуалом. Таким представляється постмодерністське бачення соціокультурної ідентифікації за сучасних умов.

Взагалі сучасне соціальне знання характеризується гуманізацією та орієнтацією на дослідження культурної складової в соціальних процесах, чим власне і вирізняється постмодерністська соціологія. Закономірним етапом еволюції соціальних наук є поява підходу, який отримав назву «культуральна соціологія».

Концепція «культуральної соціології»

Автором цієї концепції є відомий американський теоретик Джеффри Александер. В історії соціальних наук завжди була соціологія культури, проте вона не пов'язувала себе з інтерпретацією колективних значень, не відслідковувала простір моралі та емоцій, які так глибоко впливають на життя індивідів та груп, та інші речі, які виходять за межі соціології культури. Натомість саме колективні емоції та ідеалістичні сприйняття є центральними для методів та теорій культуральної соціології, адже саме ці суб'єктивні та внутрішні чинники є настільки потужними, що здається – вони правлять світом. Соціально конструйована суб'єктивність формує колективні цілі, окреслює правила функціонування організацій, визначає моральну складову законів, творить поле значень та мотивації для економіки та технологій. «Культуральна соціологія» уникає ідеалізму, але не фактів колективної

ідеалізації. В нашому постмодерному світі фантазія та реальність, фактичні та фіктивні наративи настільки тісно сплетені між собою, що відділити їх одне від одного виявляється складним завданням, яке вимагає особливих підходів. Реальність вже не така реальна та прозора, як її бачили раніше. Справжнє розуміння соціокультурних процесів потребує комплексного та глибокого розуміння культурних структур, що складають внутрішній зміст цих процесів.

Наріжною ідеєю «культуральної соціології» є ідея про те, що кожна дія, інструментальна, рефлексивна, або вчинена під тиском зовнішнього середовища, є певною мірою інтегрованою у внутрішнє поле смислів та значень. Щодо цього внутрішнього середовища актор не може бути цілком раціональним та інструментальним. Це такий ідеальний ресурс, який водночас уможлиблює та обмежує дію, забезпечуючи відтворення та видозміну структури. Соціальні інститути, з точки зору «культуральної соціології», якими б вони безособовими та технократичними не були, все одно в своїй основі мають таку ідею-культурну складову, яка визначає їхню організацію, окреслює цілі та надає можливість їхньої легітимації в очах суспільства.

Актуальність вивчення даної проблематики полягає в широких можливостях застосування методів «культуральної соціології» для повного, всебічного і адекватного вивчення динамічної та складно координованої системи соціокультурної реальності сьогодення. Використання методів «культуральної соціології» дозволяє уникнути спрощеного та недостатньо повного аналізу соціокультурної реальності та усвідомити внутрішню логіку складних процесів у всіх сферах соціокультурного життя.

Варто наголосити, що на визнання багатьох аналітиків в наш час спостерігається помітний теоретичний «зсув» (прихильники постмодернізму говорять про «постмодерний поворот») у розвитку соціологічної теорії. Суть його найкраще висловив знаний американський соціолог Б. Тернер: «сучасна соціальна теорія здійснила поворот на 180 градусів, віддавши пріоритети культурним явищам і культурним відносинам»

Представляється можливим виокремити три напрямки змін на теоретичному поприщі – від фокусуванні уваги на вивченні соціальних систем, що склались і стабільно функціонують, до плинних полів соціальних сил, від характеризування етапів еволюційного розвитку до розгляду індетермінованого соціального становлення, «відкритого майбутнього» невизначеного і непередбачуваного, від зосереджуванні на поясненні дій соціальних суб'єктів та процесах, на функціях, ролях, структурній обумовленості та ін. до звернення до інтерпретуючого актора, який наділяє смислом, робить вибір, продукує символи, вірування..., тобто від «гомосоціологікус» до «гомокогнітанс». Таку парадигмальну зміну не важко побачити в останніх творах найпомітніших сучасних теоретиків – Е. Гідденса,

П. Бурдьє, Ю. Габермаса, С. Леша, І. Валлерстайна та багатьох інших. Означена тенденція очевидна.

Александр послідовно відстоює позицію активної ролі соціального аналітика у відображенні суспільних процесів. Після К. Маркса він наголошує, що завданням соціологів є не тільки пояснювати оточуючий світ, а й перетворювати його. Цей принцип має реалізуватися в культуральній соціології, оскільки «якщо світ ґрунтується на колективному розумінні його – то і зміна світу завжди включає, значною мірою, зміну цього розуміння». Тобто відбувається конструювання соціального світу за схемами його інтерпретації в інтеракціоністсько-феноменологічному ракурсі, а звідси і важливість місії соціологів та, взагалі, інтелектуалів у теоретичному витлумаченні суспільного життя.

Тут Александр рішуче долає позитивістсько-утілітаристську обмеженість функціоналістського підходу, в руслі якого він формувався як теоретик, доповнюючи його інтеракціоністськими, феноменологічними, немарксистськими та іншими положеннями. Більше того, в концепції культуральної соціології він йде далі, рухаючись від своєї відомої неофункціоналістської, вже більш інтегративної теорії, до суб'єктивно активістській позиції. Так, він зазначає, що фактуальному, об'єктивістському викладу історії протиставляється в культуральній соціології інтелектуальна праця, яка споріднена з «пророцтвами і поклонінням», яка є наративною, що включає «прориви віри» і «віру у прориви», священне і профанне одночасно.

За Александром, витлумачення таких широковживаних понять як модерність, капіталізм, соціалізм залежить «від історичної чуттєвості», де наративність переважає пояснювальність, або інакше, есхатологія перемагає епістемологію в такого роду соціологічному теоретизуванні.

У цьому сенсі він долучається до того нового підходу в соціологічному мисленні, що позиціонує себе як альтернативу позитивістській соціологічній традиції, де людські дії пояснюються зовнішніми соціальними чинниками, які зумовлюють характер цих дій.

Основна ідея культуральної соціології відповідає загальнонауковій тенденції сучасності щодо гуманізації знання та підвищення уваги до ролі культури. Культуральна соціологія відстоює автономність культури, її окремішність від соціального та використовує цей постулат в якості обґрунтування «сильної програми» і досліджень соціокультурного середовища. Особливість цього підходу полягає в системному дослідженні культуральних структур, що володіють здатністю явно або латентно (приховано) впливати на процеси соціального життя.

Низка примітних подій у розвитку світової гуманітарної думки спричинилися до появи культуральної соціології як специфічного підходу.

Серед них варто відзначити лінгвістичний поворот у філософії, переосмислення герменевтики, структуралістську революцію у гуманітарних науках, символічну революцію в антропології, культурний поворот в американській історіографії. За всіма цими знаковими процесами стоїть психоаналітичний підхід, як у науковому, так і в повсякденному житті дослідників – засновників культурального підходу.

Кожен із сучасних підходів до вивчення культури, які описані в давній роботі виходить з інтересу радше до осмисленої, аніж до інструментальної дії, а також є прихильним ідеї незалежності символічних систем від позакультурних варіантів детермінації. Розбіжності, що існують між даними підходами, стосуються того, що саме ця автономія припускає. Основні з них пов'язані з відповідями на наступні запитання: Наскільки незалежна культура? Як повинні встановлюватися її взаємини із суспільством? Розбіжності існують також із приводу внутрішньої будови культури. Які її ключові елементи, і як вони взаємозалежні один з одним?

Основною сферою досліджень культуральної соціології та застосування її положень є дослідження колективних ідентичностей, суспільної моралі, процесів та середовища громадянського суспільства, аналіз історичних подій, дослідження травматичних історичних процесів та явищ, таких як війни, тероризм, тощо. Значна увага приділяється медіа середовищу та символічним комунікативним впливам. Отже, зростання наукового інтересу до цієї теорії пов'язане з гуманізацією науки та розвитком критичного мислення. Розуміння внутрішніх латентних умов та характеристик процесів, що відбуваються в соціокультурному середовищі дозволяє прогнозувати та моделювати середовище, уникаючи критичних та травматичних для соціальних спільнот подій. Саме в цьому і полягає наукова перспективність «культуральної соціології».

Політика ідентичності в полікультурних суспільствах

Відомий американський теоретик Ф. Фукуяма у статті «Ідентичність: запит на достоїнство і політика образи» (2018 р.) проголосив, що політика ідентичності стала головною у наш час концепцією, що пояснює багато чого, що відбувається у глобальних справах (Fukuyama, 2018). За його аргументами, політика вже не є відображенням суперечностей і конфліктів у сфері матеріальних інтересів, як це переважно було раніш, почуття і дії людей визначаються іншим, а саме – вмотивовуються відчуттями достоїнства, приниження, меншовартості і тому подібним (тобто національної, статевої, расової, конфесійної приналежності). «Культурні війни», які прокочуються світом, викликаються саме такими відчуттями. Вони вже не є другорядними на тлі ідеологічних, класових протистоянь. Як відомо, глобалізація породжує не тільки уніфікацію, гомогенізацію способу життя, смаків, споживання тощо, але

й глокалізацію, масового відтворення специфікованих моделей поведінки, локалізованих за місцем проживання колективних бажань, уподобань, нестандартних ціннісних орієнтацій, тенденцію до більшої різноманітності суспільств і потребує уваги до вимог малопомітних раніш груп людей.

Демократичні суспільства сегментуються на спільноти з вузькою ідентичністю або свого роду племена, а це може загрожувати розколами і конфліктами. В XXI ст. набула поширення політика мультикультуралізму, котра була націлена на захист культурних інтересів «інакших» соціальних груп, відмінних від домінуючих культурних стандартів. Суспільство розглядалось у вигляді цілісності, яка розбита на невеличкі спільноти із різним світобаченням, досвідом, звичками і смаками. Політика визнання «інакшості», толерантності і взаємоповаги мала би слугувати суспільній інтеграції. Проте виникали чисельні проблеми і напруження, коли етнічні, релігійні, расові спільноти мігрантів не поділяли цінності, норми і правила поведінки місцевої більшості, воліли жити за своїми звичаями і нормами, хоча користувалися благами і стандартами саме суспільства корінного населення. Ба більше – у середині розвинутих суспільств стали виникати групи, що претендували на особливе до них ставлення і права. Частина з них виглядає обґрунтованими: наприклад, плем'я глухонімих. Частина – спірними: наприклад, в США рух «я також» (me too). Йдеться про оприлюднення фактів сексуальних домагань, скоєних у минулому, деякими активістками феміністського руху. (Відомий скандал з членом Верховного Суду США із звинуваченням його у, нібито, таких діях у студентські роки). Крім цього, взагалі «плем'я феміністок» вимагає не тільки рівності з чоловіками, що у наш час є нормою в цивілізованих країнах, але й поваги до жіночої відмінності.

Варто погодитись, що ідентичність – це, передусім, набір переконань і способу життя, а не етнічна чи статева приналежність. Згідно аргументів Ф. Фукуями, краще вживати поняття «кредо-ідентичність» (creedal identity), «кредова національна американська ідентичність», яка будується не на расовій, релігійній чи етнічній приналежності, а на певних переконаннях і цінностях. Відповідно, політика ідентичності має спиратися на стратегії інкультурації, прищеплення і засвоєння визнаних цінностей.

Цікавою у цьому плані є концепція неутрайболізму (нової племінності) французького постмодерністського соціолога Мішеля Маффесолі. Він звертає увагу на утворення нових форм спільнот, які визначаються «латентно централізованою соціальністю», цементується «внутрішньою силою», яка «передуює владі та є підставою для її вираження в різних формах» (Maffesoli, 2018, p. 19). Ця активно задіяна в сучасному неутрайболізмі сила є принципово ірраціональною, вона відійшла від «принципу логосу», утилітарних мотивів, що домінували в часи модерну, а повернулася до «принципу еросу», перш

значущості чуттєвого, емоційного. М. Маффесолі наголошує, що сучасний «трайболізм є явище культурне, а вже потім політичне, економічне чи соціальне», члени нинішніх племен вважають за краще «перебувати в спільному задоволенні», «перебувати в стані радості від світу», ніж впроваджувати якісь економічні, політичні чи соціальні проекти (Maffesoli, 2018, р. 20). З цим феноменом соціолог пов'язує спонуки зануритись у колективну несвідомість, масові фантазії, різноманітні експерименти в сфері дозвілля, що вказують на архетипові прояви у нашому житті незмінної людської природи. Присутність віталізму можна знайти у сучасній молодіжній музиці, стилу в одязі, сексуальних відхиленнях, які спостерігаємо в суспільних істеріях, у прагненнях прикрасити своє тіло, «надати життю відтінок дикунства» та ін. М. Маффесолі робить висновок, що парадоксальний феномен постмодерності полягає у наголошенні на усьому, що стосується коріння, витоків, примітивного і варварського, а трайбалізм є виразом спроб повернення до свого коріння.

У багатьох прибічників постмодерністського ракурсу бачення нинішніх соціокультурних процесів фіксується потреба заміщення ідеалу епохи модерну: зрілої, сильної, розумної, активної особистості – на «вічну дитину», яка своїм способом життя, вподобаннями, демонстрацією свого тіла доводить відданість тому, що її формує. Життєрадісність варварського існування, спільне переживання почуттів та емоцій, значимість дозвілля, вульгарні розваги усе, що було вилучено з нашого раціонального суспільства, знаходить своє місце у сучасному неотрайбалізмі. Саме у ньому підкреслюється важливість емпатичної соціальності: на зміну обміну товарами, як фундаментальної основи співіснування людей, приходять обмін почуттями, що відіграють роль об'єднуючої сили. Крім цього сучасний трайбалізм звертає увагу на важливість відчуття належності до певного місця та спільноти, що є основою всього суспільного життя. (Maffesoli, 2018, р. 24.) Отже знову повертає нас до проблем ідентичності, нових чинників, які її формують .

Висновки

Як зауважують соціологи останніх десятиліть, зростає значимість саме культурних факторів суспільного життя. Так і у формуванні ідентичності сучасної людини, у її інтегрованому вигляді, поряд з національною, громадянською, соціально-статусною складовими, культурна ідентичність – відіграє усе більшу роль при створенні й функціонуванні людських спільнот. Особливо за умов глобалізації, виникнення полікультурних соціумів, транскультурних впливів та чинників, що потребують вивчення та нової концептуалізації.

References:

1. Aron, R. (2004). *Etapy rozvytku sotsiologichnoi dumky* [Main Currents in Sociological Thought]. Translated from English. Kyiv: Yuryst.
2. Bauman, Z. (1996). *Myslit' sotsiologicheskii* [Intimation of Postmodernity]. Translated from English. Moscow: Aspekt-Press.
3. Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demond for Dignity and Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
4. Giddens, A. (1999). *Sotsiologiia* [Sociology]. Kyiv: Osnovy.
5. Hawking, S. (2011). *A Brief History of Time*. New York: Bantam.
6. Kostenko, N. ed. (2018). *Uchast u kulturi: liudy, spilnoty, stany* [Cultural participation: people, community, state]. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine
7. Lash, S. (1990). *Sotsiologiia postmodernizmu* [Sociology of Postmodernizm]. Translated from English. Kyiv: Kalvariia.
8. Lyotard, J-F. (1998). *Sostoyanie postmoderna* [The Postmodern Condition]. Moscow: Institute of experimental sociology.
9. Maffesoli, M. (2018). *Chas plemen. Zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspilstvi* [Tribes time. The decline of individualism in postmodern society]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia Publishing.
10. Pohorilyi, O. (1996). *Sotsiologichna dumka XX st.* [Sociological Thought of XX century]. Kyiv: Lybid.
11. Ritzer, G. (2002). *Sovremennaya sotsiologicheskaya teoriya* [Contemporary Sociological Theory]. Saint Petersburg: Piter.
12. Sobolevska, M. (2010). *Neofunktsionalistski ta poststrukturalistski teorii v suchasni sotsiologii* [Neofunctionalists and poststructuralists theories in contemporary sociology]. Kyiv: Dukh i litera .
13. Tancher, V., Skokova, L. (2010). 'Smyslentsentrovanyi pidkhid kulturalnoi sotsiologii' [Meaning orientation approach of cultural sociology]. *Sotsiologichni doslidzhennia kultury: kontseptsii ta praktyky* [Sociological researches of culture: concepts and practice]. Kyiv: Institute of Cultural Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 35–60.

УДК 316.7

КУЛІНАРНІ ДИПЛОМАТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК ЗБРОЯ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Шевель Інна Петрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна

ORCID 0000-0002-6387-2506,

shevelinna@ukr.net

Надіслано:

28.03.2019

Рецензовано:

10.04.2019

Прийнято:

20.04.2019

Стаття присвячена проблемі кулінарної дипломатії або «gastrodiplomacy», її ролі в світовій політиці. У міжнародній практиці з кожним днем все більшого значення набуває новий, інноваційний напрям кулінарної дипломатії або “gastro-diplomacy”. Кулінарна дипломатія, гастрономічна промоція створює важливий напрямок культурної дипломатії і вимагає, щоб з нею рахувалися в культурній політиці. Як показано в статті, що в всесвітньо відомимих історичних процесах, які взаємодіють між цивілізаціями і культурами, національна кухня є головним аспектом взаємопорозуміння та співпраці між державами та народами.

Мета статті полягає в вивченні та аналізі поняття «культурна дипломатія» або «gastro-diplomacy», її роль в культурних цінностях держави та розв’язання конфліктів через національну кухню.

Розкрити методологічні та методичні підходи до гастродипломатичних відносин і вирішення конфліктів саме за допомогою кулінарії та соціологічно-аналітичним аналізом культурних практик.

Кулінарна дипломатія є новим напрямком наукових вивчень і в Україні. Вона намагається використовувати кулінарну практику для посилення українських позицій на світових ринках, попадаючи в коло інтересів різних досліджень в полі національно-державних, геополітичних та торговельно-економічних інтересів.

Аналізуючи сьогоденні гастродипломатичні відносини, можемо сказати, що вони є зброєю сучасної зовнішньої політики з одного боку, а з іншого миролюбне знаряддя пом’якшеного впливу в стосунках дипломатії. Це інноваційний інструмент культурного, дипломатичного, соціального обміну між державами. Кулінарна, можемо назвати ще і публічна дипломатія на сьогоднішній день є інноваційним джерелом, інструментом для соціального та культурного обміну.

Ключові слова: національна кухня; гастрономія; кулінарна культура; кулінарна дипломатія; дипломатична культура; gastro-diplomacy.

Shevel Inna, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Culinary diplomatic conflicts as the weakness of modern world policy

The article is devoted to the problem of culinary diplomacy or “gastro-diplomacy”, its role in world politics. In international practice, a new, innovative direction of culinary diplomacy or “gastro-diplomacy” becomes increasingly important every day. Culinary diplomacy, gastronomic promotion creates an important area of cultural diplomacy and requires that it be counted in cultural politics. As it is shown in the article, the world-famous historical processes that interact with civilizations and cultures, where national cuisine is a key aspect of mutual understanding and cooperation between states and peoples.

The purpose of the paper is to consider and analyze the concept of “cultural diplomacy” or “gastro-diplomacy”, its role in the cultural values of the state and the resolution of conflicts through national cuisine.

To reveal methodological and methodical approaches to gastro-diplomatic relations and resolving conflicts by means of cooking and sociological-analytical analysis of cultural practices.

Culinary diplomacy is a new direction in scientific studies in Ukraine, and it tries to use culinary practice to strengthen Ukrainian positions in world markets. It becomes interesting for various studies in the field of national-state, geopolitical and trade-economic interests.

Analyzing today's gastro-diplomatic relations, we can say that they are the weapon of modern foreign policy on the one hand, and on the other, a peaceful instrument of softened influence in the relations of diplomacy. It is an innovative tool of cultural, diplomatic, social exchange between states. Culinary, we can name yet and public diplomacy to date is an innovative source, an instrument for social and cultural exchange.

Key words: national cuisine; gastronomy; culinary culture; culinary diplomacy; diplomatic culture; gastro-diplomacy.

Шевель Інна Петровна, кандидат социологических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Кулінарні дипломатичний конфлікт як зброя сучасної світової політики

Стаття посвячена проблемі кулінарної дипломатії або «gastrodiplomacy», її ролі в світовій політиці. В міжнародній практиці з кожним днем все більше значення набуває нове, інноваційне

направление кулинарной дипломатии или «gastro-diplomacy». Кулинарная дипломатия – гастрономическое продвижение, которое создает важное направление культурной дипломатии и требует, чтобы с ней считались в культурной политике. Как показано в статье, в всемирно известных исторических процессах, которые взаимодействуют между цивилизациями и культурами, национальная кухня является главным аспектом взаимопонимания и сотрудничества между государствами и народами.

Цель статьи заключается в изучении и анализе понятия «культурная дипломатия» или «gastro-diplomacy», ее роль в культурных ценностях государства и решения конфликтов посредством национальной кухни.

Раскрыть методологические и методические подходы к гастродипломатическим отношениям и разрешению конфликтов именно с помощью кулинарии и социологически-аналитическим анализом культурных практик.

Кулинарная дипломатия является новым направлением научного исследования в Украине. Она пытается использовать кулинарную практику для усиления украинских позиций на мировых рынках, попадая в круг интересов для различных исследований в поле национально-государственных, геополитических и торгово-экономических интересов.

Анализируя сегодняшние гастродипломатические отношения, можем сказать, что они являются оружием современной внешней политики с одной стороны, а с другой – мирным орудием смягченного влияния в отношениях дипломатии. Это инновационный инструмент культурного, дипломатического, социального обмена между государствами. Кулинарная, можем назвать еще и публичная дипломатия на сегодняшний день является инновационным источником, инструментом для социального и культурного обмена.

Ключевые слова: национальная кухня; гастрономия; кулинарная культура; кулинарная дипломатия; дипломатическая культура; gastro-diplomacy.

Вступ

Важливим напрямком сьогодення в культурній дипломатії є гастрономічна промоція, яка вимагає, щоб з нею рахувалися, до неї поважно ставилися в культурній політиці. Цей вид дипломатії пов'язаний з всесвітніми історичними подіями і взаємодії цивілізацій та різних культурних традицій. Процес культурної взаємодії вдало проходить в стилі ділового мислення саме через синтез національної кухні як одним із чинників взаємопорозуміння і співпраці в дипломатичній практиці.

Поняття «гастродипломатія» в сьогоденні є міцним знаряддям, впливом, зброєю дипломатії в сучасній зовнішній політиці та економіці, а також

інструмент обміну соціальними та культурними інноваційними інструментами ділового мовлення в культурній дипломатії.

Гастрономічна дипломатія пом'якшує стосунки, допомагає розв'язати конфлікти, знайти порозуміння між країнами, завдяки їх культурним цінностям і відношенням до національної кухні.

Національній кухні притаманний інтегруючий, репрезентативний характер, будь яка кухня це сукупність страв, які представляють цю культуру в ситуації міжкультурної взаємодії та ідентифікують особу як представника певної культури, як важливого шляху промоції країни, як члена культурної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед українських учених, які займаються питаннями ролі культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та ролі гастрономічної культури є такі: В. Бурлачук, Є. Головаха, І. Набруско, Ю. Винничук, Н. Мусієнко, Г. Шамборовський Н. Толстих, а серед зарубіжних, які аналізують питання культурної дипломатії, можна виділити такі: М. Вебер, П. Блау, Ф. Тейлор, Дж. Най, які ведуть напрям вивчення деяких факторів суспільного життя під кулінарним феноменом.

Формулювання цілей статті

Розглянути концепцію трактування поняття «кулінарна дипломатія», охарактеризувати, що культурна дипломатія є в сфері суспільних, дипломатичних проектів, проаналізувати її роль у міжнародній діяльності як інноваційний напрям публічної дипломатії. Дослідити діяльність інститутів культурної дипломатії.

Виклад основного матеріалу дослідження

В сучасному світі існує багато різновидів сучасної дипломатії. Одним із різновидів відноситься до культурної чи кулінарної дипломатії, яка формує важливий напрям дипломатичних відносин та державної політики, розвиває соціальний, економічний, культурний розвиток держави, через проведення кулінарних та культурних заходів, тощо. Культурна дипломатія формує позитивний імідж будь-якої держави у світі, сприяє розвитку та зміцненню міждержавних відносин. Культурна дипломатія держави повинна йти в ногу із сучасними світовими культурними зразками, а також брати участь у суспільно – культурному розвитку, за допомогою продукування національних культурних цінностей.

Кулінарної дипломатії або «gastrodiplomacy» набуває новий напрям в міжнародній практиці. Першими, хто використовував термін «gastrodiplomacy» було виданням «The Economist», коли було запропоновано глобальну програму тайської їжі в ресторанах різних країн в 2002 р.

Вперше термін було використано виданням «The Economist» у 2002 р., коли було запропоновано глобальну програму розповсюдження міжнародну мережу ресторанів тайської їжі. Це було вдало показано, що продукти харчування носять великий важіль як дипломатичний інструмент у міжнародних зв'язках. Саме поняття «gastrodiplomacy» визначається, як репутації держави з позитивної сторони завдяки стравам національної кухні (Gastro-diplomacy, 2015). Алессандра Роверсі, дослідниця з Швеції, вважає, що кулінарна дипломатія, «як мистецтво проводити переговори під час офіційних обідів» (Food diplomacy and sustainability, 2015).

Учасник переговорного процесу збираються за обіднім столом, подаються страви національної кухні, які допомагають пом'якшити важливі, складні завдання для членів переговорного процесу. В таких процесах беруть участь не тільки послы, консули, дипломати, громадські організації, бізнесові кола, представники науки та освіти, діячі культури та мистецтва, представники засобів масової інформації, які створюють міжкультурні дипломатичні відносини, завдяки ресурсам різним традиційних страв і національних кухонь. Всі вище перераховані представники збираються за обіднім столом через рекламу своєї національної кухні, з ціллю вплинути на думки та настрої дипломатів, політиків різного класу та лідерів світової спільноти для представлення позитивного іміджу держави.

При дослідженні процесу гастрономічної культури як соціального феномену дуже важливо звернутись до думки П. Штомпки. На його думку, соціологи мають мати всі факти для пояснення, чому в суспільному житті все відбувається за якимись правилами, відбувається так, а не інакше. Польський вчений зауважує, що соціологічний стиль мислення важливих принципів передбачає дотримання в процесі вивчення всіх соціальних феноменів. По-перше, визнання надзвичайного розмаїття форм соціального життя; по-друге, прийняття положення, що всі соціальні факти, суспільні ефекти є результатом людської діяльності; по-третє, пошук «живого» спадку минулого на сучасному етапі (Chapple-Sokol, 2013, p. 161–183).

Україна також намагається використовувати кулінарну практику для посилення українських позицій на світових ринках. Тому розгляд питання про кухню різних народів зростає і стає цікавим для різних досліджень в полі національно-державних, геополітичних та торговельно-економічних інтересів. Актуальність пов'язана з її новизною, тому що кулінарна дипломатія є новим напрямком наукових вивченнях в Україні.

Національна кухня будь-якої країни – є основною частиною її культурного, своєрідного відображення масової свідомості, історичного досвіду, соціально – економічного стану країни. В будь-якій країні є потужні кулінарні символи, які виділяють країну поміж іншими. В українській культурі

є кулінарним шедевром є перша страва – борщ, сало, а потім відомі всім вареники.

П. Блау розуміє певні аспекти суспільного життя під кулінарним феноменом, який підлягає спостереженню та фіксації соціологічними методами. М. Вебера в своїй праці застосовував методології «ідеальних типів», розділяє всі соціальні кулінарні феномени суспільного життя на: універсальні, які пришли з інших країн, періодично-виникаючі, кумулятивні. Є. І. Головаха зазначив, що універсальні соціальні феномени суспільного життя, до яких відноситься й гастрономічна культура, мають просторово-часову інваріантність, форми, ознаки, структурні складники завжди були, є та будуть у житті суспільства (Matlai, 2015, p. 57–58).

Наприклад, про країну чи регіон говорять народні поговірки «Картопляна або рисова цивілізація»; про людину – «З ним каші не звариш», «Яблуко від яблуні не далеко падає», тощо. Більше того, А. Муратова підкреслює, що «страви, процес їжі супроводжує людей на всі важливі, значущі події в житті» (Nikolenko, 2016, p. 58).

Нижче охарактеризуємо механізми кулінарної дипломатії в світовій політиці. З наведених прикладів відомих дипломатів, політиків ми можемо спостерігати, що визначення кулінарної дипломатії дав одним із перших американський науковець С. Чаппл-Сокол, який є фахівцем у сфері міжнародних відносин. На його думку «кулінарна дипломатія» – це «...можливості використання національних продуктів і страв, як інструмент для створення міжкультурної взаємодії до співпраці» (Chapple-Sokol, 2013, p.161–183).

Можемо навести багато прикладів з історії сучасної дипломатичної практики, саме збоку перепон та конфліктних можливих ситуацій. Власна кулінарна спадщина важлива для кожної держави. У 2011 р. відбулася кулінарна суперечка на фоні дипломатичних відносин між країнами Німеччиною та Францією. Німеччина заборонила на території своєї держави проводити продовольчу виставку, яка повинна відбутися у місті Кьольні. Тематика виставки була направлена на всесвітньо – відомий французький делікатес фуа-гра. Заборона спирала на те, що нібито відбувалося жорстоке годування качок та гусей, щоб збільшити їх вагу печінки у гусей і качок у 10 разів. У Франції продукт фуа-гра є частиною культурної страви держави. Німці теж люблять цей продукт і кожного року країна використовує 170 т пташиної печінки, незалежно від того, що виробництво фуа-гри заборонено законом у Німеччині. Інша позиція, яка трапилася з Францією, критика президентом Франції Жаком Шираком, щодо страв з британської та фінської кухонь, про які він висловився негативно перед фінального голосування у МОК і це дуже багато коштувало країні. Франція втратила права на проведення

Олімпійських ігор 2012 р., завдяки тому що ці дві держави проголосували проти (Food diplomacy and sustainability, 2015).

Перед зустрічі двох лідерів Сінгапуру, багато барів, ресторанів почали готувати блюда, які пов'язувалися з цією подією. Про цю подію дуже вдало описало місцеве видання «The Strait Times». Пункти меню наштотували відвідувачів закладів на очікування результатів від зустрічі Трампа і Кім Чен Ина. Також почали назви страв теж називати під цю зустріч, наприклад, корейський чай з льодом «Саміт», (чай з медом і цитрусами), бургер «Трамп-Кім», блакитний коктейль з бурбоном «Трамп» і червоний «Кім» на основі традиційного корейського алкогольного напою.

Одним ресторан презентував бургер, який назвали «Бургер світу», де в приготування використовували страви двох країн, американський гострий сир чеддер і корейська маринована грудка пулькогі, а також алкогольних коктейлів «Броманс» (від англ. Bromance – чоловіча дружба). Ці страви можна було замовити тільки в парі, де кулінари сетів хотіли підкреслити про дружні відносини і щоб вони залишилися такими ж, треба зусилля двох сторін. Інший приклад, який відбувся в Південній Кореї, теж був залежний від кулінарного дипломатичного конфлікту. На саміті в 2018 р. між Кім Чен Ином, головою КНДР і президентом Південної Кореї Мун Чже. На цьому заході готувалася окремі спеціальні страви, розроблялося спеціальне меню, начебто підійшли до цього правильно, але на десерт лідерів пригостили манговим мусом, оздоблений білим шоколадом на якому було зображення єдиної Кореї і островів Токто. Але на ці острови претендує Японія і з цього приводу виник конфлікт, хоча це геополітично належить Північній Кореї, але японська сторона відхиляє такий поділ і вважає його своїм. Після цього саміту поста Північної Кореї викликали в МЗС Японії і висловили йому рішучий, суворий протест (Tsivatyi, 2015, p. 76).

В своїй теорії Самуель Чапл-Сокол виділив – приватну кулінарну дипломатію, яка використовується з обмеженим колом дипломатичних та державних осіб; 2. – громадська кулінарна дипломатія, яка використовується як засіб публічної (Chapple-Sokol, 2013, p. 161–183).

Пауль Роковер, колишній дипломат із Ізраїлю наголосив на тому, що кулінарну та «gastrodiplomacy» слід розділяти, остання повинна поєднувати культурні та кулінарні форми дипломатії, вони допомагають впізнавати національні шедеври кулінарії по всьому світі (Rockower, 2012, p. 1), а його власна думка, про кулінарну дипломатію закладається в тому, що вона використовується як інструмент дипломатичного колу (Rockower, 2012, p. 2).

Надзвичайний і Повноважний Посол, Постійний представник України при ЮНЕСКО, перший посол України у Швейцарії, Постійного представника України при Європейському відділенні ООН та інших міжнародних організаціях,

Перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС України, Заслужений працівник освіти України Олександр Сліпченко кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, в своїй книзі «Дипломатична кухня» писав, що: «основою дипломатії одвіку було особисте спілкування, а що може краще служити цій меті, ніж спільна їжа» (Slipchenko, 2014).

Ще в давні історичні часи Володимир Мономах навчав своїх дітей: «Чтите гостя, откуда бы к вам не пришел; если не подарком, то пищей и питием...» (Slipchenko, 2015).

Проаналізуємо трохи хронологію розвитку кулінарної дипломатії за останні роки. Хілларі Клінтон, державний секретар США, відноситься до їжі, як до важливої форми дипломатії (Nikolenko, 2016, p. 58–76).

Хосе Андрес в 2011 р. був офіційно призначений першим американським амбасадором з кулінарної дипломатії. В 2012 р. в США, державний департамент країни приступив до створення та реалізації власної кулінарної дипломатії, створення корпусу шеф-кухарів для виконання формальних дипломатичних функцій в дипломатичних представництвах Америки і за кордоном (Matlai, 2015, p. 57–58).

Аналізуючи розвиток кулінарної дипломатії, можемо сказати, що будь-які важливі питання та важливі політичні, економічні проблеми обговорюються та вирішуються толерантно, взаєморозумінням завдяки кулінарній дипломатії. Сьогодні публічна дипломатія є інноваційним джерелом, інструментом для соціального та культурного обміну. Багата сучасна дипломатична практика показує, що лідери деяких країн відмовлялися від застільного запрошення через політико-економічні, геополітичні, конфлікти, агресію. Всім відомий приклад, як світова преса довго кепкувала, іронізувала над двома дипломатичними вечерьми Ф. Олланда президента Франції. У червні 2014 р. Франція святкувала річницю висадки союзницьких військ у Нормандії. Де спочатку президент Ф. Олланд разом з главою зовнішньополітичного відомства Франції Л. Фабіусом повечеряв з президентом США Б. Обамою та його держсекретарем Д. Керрі у ресторані на Єлисейських полях. Потім в той же день французький президент був змушений повторно повечеряти з президентом Російської Федерації В. Путіним. Це все сталося через ситуацію, яка відбувається в Україні. Саміт у Сочі лідери держав G 7 скасували через анексію Криму Росією і перенесли захід у Брюссель. Багато відомих політиків відмовилися зустрічатися з російським лідером на урочистостях в Нормандії, до них відноситься прем'єр-міністр Канади С. Харпер та президент США Б. Обама. Така ситуація сталася через ситуацію в Україні. Лідери держав G7 відмовилися від саміту у Сочі через анексію Криму (Slipchenko, 2014; Slipchenko, 2015; Rockower, 2012, p. 1–12).

В 2015 р. відбулася вечера, яку організувало Посольство Туреччини в Україні в рамках проекту міжнародного значення «Кулінарна дипломатія». В основу проекту було покладено зміцнити економічний, культурний, суспільний взаємозв'язок між Україною та Туреччиною і це більш продуктивніше відбулося з використання кулінарних традицій як важіль міжкулінарної комунікації. На цей захід було запрошено понад 50 учасників з різних галузей суспільства, такі як: дипломати, державні діячі, бізнесмени, культурні та громадські діячі, представники преси (Tshivaty, 2015, p. 169–170).

Кулінарно-дипломатична практика у Києві знайшла реалізувалася в жовтні 2013 р., в той період пройшов Перший «Фестиваль Азіатської кухні і культури 2013 року», цей фестиваль організував Міжнародний Фонд культурного співробітництва та ініційований Посольствами Індії, Індонезії, Малайзії, Кореї, Пакистану та Японії (Tshivaty, 2015, p. 169–170).

Приймали участь в цьому заході приблизно 50 представників з різних дипломатичних, державних, бізнесових кіл, культурні та громадські діячі, журналісти.

Висновки з проведеного дослідження

Отже, з вищезазначеного підсумовуємо, що кулінарна дипломатія є важливим інструментом та рушійним джерелом зовнішньої політики, підходами до взаєморозуміння та співпраці між народами.

Кулінарія в дипломатії спрямована на використання продуктів, які відповідають національної кухні в офіційних дипломатичних процедурах. Також кулінарна дипломатія в період глобалізації відтворює сферу державно-суспільної комунікації збільшує багатосторонні зв'язки між державами, приваблюючи дипломатичних представників місцевими продуктами харчування, кулінарним мистецтвом з метою передачі невербальних повідомлень, консенсусного вирішення проблемних питань.

References:

1. Chapple-Sokol, S. (2013). 'Culinary Diplomacy: Breaking Bread to Win Hearts and Minds'. *The Hague Journal of Diplomacy*, no. 8, pp. 161–183.
2. Food diplomacy and sustainability. (2015). *Feed the World*, [online]. Available at: <http://nutriilplaneta-expo2015.org/en/diplomazia-alimentare-e-sostenibilita/> [Accessed 28 January 2019].
3. Gastrodiplomacy brings Putin in from the cold. (2014). *Russia News*, [online]. Available at: <https://www.expatica.com/ru/gastro-diplomacy-brings-putin-in-from-the-cold/> [Accessed 30 January 2019].
4. Gastro-diplomacy. (2015). *World Wide Words*, [online]. Available at: <http://www.worldwidewords.org/turnsofphrase/tp-gas1.htm> [Accessed 28 January 2019].

5. Matlai, L. (2015). *Kulinarna dyplomatiia yak riznovyd publichnoi dyplomatii: novi pidkhody ta kontsetsii* [Culinary Diplomacy as a Kind of Public Diplomacy: New Approaches and Conclusions]. Lviv: Lviv Polytechnic National University.

6. Nikolenko, V. V. (2016). 'Ukrainska hastronomichna kultura yak sotsialnyi fenomen' [Ukrainian gastronomic culture as a social phenomenon]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin], pp. 58–76.

7. Rockower, P. S. (2012). 'Recipes for gastrodiplomacy'. *Place branding and Public Diplomacy*, no. 8 (3), pp. 1–12. DOI: 10.1057/pb.2012.17.

8. Slipchenko, A. S. (2015). *Diplomaticheskaya kukhnya* [Diplomatic cuisine]. Kiev: General Directorate of Foreign Representative Service.

9. Slipchenko, O. (2014). 'Dyplomatychna kukhnia' [Diplomatic Kitchen]. *Zovnishni spravy* [External affairs], no. 9, [online]. Available at: <http://www.uaforeignaffairs.com/en/ekspertna-dumka / view / article / diplomatichna-kukhnja> / [Accessed 30 January 2019].

10. Tsivatyi, H. (2015). 'Hastronomichna dyplomatiia: svitova ta ukrainska praktyka y tradytsiidyplomatii «miakoi syly» XXI stolittia' [Gastronomic diplomacy: world and Ukrainian practices and traditions of the diplomacy of the soft power of the XXI century]. *Zovnishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid. Seriia «Istorychni nauky»* [Foreign Policy and Diplomacy: Traditions, Trends, Experience. Series "Historical Sciences"], issue 22, pp. 169–170.

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

- Бессмертный Роман Петрович**
*Балто-Черноморский союз:
Перспективы для Украины* 8
- Бессонова Марина Николаевна**
*Основные черты современного антиамериканизма:
Региональное измерение* 16
- Братко Ирина Николаевна**
*Украино-болгарские отношения в контексте европейской
интеграции* 30
- Демартино Андрей Павлович**
*Государственные акторы в системе российского
внешнеполитического информационного воздействия* 41
- Моравець Норберт,
Ластовский Валерий Васильевич**
*Фортификационные объекты конца XVII–XVIII вв.
на территории Украины в контексте международных
отношений: историографические аспекты (часть II)* 57
- Семчинский Константин Валерьевич**
*Особенности примирения и его перспективы на разных стадиях
насилованных конфликтов* 78

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

- Побоченко Леся Николаевна**
Оценка инновационных позиций ТНК развитых стран мира 91
- Ревенко Анатолий Дмитриевич**
*Интеграция или дезинтеграция:
Уроки реформирования Евразоны* 104

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

- Биркович Татьяна Ивановна,
Кабанец Александр Сергеевич**
*Правовое государство как неотъемлемая составляющая
защиты прав человека* 116
- Важна Катерина Анатольевна**
*Основные положения концепции уголовной
ответственности государства* 129
- Тертишник Владимир Митрофанович**
*Право на свободу и землю:
Гарантии защиты в национальных и международно-правовых
институциональных механизмах* 141
- Чабанов Василий Григор**
*Модель этнической демократии:
Практический опыт и риски реализации* 156

РЕГИОНАЛЬНЫЕ СТУДИИ

- Белецкая Оксана Александровна**
*Мультикультурализм как важный фактор развития
общества в глобализированном мире* 167
- Костыря Инна Александровна**
Язык и культура в евроинтеграционной стратегии Украины 176
- Перга Татьяна Юрьевна**
Ценности дикой природы в ЕС и Украине 187

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ

- Васькив Николай Степанович**
*Системность подготовки специалистов-международников в
разных сферах деятельности как настоятельное требование
современности* 201
- Вербицкая Анна Анатольевна**
*Политическая коммуникация в сети Интернет как новый
вектор развития политической культуры в странах арабского
мира* 213

Диброва Валентина Анатольевна, Ликарчук Дарья Сергеевна <i>Дискурсивные практики в межкультурной коммуникации</i>	223
Маслова Анастасия Александровна <i>Морально-этические основы философских взглядов на коррупцию в политической традиции Китая</i>	231
Павлюх Мария Васильевна <i>Применение социально-коммуникационных технологий в международных отношениях</i>	239
Скрябина Виктория Борисовна <i>Персуазивный компонент цифровой публичной дипломатии</i>	249
Судаков Владимир Иванович <i>Интегративные противоречия современных коммуникативных процессов</i>	260
Танчер Виктор Владимирович <i>Культурная идентичность в поликультурных обществах</i>	271
Шевель Инна Петровна <i>Кулинарные дипломатический конфликт как оружие современной мировой политики</i>	286

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 4

Головний редактор	Ластовський В. В.
Відповідальний та технічний редактор	Білецька О. О.
Редактори	Тимофєєва К. О. Барабаш С. М.
Дизайн і технічне оформлення	Юрченко Н. А.
Комп'ютерна верстка	Кузнецова А. В.

Підписано до друку: 08.07.2019 р.

Формат 70x108 1/16
Ум. др. арк. . Обл. др. арк.
Наклад 100 примірників
Замовлення №

Видавничий центр КНУКіМ

Видавець Київський національний університет культури і мистецтв
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від 09.10.2014